

Kisebbség, politika, kisebbségpolitika

Nemzeti és etnikai közösségek önkormányzati autonómiája Magyarországon

A „Kisebbségi önkormányzatok a 2006-os önkormányzati választások után - A roma, a német, a görög és a ruszin kisebbségi autonómiák működése az átalakult viszonyok között”
c. összehasonlító vizsgálat zárójelentése

OTKA szám: K-68458

A kutatás időtartama: 2007. 07. 01. – 2011. 06. 30.

A kutatás résztvevői: dr. Bindorffer Györgyi kutatásvezető

Gyenes Fruzsina (2008. 01. 02. – 2008. 06. 30.)

A jelentést készítette: dr. Bindorffer Györgyi

Budapest, 2011. július 19.

.....
aláírás

Tartalom

Előszó

Köszönetnyilvánítás

1. Bevezetés

2. A kisebbségkutatás fogalmi kerete

I. rész

„Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő”

A magyarországi kisebbségek és a magyar kisebbségpolitika 1790-től 1990-ig

3. A nemzeti és a nemzetiségi ébredés kora – 1790-1848

4. 1848/1849-től az 1961. évi diétáig

5. Nemzetiségpolitika a dualizmus idején – 1868-1908

6. A két világháború között – 1918-1945

7. A II. világháború befejezésétől a rendszerváltásig – 1945-1988

8. A törvénykoncepciók gyártásának kora

II. rész

„A kisebbségi törvény legfőbb pozitívuma, hogy egyáltalán megszületett”

Kisebbségi törvény és kisebbségi önkormányzatok 1990-2005

9. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

10. A kisebbségi törvény módosítása - 1998-2008

11. Kisebbségi törvény a kutatások tükrében

III. rész

„Addig terjed az autonómiám, ameddig a pénzem”

Kisebbségi önkormányzatok, kisebbségi autonómiák a gyakorlatban – 1994-2010

12. A magyarországi kisebbségek

13. A nemzetiségi lakosság kialakulása és összetétele a vizsgált két megyében

14. Kisebbségi választások, intézmények 1994-2002 között

15. A 2006. évi választások

16. A kisebbségi önkormányzatok képviselőtestülete

17. Anyanyelvi tudás, nyelvhasználat a kisebbségi önkormányzatokban és a közéletben

18. Kisebbségi önkormányzatok működéshez szükséges tárgyi környezete

19. a települési kisebbségi önkormányzatok feladatai, kötelezettségei és hatásköre

20. A települési és a területi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása

21. A települési önkormányzatok viszonyrendszere

22. Törvényi alapelvek, valóságos gyakorlatok

Előszó

A kisebbségi lét megkülönböztető jegyei, a nemzetiség, az anyanyelv mindennapos használata, a közös sors tudata, a mindennapi élet elkülönült apró kis szokásai, a csoport tárgyi és szellemi kultúrája, a csoporthoz fűző-kötő emlékek, hagyományok, életvezetési módok, ünneplési szokások és a vallás révén az egyén születésétől fogva egy adott nemzetiségi vagy etnikai csoport tagjának érezhette magát. Napjainkra a nemzetiségi/etnikai identitás jogi kategóriákban megjelenő védendő, megőrzendő és ápolásra szoruló, majd hogyanem külsődleges jegyek gyűjteményévé vált. A 21. században a nemzetiségi/etnikai identitás eredeti elemei mintha feledésbe merültek volna. Helyettük olyan karakterisztikumok tűntek fel, mint képviselőség a kisebbségi önkormányzatokban, vagy tagság, tisztségviselés a kisebbségi társadalmi szervezetekben, társadalmi tevékenység végzése a kisebbség érdekében, kisebbségi kultúrát őrző, ápoló kulturális csoporttagság, de kisebbségi identításelemmé lépett elő a kisebbség érdekében végzett egyéb, a kisebbséggel kapcsolatba hozható tevékenység is. Míg egykor a beleszületés, valamint a csak a kisebbségi közösségre jellemző tudás és tradíció jelölte ki a csoporthatárokat, addig mára a nyelvi asszimiláció, a vegyes házasságok és a modernizációnak áldozatul eső kisebbségi kultúra jelentős részének elvesztése elmosódottá tette a kisebbségi csoport határait. Ami valamikor az élet megkérdőjelezhetetlen, egyértelmű és természetes velejárója és meghatározója volt, olyan tudás, amit az egyén elsődleges szocializációja során a családjában és szűkebb lakókörnyezetében sajátított el. Mindez manapság iskolai tananyagga, a másodlagos szocializáció során megtanulandó leckévé, illetve a szabad identitásválasztás elve alapján a nemzetiségi/etnikai csoporthoz nem tartozók számára is elérhetővé vált. Az anyanyelv és a kisebbségi identitás elsajátítására az iskolában kerül sor, a többségi társadalom gyermekeivel együtt.

A kisebbségek létszáma Magyarországon a történelmi kataklizmák, határátaszabások, kitelepítések, az erőszakos elmagyarosítás és az asszimilációs kényszer, valamint a vegyes házasságok nagy száma következtében mára radikálisan lecsökkent. A kisebbségi anyanyelv használatának beszűkülése, a másodnyelv-domináns kétnyelvűség, illetve az egyre elterjedtebb új egynyelvűség, amely során a kisebbségek anyanyelvévé a többség anyanyelve válik, és kultúrájuk térszűkítése a kisebbségek többségbe olvadásának, ezzel együtt eltűnésének veszélyével fenyeget.

A századok folyamán az őshonos kisebbségek mellett – elsősorban és igen nagy számban – a szomszédos országokból érkeztek bevándorlók szervezett telepítés formájában és spontán módon; menekültek telepedtek le, majd költöztek ismét vissza hazájukba. Létszámuk az idők folyamán hol nőtt, hol csökkent az összlakosságon belül, és köztük is találunk milliós, valamint igen kis létszámú népeket, akik önállóságot kaptak, vagy önállóságra törekedtek, de voltak olyan nemzetiségek is, amelyek soha nem akartak elszakadni Magyarországtól. Nincs köztük két egyforma; mindegyik kisebbség saját nyelvével, történelmével és kultúrájával színesítette és gazdagította Magyarországot.

Köszönetnyilvánítás

Hálás szívvel és köszönettel gondolok vissza a következő települések kisebbségi önkormányzatainak elnökeire, tagjaira, akik visszaküldték a kérdőívet, illetve személyesen is közreműködtek a kutatásban:

Abaújszolnok, Ág, Almamellék, Alsómocsolád, Alsószentmárton, Baksa, Bánfa, Bár, Baranyahidvég, Beremend, Besence, Bikal, Bogdása, Bogádmindszent, Boldogasszonyfa, Bóly, Borjád, Bosta, Bükkösd, Cún, Csenyéte, Dencsháza, Drávafok, Dunaszekcső, Egerlövő, Endrőc, Erdőhorváti, Erdősmecske, Erzsébet, Fazekasboda, Feked, Felsődobsza, Forró, Görcsönydoboka, Gyöngyösmellék, Halmaj, Harkány, Hejőkeresztúr, Hercegkút, Hernádkak, Hernádvécse, Hetvehely, Hidas, Hidvégardó, Ináncs, Irota, Ivánbattyán, Kázsmárk, Kiscséc, Kiskassa, Kisnyárad, Komló, Komlóska, Kórós, Kovácsvágás, Kozármisleny, Kökény, Lánycsók, Lippó, Mágocs, Magyarszék, Majs, Mánfa, Máriakéménd, Marócsa, Máza, Mikóháza, Mindszentgodisa, Miskolc, Mohács, Nagybudmér, Nagycsány, Nagydobsza, Nagykozár, Nagynyárad, Nagypeterd, Ófalu, Onga, Oroszló, Ónod, Ózd, Palé, Palotabozsok, Patapoklosi, Pécs, Piskó, Pogány, Prügy, Ragály, Rátka, Sajópetri, Sámód, Sárospatak, Sásd, Sátoraljaújhely, Selyeb, Somogyhárságy, Szágy, Szászvár, Székelyszabar, Szendrő, Szentlászló, Szentlőrinc, Szerencs, Szigetvár, Szikszó, Szomolya, Suhogy, Taktaharkány, Taktaszada, Tésenfa, Téseny, Tiszakarád, Tiszalúc, Tiszaújváros, Tolcsva, Tótszentgyörgy, Udvar, Újpetre, Véménd, Villány, Villánykövesd, Vizsoly, Zádor, és Zengővárkony.

Köszönettel tartozom továbbá a kutatás idején országos elnöki pozíciót betöltő Koranisz Laokratizsznak (Görög Országos Önkormányzat), Heinek Ottónak (Magyarországi Németek Országos Önkormányzata), Manajló Andrásnak (Országos Ruszin Önkormányzat). Köszönettel tartozom továbbá Giricz Verának, az Országos Ruszin Önkormányzat 2002–2006 közötti elnökének, a kutatásban vizsgált kisebbségek megyei önkormányzati elnökeinek 2006–2010 között: Bordás Géának, Frank Gábornak, Minyóczki Bertalannak és Stumpf Évának, valamint a települési, megyei önkormányzati tisztségviselőknek, jegyzőknek, kisebbségi referenseknek, hogy információikkal hozzájárultak a kutatás megállapításaihoz.

1. Bevezetés

1.1. A kutatás előzményei és célja

1990 után, különösen a kisebbségi törvény 1993-as elfogadásával és hatálybalépésével a magyarországi kisebbségi kutatások határozott lendületet vettek. A szociológiai, a politológiai és a jogi kutatások könyvtárnyi szakirodalmat hoztak létre. A részkérdéseket boncolgató, elemző kutatások mellett a kisebbségi önkormányzati rendszer átfogó vizsgálatával azonban csak három leíró jellegű kutatás foglalkozott.¹ Ezért szükségesnek tartottuk, hogy az újabb kutatás – felhasználva az eddigi eredményeket és tapasztalatokat – összehasonlító jellegű legyen, vagyis azonos szempontrendszer és kutatási módszertan szerint vizsgálja meg különböző kisebbségek önkormányzatait; ne csak a kisebbségi problematika egy szeletét emelje ki egy kisebbség példáján bemutatva, hanem egy olyan átfogó, összehasonlító kisebbségi önkormányzati kutatás és tanulmány szülessen, amelyből a működési mechanizmusok rendszerére vonatkozó, a politikai döntéshozókat is segítő ismeretekre tehetünk szert.

Nem elhanyagolható szempont volt kutatásunk elindításához az sem, hogy a kisebbségi önkormányzatok léte és mibenléte az 1993-as kisebbségi törvény² megszületése óta viták keretében állt; vitatták a magyar társadalomban betöltött szerepét, funkcióját, közjogi státusát, és a civil kisebbségi szervezetekkel szemben megkérdőjelezték létjogosultságát, valamint felmerült a kérdés: vajon ez a formáció a legalkalmasabb-e a jogszabályban előírt első és legfontosabb feladat – a kulturális identitás megerősítése és megőrzése – ellátására?

A kételkedők a mai napig egyaránt jelen vannak a közigazgatásban, a települési önkormányzatokban, és a civil társadalomban, de – ha nem is túl nagy számban –, magukban a kisebbségi önkormányzatokban is. A nagypolitika szintjén azonban az elmúlt évek során számos kisebbségpolitikus sikertörténetet látott a kisebbségi önkormányzati rendszer létrehozásában.

Ahhoz nem fér kétség, hogy a pártállamban gúzsba kötve táncoló nemzetiségek előtt a rendszerváltás után addig soha nem látott kulturális távlatok nyíltak meg, de a nagypolitika továbbra is vigyázott arra, hogy a kisebbségek a politikai szférában csak korlátozottan juthassanak szóhoz. Ahhoz sem fér kétség, hogy kisebbségek között politikai szocializációs folyamatok indultak be, kisebbségekhez tartozó politikusok emelkedtek ki, az önkormányzatok egyfajta identitást megőrző, visszaépítő szerepet kaptak, azt azonban még mindig nem állíthatjuk – mint azt kutatási adataink bizonyítják –, hogy minden esetben megfelelő tudással és kompetenciával rendelkező nélkülözhetetlen testületekké váltak volna a helyi politikai életben akár a települési önkormányzatok, akár a társadalompolitika alakítói szemében.

A kutatás célkitűzése alapvetően az volt, hogy megvizsgáljuk a magyar jogi és társadalompolitikai szabályozásban megjelenő multikulturális társadalom egyik legfontosabb pozitív diszkriminációs elemét, a kisebbségi önkormányzatok szerepét és helyzetét, működési lehetőségeit, a kulturális autonómia működésének gyakorlatát a kisebbségi törvény biztosította jogi keretek közepe.

Kutatásunk első szakaszában hangsúlyt helyeztünk arra, hogy megismerjük a kisebbségi önkormányzatok korábbi működését, statisztikailag felmérjük, milyen számban, területi elhelyezkedésben és milyen összetételben jöttek létre a kisebbségi törvény módosítása előtt és azt követően. Feltételeztük, hogy a módosított kisebbségi törvény regisztrációs gyakorlatának (választási névjegyzékre vétel, jelölő szervezetek bizonytalansága, a képviselőjelöltek nyilat-

¹ Csefkó Ferenc és Pálné Kovács Ilona vezetésével 1997-ben folyt átfogó jellegű kutatás, majd 2003-ban Kállai Ernő végzett széleskörű felmérést a cigány kisebbségi önkormányzatok között. Ide sorolhatjuk még Váradi Monika Mária 1998. és 2002. évi kutatásait a német kisebbségi önkormányzatokról.

² 1993. évi LXXVII. törvény A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. A törvényt az Országgyűlés az 1993. július 7-i ülésnapján fogadta el.

kozattételi kötelezettsége) hatására kevesebb önkormányzat fog megalakulni, mint az előző ciklusokban.

Az 1993-2004 közötti időszakban gyakran felmerült, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer, mint államilag támogatott intézményrendszer a meglévő kisebbségi, nemzetiségi identitásokon túl ott is létrehoz kisebbségi identitásokat, ahol ezek korábban nem voltak jelen, illetve az identitásválasztás szabadságának jogával élve olyan egyéneket is a kisebbségi körbe von be, akik származásilag nem tartoznak oda. Itt a következő kérdések megválaszolását tűztük ki célul: hogyan értékeli a kisebbségi önkormányzati vezetők: fennáll-e továbbra is a probléma, vagy a 2006-os kisebbségi önkormányzati választások után ez a probléma megszűnt-e?

Célunk volt továbbá figyelemmel kísérni, a választások második szakaszát, a 2007-ben sorra kerülő megyei és országos választásokat, majd a létrejött megyei kisebbségi szervezetek működési mechanizmusait, illetve a megyei szint integrálódását a rendszerbe. A kutatás centrumában a településeken működő kisebbségi önkormányzatokat állítottuk. Túl azon, hogy miképp működnek a törvény szemszögéből, azt is feltártuk, hogy milyen társadalmi beágyazottsággal bírnak, mi a helyük és a szerepük, melyek azok a területek, ahol tényleges működési lehetőségük van, milyen módon tartják fenn kapcsolataikat a velük egyenrangú területi és az országos szintekkel. Továbbá, érvényesülnek-e és milyen megnyilvánulási formákban az alá- fölérendeltségi viszonyok, vagy a kulturális antropológiából ismert szegmentáris elv kerül előtérbe, és válik meghatározóvá?

A kisebbségi önkormányzatiság lényegét az autonómia jelenti, ezért fel kívántuk tární, hogy valós tartalmát tekintve mit értenek rajta a kisebbségi önkormányzatok, mit jelent számukra lokális, megyei és országos szinten, mire terjed ki, milyen területeken érvényesül, és hogy tudnak ezzel az autonómiával a kisebbségi önkormányzatok élni, elégedettek-e az autonómia adott kereteivel, vagy tágításuk mellett szavaznának? Olyan további konkrét kérdésekre kerestük a választ, mint: mennyire lehetnek alkalmasak a kisebbségi önkormányzatok Magyarországon a kisebbségek legitim és hatékony képviselőire, milyen mértékben alkalmasak ma a kisebbségi önkormányzatok feladataik ellátására, miféle új előnyökkel vagy hátrányokkal járt a háromszintű kisebbségi önkormányzati struktúra bevezetése, hogyan értékelhető a kisebbségi törvény módosításával életbe lépő kisebbségi választói névjegyzék alkalmazása, segíti-e vagy inkább hátráltatja a regisztráció a kisebbségi csoportok kohézióját, végül, milyen a kisebbségi önkormányzatok és a települési

Kisebbségi önkormányzati kutatásunkat alapkutatásnak szántuk, amely fejlődési, átalakulási és működési folyamatokat vizsgál szinkrón és diakrón dimenzióban, feltárja a folyamatokra ható külső (kisebbségpolitika) és belső (kisebbségeken belüli politika) mozgatórugóit, valamint összehasonlítja a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló és a kisebbségi választói törvényt a mindennapok gyakorlatával.

Kutatásunknak azonban nem csak az volt a célja, hogy a magyarországi kisebbségpolitika szinkron dimenzióját mutassa be. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a jelen történéseinek megértéséhez elkerülhetetlen a kisebbségpolitikai történeti háttér ismerete. Tudnunk kell, mi határozta meg többség és kisebbség viszonyát a közelebbi és a távolabbi múltban ahhoz, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos nézeteink, megfontolásaink ne váljanak se pozitív, se negatív irányú túlzások, félreértések és félreértelmezések tárgyává.

A kutatás elméleti megalapozásaként során elemeztük a kisebbségkutatás fogalomrendszerét, valamint a vonatkozó szakirodalmat és törvényeket.

1.2. A kutatás tudományos, gyakorlati jelentősége, eredményeinek hasznosítása

A kutatás eredményeinek tudományos, társadalmi és politikai hasznosítása egyaránt lehetséges. A kutatás várható eredményei között eredetileg azzal számoltunk, hogy a kisebbségi önkormányzati problematikán belül minden eddiginél átfogóbb képet adunk négy kisebbség önkormányzatiságának alakulásáról 1993-tól napjainkig és ezt több vetületben tesszük meg. Ez végeredményben sikerült is. A kiválasztott négy magyarországi kisebbség vonatkozó történeti és recens választási adatait, kisebbségi önkormányzati gyakorlatát és politikáját, a törvényi célkitűzések megvalósulását, a hatályos jogszabályi előírásokat érvényesülését elemezve, valamint a kisebbségek működéséről szóló empirikus kutatásokat összegezve, az empiriából származó új eredményeket, tapasztalatokat feldolgozva olyan tényeket tártunk fel, amelyek közvetlenül hasznosíthatóak akár a kisebbségpolitikusok, a jogalkotók, a társadalom- és önkormányzati politikusok számára.

A kisebbségtudományban kiinduló alapot szolgáltathat további összehasonlító kutatásokhoz, elemzésekhez. Társadalmi és politikai hasznosítása során sor kerülhet a Magyarországon élő kisebbségek differenciáltabb támogatásának kidolgozására, a kisebbségek speciális igényeit figyelembe vevő és azt kielégítő jogi szabályozások, megoldási javaslatok megfogalmazására. A politikusok, törvényalkotók, valamint az adminisztrációban dolgozók számára tájékoztató pontokat kínálhat egy hatékonyabb törvénykezés, illetve társadalompolitika megvalósítására. A kutatás eredményei hozzásegíthetnek a multikulturális társadalom és a pozitív diszkrimináció jogszabályokban már rögzített működésének átültetéséhez a gyakorlati életbe – segítséget nyújtva ezzel a kisebbségpolitikusoknak.

A kutatás anyagából „Kisebbség, politika, kisebbségpolitika - Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon” címmel könyvet írtam, amely a Gondolat Kiadó és az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kiadásában 2001 májusában jelent meg.

2. A kisebbségkutatás fogalmi kerete

A kisebbségkutatás terminológiai rendszere sem Magyarországon, sem a nemzetközi szakirodalomban nem egységes. Az eltérő jog-, ideológia-, politika- és társadalomtörténeti fejlődés következtében Kelet- és Nyugat-Európa országaiban az egyes fogalmakhoz különböző tartalmak rendelődtek, amelyek szó szerinti fordítása egy másik nyelven akár más tartalmakat is hordozhat. Az egységes jelentéstartalmú és értelmezésű fogalmi rendszer létrejöttét és használatát nehezíti továbbá a diszciplináris sokszínűség. A jog, a politika, a történelem, a demográfia, a szociológia vagy a kulturális antropológia saját tudományágának témafelvetéséből és módszertanából következően eltérően közelít a kisebbségeket érintő kérdések feldolgozásához, elemzéséhez, és a használt terminológiát saját szemszögéből definiálja.

A fejezetben a kisebbség, nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikai csoport fogalmak használatát, jelentésének értelmezését mutatjuk be a nemzetközi kisebbségvédelemben és a tudományos szóhasználatban, valamint kitérünk a magyarországi fogalomhasználati szokásokra is; mindezt diakrón és szinkrón dimenzióban is megteesszük.

2.1. Kisebbség, nemzeti kisebbség a nemzetközi jogban és a magyar szóhasználatban

2.1.1. Az ENSZ szóhasználat

Az ENSZ szakított a Népszövetség I. világháború után életbe léptetett, csoportjogokon alapuló kisebbségvédelmi rendszerével. Az 1945-ben San Franciscóban 51 alapító tagállam által aláírt alapokmány és azt ezt követő dokumentumok a faji, etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek kérdését az egyénhez fűződő emberi jogként kezelték.³ Az ENSZ hivatalos dokumentumaiban a kisebbségek megjelölésére általában a nemzetiségi, faji, társadalmi, nyelvi, etnikai, vallási csoport kifejezést használták.⁴ A szemléletváltás a háborút lezáró békeszerződésekben is megfigyelhető volt; a nemzetiségi kérdést a két világháború közti évekkel ellentétben az országok belügyének tekintették.⁵

Majtényi és Vizi a felsorolt jelzők egymás melletti, együttes szerepeltetését azzal magyarázza, hogy az államok ily módon el akarták kerülni az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy

³ Egyesült Nemzetek Alapítóokmánya (1945), Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), ENSZ Közgyűlésének 217 C (III) számú, A kisebbségek sorsa című határozata (1948), „Egyezmény a Népirtás büntetének megakadályozásáról és megbüntetéséről” (1948), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966). Ez utóbbi eredeti angol szövegben *ethnic* szó áll, amit a magyar fordításban nemzetire változtattak: „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy, hogy saját nyelvüket használják.” (1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott kihirdetéséről.) Ez az egyezmény sem ismert el kollektív jogokat, de kijelentette, hogy „joga van az egyének egy csoportjának azt állítani, hogy az emberi jogok megsértésének áldozata”. Balogh, 2003.

⁴ A nemzetközi jogban az I. világháború után kezdték használni nemzeti kisebbség fogalmát. A párizsi békekonferencián olyan népeket értettek rajta, amelyek határozott etnikai, vallási vagy nyelvi jegyekkel rendelkeztek, elvesztették eredeti nemzeti hovatartozásukat, és az utódállam állampolgárai lettek, számszerű kisebbségben voltak, és semmilyen szempontból nem voltak domináns pozícióban; ily módon nem is tekintették magukat a többségi nemzet részének. A két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszerről lásd Szalayné, 2003a., 2003b. 79–148. o., Girasoli, 1995. 34. o., Majtényi 2003a.

⁵ A Magyar Kommunista Párt az ENSZ alapokmányával szemben felvetette a nemzetiségek kollektív jogainak elismerését, és annak deklarálását, hogy a nemzetiségek ügyét az államok ne tekinthessék saját belügyüknek. Kidolgoztak egy kisebbségi kódexet azzal a javaslattal, hogy a békeszerződésekbe iktassanak be a nemzeti kisebbségek védelmét célzó rendelkezéseket, és szorgalmazták a teljes területi és személyi autonómia megvalósítását. A magyar tárgyaló delegáció javaslatait egyik győztes állam sem fogadta el. Lásd Föglein, 2000., Balogh-Sipos, 2002. 20. o.

melyik kisebbségre is vonatkoztatják megállapításaikat. A nemzeti kisebbség – *national minority* – fogalom elkerülésének további indoka az volt, hogy jelentése miatt túl közelinek érezték a nemzethez, amelyet megillet az önrendelkezés joga, míg azonban a nemzeti kisebbségeket nem.⁶

A nemzeti kisebbség fogalmának használatát azonban egyre kevésbé lehetett megkerülni, de a kollektív jogok elismerésére még 44 évet várni kellett. Az etnikai, vallási, nyelvi kisebbségek hármásának használata mellett az ENSZ Közgyűlésének 1948-ban elfogadott 217 C (III) számú, „A kisebbségek sorsa” című határozata (amely része az „Emberi jogok nemzetközi törvényé”-nek), faji és nemzeti kisebbségeket is említ.⁷ Az ENSZ Nevelésügyi, tudományos és Kulturális Szervezetének 1960. december 14-én Párizsban elfogadott egyezménye „Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről” ugyancsak használja a nemzeti kisebbségek fogalmát.⁸ Az 1966. december 16-án az ENSZ közgyűlésén elfogadott „Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmány” 27. cikkében⁹ ismét hivatkoznak a nemzeti kisebbségekre. Ez azonban nem járt együtt jogaik elismerésével, sem a korábbi, „sem az ezt követő nemzetközi jogi dokumentumok nem adnak a kisebbségi közösségnek jogokat, hanem nyelvi és jogi leleménnyel élve a közösséghez tartozó személyek egyéni és együttes jogosítottságáról beszélnek”,¹⁰ vagyis, „kollektív dimenzióba helyezték az egyéni jogokat”.¹¹ Az ENSZ 1974-ben Ohridban „A nemzeti, etnikai és más kisebbségek emberi jogainak támogatása és védelme” címen tartott szemináriumot a nemzeti kisebbségek és anyaországaik kapcsolatáról.¹²

Az ENSZ a diszkrimináció megelőzésére és a kisebbségek védelmére létrehozott albizottsága a hetvenes évektől rendszeresen tárgyalta a kisebbségek meghatározásának kérdését is, és különböző javaslatokat terjesztett elő.

Francesco Capotorti, az albizottság élére 1977-ben kinevezett különmegbízott jelentéstevője (*special rapporteur*) 1978-ban a kormányok javaslatait, valamint külső, objektív és a kisebbséghez tartozás szubjektív szempontját is figyelembe véve a következő kisebbség-meghatározást fogalmazta meg:

Kisebbség az a csoport, amely számát tekintve kisebb, mint az állam lakosságának többi része, nincs domináns helyzetben, és amelynek tagjai olyan etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a lakosság többi részének sajátosságaitól, és összeköti őket a kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk és nyelvük megőrzésére irányuló szolidaritás érzése.¹³

⁶ Majtényi–Vizi, 2003. 11. o.

⁷ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/IMG/NR004388.pdf?OpenElement>

⁸ <http://www.un-documents.net/cde.htm>

⁹ „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

<http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/203>

¹⁰ Majtényi, 2003a. – azoknál a műveknél, amelyeket internetes forrásból idézünk, az oldalszámozás nélküli http formátum miatt nem tudjuk megadni az idézet oldalszámát.

¹¹ Föglein, 2000.

¹² „[...] a származási ország gondoskodása más országban élő kisebbségéről törvényszerű, és ez elé nem szabad akadályokat gördíteni a belügyekbe való be nem avatkozásra való hivatkozással, főként akkor nem, ha tagadják a nemzeti vagy etnikai kisebbségek létét, ha nem teljesítik a nemzetközi megállapodásokból fakadó kötelezettségeket, vagy ha erőszakos asszimilációs politikát folytatnak.” *UN Seminar on the promotion and protection of human rights of national, ethnic and other minorities* Idézi Szalayné, 2003a. 35. o.

¹³ Kovács P., 1996. 36. o. „A group numerically inferior to the rest of the population of a state, in a non-dominant position, whose members – being nationals of the state – possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of

A Jules Dechênes nevével fémjelzett 1985-ös átdolgozás kiegészült a kisebbségek politikai céljainak beemelésével:

Egy állam polgárainak az államon belül számszerű kisebbségben élő csoportja, amely az államon belül nincs domináns helyzetben és olyan etnikai, vallási, vagy nyelvi tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek eltérnek a lakosság többségétől, amelynek tagjait a szolidaritás érzése köti össze, és akiket, még ha közvetetten is, a túlélésre irányuló és a többséggel való jog szerinti és valóságos egyenlőségre törekvő közös akarat motivál.¹⁴

Capotorti és Dechênes a kisebbségek objektív jegyei mellett a szolidaritás és az összetartozás-érzés szubjektív érzését is beemelik a meghatározásba.

Asbjørn Eide 1993-ban megfogalmazott definíciója csak az objektív jegyeket tartja fontosnak:

[...] kisebbségnek olyan csoportot nevezünk, amely egy szuverén államon belül él, létszámát tekintve a nemzeti társadalom lakosságának felénél kevesebbet tesz ki, és amelynek tagjai közös etnikai, vallási vagy nyelvi jellegzetességekben térnek el a lakosság többségétől.¹⁵

Az 1920-as évek értelmezéséhez hasonlóan Eide a nemzeti kisebbségeket így írja le:

az etnikai értelemben vett „nemzet”-nek az azonos etnikai csoport által uralt ország határain túl élő csoportjait „nemzeti kisebbségeknek” szokták nevezni. Ezek valamely etnikailag meghatározott – s fő elemében egy másik államot ellenőrző nemzetnek a tagjai, s akik, mint nemzeti kisebbségek úgy érzik, hogy ettől az államtól el vannak vágva illetve, hogy emiatt szorult helyzetben vannak.¹⁶

Az ENSZ égisze alatt kidolgozott hivatalos szakértői jelentések folyamatosan leszögezik, hogy a normatív definíció hiánya nem kizáró ok a nemzetközi kisebbségi jogi kodifikáció előrehaladásában. Az ENSZ 1992-ben a „Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” című dokumentuma ismeri el először a kisebbségek kollektív identitáshoz való jogát és a nemzeti vagy etnikai, nyelvi és vallási kisebbségekhez tartozó személyek számára alapvető jogokat határoz meg, de nem tartalmaz fogalom-meghatározást.

solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.” Capotorti, 1979.

¹⁴ Kovács, 1996. 36. o., Brunner–Küpper, 2005. 379. o.

„[...] a minority is any group of persons resident within a group of citizens of a State, constituting a numerical minority and in a non-dominant position in that State, endowed with ethnic, religious or linguistic characteristics which differ from those of the majority of the population, having a sense of solidarity with one another, motivated, if only implicitly, by a collective will to survive and whose aim it is to achieve equality with the majority in fact and in law.” Deschênes, 1985.

¹⁵ „[...] a minority is any group of persons resident within a sovereign State which constitutes less than half of the population of the national society and whose members share common characteristics of an ethnic, religious or linguistic nature that distinguish them from the rest of the population.” Eide, 1993.

¹⁶ Idézi Kovács P., 1996. 49. o. A szövegben az etnikai kifejezés a származásra, a nemzeti pedig a politikai tartalomra utal.

2.1.2. Fogalomhasználat Európában

Az Európa Tanács (ET)¹⁷ kisebbségi dokumentumaiban sem határozzák meg az etnikai, nyelvi, vallási és nemzeti kisebbségek fogalmát; pusztán tényként fogadják el ezeknek a csoportoknak a létezését.

Az ET Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezménye (1950) tartalmazza a nyelvi, vallási, nemzeti kisebbséghez tartozás miatti megkülönböztetést, és ajánlásaiban is rendre használja a nemzeti kisebbségek fogalmát. Bár még hosszú út vezetett a csoportjogok elismeréséig, az 1961-ben hozott 285. számú ajánlás egyértelműen megfogalmazta, hogy bizonyos jogokat csak kollektíven, ahogyan az ajánlás fogalmazza, a „csoport más tagjaival együtt” lehet gyakorolni.¹⁸ A nemzeti kisebbségek fogalmának legalizálásában fontos lépés volt az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletének (EBEÉ) 1975-ben Helsinkiben elfogadott záróokmánya a következőket rögzíti:

A részt vevő államok, melyeknek területén nemzeti kisebbségek vannak, tiszteletben tartják az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal, és ilyen módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren.¹⁹

Az ET 1134. sz. „A kisebbségek jogairól” szóló 1990. évi ajánlása a „kisebbséghez tartozó személyek” fogalma alatt az etnikai, nyelvi, vallási és más természetű kisebbségeket említi. Egy külön fejezet szól a nemzeti kisebbségek jogairól, amelybe egy elég hiányosra sikeredett definíciós kísérlet is belekerült:

A nemzeti kisebbségekre – azaz elkülönült vagy különböző csoportokra, amelyek egy állam területén jól körülhatárolhatóan élnek, tagjai az állam polgárai, de a népesség többségétől bizonyos vallási, nyelvi, kulturális és más eltérő jellegzetességeket mutatnak fel –, a következő elveket kell alkalmazni [...]²⁰

Az 1993-as 1201 sz. ET „Ajánlás az emberi jogok európai egyezményének a kisebbségi jogokra vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvével kapcsolatban” a következő meghatározást adja:

Ezen egyezmény értelmében nemzeti kisebbség alatt az embereknek egy államon belüli olyan csoportja értendő, amelynek tagjai:

- a) ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai,
- b) hosszán tartó, szilárd és tartós kapcsolatokat tartanak fenn ezzel az állammal,
- c) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek,
- d) kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak az állam vagy az állam egy régiójának lakossága körében,
- e) arra törekednek, hogy közösen megőrizzék azt, amiből közös identitásuk fakad, beleértve kultúrájukat, hagyományaikat, vallásukat és nyelvüket.²¹

¹⁷ Az Európa Tanács 47 tagországot számláló, az Európai Unió kívüli nemzetközi szervezet, amely oktatással, kultúrával és az emberi jogok védelmével foglalkozik. 1949. május 5-én hozta létre Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Norvégia, Olaszország. Székhelye: Strasbourg.

¹⁸ Benoît-Rohmer, 1996. 36. o.

¹⁹ Idézi Kóvágyó, 1977. 37–38. o.

²⁰ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta90/EREC1134.htm>

²¹ Majtényi–Vizi, 2003. 153. o.

Fontos megjegyeznünk, hogy a meghatározások ajánlás jellegűek, nem kötelezőek, útmutató jellegűek. Ebből következően az államok saját társadalmi-politikai helyzetüknek és érdekeiknek megfelelően igen tágan is értelmezik; a spektrum a menekültek kizárásától (például Magyarország) egészen a kisebbségek létének tagadásáig (például Franciaország, Görögország) terjed.

Minden egységesítő szándék ellenére a mai napig sincs általánosan elfogadott és egyformán értelmezett kisebbségfogalom. Kovács Péter megjegyzi, „ha nincs meghatározás úgy nem csak a kodifikáció, de a kötelezettségek alóli kibújás is könnyebbé válik”.²²

Vizi Balázs az Európai Unió kisebbségjogi dokumentumaival kapcsolatban meg is állapítja, hogy „a kisebbségi jogok tekintetében [...] egyáltalán nem sikerült az Unió 2000-ben jóváhagyott saját emberjogi chartájához hasonló előrelépést elérni. [...] Szögezzük le: ma nem léteznek uniós szinten rögzített kisebbségi jogok. Sőt egységes uniós kisebbségpolitika sincsen.”²³

Egységes kisebbségpolitikát azonban csak egységes fogalmi alapokon lehet kidolgozni. Európa államai, társadalmi és kisebbségi történeti-szociológiai adottságaikban, sokszínűségükben, nyelvükben olyannyira különböznek egymástól, hogy az Európai Közösség a nyelvek, a kulturális sokféleség megőrzésére irányuló törekvések terén nagyobb sikereket ért el, mint azonban nagyobb sikerrel járt, mint az etnikai csoportjogok terén. „Ennek megfelelően a Parlament az 1980-as évek elejétől kezdve foglalkozik a kisebbségi kérdéssel, pontosabban leszűkíti azt a nyelvi jogokkal és a diszkriminációval kapcsolatos ügyekre.”²⁴

2.1.3. Nemzet, nemzetiség, nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon

Ahogy definíciós válsággal küzd a nemzetközi jogi szakirodalom úgy „a nemzetiség, nemzeti kisebbség mint történelmi-politikai és társadalmi-szociológiai fogalom [Magyarországon] sem tisztázódott egyértelműen”.²⁵

A reformkori liberális magyar politikusok értelmezésében a nemzet az államalkotó többségi és uralkodó etnikumot jelentette. Az államalapításra képtelen és ezért az államalkotásból kimaradt népek a „nemzet testébe beékelődve”²⁶ alkották a nemzetiségeket, amelyek nem jutva el az önálló államisáig, politikai értelemben éretlen, nemzet előtti állapotban leledtek. Ezért a nemzetiség nem is lehet egyenrangú fél a nemzettesten belül, és semmiféle önrendelkezési jog nem illeti meg. Jászi Oszkár 1912-ben így határozta meg a nemzetet, illetve a nemzetiséget:

A nemzet fogalma alatt ma egy olyan nemzetiséget értünk, mely az állami hatalom felett rendelkezik, míg a szoros értelemben vett nemzetiség állami hatalom nélkül, egy idegen nemzetiségnek rá nézve kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él. [...] A nemzetiség oly egyazon nyelvet beszélő embertömeg, mely összetartozása tudatára ébredt s magát külön személyiségnek tekinti. A nemzet ellenben az uralkodó nemzetiség, mely más nemzetiséggel vagy nemzetiségekkel együtt államot alkot, akár úgy hogy azokat magába és a teljes nemzetiség egységbe olvasztotta, akár úgy, hogy azzal vagy azokkal – erőszak vagy kompromisszum útján állami együttműködésbe lépett.²⁷

A nemzeti kisebbség fogalma Magyarországon először a Bleyer Jakab által vezetett Nemzetiségi Minisztérium 1919. augusztusi, a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló

²² Kovács P., 1996. 37. o.

²³ Vizi, 2001.

²⁴ Szajbély-Tóth, 2002.

²⁵ Föglein, 2000.

²⁶ Szabó M., 1984/85. 66. o.

²⁷ Jászi, 1986. 69. o.

4044/1919. ME számú rendeletében egyértelműen a nemzetiség szinonimájaként tűnt fel.²⁸ Ez a szóhasználat, amely Bleyer rendeletében arra utalt, hogy a nemzetiségek, köztük is elsősorban a németek, egyre közelebb kerülnek a határokon túl, az anyaországban élő nemzetállami társaikhoz, a két világháború közötti időszakban a magyar politikai és törvénykezési szóhasználatban általánosan elfogadottá vált.²⁹

A II. világháború után ismét a nemzetiség szót favorizálták. A nyolcvanas években azonban a nemzetiségek mellett szinonimaként egyre jobban terjedt a nemzeti kisebbségek fogalom és előfordult a nyelvi kisebbség használata is.³⁰

1986 tavaszán az MSZMP PB javasolta a „nemzeti kisebbség” hivatalos használatát a „nemzetiség” helyett. A váltás nemzetiségről nemzeti kisebbségre szemléletmód váltást jelentett. Míg a nemzetiségeket a 19. században a magyar nemzet részeként határozták meg, addig a 20. században a nemzeti kisebbségeket az anyanemzethez kötötték.

Ellentétben Kymlicka és Straehle meghatározásával a magyarországi nemzeti kisebbségek vagy nemzetiségek alatt nem saját magukat „egy terjedelmesebb államon belül nemzetként meghatározó etnikulturális csoportot értünk”,³¹ a nemzeti jelző az anyaország nemzetére utal, ahonnan az adott népcsoport a történelem egy adott pillanatában elvándorolt, vagy ahonnan a határok átszabása elszakította, amelyik kisebbségnek pedig nincs anyaországa, az csak etnikai csoport lehet.³²

A kisebbségek parlamenti képviselőinek, majd a kisebbségi törvény vitájában is felmerült a terminológia problematikája.³³ Solt Ottília SZDSZ-es képviselő szerint:

Ha a nemzetiségi szövegváltozatot tekintjük megváltoztathatatlanak, akkor a magyarországi cigányok kiesnek ebből a terminusból. Amennyiben azonban kisebbségi vagy nemzetiségi és etnikai csoportról van szó akkor a magyarországi cigányok mindegyik anyanyelvű csoportját beleértve, benne vannak ebben a körben.³⁴

A képviselők végezetül a nemzeti és etnikai kisebbségek fogalompár mellett döntöttek. A cigányság kifogásolta a különbségtételt; úgy vélték, hogy az „etnikai” a „nemzeti”-hez képest kisebbértékűsége utal.³⁵

²⁸ Balogh–Sipos, 2002. 232–233. o.

²⁹ Lásd Galántai, 1989. 23. o, Balogh–Sipos, 2002. 230–275. o.

³⁰ Kövágó, 1977. 46–76. o.

³¹ Kymlicka–Straehle, 2005. 20–21. o.

³² Mezey, 1986. 275. o.

³³ Az Alkotmányügyi, törvény-előkészítő és igazságügyi bizottságban felmerült a nemzetiség szó kizárólagos használata is, de a kisebbségi törvény előkészítésének során a kollektív jogokat kihangsúlyozó „népcsoport” elnevezés is megjelent. Míg azonban a történeti és a szociológiai szakirodalomban használják, lásd pl. Forray R., 1998, 2003.), a politikában visszautasították.

³⁴ <http://www.parlament.hu/naplo34/015/0150080.htm>

³⁵ „Ez az aggodalom nem indokolt, hiszen a kulturális értelemben vett nemzet is etnikum, továbbá a kisebbségi törvény semmiféle jogi különbséget nem tesz nemzeti és etnikai kisebbségek között. Ellenkezőleg, a jogalkotók az etnikai jelző alkalmazásával egyértelművé kívánták tenni, hogy a törvény a cigányokra is ugyanúgy vonatkozik, mint a többi népcsoportra, elvágva ezzel a terméketlen vitát arról, hogy nemzetiség-e a cigányság vagy sem.” Tabajdi, 1997. 18–19. o.

2.2. Kisebbség, etnikai csoport a társadalomtudományokban

A kisebbség fogalma a társadalomtudományokban a diszkrimináció, a társadalmi izoláció és a hátrányok, a kisebbség csoportszolidaritása és öntudata felől kerül megközelítésre; figyelembe véve természetesen olyan fontos ismertető jegyeket is, mint a létszám, a hatalmi viszonyok tekintetében elfoglalt társadalmi-politikai helyzet, kisebbségi öntudat és elkülönült nyelvi, vallási és etnikai tulajdonságok.³⁶

Az angol nyelvterület fogalomhasználata és értelmezése teljesen eltér a magyar értelmezési keretektől. A kisebbségi etnikumok, kisebbségek megnevezésére többek között olyan fogalmakat használnak, mint *ethnic groups* – etnikai csoportok, *ethnic nationality* – etnikai nemzetiség, *ethnonational minority* – etnonemzeti kisebbség,³⁷ de használják az ENSZ etnikai, vallási, nyelvi, nemzeti jelzős szerkezeteit is. A német és a francia nyelvterületen a migránsok jelentik a kisebbséget.

Az etnikai csoport meghatározása azonban függ attól, hogy kulturális vagy társadalmi státusából kiindulva kerül-e meghatározásra. A kulturálisan meghatározott etnikai csoport a múltban tagjai közös származása által meghatározott, múltban gyökerező³⁸ preindusztriális és primordiális képződmény,³⁹ amely „saját, másokkal meg nem osztott, csak a csoporttagok számára átörökíthető, a közös ősök és a közös származás gyakran legendákban és a mitológiában gyökerező hitét tartalmazó tradíciókészlettel, szimbolikus formációkat, alakzatokat, aktivitásokat kijelölő normatív viselkedésmintákkal, szokáserkölcsökkel, a másság etnocentrikus kihangsúlyozását középpontba állító saját etnikai tudással rendelkezik”.⁴⁰

Barth elmélete azt állítja, hogy az etnikai csoport közös kultúrája a csoportot körülvevő határ fenntartása révén marad fenn.⁴¹ Vizsgálatunk szempontjából ez azért fontos megállapítás, mert a magyarországi kisebbségi csoportok határainak kijelölése részben az asszimiláció következtében létrejövő elmosódottság, részben az adatvédelmi törvény miatt nem lehetséges.

A szociálpszichológiában általános elfogadott Tajfel nézete, miszerint a csoportok tudomásul veszik, hogy társadalmilag konstruált és ebből következően kognitív tartalommal rendelkező csoportjegyeik különböztetik meg őket környezetüktől.⁴² Kérdés, melyek ezek a társadalmilag és politikailag konstruált elemek ma Magyarországon, és mit jelentenek? Származást? Anyanyelvet? Képviselőseget a kisebbségi önkormányzatokban, vagy tagságot, tisztségviselést a kisebbségi társadalmi szervezetekben? Melyik konstrukció fedi le a valóságot, és vajon fedésben van-e ez a két jelentésszervező univerzum egymással? A kérdésre a jelenleg hatályban lévő törvények nem adnak választ.

³⁶ Kővágó, 1981.

³⁷ Gilliland, 1995. 197. o.

³⁸ De Vos, 1982. ix. o.

³⁹ A primordialitás lényege az etnikai csoportba való besorolásnál a származás és a rokonsági kapcsolat meghatározó volta. Geertz, 1963. 109–113. o.

⁴⁰ Bindorffer, 2001. 21–22. o. Ezen az értelmezési tartományon belül azonban a kulturális nemzet is értelmezhető olyan jellemzők tekintetében, mint pl. tradíciókészlet, viselkedésminták, szokáserkölcsök, saját, mással meg nem osztott nemzeti tudás.

⁴¹ Barth, 1969. 15. o.

⁴² Tajfel, 1978. 3–4. o.

2.3. Közösség

A közösség fogalmának meghatározása, jelentésének értelmezési kerete legalább olyan sokrétű és tág, mint a kisebbségé; függ attól, hogy „milyen szövegekörnyezetben használják, milyen a kulturális és a történelmi háttére, illetve milyen a nyelvészeti jelentősége”.⁴³ A közösség meghatározható az emberi együttélés és együttműködés történelmi formájaként, jelentheti a lokalitást, a megszokottságot, az embereket összekötő érdekeket, a személyes intimitással, érzelmi mélységgel, erős összetartozás-tudattal rendelkező csoportokat, amelyeket a hovatartozás és az azonosság érzése tart össze, és köti az embert oda, ahova beleszületése alapján tartozik.

Az értékszempontú értelmezés szerint a közösség az emberi együttműködés legmagasabb rendű formája, és olyan társulás, melyet autonóm személyiségek szabadon hoznak létre. Az egyén az ilyen társuláshoz nem beleszületés vagy véletlen, hanem önálló döntés útján csatlakozik.⁴⁴ Mérei Ferenc, Robert Merton értékmentesen használja a közösség fogalmát. Mérei⁴⁵ a csoport szinonimájaként használja, Merton viszont az interakció megléte vagy hiánya szerint megkülönbözteti a kettőt: „[...] minden csoport egyúttal közösség is, de azok a közösségek, amelyeknek tagjai nincsenek egymással interakcióban, nem tekinthetők csoportoknak”.⁴⁶ Ennek alapján a közösséggel szemben a csoportot tartja szorosabb alakulatnak.

I. rész

„Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”

A magyarországi kisebbségek és a magyar kisebbségpolitika 1790-től 1990-ig

3. A nemzeti és a nemzetiségi ébredés kora – 1790–1848

Ha egy gondolat erejéig visszatekintünk az 1790 előtti időkre, azt tapasztaljuk, hogy akkor a más eredetű, más nyelvű és más kultúrájú népcsoportok nem képezték társadalmi/politikai konfliktusok forrását. Sőt, Árpád-házi királyaink kifejezetten szorgalmazták külföldiek letelepedését az országban. IV. Béla tatárjárás utáni programja az elpusztult földek benépesítésére katonák és földművesek betelepítése volt „a világ minden részéről”.⁴⁷ Az I. István király által kezdeményezett első betelepítéssel szemben a IV. Béla féle második betelepítési hullámnak volt egy új vonása: a telepések nem olvadtak be a magyarságba, „hanem vagy összefüggő népi kereteiket megtartva illeszkedtek be a magyar államba, vagy századok során többé-kevésbé összefüggő etnikai tömbökké kovácsolódtak egybe”.⁴⁸

A középkor végén a magyarok mellett szászok, kunok, németek, jászok, szlovákok, románok, ruszinok éltek a magyar államban; a négymilliós ország mintegy 20–25%-át tették

⁴³ Gorman, 1992.

⁴⁴ Vercseg, 1992.

⁴⁵ Lewin, 1975, Mérei, 1989. 370. o.

⁴⁶ Merton, 1989. 606. o.

⁴⁷ Az Árpád-korban németek, mohamedán vallású izmaeliták, szaracénok, örmények, kálizok, kazárok, a szerzetesrendekkel együtt érkező franciák, olaszok Kovacsics szerint (1997. 21. o.) 400-500 ezren lehettek. A tatárjárás alatt a síkvidéken élő vallonok, németek, szlávok olaszok, besenyők és böszörmények létszáma nagymértékben lecsökkent, vagy teljesen eltűntek. A hegyvidékeken élő szlávok, a románok, a ruszinok és a székelyek túlélték a pusztítást. A tatárjárás utáni idők után számarányukat az összlakosságon belül a szerzők pl. Melich (1925), Kovacsics (1997) és Kniezsa (2000), kb. 20%-ra becsülik. A középkor végén a magyarok mellett szászok, kunok, németek, jászok, szlovákok, románok, ruszinok éltek a magyar államban. Szűcs, 1982. 5–7. o

⁴⁸ Szűcs, uo.

ki.⁴⁹ Ennek ellenére a soknemzetiségű Magyarországon ekkor sem voltak nemzetiségi ellentétek. Ennek okai többfélék; szerepet játszott az uralkodó gazdasági érdeke, és az a tény, hogy a középkorban a társadalmi törésvonalak nem többség és kisebbség, hanem úr és szolga, nemesség és jobbágyság között, illetve a felekezeti különbségek mentén húzódtak. Mályusz kifejti, hogy a magyar királyok elsősorban kereszténnyé és nem magyar anyanyelvűvé kívánták tenni országuk lakosságát, a nemzetiségi elkülönülésnek az egyes társadalmi rétegekben nem volt relevanciája.⁵⁰

3.1. Népeségi adatok

A török hódoltság utáni telepítések következtében átalakult Magyarország nemzetiségi összetétele. Míg a középkorban a kisebbségi népesség aránya alulmaradt a magyarokéval szemben, addig 1720-ra ez az arány a becslések szerint 50–50%-ra módosult.⁵¹ Az arányok a 20. század elejéig a nemzetiségek abszolút többségét mutatták a Magyar Királyság területén belül.

Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban II. József uralkodása alatt 1784–1787 között végezték el az első, a teljes lakosság egészére kiterjedő népszámlálást, *consriptiót*. A népszámláláson összeírt 8,5 millió⁵² össznépesség nemzetiségi eloszlására az anyanyelvi bevallásokból következtethetünk. Magyarországon Erdéllyel és Horvátországgal együtt a lakosság 40%-ának magyar volt az anyanyelve, utána a románok következtek 16%-kal, majd a szlovák, a horvát és a német lakosság 10–10%-kal. Ezenkívül 6% szerb, 3% vendnek nevezett szlovén és 3% rutént⁵³ tartottak nyilván.

Fényes Elek az 1830-as évek végén nyilvánosságra hozott statisztikái szerint a magyar korona országai lakosságának kevesebb mint fele, csupán 37,4%-a, a szűkebb (Erdély, Horvátország és a Katonai Határőrvidék nélkül vett) Magyarország lakosságának 44%-a, Erdély lakosságának pedig csupán 28%, Horvátországnak pedig kevesebb mint 0,5%-a volt magyar anyanyelvű. Fényes 1847-ben napvilágot látott „*Magyarország leírása*” című könyvében 4 774 899 millió (40%) magyar anyanyelvű lakos mellett 7 150 897 millió (60%) nem magyar ajkú lakost említ;

[...] magyarok (4.774.899 fő), tótok (1.722.005 fő), rácok (1.293.095 fő), oláhok (1.272.787 fő), németek (1.126.666 fő), horvátok (943.995 fő), oroszok (459.870 fő), zsidók (259.607 fő), vindusok (44.536 fő), bolgárok (12.940), francziák (6.691 fő), görögök (4.530 fő), clementinusok (2.150 fő) montenegrinusok (3.025 fő), összesen 11.895.789 fő.⁵⁴

Fényes a cigányokat sem hagyta figyelmen kívül, de számukat nem tudta pontosan meghatározni, „miután az egyes népfajok közt csak elszórva laknak. Némellyek 30,000, mások ismét, mint Blach Richárd 50,000 cigányt számítanak hazánkra.”⁵⁵ Fényes későbbi számításai szerint 1851-ben 83 769, 1867-ben pedig Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, és a Határőrvidéket beszámítva 95 500 cigány élt a magyar királyság területén.

⁴⁹ Szűcs, uo.

⁵⁰ Mályusz, 2002. 165. o.

⁵¹ A nemzetiségi hovatartozásra a lajstromba vett személy neve alapján lehetett következtetni. Bottlik, 2002.

⁵² Kosáry (2003) 9,2 millió főt említ.

⁵³ Ruszin

⁵⁴ Fényes, 1847. 25. o. Tótok: szlovákok, rácok: szerbek, oláhok: románok, oroszok: ruszinok, vindusok: szlovének, clementinusok: katolikus albánok, montenegrinusok: Crna Gorából (Montenegro) származók.

⁵⁵ Fényes, 1847. 30. o.

3.2. A nyelvrendeletek

A 18. század vége nemcsak a nemzeti, de a nemzetiségi mozgalmak ébredésének is a kora. A magyar nyelvújítási és nemzeti törekvésekkel egy időben a különböző társadalmi szerkezetű és egymástól eltérő gazdasági-politikai státusú nemzetiségek is megfogalmazták a magyar nemzeti törekvésekkel szemben álló nyelvi és nemzeti követeléseiket. A korszakban az anyanyelv vált a nemzeti és a nemzetiségi mivolt lényegévé, és került az egymásnak feszülő nemzeti és nemzetiségi érdekek és törekvések középpontjába.

A nyelvrendeletek sora az 1790/91. évi országgyűlésen kezdődött azzal, hogy a diétán használatos latin nyelv helyébe a magyar nyelvet állították. Ez az országgyűlési életben mind modernizációs, mind nemzetépítési szempontból szükségszerű volt; kizárólagossá tétele, a kisebbségek nyelvhasználati igényeinek semmibevétele azonban megmérgezte a 41,55%-os relatív magyar többség és az 58,45%-os abszolút nemzetiségi többség közti viszonyt. Az 1791-ben született első törvénnyel a magyar nyelvet rendkívüli, majd 1792-ben kötelező tárggyá tették a magyarországi középiskolákban.⁵⁶

A nemzetiségek nyelvi jogaik érvényesítése mellett egyúttal politikai jogokat is követeltek. A szerbek 1790-ben 17. századi kiváltságaikra⁵⁷ hivatkozva a temesvári egyházi-nemzeti kongresszuson kérték II. Lipóttól nemzeti-egyházi jogaik megerősítését, ehhez Bánátban saját területet kormányzékkel és udvari hatósággal.

A románok 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* címen nyújtottak be kérvényt II. Lipóthoz annak érdekében, hogy a magyarok, székelyek és szászok mellett, mint ahogy azt II. József elrendelte,⁵⁸ negyedik rendi nemzetként ismét helyet kapjanak az erdélyi alkotmányban. A kérvény ügyében eljárni illetékes erdélyi országgyűlés azonban elegendőnek tartotta a románok meglévő polgárjogait.

A legrosszabb helyzetben a szlovákok voltak. Mivel semmilyen privilégiummal nem rendelkeztek, nem állt módjukban sem nemzeti, sem egyházi kongresszust tartani, amellett – hátráltatva a politikai alapon szerveződő önálló nemzet létrehozását – ellentétek feszültek a református és a katolikus szlovákok nemzetkoncepciói és nyelvi egységesítési mozgalmai között is.⁵⁹

A horvátok sajátos státuszt foglaltak el Magyar Királyságon belül; a Szlavón és a Horvát bánság belső önállóságot élvező tartományként tagozódott be a Magyar Korona országai közé.⁶⁰ Bevándorolt horvátok azonban Magyarország déli és nyugati peremvidékén is éltek. A

⁵⁶ „1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.”

„1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról.”

⁵⁷ Mivel segítették a Habsburgokat a törökök elleni háborúban, I. Lipót a szerbeket 1691-ben politikai nemzetként fogadta be. Kiváltságlevelet, vármegyei hatáskör alóli mentességet és teljes autonómiát kaptak. I. József, III. Károly és Mária Terézia megerősítette a diplomát, sőt újabb kedvezményeket kaptak. Ez az állapot a korabeli magyar rendi gondolattal összeegyeztethetetlen volt.

⁵⁸ II. József 1781. évi pátense biztosította a Szászföldön élő románok polgárjogait, 1784. évi rendelete pedig lehetővé tette a nemzeti és vallási hovatartozástól független hivatalviselést. A románok számára II. József kb. 300 iskolát és három tanítóképzőt létesített. Halála előtt visszavonta a románok számára kedvező rendeleteit is, és az udvar visszaállította a korábbi erdélyi alkotmányt.

⁵⁹ A katolikusok Anton Bernolák vezetésével önálló szláv népként tekintettek magukra, és nyelvüket ennek megfelelően kodifikálták. Szlovák népnévvel jelölve magukat megfogalmazták a szláv nemzeten belüli elkülönülésüket. Az evangélikusok a Nagymorva Birodalomra, a huszitizmusra hivatkozva a csehek és a szlovákok egységének gondolatát erősítették. A protestáns és a katolikus szlovákok között feszülő nyelvi ellentéteket úgy oldották fel, hogy a katolikus nyelvújító Bernolák a cseh nyelvhez közel álló nyugatszlovákokat emelte az irodalmi nyelv szintjére, az evangélikusok pedig a cseh nyelvet szlovakizálták.

⁶⁰ 1476-ban Mátyás király a két bánságot a horvát-szlavón bán kormányzása alatt egyesítette. Területe a mohácsi csatavesztés után I. Ferdinánd birodalmához, majd a törökök uralma alá került, 1790-ben pedig magyar kormányzat alá rendelték.

legnagyobb mértékű horvát migrációra az 1530–40-es években került sor. A gradistyei⁶¹ horvátok 1493-as töröktől elszenvedett vereség után kezdtek Magyarország felé menekülni, de a Batthyány, az Erdődy és a Zrínyi család a veszélyeztetett délkeleti területekről szervezeten is áttelepítette horvát jobbágyait a mai Vas, Zala és Győr-Sopron megye területére.⁶²

Az 1790/71. évi országgyűlés Horvátországot kivéve semmilyen további autonómiát, nemzeti önállóságot nem tartott összeegyeztethetőnek az ország területi egységével, mivel az autonómiák létrejöttével „állam az államban képeztenék”.⁶³ Desewffy József országgyűlési követ a következőképpen fogalmazta meg nemzet- és hazakoncepcióját:

Több nyelvek, de csak egy nemzet van Magyarországon. Ezen nemzet nem mástól függő, nem hódítatott meg. Magyarország a magyarok országa, a többi benne lakó nemzetiségeknek csupán a lakóhelye.⁶⁴

A politikai szinten forrongó konfliktusok normalizálását hátráltatta a polgári nacionalizmus szellemében fogant, nemzetiségeket és nyelvüket lebecsülő közbeszéd is. Bessenyi György szerint „a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk. Mert megérdemli ezt az az áldott haza az idegen nemzetektől, amelyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék.”⁶⁵ Batsányi János abban reménykedett, hogy a Horvátországban élő horvátok belátják, érdemesebb „egy költséges holt nyelv helyett azon nemzetnek élő nyelvét tanulniuk, s ügyüket rajta folytatniok, melynek koronája s védelme alatt bátorságos, szabad életet élnek”. Emellett kifejtette, hogy ha a magyar nyelv fejlődésére azért is nagy szükség van, mert különben „a naponként hazánkba sereglő sok gyülevész népnek bitang nyelvétől lenyomattatik”.⁶⁶

„A magyar nyelv használatáról” szóló 1805. évi IV. törvénycikk hatására több, többségében nemzetiségi lakosságú megye, köztük Pozsony, Sáros, Zólyom, Bihar, Temes, Szatmár, magyarosító intézkedéseket fogadott el. 1824-ben, vitába szállva Juraj Palkovič⁶⁷ Pozsonyban megjelenő, magát nemzetinek nevező *Týdenník* című szlovák nyelvű lapjával, cikk jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*.⁶⁸ A szerző a szlovák nyelvet „kaszás és robotoló” nyelvnek nevezte, és kijelentette, hogy „a tótnak mint zsellérnek a neve nem kaphat a magyar hazában nemzeti nevezetet”.⁶⁹

1825–27. évi országgyűlésen indítvány született arról, hogy az elemi iskolákban csak olyan gyerekeket vegyenek fel, akik tudnak magyarul. „Így tehát az összes szülők arra kényszerülnének, hogy gyermekeiket már a bölcsőben magyar nyelvre tanítassák”, és annak is hangot adtak a magyar képviselők, „hogya valaki a magyar kenyeret eszi, s magyar fizetést vesz, tudjon magyarul”.⁷⁰

„A nemzeti nyelv használatáról” szóló 1830. évi VIII. törvénycikk arról rendelkezett, hogy magyar nyelvtudás nélkül nem lehet sem közhivatalt betölteni, sem ügyvédi vizsgát tenni. A nem magyar ajkú településeket is beleszámítva mindenütt a magyar lett a közigazgatás nyelve. A vármegyei közgyűléseken rendszeresen felmérték a magyar nyelv terjedésének

⁶¹ Nevük Burgenland horvát fordításaként terjedt el, a gradišcei elnevezésből származik.

⁶² Sokcsevits, é. n.

⁶³ Idézi Katus, 1993.

⁶⁴ Idézi Arató, 1983. 108. o.

⁶⁵ Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék, 1781.

⁶⁶ Idézi Arató, 1983. 110. o.

⁶⁷ Juraj Palkovič (1769–1850) szlovák költő, újságíró, a Pozsonyi Evangélikus Líceum professzora, 1832–1836 között Korpona (Krupina) város képviselője a magyar országgyűlésben.

⁶⁸ Az első magyar, 1817–1841 között havonta megjelenő tudományos folyóirat. A lapnak jelentős szerepe volt a feudális nemzetfogalom lebontásában, a polgári nemzetté válás eszméinek megvitatásában.

⁶⁹ Idézi Arató, 1983. 108–109. o.

⁷⁰ Uo.

helyzetét, bizottságokat küldtek ki a hathatós nyelvi asszimiláció kidolgozására. Pest megye az evangélikus egyháznak írott levelében jelezte, hogy egyenes arányban a magyar nyelv elcsatolásával csökkenteni kell az anyanyelvű vallásgyakorlást.

„A magyar nyelvről” szóló 1836. évi III. törvénycikk elrendelte, hogy a királyi ítélőtábla elé vitt pereket magyarul folytassák le, és az ítéletet magyarul hirdessék ki; bevezette a magyar nyelvű könyvelést és anyakönyvvezetést, az oláh Mesteri és Papi előkészületi Intézetben pedig magyar nyelvet tanító szék felállítását írta elő.

Az „1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről” tovább szélesítette a közigazgatásban, a törvénykezésben és az egyházi, valamint a világi törvényhatóságokban a magyar nyelv használatát. Magyar lett a köztörvényhatóságok, az egyházi törvényhatóságok nyelve, a királyi helytartótanács magyarul küldte körleveleit az ország valamennyi törvényhatóságához. Hároméves határidővel ott is elrendelték a magyar nyelvű anyakönyvvezetést, ahol a szertartás nyelve még az anyanyelv volt, de már nem állhatott egyházi szolgálatba olyan pap, aki nem tudott magyarul. Az egyházi nyelvhasználatot itt iktatták először törvénybe.

A negyvenes években tovább folytatódott a kisebbségek nyelvének, kultúrájának méltánytalan lebecsülése; a szláv nyelv aljasnak számított, a tótokat valódi intenzív műveltségre képteleneknek tartották. Horvát István szerint a horvát nép „történeti tudományos műveltségét illetően még csecsemőkorban él”.⁷¹ Thaisz András, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője ugyancsak támadást indított a szláv nyelvek ellen, amelyek szerinte csak egy régi, nagy kultúra töredékei, de nem alkalmasak az irodalom feladatainak betöltésére. Úgy gondolta, hogy „minden becsületes módot el kell követni, hogy a tót [szláv] lassanként kiirtassék: mert Magyarországon csak a magyar nemzeti – azon kívül csak nép legyen”.⁷²

A nyelvtörvényekkel párhuzamosan egyre jobban elterjedt és vált elfogadottá a magyar nemzetállam fogalma, amelyen belül csak egy nemzet, a magyar létezett. A feudális privilégiumokkal rendelkező Horvátországot kényszerűen elismerték ugyan nemzetnek, de a szerbektől, szlovénektől, románoktól, ruszinoktól és a szlovákoktól megtagadták a politikai jogokat.

Az „1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről” államnyelvé tette a magyart, és a közélet minden területére kiterjesztette alkalmazását. A nemzetiségi nyelvek használatát még a nem magyar nyelvű megyékben sem engedélyezték, az ország határain belüli iskolákban közköztartási nyelv kizárólag a magyar lett. A törvény hatására először a református gimnáziumokban vezették be a magyar nyelvet, majd a katolikus középiskolák nagy részében is a magyar lett az oktatás nyelve. A kapcsolt Részekben elrendelték, hogy „a fő-, és minden középiskolákban mint rendszerinti tudomány taníttassék”.

A nemzetiségek képviselői okkal és joggal tiltakoztak a nyelvtörvények túlzásai ellen, de a polgári átalakulás programját megfogalmazó liberális magyar reformpolitikusok nyugati mintákat követő célkitűzése az államhatárokon belül élő, azonos nyelvet beszélő nemzet létrehozása volt, amelynek tagjai minden tekintetben egyenlők. Úgy gondolták, ha eltörlik a jobbságát és a rendi kiváltságokat, biztosítják az állampolgári jogegyenlőséget és a közteherviselést, megteremtik a polgári jogviszonyokat és intézményrendszert, ha az egész ország lakosságát nemzetiségre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül egyénekenként egyformán részesítik a polgári és politikai jogokban, akkor a nemzetiségi kérdés magától megoldódik. Wesselényi Miklós magabiztosan kijelentette: „Mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni.”⁷³

Nem így történt. A kisebbségek nem voltak hajlandók lemondani csoportjogaikról, önálló nemzetként való elismerésükről. Miközben a liberális magyar politika minden erejével magyarosításukra és megmagyarosodásuk után a magyar nemzetbe való befogadásukra töreke-

⁷¹ Arató, 1983. 130. o.

⁷² Arató, 1983. 108. o.

⁷³ Katus, 2002.

dett, a modern, egyéni szabadságjogokon alapuló polgári nemzetállam megteremtésének folyamatában sorozatosan sértették meg a nemzetiségek önértékét. Szinte nem volt országgyűlés, ahol ne hangzott volna el kisebbségeket sértő megjegyzés, ne született volna jogaikat korlátozó indítvány vagy törvény.

Kossuth a *Pesti Napló*-ban közölt írásában a nemzetiségek nyelvét a magánszférába utalta, és kívánatosnak tartotta „a magyar nemzetiséget minden törvényes és méltányos úton, s különösen az iskolamesterek serkentésével terjeszteni”.⁷⁴

Hiába írta Széchenyi, hogy az erőszak, a kényszer, erőszakot és lázadást szül, hiába emelt szót Kazinczy Gábor a kisebbségi nyelvek közéleti használatának engedélyezéséért, hiába figyelmeztetett Deák Ferenc, hogy tiltással nem lehet a magyar nyelvet terjeszteni, és ismerte el, hogy „anyai nyelvünk megtanulása és művelése igen nehéz”,⁷⁵ hiába kifogásolta Batthyány, hogy a horvátoknak nem engedik meg, hogy belső közigazgatásukban anyanyelvüket használják, a mérsékelt hangokat nem akarta senki meghallani. Hiába terjesztette be 1848. július 24-én törvényjavaslatát Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter az elemi népoktatásról, amely viszonylag széles lehetőségeket kívánt biztosítani a nemzetiségek anyanyelven történő oktatásához, javaslata komoly ellenállásba ütközött az alig néhány éve megszerzett nyelvi hegemoniához ragaszkodó politikustársai részéről. A tervezetet az alsóház elfogadta ugyan, de a szabadságharc miatt a felsőtábla már nem tárgyalta.

4. 1848/49-től az 1861. évi diétáig

4.1. Nemzetiségi törekvések és nemzeti reakciók

„A közös szabadság a nemzeti különbségeket, s ellenszenvet biztosan kiegyenlíti” – állította Kossuth az 1848. márciusi országgyűlésen. Kossuth azonban tévedett. A nemzetiségek lelkesedtek ugyan a polgári forradalomért, és elégedetten vették tudomásul a jobbágyfelszabadítást, de a kezdeti euforikus hangulat után ismételten és egyre hangosabban követelték nemzeti létük elismerését, nyelvi jogaik törvényes biztosítását, a területi autonómiát, és benne saját politikai intézmények létrehozását; az egyéni szabadságjogokért és a jogegyenlőségért cserébe nem voltak hajlandók feláldozni nemzetiségüket. 1848 tavaszán a kisebbségek nemzeti gyűléseiken megfogalmazták követeléseiket, és eljuttatták azokat az országgyűléshez, illetve a kormányhoz.

A szerbek márciusi újvidéki gyűlésükön 16 pontban foglalták össze követeléseiket, köztük az egyenjogúságot, egyházi önkormányzatot, a szerb nemzeti gyűlés összehívását, nemzeti iskolákat és nemzeti közművelődésük szabad és független szervezését és igazgatását, a szerb értelmiség alkalmazását a legfelső és a felsőbb hatóságoknál és bíróságoknál. A szerbek követelését az országgyűlésen Kossuth így kommentálta:

A honnak lakosait nyelv és valláskülönbség nélkül részesíteni kívánják a közszabadság áldásaiban. A magyar nemzet őszintén vallja azon elvet, hogy minden népnek a maga nyelvét, s annak belügyeiben, egyházi dolgaiban szabad használatát tiszteli, s a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti. [...] A magyar nemzet mindent megoszt, szabadságot és jogot, és tiszteli a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését.⁷⁶

A szerbeket nem elégítette ki Kossuth válasza. 1848 májusában Karlócán az egész délvidékre kiterjedő szerb vajdaságot követelték, és kijelentették, hogy a szerb nemzet az osztrák

⁷⁴ Idézi Katus, 2002.

⁷⁵ Idézi Arató, 1983. 133. o.

⁷⁶ Arató, 1983. 133. o.

ház alatt a magyar korona közös kötelékében politikailag szabad és független nemzet; kormányt (*odbor*) alakítottak, metropolitát és vajdát választottak. A szerb nemzetiségű határőrezredek csatlakozásával létrejött a nemzeti haderő, és megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését.

A szlovákok márciusban Liptó megyei gyűlésükön előterjesztett petíciójukban a szlovák nyelv használatát követelték a megyegyűléseken, a bíróságokon, a kérvények benyújtásánál, a perek lefolytatásánál, valamint a hivatalos megyei és országgyűlési hirdetményeknél. A brezovai népgyűlés kiegészítette a követeléseket azzal, hogy az oktatás minden szintjén hozzanak létre szlovák nyelvű nemzeti iskolákat. Májusban Liptószentmiklóson megtartott tanácskozásán a szlovák értelmiség saját nemzeti gyűlést, minden nemzet számára országgyűlési képviselőt és az országgyűlésben anyanyelven történő felszólalást követelt. „A testvér-nemzetek egyetemes országgyűlése” mellett követelték „különleges nemzetgyűlések” összehívását, s az etnográfiai határok megállapítását, tehát lényegét tekintve a területi autonómiát.⁷⁷

Az erdélyi románok májusban Balázsfalván önálló nemzetté nyilvánították magukat. Magyarország és Erdély uniójának elfogadását külön nemzetként való elismerésükhöz kötötték.⁷⁸ Román nyelven oktató elemi és középiskolákat, valamint egyetemet követeltek. Ősszel létrejött a kormányként működő szebeni ún. békéltető bizottság. A helyi román határőralakulatok csatlakoztak a kormányhoz.

Az autonómiakövetelésekre Kossuth az Országgyűlésben így reagált:

Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, akik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen. [...] egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön territóriumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni és megszüntetni.⁷⁹

Az 1848 áprilisában elfogadott törvények nem is foglalkoztak a nemzetiségi kérdések megoldásával. Kossuth minden területi autonómiára vonatkozó követelést elutasított, de „a közös szabadságban és a közös jogban” való részesedésen túl nyelvi engedményekre hajlandó volt. Fordulat csak az 1849. június 6-án összeülő minisztertanácson történt, ahol határozat született arról, hogy: „minden népfajnak teljes szabadságában van illető egyházában, községében, iskoláiban és családi körében vallását, nyelvét, gyermekei oktatását ápolni, kezelni és biztosítani”.⁸⁰

Az országgyűlés által kiküldött erdélyi unióbizottság a román képviselők véleményének figyelembevételével 1848 szeptemberében 16 pontos törvényjavaslatot készített „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjáni biztosításáról”.⁸¹ Elhangzott az az ígélet is, hogy a románokat a közigazgatás minden ágában „igazságos arányban” fogják alkalmazni.⁸²

Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. novemberi békeajánlatában a szerbek számára is kilátásba helyezte a románoknak ígért nyelvi jogok biztosítását, és „elismerte a szerb görögkeleti egyház önkormányzatát, és megígérte, hogy 'a szerb nemzet vajdát fog kapni'. A tervezetek továbbra sem vették figyelembe a nemzetiségek autonómiaigényeit.⁸³

⁷⁷ Katus, 2002.

⁷⁸ Az erdélyi szászok az unió ellen foglaltak állást.

⁷⁹ Katus, 2002.

⁸⁰ Katus, 1993.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ „A magyar kormány párizsi követe, Teleki László [...] 1849. március 7-én javasolta Kossuthnak, hogy »nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal és románokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több illy faju emberekkel találkozni, és mind sokkal inkább kívánok velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával, csak az Istenért, adjatok nekik mindent, amit lehet. [...] Különféle

Deák Ferenc 1848. augusztus végén törvényjavaslatot készített Horvátország konszolidálására, de ekkor már hiába akart horvát minisztert a kormányba, és horvát államtitkárokat a közös ügyeket intéző pesti minisztériumokba, vagy akár Horvátország kiengedését a magyar korona alól, a horvát–magyar fegyveres konfliktus kezdetén ezeknek az ígéreteknek nem volt relevanciájuk.

A Szegeden üléső országgyűlés 1849 júliusának végén elfogadott határozati javaslata a nemzetiségek jogairól csak a nyelvi jogok biztosítására vonatkozott. Kimondta, hogy a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítatik, a nemzetiségi többségű megyékben a megyei adminisztrációt a helyi többség nyelvén viszik, és ahol a magyarok mellett csak kisebbséget alkottak, a hivatalos gyűlésen ott is felszólhatnak az anyanyelvükön, az oktatás nyelvül „mindig a községi vagy illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni”. Az egyházak teljes szervezeti ügyintézési és nyelvi szabadsága mellett a „görög szertartásúak számára” a budapesti egyetemen hittudományi kart terveztek létesíteni. A kormány felhatalmazást kapott a nemzetiségek további kívánságaival foglalkozni, sérelmeiket rendeleti vagy törvényi úton orvosolni. Az utolsó pont amnesztiát biztosít mindazoknak, akik „fegyvereiket letévén, megtérnek és a függetlenségi esküt leteszik”.⁸⁴

4.2. A liberális nemzetpolitika csődje

A magyar politikai elit tisztában volt a nemzetiségek politikai és kulturális aspirációival, tapasztalta öntudatra ébredésüket, tanúja volt minden egyes nyelvi törvény elleni tiltakozásuknak, láthatta kulturális intézményeik létrehozását, anyanyelvük kodifikációját. A hegemoniaigény és a magyar államiságból, nyelv- és kultúraturadatosságból fakadó vezetéstudat azzal a szívszorogató ténnyel társulva, hogy a magyarság létszáma még mindig jóval alatta maradt kisebbségeinek, nem engedhette meg a nemzetiségek önállósodását, így a képviselőházi határozat – bár nem fogalmazta meg a nemzetiségekre nézve sérelmes egy magyar politikai nemzet elvét – az autonómia kérdését ismét megkerülte. A 19. század első felében uralkodó politikai koncepció szerint az állam azonos a nemzettel, és az egy magyar politikai nemzeten belül németül, szlovákul, románul, szerbül, ruszinul, bolgárul, lengyelül, szlovénul, görögül, örményül beszélő magyarok élnek.⁸⁵

Az a liberális felfogás, amely szerint a nemesség lemond kiváltságairól, és az alkotmány sáncain belülre emeli az ország valamennyi népét, és „az egyes nyelvi nemzetek törekvései feletti, osztársadalmi érdekeket, célokat” képviselve, megteremti az egynyelvű, egy nemzetű modern, egyéni szabadság- és polgárjogokon alapuló polgári államot, amelyben a nemzetiségek „a legteljesebb egyenlőséget és szabadságot élvezhetik”, a nemzetiségek nem fogadták el.⁸⁶ A polgári szabadságjogokon keresztül asszimiláció, a „magyar szabadság” nem volt csereszabatos az önállósággal. A reformkorszak politikusai a helyzet reális felmérése helyett reménykedtek, hittek és kényszerítettek. Ahogy Szász Zoltán megfogalmazta:

nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Liberté, égalité, fraternité, még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. « Javasolja, hogy áldozzunk valamit a »corpus iuris«-ból, s a szerbeknek és a románoknak adjunk területi önkormányzatot és nemzeti gyűlést. Ha mindehhez még a nemzetiségek által lakott megyékben szabad nyelvhasználatot biztosítunk, akkor »leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját«, s nemcsak a mi nemzeti kisebbségeink, hanem a szomszédos népek is »örömmel fogják Magyarországot elfogadni, mint egy jövődöbéli dunai confederationnak központját.«” Katus, 2002.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Ács, 1984. 9–12. o.

⁸⁶ Olasz, 2000.

[...] hitték és még inkább hinni akarták, hogy 'a polgári szabadság és e szabadságot biztosító alkotmány' megteremtői magukhoz vonhatják a nem magyarokat, értelmiségük számára vonzóvá teszik még magát a magyarosodást is. Az pedig nyilvánvaló, s egyben fájdalmas perspektívát villantott fel a kortársak szemében, hogy a nem magyarok nagy statisztikai részaránya mellett minden érdemi jogkiterjesztés a magyar etnikum politikai súlyának csökkenéséhez vezethet. Herder intelme a magyarságnak a szláv tengerben való várható elmerüléséről jó ideje külön is ösztönzően hatott a megújító reformok politikájára, a magyar etnikum erőinek koncentrálására, összekötve azt a közélet magyarosításával.⁸⁷

A Magyarországon élő kisebbségeket az egész 19. századi irodalom, politikai-országgyűlési szóhasználat nemzetiségként említi.⁸⁸ A nemzetiségek ezzel szemben egyenrangú nemzetként határozták meg önmagukat.⁸⁹ A nemzeti identitás létrehozásához és fenntartásához elengedhetetlenül szükséges közös nyelv, összetartozás-tudat, közös érdek, az etnikai alapon kifejlődött etnocentrizmus ebben a korszakban már a nemzetiségeknél is rendelkezésre állt, az önálló nemzetállam építéséhez már csak területre lett volna szükség.

Ha elfogadjuk, hogy a nyelv, a kultúra, a hagyományok a nemzet leglényegét képezik, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az I. világháború után nemzetiségeink csatlakoztak azokhoz az országokhoz, amelyekhez nyelvi, kulturális és vallási kapcsolatok fűzték őket.

4.3. Kísérlet a nemzetiségi törvény megalkotására – az 1861. évi diéta

4.3.1. Önkritika korlátokkal

A nemzetiségi kérdés megoldására az emigrációban élő Kossuth 1851-ben kidolgozott alkotmánytervezete elismerte ugyan a nemzetiségek egyesületi csoportjogait, de az autonómiát nem tudta elfogadni.⁹⁰

Az 1860-as évek elejére a liberális politikai elit leszámolt azzal, hogy az egyéni szabadságjogok és az állampolgári jogegyenlőség meg fogja szüntetni a nemzetiségi kérdést, és tudomásul vette, hogy a nemzetiségek soha nem fognak a magyarokkal egy nemzetté összeolvadni. Mocsáry Lajos felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar nemzetiségnek nemcsak kizárólagos uralmáról, de történeti jogai és politikai szupremáciája nagy részéről is le kell mondania, s vezető szerepének a jövőben elsősorban társadalmi, kulturális és erkölcsi téren kell megnyilvánulnia; intézményesen, törvényekkel biztosított és körülbástyázott előjogokkal nem rendelkezhet, csupán első lehet az egyenlők között.⁹¹

⁸⁷ Szász, 1998.

⁸⁸ Lásd pl. Wesselényi, Mocsáry, Eötvös nemzetiségi tárgyú műveit.

⁸⁹ Mocsáry Lajos a kisebbség és többség egyenlőségét hangsúlyozta, mikor azt állította, hogy a magyarok is csak egy nemzetiség, ugyanakkor „[...] létezik Magyarhon területén Tót, Szerb, Horvát és Oláh nemzet is”. 1858. 42. és 69. o.

⁹⁰ „Tehát az egy Nemzetiséghez tartozó honpolgárok nemzetiségi érdekeik előmozdítása végett társaságba állnak községenként, képviselőlet útján kerületi egyleteket képezendnek, s a kerületeket egy köz nemzeti egyletbe összeforrasztandják – adnak magoknak olly szerkezetet a mint nekik tetszik – választanak nemzeti főnököt, czimezendik őt Vajvodának, Hospodárnak a mint tetszik, egyesítendik, ha úgy tetszik, nemzeti társas egyletükkel egyházuknak, iskoláiknak kormányzatát; csinálnak magoknak szabályzatokat. Kormányozandják egyletüket ezen szabályok szerint, szóval társas önkormányzati teljes szabadsággal gondoskodandnak mindazon erkölcsi s társas érdekek előmozdításáról, amiknek összevett »nemzetiségnek« nevezzük. [...] Ezen egyesületnek nincs semmi köze az állammal, s az állammal nincs semmi köze ő vele. – Az állam nem kíván tőle egyebet, mint hogy gyűlései nyilvánosak legyenek, miszerint ha törvényt sértenének, a törvény uralma feltartathassék. Így lehet, így kell a Nemzetiségi érdekeket biztosítani az egyéni jogok körében társadalmilag.” *Kossuth Lajos üzenetei*. 2004, Kosáry, 1990. 290–291. o.

⁹¹ Katus, 1993.

Az 1849-es Szemere-kormány kultuszminisztere, a történetíró Horváth Mihály szerint „nagy hibát követett el törvényhozásunk és új kormányunk”, amikor „megelégedve a jog-egyenlőség és szabadság általános elvének kimondásával, külön világos és részletes törvényt nem alkotott az országban lakó különféle nemzetiségek biztosítására”.⁹² A jeles liberális publicista, Lukács Móric pedig ezt írta 1860-ban:

Hazánk soknyelvű ország, ezt tényül kell elismernünk, akár tetszik, akár nem. [...] Hogy mi e ténynek egész horderejét annak idején el nem ismertük, s ehhez képest törvényesen intézkedni nem siettünk, egyik fő oka volt annak, hogy 12 évvel ezelőtt a reakciónak sikerült más ajkú honfitársainknak nagy részét ellenünk fölizgatni.⁹³

Mocsáry Lajos 1858-ban megjelent *Nemzetiség* című könyvében bocsánatot kért:

Elősegítette ezen nemzetiségi törekvések kifejlődését különösen hazánkban azon részint méltatlan minden esetre felette vigyázatlan eljárás, melyet nem-magyar kivált szláv honosaink irányában követtünk. Hazámfiak! mondjuk ki őszintén a' mea culpát. Csúfultuk, lenéztük elejétől fogva a' tótokat, azután pedig nagyon kimutattuk óhajtasunkat hogy anyanyelvöktől megválva a' miénket tegyék ugyanazzá! Szinte lenéztük és semmibe vettük a' ráczokat; egyenesen sértettük a' tótok és horvátok municipalis jogait 's így sértettük nálok azon szellemet, melyet magunk csepegettünk beléjük institutioink által.⁹⁴

1861-ben a szerbek, fenntartva korábbi követeléseiket, kongresszust tartottak Karlócán. A szlovákok nemzeti gyűlése a Túrócszentmártoni Memorandumban foglalta össze elvárásait a magyar politikai elit felé. Deák az 1861 áprilisában megnyitott országgyűlésben az uralkodóhoz intézendő felirati javaslatát ismertetve a következőképpen foglalt állás:

A múlt idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek elő közöttünk és nem magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiségök érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vágnak, miket ignorálnunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk mit az ország szétदारabolása s önállóságának fölládozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekében s érzelemben összeforrjanak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani.⁹⁵

4.3.2. Az 1861. évi nemzetiségi törvénytervezet elvei

A képviselőház Eötvös József javaslatára 27 tagú választmányt (köztük 12 nemzetiségi képviselőt) küldött ki a nemzetiségi törvényjavaslat elkészítésére, valamint a Túrócszentmártoni Memorandum és a karlócai szerb nemzetiségi kongresszus javaslatainak felterjesztésére. A sarkalatos törvénynek szánt nemzetiségi törvény tervezetének szellemiségét Eötvös elvei határozták meg: az ország önállóságának és területi sérthetetlenségének szavatolása, a politikai tekintetben egységes és oszthatatlan magyar nemzet koncepciója, illetve a nemzetiségek nyelvi, kulturális igényeinek a polgári szabadságjogokon keresztül történő, mi-

⁹² Horváth M. 1873.

⁹³ Idézi Katus, 2002.

⁹⁴ Mocsáry, 1858. 97. o.

⁹⁵ <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/1861/html/kepv-21-ules.htm>

nél szélesebb körű megvalósítása.⁹⁶ A képviselőházi nemzetiségi bizottmány „Törvényjavaslat a nemzetiségi ügyben általában” című tervezete leszögezte, hogy a magyar politikai nemzet az állampolgárok összessége, az etnikai-nyelvi értelemben vett magyarság pedig egyike az ország egyenjogú nemzetiségeinek, s a többiekkel szemben semmiféle előjog nem illeti meg azonkívül, hogy mint az államot a múltban megalkotó, s relatív többséggel bíró nemzetisége, nyelve a törvényhozás, a kormány és az állami hatóságok hivatalos nyelve.

A tervezet mind a magyar, mind a nemzetiségi igényeknek meg kívánt felelni. A nemzetiségek felé tett gesztusnak számított, hogy a törvényjavaslatban a magyar nyelv nem mint kizárólagos államnyelv, hanem mint az ügykezelés közvetítő nyelve jelent meg. Elismerete továbbá a nemzetiségek egyenlőségét, testületi jogát a szabad kifejlődésre, de a joggyakorlást a személyi szabadságjogok alapján biztosította. A szerbek és szlovákok által kért területi önkormányzatot teljesítését a bizottság azzal utasította vissza, hogy „az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtnak”, s így a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebbségek elnyomására nyíltna lehetőség.

A diéta feloszlásával a törvényjavaslatot nem tárgyalták, de javaslatai a nemzetiségi egyenjogúság megteremtéséről és a nemzetiségek jogairól. szóló 1868. évi XLIV sz. törvény alapjául szolgáltak.

4.4. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

4.4.1. A törvény előkészítése és elvei

A négyéves provizórium után ismét összehívott országgyűlésen a nemzetiségi törvényjavaslat előkészítésére 1866-ban 40 tagú bizottság alakult. A bizottság a törvényjavaslat kidolgozását Nyáry Pál elnökletével öttagú albizottságra bízta. Az 1867 közepére elkészített jelentés VI. mellékletként közreadott törvényjavaslat Eötvös József elveit tükrözte, és számos ponton vette át az 1861. évi törvénytervezet egyes javaslatait.

A „Törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúságáról” című tervezet irányelvének a Magyarországon élő népek nemzetiségének egyenjogúságát tekintette, és olyan javaslatot kívánt kidolgozni,

amelynek [...] elfogadtatása után mindazon népek szabadon érvényesíthessék nemzetiségi igényeiket, el egész azon határoki, a melyeket eléjük az ország politikai egysége, tehát területi épsége, törvényhozásának és állami kormányzásának egységes volta elkerülhetetlenül von.⁹⁷

A tervezet továbbra is elutasított minden a föderatív megoldást, illetve a megyék szintjén túlnyúló területi autonómiát, de az egységes magyar politikai nemzet fogalmát kerülte és részletesebben szabályozta a kisebbségi nyelvek használatát a községekben és a megyékben.

A törvényhatósági tisztviselők a hivataloskodásuk körébe eső községekkel, gyűlekezetekkel, magántársulatokkal, intézetekkel és magánosokkal való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.⁹⁸

⁹⁶ „Azon kérdések között melyeknek megoldása a jelen törvényhozás feladatához tartozik, a különböző nemzetiségek méltányos igényeinek kielégítésénél fontosabb alig létezik. [...] minden nemzetiségnek kész megadni mind azt, mi az ország területi és politikai szétdarabolása és törvényes önállásának kockáztatása nélkül megadható.” Eötvös, 1865.

⁹⁷ A tervezetet lásd Balogh–Sipos, 2002. 54–58. o., mellékleteit pedig lásd Mikó, 1944. 126–154. o.

⁹⁸ Katus, 1993, Balogh–Sipos, 2002. 55. o.

Az oktatásban az állam kötelességévé tette, hogy:

a hon bármely nemzetiség, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képeztessék magukat egész addig, hol a magasabb akadémiai képezés kezdődik. [...] Azon területeken létező állami közép- és felsőtanodákban, amelyekben egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.⁹⁹

A tervezet jogot biztosított a magánszemélyeknek, a társulatoknak és az egyházaknak arra, hogy bármilyen szintű iskolákat létesíthessenek, és azokat saját szabályaik szerint működtethessék. Új elem a tervezetben az egyesülési jog tételes kimondása bármilyen nemzetiségű állampolgár számára, valamint az anyanyelvhasználat kiterjesztése a törvényhatósági közigazgatásra.

A kompromisszumokat kereső albizottság tervezete tiltakozást váltott mind a nemzetiségekből, mind a magyar politikai vezető rétegből.¹⁰⁰ A magyar nemzeti közvélemény, köztük is elsősorban a vegyes lakosságú megyék élesen bírálta „az igen széles alapra fektetett nemzetiségi törvényjavaslatot”;¹⁰¹ különösen az ellen tiltakoztak, hogy a megyék hivatalos nyelvét a többség választhassa meg, mert sok esetben ez nem a magyar lett volna.

4.4.2. A nemzetiségek törvénytervezete

1867 februárjában 26 román, szerb és ruszin képviselő közös tervezetet nyújtott be a Házhoz „Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására” címmel. Tervezetük lényege, hogy „a Magyarországon élő népségek” számára „a nemzetiség és a nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épiségének és politikai korlátai közt alaptörvényileg biztosítottatik”. Az elfogadandó törvényben az egyes állampolgárok számára biztosított egyéni nyelvhasználati, egyesülési és iskolaalapítási jogokon túl követelték a magyarországi hat legnagyobb (magyar, román, szerb, szlovák, orosz, és német) etnikum elismerését „országos nemzetnek”, vagyis egyenrangú kollektív jogi személynek. A kollektív autonómiához pedig kérték a megyerendszer nemzetiségi viszonyokhoz való „kikerekítését”.¹⁰²

A kisebbségi törvénytervezet szükségesnek tartotta, hogy a nemzeti közösségek mint jogi személyek kapjanak politikai jogokat és képviselést a felsőházban, a felsőbb bíróságoknál és minden állami hivatalban. Követeléseik között szerepelt továbbá, hogy a hivatalos nyelv minden olyan községben, megyében és városban a kisebbség nyelve legyen, ahol többséget alkotnak, és „ama többség a hat országos nemzetiség egyikéhez tartozik”. A magyar javaslattal szemben a legszembetűnőbb különbség, hogy míg annak jogalánya az egyes állampolgár, addig a nemzetiségek szerint a jogalany a nemzeti közösség.¹⁰³

⁹⁹ Balogh–Sipos, 2002. 56. o.

¹⁰⁰ A tervezet szövegét lásd Mikó, 1944. 150–154. o.

¹⁰¹ Idézi Katus, 1993.

¹⁰² Gángó, 2003. 4027. o.

¹⁰³ A Magyarországon élő kisebb létszámú közösségek (bunyevácok, sokácok, szlovének, cigányok) kimaradtak a nemzetiségek tervezetéből.

4.4.3. Deák Ferenc tervezete és az elfogadott törvény

A többszörösen átdolgozott törvényjavaslat mellett az ülésnapra a nemzetiségek is betesztek saját javaslatukat. Eötvös vezetésével azonban az országgyűlés azonnal elutasította a megyerendszer átalakítását, mivel a kompakt nemzetiségi tömbök „megakadályoznák az asszimilációt”.

A törvénytervezet képviselőházi tárgyalásán 1868 novemberében Deák Ferenc a magyar nemzeti törekvéseknek hangot adva új törvényjavaslattal állt elő, amely tartalmát tekintve nagyrészt megegyezett a bizottsági javaslattal, de a szerkezetét átalakította és sokkal határozottabban fogalmazott.¹⁰⁴ Javaslatában 1861-es véleményét idézve Deák most is kimondta:

Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja.¹⁰⁵

Deák a nemzetállam-fogalmat, amelyből a kisebbségek kizárattak, a kisebbségeket befogadó egységes politikai nemzet fogalmával helyettesítette be. A bizottsági javaslattal ellentétben, amely szólt ugyan az állam hivatalos nyelvéről, de sehol sem mondta ki expliciten, hogy az a magyar, Deák így fogalmazott:

A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar, lévén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.¹⁰⁶

A „1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúságáról” lényegét tekintve ismét csak egy, a nyelvhasználatot szabályozó törvény lett. Bevezetőjében szólt az egyenjogúságról, de rögtön azt is rögzíti, hogy „az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve”, ezen egyenjogúság „csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi”.

Az országgyűlés a nemzetiségektől továbbra is megtagadta a magyarokéval egyenlő kollektív jogokat. Az egy és oszthatatlan magyar politikai nemzetnek csak egyénekként, mint a nemzetiségekhez tartozó polgárok lehettek a tagjai, politikai közösségként nem. És mint ilyenek, mindenben egyenrangú és egyenjogú nemzettagok voltak, csak éppen közéleti-hivatalos nyelvhasználati jogaikban nem.

A törvény „képtelen volt a történeti Magyarország eszméjétől elszakadni. A centralisztikus államberendezkedés pedig kizárta nemcsak az autonóm közösségek létezésének lehetőségét, de a természetes igények érvényesítését is”.¹⁰⁷ Az inkluzív politikai nemzet Deák szóhasználatában arra volt hivatott, hogy helyettesítse az exkluzív nemzetállamot. Gángó Gábor szavaival egyetértve állítjuk, hogy ez a törvény nem a nemzetiségek egyenjogúságáról, hanem csupán a nemzetiségekhez tartozó egyének nyelvhasználati jogairól szólt, s ezzel nyelvtörvénnyé fokozta le a nemzetiségi kérdést.¹⁰⁸ A nyelvi jogok kodifikálása pedig

¹⁰⁴ Balogh–Sipos, 2002. 64–67. o.

¹⁰⁵ Balogh–Sipos, 2002. 64. o.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Nemes, 1993. 14. o.

¹⁰⁸ Gángó, 2003. 4027. o.

döntően arról szólt, hogy hol kötelező a magyar nyelvet, és csak kisebb részben arról, hogy hol lehet a kisebbségi nyelveket használni.

A törvény Horvátország kivételével továbbra sem ismerte el „nemzetegyniségüket, hanem a magyar nemzet más anyanyelvű részeként kezelte és nemzetiség elnevezéssel illette őket”.¹⁰⁹

Míg a nemzetiségek értelemszerűen kevésnek, addig a magyar politikusok többsége soknak találta az 1868. évi XLIV. törvénycikkben rögzített nemzetiségi jogokat. A törvény mind szemléletében, mind a garantált jogok tekintetében visszalépést jelentett az 1861. évi törvénytervezetkez képest. Politikai jogok biztosítása híján a nemzetiségeket nem elégtette ki, hogy a törvény rögzítette a nyelvhasználati jogokat.

Miletič Svetozar szerb képviselő pedig 1869 májusában felirati javaslatot nyújtott be az uralkodóhoz, amelyben kijelentette, hogy a nemzetiségi törvény elvitatja a nemzetiségek nemzeti egyniségét:

A nemzetiségi kérdés azon mértéken is alul van megoldva, melyet az 1861-ki és 1867-ki országgyűlések helyeztek kilátásba alválasztmányok által, s mely a magyarországi nemzeteket legkevésbé sem képes kielégíteni, mi több, még a nemzeti nevet is megtagadják tőlük, a törvény pedig egyetlen egy oszthatatlan magyar nemzetté akarja őket egybe olvasztani.

A szerbek és románok Magyarországon kinyilatkoztatták elégyületlenségüket számos konferenciáikban az áljogegyenlőségről hozott törvény felett és ezzel megszentestették a szerb és román képviselők által a múlt országgyűlésen tett indítványt, kijelölven egyszersmind az utat, mely a kérdés sikeres és kielégítő megoldásához vezet.¹¹⁰

A magyar oldalon viszont éppen ezt kifogásolták, hogy sem a népiskolai törvény, sem a nemzetiségi jogokat rögzítő törvény nem mondta ki az elemi népiskolák esetében a magyar nyelv kötelező oktatását.¹¹¹

A VKM 1869. évi összesítése szerint az iskolák 46,55%-ában egyáltalán nem használták és nem tanították a magyar nyelvet.¹¹² Az iskolák területi eloszlása azonban nem felelt meg a nemzetiségeknek, ezért Popovics Zsigmond 15 nemzetiségi képviselő támogatásával 1870 februárjában „tekintettel arra, hogy ily állami tanintézetek leginkább azon vidékeken hiányzanak, a hol az idézett törvényrendelet értelmében a hon nem magyar nemzetiségű polgárai magukat anyanyelvükön képezhetnék”, javaslatot nyújtott be a képviselőházba:

Az 1868. XLIV. t. ez. 17. §-ban foglalt azon intézkedésnek megfelelőleg, hogy az állami tanintézetekben minden honpolgár saját anyanyelvén is képeztessek, [az országgyűlés] hívjon egybe mielőbb az illető vidékek nemzetiségeiből alakuló szakértői bizottságot, melynek véleményét kivéven arra nézve, hogy mely helyeken és mily tanintézetek lennének felállítandók a különböző nemzetiségű honpolgárok érdekében.¹¹³

¹⁰⁹ A horvát elit elégedetlen volt az autonómiával, és a dualizmust trializmussá akarta alakítani. A horvát-magyar kiegyezést kodifikáló 1868. évi XXX. törvénycikk Horvátországnak belügyi autonómiát biztosított.

¹¹⁰ http://nfo.arcanum.hu/onap/a090302.htm?v=pdf&a=spec:pdfframe&id=ki-1869_1&pg=40&l=hun

¹¹¹ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, amelyet Eötvös terjesztett be, minden növendék számára biztosította, hogy: „anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes.” Eötvös a nyelvi egyenjogúsítás híveként ezenkívül haláláig tartó minisztersége idején hét hazai nemzetiségi nyelven jelentette meg a *Néptanítók Lapját*, amit minden tanító ingyen kapott meg, továbbá kilenc tanítói kézikönyvet adott ki ugyancsak hét nyelven.

¹¹² Kéri, 1997.

¹¹³ <http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI->

5. Nemzetiségpolitika a dualizmus idején – 1868–1918

5.1. Iskolai nyelvtörvények

A 19. század első felében nyelvhasználati törvények a teljes magyar nyelvű közigazgatás bevezetését, a magyar államnyelvé tételét szolgálták. A század másik felében iskolai nyelvtörvényeket hoztak, amelyek a magyar nyelv kötelező elsajátítását írták elő még gyermekkorban, valamint a magyar hazafiságra kívánták nevelni a nemzetiségi ifjúságot. A törvényhozás egyre jobban szűkítette a nemzetiségek nyelvi-kulturális jogait.

Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter „állítólagos »pánszláv« hazaellenes szellemű nevelés miatt” 1874-ben és 1875-ben szlovák gimnáziumokat záratott be, majd „pánszláv szellemű lázításra” hivatkozva betiltották a *Matica Slovenska* szlovák közművelődési egyesület tevékenységét. 1876 júliusában „láztás és felségsértés” miatt, mentelmi jogának megsértésével letartóztatták Miletič Svetozar szerb képviselőt, és 1879 novemberéig fogságban tartották.¹¹⁴

1879-ben az országgyűlés elfogadta a „XVIII. törvénycikket a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben”, amely a „hazafias nevelésre” módot nyújtó szigorú rendelkezéseket tartalmazott a tanítók magyar nyelvi tudásáról és a tanulók kötelező magyar nyelvi oktatásáról. A törvényjavaslat előterjesztője, Baross Gábor érvelésében a magyarság védelmének szükségességét is felhozta: ha nyelvét elveszíti, a magyarság eltűnik, míg a nemzetiségek mögött ott állnak nagy anyanemzeteik.¹¹⁵

A törvénytervezet vitájában Trefort Ágoston miniszter azt fejtegette, hogy a kormány nem magyarosítani akar, csak igyekszik lehetővé tenni, hogy az államnyelvet mindenki megértse: „szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék”. A magyar nyelv megtanulása nem kényszer, hanem jog. A törvény a már oktató nemzetiségi tanítóknak négy év haladékot adott, ennyi idő alatt kellett tanítóképes állapotban elsajátítaniuk a magyar nyelvet. 1882 júniusától kezdve már nem volt alkalmazható olyan tanító, akik nem tudott annyira magyarul, hogy a magyar nyelvet a népiskolákban tanítani tudja. Vegyes lakosú községekben csak magyarul tudó tanítókat alkalmazhattak. A tanulók magyar nyelvű beszédoktatására heti 9, az anyanyelven és magyarul folyó írás és olvasás tanítására heti 8 órát írtak elő.

Eötvös 1868. évi XXXVIII. népiskolai törvénye nem követelte meg a magyar nyelv tanítását, ehhez képest az új törvény elrendelte, hogy „a magyar nyelv az összes bármilyen nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé felvétetik”. Az „1883: XXX törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képezéséről” a nem magyar nyelvű felsőbb iskolákban is kötelezővé tette a magyar nyelvet és irodalmat. A törvény végrehajtása azonban eredménytelen maradt. Az iskolafenntartók rendre nem tartották be a törvény előírásait, és Trefort hiába adott ki több közrendeletet e tárgyban, a helyzet nem javult.¹¹⁶

Mocsáry Lajos az országgyűlésben folyamatosan támadta a kormány nemzetiségpolitikáját. Tiltakozott a „magyar nyelvnek az összes népiskolákba behozataláról” szóló törvényjavaslat ellen, 1886-ban két kiadványt is megjelentetett a nemzetiségek témájában. „A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés” című művében a nemzetiségek hazaszeretetről értekezett, a „Néhány szó a nemzetiségi kérdésről” című írásában pedig összefoglalta a parlamenti év nemzetiségi kérdésben folytatott vitáit. Tiltakozott Szilágyi Dezső ellen, aki szerint „a nemzetiségeknek csak jó magaviselet föltétele mellett lehet meghagyni a nemzetiségi törvény

1869_3&pg=260&l=hun

¹¹⁴ Pók, 1982.

¹¹⁵ Kéri, 1997.

¹¹⁶ 1885-ben a miniszter 20 301/1885. sz. rendelete ismét előírta, hogy a magyar nyelvet az összes népoktatási tanintézetben kötelezően oktatni kell.

szerint biztosított jogegyenlőséget”.¹¹⁷ 1887. február 15-i parlamenti beszédében ismét kiállt a nemzetiségek mellett:

A kormánynak soha nem szabad megfélelkeznie arról, hogy polyglott ország ügyeit vezeti, hogy egyforma kormánya a magyaroknak, tótoknak, szerbeknek, hogy az ország nem lehet egy nagyobb szabású kultúregylet, s hogy abban különböző nemzeti-ségű állampolgárok laknak, akiknek egyenlően kell elosztani nemcsak a terheket, hanem az igazságot is.¹¹⁸

Az 1891-ben elfogadott „XV. törvénycikk a kiseddóvásról” kiterjesztette a magyar nyelv kötelező elsajátítását a hat év alatti gyermekekre is. A törvény ellen felszólaló képviselőket, köztük Mocsáry Lajost, Hermann Ottó így utasította rendre az országgyűlésben:

Senki és semmi nem adhat senkinek jogot arra, hogy Magyarország legelőkelőbb helyén, a törvényhozás termében akár nyíltan, akár céltudatosan, akár rejtve, vagy ravaszkodva a magyar állam jogai ellen feltámadjon. Ha a nemzetiségi törvény erre lehetőséget adna, akkor azt el kell törölni.¹¹⁹

Tisza István miniszterelnök 1903-ban elmondott beiktatási programbeszéde bizakodással töltötte el a kisebbségi vezetőket. Tisza fontosnak tartotta a nemzetiségek megnyerését, ezért gesztusokat tett, például jelentősen lecsökkent a kormányzat által a nem magyar nyelvű lapok ellen indított sajtóperek száma, több városban nem magyar nemzetiségű polgármestert választottak, négy megyében pedig a megyegyűléseken a román képviselők szabadon használhatták az anyanyelvüket!¹²⁰

Tisza megígérte a jogok tiszteletben tartását a jövőben is, de kijelentette, hogy „valóban testvéri szeretettel fogadjuk idegnyelvű polgártársaink mindama törekvéseit, amelyek a magyar nemzeti állam nagy szempontjával és az ország integritásával ellentétben nem állnak”.¹²¹

Wekerle Sándor miniszterelnök 1906 májusában elhangzott programbeszédében, megadva ezzel az új oktatási törvény alaphangját, kihangsúlyozta, hogy az oktatás minden fokozatán a magyar állameszmének és a magyar állam nemzeti jellegének kell érvényesülni.

Az 1907-ben megszavazott, *Lex Apponyi* néven elhíresült törvénycsomag két törvényt tartalmazott.¹²² Az 1907. évi XXVII. törvénycikk előírta, hogy ha a beíratott tanulók fele magyar anyanyelvű, akkor a tanítási nyelv a magyar, de gondoskodni kell a magyarul nem tudó gyermekek anyanyelvi oktatásáról is. Szemben a korábbi törvénnyel, megfogalmazásra került az is, hogy milyen eredménnyel kell zárulnia a magyar nyelv tanításának; már nem csupán a magyar nyelv mint tantárgy tanításáról volt szó.

19. § A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi minister által a hitfelekezeti iskolafentartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

¹¹⁷ Mocsáry, 1886. 8. o.

¹¹⁸ Pók, 1982.

¹¹⁹ Balogh–Sipos, 2002. 134. o.

¹²⁰ Szász, 1968. 84. o.

¹²¹ Barabási, 1928. 111. o.

¹²² 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. A törvénycsomaghoz tartozott az „1907. évi XXVI. törvénycikk az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről” is.

Államsegélyt csak az az iskola kaphatott, amelyben a tanító „magyar nyelven helyesen beszélni és írni, valamint tanítani is tud”. A tanítók államsegélyét a tanulók magyar nyelvi tudásától, valamint attól tették függővé, hogy „kifogástalan hazafias állampolgári nevelést” biztosítottak-e. Ezért a tanítókat fegyelmi felelősség terhelte. 1908-ban 181 elemi iskolai tanítót állítottak fegyelmi bizottság elé, mert nem hajtották végre az új törvényben előírtakat.¹²³

A törvénnyel párhuzamosan jelentősen csökkentették az anyanyelven oktató elemi iskolák számát. Míg 1899-ben ez a szám még 6000 volt, 1914-ben már csak 3300 elemi iskolában folyt anyanyelven az oktatás. Elsősorban a szlovák és a ruszin iskolák száma csökkent; a szerbek, a románok és az erdélyi szászok egyházi szervezeteik támogatásával inkább ellen tudtak állni a magyarosításnak.

5.2. A magyarosodás arányai

Az 1880. évi népszámlálás anyanyelvi adatai szükségessé tették gyorsított ütemű magyarosítást; relatíve a magyar nyelvet beszélték ugyan a legtöbben anyanyelvként, de ez a 47%-os arány még mindig elmaradt a kívánalmaktól. A relatív magyar többséget a románok követték több mint 2,3 millió fővel. Egyforma arányban voltak jelen az országban a németek és a szlovákok; lélekszámuk alig valamivel 1,8 millió körül mozgott. Őket követték a szerbek és a horvátok, akiket együtt írtak össze mintegy 600 ezer fővel, a nevesített nemzetiségek közül legvégén a rutének álltak 300 ezer körüli lélekszámmal.

1890. évi népszámlálásra több mint 16%-kal növekedett magyar anyanyelvűek aránya, és már az összlakosság 49%-át tette ki.¹²⁴ Az 1900. évi népszámlálás összesített statisztikai adatai szerint a Magyarországon élő népesség 51%-a már magyar anyanyelvű volt, de a 49%-nyi nemzetiségi anyanyelvű népesség 82%-a nem beszélte az állam nyelvét.¹²⁵ A magyar nyelv kötelező elsajátítására tett kísérletek a törvényhozás minden erőfeszítése ellenére gyakorlatban nem hoztak átütő sikert. Az 1910. évi népszámlálás adataiban azonban már kezdtek megmutatkozni a nyelvi kényszerasszimiláció jelei. A lakosság 55%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a szerb, a német, és a román anyanyelvet vallók aránya pedig csökkent.¹²⁶ Dobszay szerint:

Az 1850 és 1910 között eltelt 60 év alatt a magyarok aránya a magyar korona országában 36,5 százalékról 48,1 százalékra, a szűkebb Magyarországon pedig 42 százalékról 55 százalékra emelkedett. 1850 és 1910 között az egész ország lakossága 57 százalékkal növekedett (13,2 milliőről 20,8 millióra), de míg a magyarok száma hat évtized alatt több mint megkétszereződött (4,8 milliőről 10,1 millióra), addig a nem magyar lakosság csak 29 százalékkal gyarapodott (8,4 milliőről 10,8 millióra). A szlovákok 60 év alatt csak 13, a ruszinok 5 százalékkal növekedtek.¹²⁷

¹²³ Kéri, 1997.

¹²⁴ „Egyik nemzetiségnek sincsen oly nagy kiterjedésű, összefüggő és idegenektől kevésbé tarkított területe, mint a magyar fajnak, mely 28 vármegyében abszolút többségben van, míg az oláhok csak 11, a tótok 9 s a németek 1 vármegyében teszik a népesség nagyobbik felét, a többi nemzetiségek pedig egyik vármegyében sem vergődnek tulsúlyra. Tekintetbe veendő még, hogy a magyarság ezenfelül 4 vármegyében relatív többségben van; továbbá, hogy a városok a magyarság gócpontjai. A Pallas Nagy Lexikona, 1897.

¹²⁵ Balogh–Sipos, 2002. 134. o.

¹²⁶ A kisebb, de 10 ezer főt meghaladó népcsoportokat (cigányok, bunyevácok/sokácok, szlovének, lengyelek, csehek/morvák, bolgárok) az egyéb kategóriában írtak össze. Mészáros–Fóti, 1995. 3. o.

¹²⁷ Dobszay, 2001.

5.3. A nemzetiségek elszakadási törekvései és a nemzetiségi pártok megjelenése

Az 1890-es években a nemzetiségek egyre nyíltabb politikai szervezkedésbe kezdtek. A szlovákok, a szerbek és a románok 1895-ben megalakították a nemzetiségi kongresszust, és együtt tiltakoztak a Millennium megünneplése ellen.¹²⁸

[...] mi, Magyarország három nemzete; románok, szerbek, és szlovákok reálisan léte-zünk, mint [...] önálló [...] egyéni nemzetek [...] nemcsak egy évezred óta, hanem sokkal régebben [...] kinyilatkoztatjuk, hogy ezeken a kifejezetten magyar nemzeti, bennünket sokban sértő ünnepeken semmilyen részt nem vehetünk, hanem ellen-kezőleg, annak csalóka képei ellen tiltakozunk.¹²⁹

A magyar politikai elitnek a 19. század végén szembesülnie kellett a nemzetiségi pártok megalakulásával is, akik igyekeztek képviselőket juttatni a parlamentbe. 1901 elején aktivizálódott a Szlovák Nemzeti Párt, de jelentkezett a Román Nemzeti Párt és a Szerb Nemzeti Radikális Párt is. Ezzel egy időben, elsősorban Bácskában és Bánátban, rohamosan terjedt az pángermán szellemiség is.

Az 1906-os országgyűlési választásokon a nemzetiségi pártok jelentős sikereket értek el: a románok 16, a szlovákok 7, a szerbek pedig 3 mandátumot szereztek. A 26 nemzetiségi képviselő a román Teodor Mihali vezetésével Nemzetiségi Klubot alapított. A magyar kormány a nemzetiségi képviselők megválasztása érdekében kifejtett tevékenységet magyarellen-es izgatásnak minősítette, és büntetőpereket indított.¹³⁰

1914 februárjában Tisza István miniszterelnök az országgyűlésben beszámolt a román nemzetiségi párt politikusaival folytatott tárgyalásairól, amelyen a románok minden kérését elutasította.¹³¹ Beszédében el volt ragadtatva saját és a magyar politikai elit nagylelkűségétől, és a románokat tette felelőssé azért, hogy az 1868. évi törvényben lefektetett jogokat nem kaphatták meg.¹³²

¹²⁸ A kongresszus emellett előkészítette az 1910-es évek parlamenti nemzetiségi együttműködését, illetve kidolgozta külpolitikai propagandáját Magyarország ellen. Szegfű, 2000.

¹²⁹ Pók, 1982.

¹³⁰ Tilkovszky, 1998. 20. o.

¹³¹ Tisza István gr. miniszterelnök válasza Bujanovics Gyula interpellációjára; román ajkú polgártársaink némely vezetőivel folytatott tárgyalások ügyében. Képviselőházi irományok, 1910. XXXVIII. Kötet, 973–989. sz. 481–508. o.

¹³² „Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfelelt megnyilatkozása hasonló viszhangra fog találni; hogy ez ország nem magyar ajkú polgárai hálás örömmel fogják e törvényes alapot megragadni; hogy el lesz temetve minden félreértés; el lesz temetve minden gyűlölség; el lesz temetve a magyar állam területiális egysége és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt. A legmesszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarajkú polgárai közül nagyon számosan. Megindult az agitáció benn az országban, megindult a nemzet befeketése mindenütt; megindult olyan osztrák körökben, a honnan bizonyos támogatásokat vártak s a széles, nagy európai közvéleményben, megindult a harcz, a küzdelem.”

http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdf&id=KI-1910_38&pg=506&l=hun

5.4. Végjáték

1917-ben és 1918-ban a nemzetiségek konkrét lépéseket tettek elszakadásuk és nemzeti önállóságuk kivívása érdekében.¹³³ 1918-ban Párizsban megalakult a Román Egység Nemzeti Tanácsa, Zágrábban pedig a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa.

A háború befejeztével a Károlyi-kormány már hiába akarta biztosítani a népek önrendelkezési jogát, közigazgatási és kulturális autonómiáját. 1918. októberi képviselőházi beszédében hiába ismerte el Horvátország elszakadási jogát, Magyarország tengerhez vezető útjának biztosításával és Fiume megtartásával természetesen, hiába iktatták törvénybe a szlovákok, németek, ruszinok nemzetiségi autonómiáját,¹³⁴ ez ekkor már feleslegesnek bizonyult. Károlyi és Jászi Oszkár tárca nélküli nemzetiségi miniszter nemzetiségi autonómiára, illetve a föderalizációra tett javaslatai nem voltak versenyképesek a csehszlovák, délszláv és román egységtörekvésekkel, amelynek szellemiségét Wilson amerikai elnök 1918 elején napvilágot látott önrendelkezésével is támogatta.

A Rutén Nemzeti Tanács háromfelé húzott: részben Csehszlovákia felé, részben Ukrajna, részben Magyarország kebelén belül képzelték el jövőjüket, a Szlovák Nemzeti Tanács pedig csatlakozott Csehszlovákiához. A szászok Románia mellett döntöttek. A horvát nemzetgyűlés arról határozott, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén királyság rész lesz. A Központi Román Nemzeti Tanács kereke visszautasította Jászi svájci kantonok mintájára átszervezett Erdély tervét. Hiába próbálkozott a Károlyi-kormány a szlovénokkal, a Jászi-féle „Mura-megye” elképzelést nem fogadták el, a Vix-jegyzék 1919. március 20-i Budapestre érkezése után pedig a szerbek, a románok, a csehek és a szlovákok alkotta kisantant megtámadta, majd elfoglalta Erdélyt, a Dél- és Felvidéket.

A Tanácsköztársaság alatt a nemzetiségi önkormányzatok működésének biztosítására ruszin és német kormánybiztosokat neveztek ki. A Forradalmi Kormányzótanács 1919 áprilisában elfogadott XLI. számú rendelete a nyelvhasználatról megszüntette a magyar nyelvnek mint államnyelvnek a kivételezett helyzetét, és biztosította az országban beszélt nyelvek egyenjogúságát a közigazgatásban és a hivatalokban.¹³⁵ A nemzetiségek egyik legnagyobb kívánsága teljesült, de ekkor a németeket leszámítva nemigen volt már az országban nemzetiség, aki élhetett volna a lehetőséggel.

A Tanácsköztársaságot követő kormányok mindent megpróbáltak Nagy-Magyarország egyben tartására. 1919-ben Friedrich István miniszterelnök kiadta az 4044/1919. ME számú rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. A rendelet teljes körű anyanyelvhasználatot biztosított a törvényhozásban és a bírósági gyakorlatban, ezenkívül az állam feladatává teszi az anyanyelven történő oktatást az elemi és a középiskolákban,¹³⁶ Bleyer Jakab vezetésével pedig Nemzetiségi Minisztériumot hívtak életre.

A Huszár-kormány 1920 januárjában még alapelveket fogadott el a szlovákoknak adandó autonómiára, de még ekkor sem a kisebbségek érdekei, hanem Magyarország területi integritásának megőrzése határozta meg ezeket. „A tót autonómia” tervezetéhez „a viszonyok nyomása alatt” járultak hozzá. Az amúgy teljes mértékben irreális autonómia-előterjesztés vitáján a miniszterelnök úr megjegyezte: „ha szívünk ellenére is, de ma meg kell tennünk ezen ígéretet, hiszen Apponyi Albert gróf is ezzel argumentál ma a békekonferencián [...]” Magyarország eldöntött feldarabolását azonban ezek az intézkedések már nem tudták megakadályozni.

¹³³ Pók, 1982.

¹³⁴ „1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”, „1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”, „1919. évi XXX. néptörvényt Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról”.

¹³⁵ Nemzetiségi miniszter még az első két ellenforradalmi kormányban is volt Hemmen János személyében.

¹³⁶ Balogh–Sipos, 2002. 234–235. o.

6. A két világháború között – 1918–1945

6.1. Népszámlálási adatok

A trianoni határok kijelölését a magyar anyanyelvű lakosság mellett a nemzetiségek is megsínylelték. Kettéosztotta immár a szlovén, a horvát és a déli sváb településeket, elvágta a második legnagyobb kisebbséggé lett szlovákságot az északi, a románokat pedig a romániai tömbterületektől. A békediktátum drasztikusan érintette az örményeket is, mivel a földtulajdonosok birtokai jórészt a Romániához és Jugoszláviához csatolt területeken feküdtek. Az új országhatárok között a nemzetiségek 45%-os aránya 7%-ra csökkent

Az 1920. évi népszámlálás szerint félmillió német és százezres szlovákság élt továbbra is Magyarországon. Bár a német ajkúak száma is közel egynegyedére – 1,9 millió főből 551 ezerre – csökkent, Magyarország legnagyobb nemzetiségévé vált. A 100 ezer cigány lakosságból mindössze 7 ezer maradt. 1920-tól kezdve a németeket leszámítva a nemzeti kisebbségek nem érték el a népesség 1%-át. 1930-ra a magyar lakosság részaránya 2,5%-kal nőtt, a nemzetiségeké csökkent. A csökkenésben nagy szerepet játszott a szerbek a 20-as évek elején-közepén történő optálása Jugoszláviába. A területi visszacsatolások következtében az 1941. évi népszámláláson¹³⁷ a nemzetiségek létszáma megnövekedett, és immáron az összlakosság 22,5%-át tette ki.

6.2. Kisebbségvédelem a revíziós törekvések érdekében

A trianoni békeszerződés szakított a nemzetiségek egyenjogúságának eszméjével, és a területi átrendezést követően az államok áttértek a nemzeti kisebbségek védelmére, „amely nemzeti kisebbséghez való tartozás az egyén számára jogi értelemben vett státuszt (alanyi közjogot) teremtett”¹³⁸.

A korszak egyik legfontosabb jogszabálya a békeszerződést becikkelyező 1921. évi XXXIII tc. volt. A békeszerződés 54. §-ában „Magyarország kötelezi magát arra, hogy a békeszerződésnek a kisebbségek védelmére szóló címében foglalt rendelkezéseket alaptörvényként ismeri el”. A magyar állam például nyelvhasználati jogosítványokat adott a közéletben, elrendelte a törvények kisebbségi nyelven történő közreadását, a község ügyviteli nyelvének meghatározását a képviselő-testület közgyűlése által, a törvényhatóságok előtti felszólást anyanyelven.¹³⁹

A magyar kisebbségpolitikát a két világháború közti években azonban a revíziós törekvések határozták meg. Az országterületen élő nemzetiségek érdekében születő rendeletek egyúttal a szomszédos országok területeire került milliós nagyságrendű magyarság nemzetiségi jogainak érvényesülését is elő kívánták mozdítani.

A trianoni béke aláírása után hatalomra kerülő Teleki Pál a nemzetiségpolitikai tolerancia jegyében módosította az iskolarendeleetet; ahol a szülők kérték, ott gondoskodtak a nemzetiségi tannyelv bevezetéséről. Teleki december 16-án átalakította kormányát, amelyből kihagyta Bleyer Jakabot, a Nemzetiségi Minisztériumot a külügyminiszter irányítása alá helyezte.¹⁴⁰

¹³⁷ Az 1941-es népszámláláson az anyanyelv mellett először kérdezték meg a nemzetiségi hovatartozást. Az anyanyelvi és nemzetiségi adatokat összehasonlítva feltűnő, hogy 47%-kal többen vallották anyanyelvüknek a kisebbségi nyelvet, mint amennyien a nemzetiséghez sorolták magukat. A horvátoknál 89%, a szlovákok 55%, a németeknél 35% a különbség. Az adatsorokból az asszimilációra és a magyarsággal való azonosulásra, az identifikációs asszimiláción túljutott nemzetiségi népességre következtethetünk. Az arány a cigányoknál ellenkező tendenciát mutat. Cigány nemzetiségűnek 31%-kal többen mondták magukat, mint cigány anyanyelvűnek. Ez a különbség a magyar anyanyelvű romungrók miatt állt fenn.

¹³⁸ Walter, 2001. 743. o.

¹³⁹ Balogh–Sipos, 2002. 267–269. o.

¹⁴⁰ Tilkovszky, 1998. 40–42. o.

1922-ben a Bethlen-kormány alatt a kisebbségi ügyek minisztériuma végleg megszűnt, a kisebbségek ügyeit a Minisztertanács a szlovákok, a románok és a németek esetében kormánybiztosok, a délszlávok esetében pedig referens útján intézte.

A békeszerződés a nemzetiségek védelmére törvénybe iktatott rendelkezéseinek megfelelően a Bethlen-kormány a 4800/1923. ME. sz. rendelettel biztosította a nemzetiségi nyelvhasználatot az oktatásban, a közigazgatásban és a kulturális életben. Ezt követően jelent meg a vallás- és közoktatási miniszter 110478 VIII.a. sz. rendelete a nemzetiségi népiskolákról.

Bethlen rendelete szerint az iskolákban háromféle oktatástípus közül választhattak a szülők: Az *A* típusú iskolákban anyanyelvű oktatás folyt a magyar nyelv kötelező tanítása mellett, a *B* típusúban fele-fele arányban oktattak a nemzetiség nyelvén és a magyarul. A *C* típusúban pedig magyar volt az oktatás nyelve, a nemzetiségi nyelve pedig kötelező tantárgy volt. Hiába garantálta azonban a rendelet ezeket a lehetőségeket, *A* és *B* típusú elemi iskolák a legnagyobb lélekszámú német kisebbséget leszámítva alig fordultak elő. A szlovákok, délszlávok, románok népiskoláinak több mint 90%-a, a németek népiskoláinak 75%-a *C* típusú volt.¹⁴¹

1924-ben két törvénycikk is napvilágot látott a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról, valamint a nemzetgyűlés törvény fogadott el a nemzetiségek bíróság előtti nyelvhasználatáról.

1935-ben a Gömbös-kormány 11 000 ME sz. rendelete visszalépést jelentett az 1923-as népiskolai oktatásról szóló rendelethez képest. Az *A* és a *C* típusú iskolák megszüntetésével a *B* típusú, kétnyelvű oktatást vezették be. Az 1937/38-as tanévben 439 iskolában német, 69-ben délszláv, 55-ben szlovák és 10-ben román nyelven oktattak.¹⁴²

A korszakban a németek egyre intenzívebb önszerveződő törekvéseinek a Bethlen-, majd a Teleki-kormány igyekezett ugyan valamelyest útját állni, de a népi német irányzat, a népcsoport ideológia terjedésének megakadályozását, „a német kisebbségen belüli nemzetiszocialista befolyás visszaszorításának hathatósabb kísérleteit”¹⁴³ gátolta a területi revíziónak alárendelt magyar nemzetiségpolitikához szükséges németországi támogatás megszerzése. Ezért a második Teleki-kormány belement a bécsi népcsoportegyezménybe, nem akadályozta a *Volksbund* működését, visszatért az 1923-as három iskolatípushoz, valamint rendeletet adott ki a német ajkú ifjúság iskolán kívüli gondozásáról és művelődéséről.¹⁴⁴ A visszatért területek nemzetiségi lakosságának érdekében fogadtatta el Teleki 1941-ben a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről szóló V. törvénycikket, de Kárpátalja autonómiájáról szóló törvénytervezete nem került elfogadásra.

A korszakban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kifejezett érdeklődést mutatott a nemzetiségi kérdés iránt. Korábbi nemzetiségi bizottságai közül az Országos Német Bizottság fenntartásával próbálta a németek nemzetiségi jogait védeni.¹⁴⁵ Az Anschluss után a magyarországi németek körében egyre jobban terjedő pángermán szemlélettel, a kormány részéről is preferált népcsoportelvvél szemben azonban gyakorlatilag tehetetlen maradt.

¹⁴¹ Tilkovszky, 1998. 46. o. és Balogh–Sipos, 2002. 276. o.

¹⁴² Föglein, 2006. 59. o.

¹⁴³ Szarka, 1995. 164.o.

¹⁴⁴ Teleki Lengyelország elfoglalása után megnyitotta a magyar határt a lengyel menekülők előtt, és segítséget biztosított számukra; Magyarország 1944. márciusi német megszállásáig például lengyel iskolák és szervezetek működhettek.

¹⁴⁵ 1919-ben 180 német nyelvű MSZDP-s pártszervezet volt az országban.

7. A II. világháború befejezésétől a rendszerváltásig – 1945–1988

7.1. A nemzetiségi népesség számának alakulása

1. táblázat. Az 1941. és 1949. évi népszámlálási adatok¹⁴⁶

	Nemzetiség		Anyanyelv	
	1941	1949	1941	1949
Cigány	27 033	37 598	18 640	21 387
Horvát	4 177	4 106	37 885	20 423
Német	302 198	2 617	475 491	22 455
Román	7 565	8 500	14 142	14 713
Szerb	3 629	4 180	5 442	5 158
Szlovák	16 677	7 808	75 877	25 988
Szlovén	666		4 816	4 473
Összesen	361 945	64 989	632 293	114 597

A kitelepítés miatt a németek földcsuszamlásszerű veszteségeket szenvedtek el. Becslések szerint az országban ekkor kb. 220 ezer német élt, közülük mindössze 1,2%-uk merete nemzetiségi hovatartozását, 10%-uk pedig anyanyelvét vállalni. A szlovák–magyar lakosságcsere következtében a szlovákokat is hasonló félelmek motiválták. A délszlávokhoz tartozó kisebbségek közül a szerbek öntudata és identitásvállalása nőtt, de anyanyelvi bevallásaik a horvátokkal és a szlovénnel együtt csökkent. Az 1941. évi adatokhoz képest egyedül a cigányok és a románok bevallásai növekedtek. A románok identitásvállalását minden bizonnyal az is befolyásolta, hogy ez a kisebbség volt az egyetlen, amelyet 1945 után nem ért semmilyen represszió. A következő években, ha lassan, és visszaesésekkel is, de növekedett a kisebbségek nemzetiségi és anyanyelvi bevallásainak száma.

2. táblázat. Nemzetiségi és anyanyelv megoszlás 1949–1990 között

	Nemzetiség					Anyanyelv				
	1949	1960	1980	1980 ¹⁴⁷	1990	1949	1960	1970	1980	1990
Bolgár							2 126			1 371
Cigány	37 598	56 121	6 404		142 683	21 387	25 633	34 692	27 915	48 072
Görög										1 641
Horvát	4 106	14 710	13 895	27 650	13 570	20 423	33 014	21 855	20 484	17 577
Lengyel										3 788
Német	2 617	8 640	11 310	65 594	30 824	22 455	50 765	33 653	31 231	37 511
Örmény										37
Román	8 500	12 326	8 874	8 416	10 740	14 713	15 787	12 356	10 141	8 730
Ruszin										674 ¹⁴⁸
Szerb	4 190	3 888	2 805		2 905	5 158	4 583	11 177	3 426	2 953
Szlovák	7 808	14 340	9 101	16 054	10 459	25 988	30 690	21 086	16 054	12 745
Szlovén	666		1 731		1 930	4 473		3 791	3 142	2 627
Ukrán										674
Összesen	65 480	110 025	54 120	117 714	313 111	114 597	162 598	138 610	112 393	137 726

Látható, hogy a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások általában csökkenő tendenciát mutatnak. A kisebbségek még 1980-ban sem merték tömegesen vállalni identitásukat. Ebben az évben mintegy a népszámlálás kontrolljaként, tanácsi minősítéssel is felmérték néhány kisebbség létszámát. Az adatokból láthatjuk, hogy a minősítés sokkal magasabb számokat mutatott ki, mint az önbevallások száma. A románok kivételével mindenütt több személyt soroltak a külső minősítők egy-egy nemzetiségi csoporthoz, mint ahányan odatartozónak val-

¹⁴⁶ Adatok forrása: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/24/tables/prnt1_2.html

¹⁴⁷ Tanácsi minősítés

¹⁴⁸ 1990-ben a ruszinokat az ukránokkal együtt írták össze, ezért mind a két kisebbségnél ugyanazt a számot tüntettük fel, de csak egyszer került összeadásra.

lották magukat. Különösen nagy az eltérés a németeknél. Minden bizonnyal még ekkor is hatottak a II. világháború után a németiséget sújtó kollektív büntetés emlékei.

7.2. A koalíciós évek – 1945–1948

Amint a szovjet csapatok elfoglalták Magyarországot, a nemzetiségpolitika egyik központi kérdése a győztes anyaországok kisebbségei számára az anyanyelven folyó oktatás mihamarabbi beindítása, a másik pedig a németek kollektív megbüntetése volt. Még folytak a hadműveletek, amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a kormány rendeletet hozott a nemzetiségi iskolákról,¹⁴⁹ miközben a németeket „malenkij robot”-ra gyűjtötték össze az oroszok.¹⁵⁰

A II. világháború utáni első nemzetiségi szervezet a „Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja” volt, amelyet Battonyán 1945 februárjában az MKP támogatásával alakítottak meg. A szervezet – erős háttértámogatással Csehszlovákiából – a magyarországi szlávok egyenjogúsítását, az anyanyelvi oktatás bevezetését tűzte ki célul. A szerbek, a horvátok és a szlovének csatlakozásával a front szlovák és délszláv szekcióra oszlott.¹⁵¹

A magyarországi pártok egyetértettek abban, hogy a nemzetiségek számára – a németeket kivéve – egyenjogúságot, többség-kisebbség jogegyenlőségét, nemzetiségi jogokat és szabad fejlődést kell biztosítani.¹⁵² A Szociáldemokrata Párt egyértelművé tette továbbá azt is, hogy a szomszéd államoktól a határon túli magyarok védelmében hasonló nemzetiségi politikát vár el, mint amelyet a demokratikus Magyarország alkalmaz nemzetiségeivel szemben, és a többi párttal szemben nem támogatta a németek kitelepítését sem.

A Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztálya 1945-ben kísérletet tett a kisebbségi kérdés koncepcionális alapjainak kidolgozására, és átfogó jogi normában való szabályozására. 1945 augusztusára „A magyarországi nemzetiségek helyzetét szabályozó rendelet alapelvei” címmel elkészült egy törvénytervezet, amely mind egyéni, mind közösségi szinten rendezni kívánta a nemzetiségi jogokat, de soha nem hozták nyilvánosságra és soha nem is valósult meg.¹⁵³

A tervezet célja az volt, hogy nemzetiségi lakosok ugyanolyan megbecsült tagjai legyenek az államnak, mint a magyarok, megőrizhessék sajátos, nemzetiségi nyelvüket, kultúrájukat, és minden korlátozástól mentesen ápolhassák, fejleszthessék, anyanyelvüket ne csak a magánéletben, hanem a hivatalos eljárások során, a közéletbe is használhassák, jogot biztosított volna arra, hogy önálló szervezeteket, egyesületeket hozzanak létre, mind kulturális, mind politikai téren. Az elvi állásfoglalás rögzítette, hogy a nem magyar nemzetiségű állampolgárokat – németek kivéve – „különösen megilletik az alábbiakban felsorolt jogok”.

A tervezet a magánjogi és közjogi, közigazgatási rendelkezésekben a magyar állampolgárságú nemzetiségek egyéni állampolgári jogain kívül külön foglalkozott „a nem magyar nemzetiségeket megillető kollektív jogokkal”. A nyelvhasználati jogokat a tervezet kiterjesztette a közigazgatásra, az oktatásra, a kultúrára és az igazságszolgáltatásra. Ennek értelmében a büntetőjogi rendelkezésekben pontosan meghatározták, hogy:

¹⁴⁹ A 10030/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a nemzetiségekhez tartozó szülők gyermekeik részére anyanyelvükön oktató iskolákat igényelhettek, illetve szervezhettek.

¹⁵⁰ Drahos–Kovács, 1991. 168. o.

¹⁵¹ A frontról részletesen lásd Fehér, 1993. 71–78. o.

¹⁵² A *Szabad Nép* 1945. augusztus 5-i száma bejelentette, hogy kormányrendelet fogja biztosítani a nemzetiségek teljes szabadságát. A híradás kihangsúlyozta, hogy a nemzetiségi rendelet a németekre nem, csak a szlovákokra, a románokra és a délszlávokra vonatkozik.

¹⁵³ A tervezetet közli Föglein, 2000.

Büntettnak minősítendő: ha valaki a magyar állampolgárok egyes csoportjai ellen származásuk, nemzetiségük, anyanyelvük vagy vallásuk miatt izgat, ha ilyen csoportok ellen szervezkedést indít, ha szóban vagy írásban a különböző származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású magyar állampolgárok jogegyenlősége ellen izgat, erre másokat felhív stb.; ha valaki bármely származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású embercsoport ellen gyűlöletet szít, ilyesmire szervezkedik vagy lealacsonyításukra törekszik. Büntettet követ el az a hatósági közeg vagy magánszemély, aki erőszakkal vagy vesztegetéssel igyekszik valamely magyar állampolgárt arra rábírni, hogy magát valamely nemzetiséghez tartozónak vagy bizonyos anyanyelvűnek mondja. Vétséget követ el az, aki magyar állampolgár származását, nemzetiségét, anyanyelvét vagy vallását nyilvánosan neveltségessé teszi.¹⁵⁴

Ezzel egy időben a VKM Elnöki Osztályán elkészült egy nyilvánosságra nem hozott tervezet is a nemzetiségi oktatásról, amely külön pontban foglalkozott a német nemzetiségi oktatás kérdésével, előrevetítve annak várható elmaradását: „azok a német anyanyelvű szülők, akik a Volksbund tagjai voltak 1950. január 1-jéig, a jelen rendeletben biztosított jogokat nem gyakorolhatják”.¹⁵⁵

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 és 1948 között több rendeletet is hozott a nemzetiségi nyelven folyó oktatás helyreállítása érdekében. Az 10030/1945. (X.4.) ME. sz. rendelet és a 68800/1945. VKM sz. utasítás megszüntette a Klebelsberg Kunó-féle három iskolatípust és minden növendék számára előírta az anyanyelven történő oktatást. A *Köznevelés* című lap 1945/10. számában közzétette, hogy igény esetén legalább 10 szülőnek titkos szavazással kell döntenie az anyanyelven folyó oktatás (A típus) mellett, vagy hogy az anyanyelvet külön tárgyként (C típus) tanítsák.¹⁵⁶

A választásra kötelezett szülőket felháborította a szavazási kényszer; a kormányrendeletre reagálva a *Tanjung* jugoszláv hírügynökség pedig egyenesen a magyarországi délszláv kisebbség elnyomásáról cikkezett.¹⁵⁷ Mindazonáltal az 1945/46-os tanévben 92 nemzetiségi iskolában (30 tannyelvű iskolában 1173 tanulóval és 62 nyelvoktató iskolában 3841 tanulóval) megkezdődött a horvát, a szerb, a szlovén, a román és a szlovák nyelvű oktatás.

A Tildy-kormány 330/1946. ME sz. rendelete 1946 januárjában megszüntette a szavazást, a 1200/1946. VKM sz. rendelet pedig elrendelte, hogy a nemzetiségi tannyelvű általános iskolákat a nemzetiségi hovatartozást feltüntető népesedési adatok alapján, nem pedig a szülők külön kérésére kellett felállítani. Ez a rendelet már csak egyféle nemzetiségi iskolát ismert: a tiszta anyanyelvit.

A németek kitelepítése és a szlovák–magyar lakosságcsere miatt elbizonytalanodott szülők körében azonban ez a rendelet is tiltakozást váltott ki. A Szlávok Antifasiszta Frontjához

¹⁵⁴ A törvénytervezet büntetőjogi rendelkezéseit a gyakorlatba a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló március 23-án kihirdetett 1946. évi VII. törvény tette át. Ezek szerint büntettet követ el az, aki „2. § d) az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen vagy nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgat, illetőleg annak felkeltésére alkalmas más cselekményt követ el.” Az „1948. évi XLVIII. törvény a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról” a 19. §-ban pedig meghatározta a büntetési tételeket is: „19. § (2) Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétség miatt egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki [...] az országban élő valamely nemzetiségre, illetőleg hitfelekezetre lealacsonyító kifejezést használ, vagy ilyen cselekményt követ el. (3) Ha a (2) bekezdésben meghatározott vétséget sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan követik el, a büntetés két évig terjedhető fogház.”

¹⁵⁵ Föglein, 2006. 60. o.

¹⁵⁶ Mátrai, 1995.

¹⁵⁷ Föglein a rendeletek legnagyobb, elvi hiányosságának azt tartja, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását nem ismerték el az őket megillető, alapvető egyéni és kollektív nemzetiségi jognak, azt csak külön kérésre kívánták biztosítani. A szlovák szülők megfelelő garanciát követeltek, hogy a szlovák iskola befejezése után nem lesz részük semmilyen kellemetlen következményben. Föglein, 2006. 49–63. o.

tartozó szerbek, szlovákok és déli horvátok kivételével a szlovének, a nyugat-magyarországi horvátok, és a románok nagy része nem akart csak nemzetiségi tannyelvű iskolát.

Az Antifasiszta Front Délszláv Csoportjának vezetői Nagy Ferenc miniszterelnöknél az anyanyelvi oktatás mellett azt is követelték, hogy a számarányuknak megfelelően a front tagjai kapjanak helyet a képviselőházban, a települések vezetésében, és az egész országban távolítsák el a nemzetiségellenes hivatalnokokat, tanítókat, tanfelügyelőket.¹⁵⁸

Válaszul a levélre az MKP listájáról 1947-ben bejuttatták a parlamentbe Anton Robot, aki anyanyelvén és magyarul szólalhatott fel, a délszláv községekben pedig kétnyelvű táblákat helyeztek ki. Az 1947. október 15-én Jugoszláviával megkötött kulturális egyezmény után a délszlávok kiváltak a frontból, és létrehozták a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét.¹⁵⁹ A szlovákok Magyarországi Szlovákok Szövetsége néven új szervezetet hoztak létre. Az 1948-ban megkötött magyar román barátsági szerződés hatására megalakulhatott a Magyarországi Románok Kultúrszövetsége.

1948 februárjában a vallás- és közoktatásügyi miniszter 2100/1948. VKM sz. rendelete függetlenítette a nemzetiségi iskolák felállítását a népesedési adatoktól, így azokon a településeken is be kellett vezetni, ahol tíz tanköteles gyermek szülője kérte. Az MDP programnyilatkozatában pedig az állt, hogy a párt síkraszáll az országban élő nemzetiségek számára a teljes állampolgári jogegyenlőség biztosításáért, haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért, az anyanyelvükön történő oktatásért, demokratikus kulturális, társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzettel való kulturális érintkezés szabadságáért.

7.3. Az automatizmus elmélet jegyében: 1949–1974

Az 1948-ban megalakult Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata nemzetiségpolitikai irányelvei kimondták, hogy

az országban élő nemzetiségek (délszláv, románok, szlovákok stb.) számára a párt teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett, haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért, anyanyelvükön történő oktatásért, demokratikus, kulturális, társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzeteikkel való kultúrcsere és érintkezés szabadságáért száll síkra.¹⁶⁰

A Magyar Népköztársaság 1949. augusztus 18-án a XX. törvénnyel elfogadott Alkotmány a következőképpen fogalmazott:

49. § (1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.
- (2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.
- (3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.

1949 elején VKM-ben működő Nemzetiségi Osztály állásfoglalást adott ki a nemzetiségi oktatásról, ami szerint a szomszédos országokban élő magyarok iskolaügyének kezeléséhez fűződő érdekek miatt a már működő nemzetiségi iskolákat fenn kell tartani, és meg kell aka-

¹⁵⁸ Közli Fehér, 1993. 86. o.

¹⁵⁹ Föglein, 1996. 45. o.

¹⁶⁰ Balogh–Sipos, 2002. 678. o.

dályozni, nehogy elnéptelenedjenek, de újak felállítását nem kell szorgalmazni. Ez az állásfoglalás a szocialista nemzetiségpolitika automatizmuselméletének nyitányát jelentette.¹⁶¹

A magyarországi kisebbségpolitikát a hatvanas évek elejéig meghatározó irányvonal feltelezte, hogy a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik: a már részben elmagyarosított, a kitelepítések miatt létszámukban megcsappant és megfélemlített nemzetiségi lakosság 10–15 éven belül asszimilálódni fog.

A nemzetiségi iskolák száma és ennek következtében az oda járó gyermekek száma a nagypolitika érdeinek függvényében évről évre változott; leginkább csökkenést mutatott. Az 1948/49-es tanévre a tannyelvű délszláv iskolák száma 30-ra, a nyelvoktató iskolák száma pedig 27-re csökkent. A következő tanévre már csak 27 tannyelvű és 21 nyelvoktató iskola működött. Ezzel szemben a román nemzetiségi iskolák száma nőtt 21-ről 29-re nőtt; ezen belül 7 tannyelvi és 22 nyelvoktató iskolában tanulhattak a román nemzetiségi diákok.¹⁶²

A VKM Vezető Kollégiumának ülésein hol szűkítették, hol bővítették a nemzetiségi oktatást. 1950-ben a VKM „A nemzetiségi oktatás továbbfejlesztése” című helyzetértékelése rámutatott, hogy az anyanyelvi oktatást nehezíti, hogy a nemzetiségek nem egy tömbben, hanem szigetekben élnek, és döntő többségük kétnyelvű. Az irodalmi nyelvet nem beszélik, anyanyelvük dialektus, amely megrekedt a nyelvfejlődés egy korábbi szintjén. A tanköteles korú gyermekek számáról a minisztérium nem rendelkezett pontos adatokkal. Kiderült, hogy helyi szinten nem vagy helytelenül hajtják végre a rendeleteket, hiány van nyelvtanárokból, és a megyei pártbizottságok nem „mindenütt viszik a nemzetiségi vonalat.

1951 tavaszán a Vezető Kollégium értekezletén elhatározták, hogy a következő tanévtől kísérleti jelleggel 50 községben bevezetik a német nyelv oktatását. A tervezett 50 helyett végül 25 általános iskolában indult meg a nyelvoktató C típusú oktatás. 1955-re a német nyelvoktató iskolák száma százra emelkedett, de csak két német tannyelvű általános iskola működését engedélyezték.

A nemzetiségi iskolák fejlődését több ok is hátráltatta. A szülők ténylegesen szívesebben írták gyermekeiket magyar nyelvű iskolába, mivel a nemzetiségi iskolák jóval alacsonyabb színvonalon működtek. Tanterve csak a horvát és román iskoláknak volt, hiányoztak az anyanyelvi tankönyvek, a jól képzett anyanyelvi tanárok; nem utolsósorban sok esetben hiányzott a megfelelő szinten beszélő gyermekanyag. Az asszimilálódott, kétnyelvű, de az irodalmi nyelvet nem beszélő gyermekek csak nehézségek árán birkóztak meg a feladattal.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1956. május 21-én egy „Szigorúan bizalmas!” felirattal ellátott határozatot hozott a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. A határozat megállapította, hogy a szlovák, délszláv és román iskolahálózat fejlesztése – az óvodák kivételével – lényegében befejeződött, a németek iskolahálózatának fejlesztésében azonban súlyos lemaradás mutatkozik:

Nincs német gimnázium, tanítóképző, nem folyik német nyelvű tanárképzés. Kevés a német nyelvű általános iskolák és óvodák száma. [...] A kitelepítések és vagyonelezések még ma is éreztetik hatásukat. [...] Gyűlésekre, politikai megmozdulásokba nehéz bevonni őket. Gyermekeiket nem adják német nyelvű iskolába.¹⁶³

¹⁶¹ „Az automatizmus elmélete és gyakorlata nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus olyan sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a «hadd menjen magától, úgyis megszűnik» álláspontját képviseli. Az automatizmus a tudati irányítás nélküli társadalmi mozgást, alapvetően az ösztönösséget részesíti előnyben, a mechanikus folyamatoknak ad primátust.” Fehér, 1993. 139. o.

¹⁶² Föglein, 2006. 84–85. o.

¹⁶³ Idézi Föglein, 2004.

Az 1956-os forradalom alatt a nemzetiségek különbözőképpen próbálták meg orvosolni sérelmeiket. A németek néhány község iskolájában a kötelező orosz helyett bevezették a németet. A szlovákok iskoláikban sok helyütt megszüntették a szlovák nyelv oktatását, mert úgy érezték, hogy azt rájuk kényszerítették. A délszlávok „Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség?” címmel kiáltványt adtak ki, amelyben az üldöztetések jóvátételét, nemzetiségi szövetségük élére általuk választott és a választóknak felelős vezetőséget, a helyi szervezetek visszaállítását és a szövetségi központ nemzetiségi területre költöztetését követelték. A románok elégedetlenek voltak szövetségük *Libertatea Noastra* címmel kiadott lapjával, és *Gazeta Romina* címmel új lap indítását tervezték.¹⁶⁴

A forradalom leverése után a nemzetiségi szövetségeket újjászervezték, új vezetést kaptak, és a Hazafias Népfront felügyelete alá kerültek. 1957 márciusában a nemzetiségi szervezetek hűségnyilatkozatot tettek a kommunista párt mellett. A nemzetiségek vezetőit kooptálták a Népfront Országos Tanácsa tagjai közé, és ígéretet kaptak arra, hogy az országgyűlési választásokra biztosítják a nemzetiségi jelöltek állítását.¹⁶⁵

A nemzetiségek szigorúan a párt irányítása és ellenőrzése alatt álltak, szövetségeiknek nemhogy döntési jogkörük, de még javaslattevő és konzultációs joguk sem volt saját sorsuk intézésében. Azzal az indoklással, hogy „a nemzetiségi lakosság aktivizálását más módon kell elérni”, arra sem kaptak lehetőséget, hogy megyei nemzetiségi bizottságokat vagy helyi szervezeteket hozzanak létre. Ez a más mód azt jelentette, hogy a Népfront megyei, járási, városi, községi bizottságaiba az aktuális nemzetiségi számarányok függvényében nemzetiségi képviselőket választottak be. A nemzetiségi szervezetek munkáját a nemzetiségek körében végzett népművelés, kultúrmunka, a tévészek szervezése melletti agitáció, valamint a párt szavának kisebbségeik felé történő közvetítése tette ki.

Kállai Gyula művelődésügyi miniszter 1957 júniusában megállapította, hogy a nemzetiségeknek nincs képviselőjük sem az államhatalmi, sem a közigazgatási szervezetekben. Ennek feloldására nem adott megoldási javaslatokat, de a nemzetiségi könyvtárak állományának, nemzetiségi műsorok idejének és hatókörzetének növelését azonban támogatta.

Az 1960-ban tartott munkaértekezleten a szervezetek számára a párt részéről világossá tették: a nemzetiségi lét és tudat megőrzésének szándékát elvileg hibás álláspontnak tartják, és nyomatékossították, hogy a szervezeteknek nem az a feladatuk, hogy a nemzetiségi öntudatot ébresszék, fejlesszék vagy fenntartsák, hanem hogy végrehajtsák a párt által a szocialista kulturális felvilágosító munka terén kijelölt feladatokat.¹⁶⁶

Az 1958-ban hozott párthatározat ellenére, amely kisebbség anyanyelvi oktatása mellett szállt síkra, 1960 tavaszán az általános iskolai reform bevezetésére és a nemzetiségi szülők tiltakozására való hivatkozással az anyanyelven történő oktatás ellen, a Művelődésügyi Minisztérium 44167/1960. számú minisztériumi körlevele megszüntette az anyanyelven folyó oktatás rendszerét, és helyette a *C* típus mellé a kéttannyelvű *B* típust vezette be: humán tárgyakat anyanyelven, a reál tárgyakat és a testnevelést pedig magyarul tanították.¹⁶⁷

1961-ben a Művelődésügyi Minisztérium elrendelte a körzetesítést. Az iskolaösszevonásoknak nemzetiségi iskolák estek áldozatul. Román, szlovák és délszláv iskolák szűntek meg és olvadtak be a magyar iskolákba. Végül az 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről egyértelművé tette, hogy az oktatás nyelve a magyar nyelv, de álszent módon hozzátette: a nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára továbbra is lehetővé kell tenni, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Szesztay, 1994, 2003a.

¹⁶⁵ Kővágó, 1981. 103. o.

¹⁶⁶ Tilkovszky, 1998. 154. o.

¹⁶⁷ Kővágó, 1981. 164., Szesztay, 2003b. 59. o.

¹⁶⁸ Részletesen lásd Föglein, 2004.

Ennek érdekében a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendeletbe beiktatták, hogy ahol 15 szülő kéri, ott biztosítani kell az anyanyelven történő oktatást, vagy az anyanyelv kötelező tantárgyként való oktatását.¹⁶⁹ A középfokú iskolákban elvileg szintén lehetőség nyílt a magyar mellett más nyelven folyó oktatás megszervezésére.¹⁷⁰

1961-ben született meg az első határozat a cigányokról, akikről az MSZMP KB Politikai Bizottsága azonnal deklarálta, hogy a cigányok nem nemzetiségek, csupán egy olyan társadalmi csoport, amelynek szociálpolitikai intézkedések megvalósítására van szüksége.

1963-ban a nemzetiségeket megfosztották az anyanyelvi névhasználat jogától: rendelet született, amelyben a kisebbségeknek megtiltották „idegen hangzású keresztnevek” anyakönyvi bejegyzését.

A nemzetiségi tanulók létszáma közben folyamatosan csökkent. Az 1960/61-es tanév 30 ezres létszáma az 1968/69-es tanévre már csak 25 ezer fő volt. Ilku Pál művelődésügyi miniszter leginkább azért fájlalta a csökkenést, mert véleménye szerint az általa is kritikusan szemlélt magyarországi nemzetiségi politika rossz hatással lehet a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek helyzetének alakulására.

Az MSZMP KB 1968-as nemzetiségpolitikai értékelésében már érződött, hogy az automatizmuselméletet hamarosan újabb irányzat váltja fel. A jelentkező gondokat a párt az elvek helytelen gyakorlati megvalósításnak tulajdonította, amelynek következtében „téves elképzelések keletkeztek arról, hogy nincsenek is számottevő nemzetiségi igények, s hogy az asszimiláció előrehaladását egyértelműen pozitív jelenségnek lehet felfogni, a folyamat automatizmusa különösebb nemzetiségpolitikai intézkedéseket tulajdonképpen nem is tesz szükségessé”.¹⁷¹

1969-ben a szövetségek kongresszusán elfogadták a párt által megfogalmazott minden szövetségre érvényes egységes alapszabályt, amely szerint a nemzetiségi szövetségek az adott nemzetiségű magyar állampolgárok alkotmányos nemzetiségi jogait és érdekeit képviselő önálló társadalmi szervezetek, amelyek az MSZMP politikája alapján, a Hazafias Népfronttal együttműködve fejtik ki tevékenységüket. Az MSZMP a következőkben határozta meg a nemzetiségek alapvető feladatait és céljait: politikai és kulturális szervező, felvilágosító és nevelő munkával a nemzetiségi magyar állampolgárok serkentése a szocialista társadalom építésére, a közös haza szeretetére, anyanyelvük használatának és tanulásának segítése, saját kultúrájuk megőrzése és fejlesztése, haladó hagyományaik ápolása, a szocialista hazafiság, és a proletár internacionalizmus eszméje jegyében a Magyar Népköztársaság és a szocialista államok, különösen a nemzetiségek és saját anyanemzetük szocialista államának népei közötti barátság és együttműködés ápolása.

A párt megváltoztatta a kongresszus résztvevőinek kiválasztását: a továbbiakban a küldötteket a nemzetiségi lakosok választással juttathatták be. A nemzetiségi szövetség legfőbb szervét, az országos választmányt és a szövetség főtitkárát a kongresszus, a szövetség operatív végrehajtó szervét, az elnökséget pedig a választott küldöttek közül az országos választmány választotta meg.¹⁷² A választmány megválaszthatta a szövetség közművelődési, anyanyelv-oktatási és sajtóbizottságát is.

¹⁶⁹ 7/1963. (XII. 11.) MM rendelet a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

¹⁷⁰ 1965. évi 24. törvényerejű rendelet a középfokú oktatási intézményekről. 5. § (2). 27/1965. (XII. 1.) Korm. rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. törvényerejű rendelet végrehajtásáról és az oktatási tanácsokról. 4. § (2). 9/1965. (XII. 1.) MM rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. törvényerejű rendelet, valamint az annak végrehajtásáról rendelkező 27/1965. (XII. 1.) Korm. rendelet végrehajtásáról. 4. § (1).

¹⁷¹ Tilkovszky, 1998. 157. o.

¹⁷² A főtitkárt tisztségében a művelődésügyi miniszter erősítette meg.

1972-ben módosították az Alkotmányt, amely még hangsúlyozottabbá tette az egyenjogúságot, és bővítve a nemzetiségek csoportjogait, az anyanyelvi oktatás mellé bekerült az anyanyelvhasználat. Az Alkotmány nem csupán lehetővé tette a kulturális jogok gyakorlását, hanem mintegy kötelezettséget is vállalt e jogok biztosítására.

61. § (1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők, és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.

Az anyanyelvi oktatás alkotmányban rögzített biztosítása azonban a valóságban nem teljesült: a rendszeresített nemzetiségi iskolatípusok csak részben vagy egyáltalán nem feleltek meg ennek a követelménynek. A nemzetiségi iskolák pedagógushiánnyal küszködtek, nem voltak sem tantervek, sem tantervi útmutatók, sem megfelelő módszertan, ezért a Művelődési Minisztérium 1973 januárjában határozatot hozott a nemzetiségi közművelődés továbbfejlesztésének feladatairól.

7.4. Kölcsönösségelmélet és a hídszerep: 1975–1988

A hetvenes évek első felétől a szomszédos országban élő magyarság helyzetének romlása miatt kibontakozó társadalmi nyomás hatására az automatizmuselméletet felváltotta a nemzetiségek hídszerepének hangoztatása, és az erre épülő stratégia kialakítása, amelynek alapját az a téves kiindulópont képezte, hogy a környező szocialista országokban élő magyarok akkor fognak „előzékeny bánásmódban részesülni”, ha a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek példamutató bánásmódban részesülnek.

„Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága, hidat alkossanak országaink között” – jelentette ki Kádár János az MSZMP 1975 márciusában tartott XI. kongresszusán, megadva a jelet a koncepcióváltásra.¹⁷³

A pártkongresszus után meghirdették a lenini nemzetiségpolitikát: „előzékenységet kell tanúsítani a sokszor okkal bizalmatlan nemzetiségekkel szemben”, s ezt inkább el kell túlozni mintsem elmulasztani, vagy éppen erőszakoskodni.¹⁷⁴

Nemzetiségeink „hídszerep” funkciójának megerősítését 1976-ban a közművelődésről szóló V. törvényben is rögzítették:

9. § Az állam a nemzetiségekhez tartozó magyar állampolgárok művelődési lehetőségeit anyanyelvi nemzetiségi kultúrájuk szabad művelésének támogatásával is biztosítja. Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.

Ezekben az években több, a nemzetiségek számára kedvező döntés született. 1976-ban a Tankönyvkiadó Vállalaton belül külön nemzetiségi szerkesztőség alakult a nemzetiségi nyelv-

¹⁷³ A hídszerepről részletesen lásd Fehér, 1993. 60–65. o.

¹⁷⁴ Tilkovszky, 1998. 160. o.

vü könyvek kiadására. Az 1976-ban törvényerejű rendelet született a nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalmi ellátására, nemzetiségi alapkönyvtárak létrehozására.¹⁷⁵ A párt szorgalmazta a nemzetiségi kulturális csoportok, zenekarok, énekkarok, táncscsoportok létrehozását.

Az MSZMP PB 1978. januári határozata hosszan elemezte a nemzetiségi oktatás helyzetét, és megállapította, hogy nőttek a nemzetiségi oktatás iránti igények; s bár nem emelkedett a nemzetiségi tannyelvű iskolákba járó tanulók száma, a nyelvoktató iskolák tanulói létszáma egyharmadával nőtt. A hibák felsorolása és kijavítása után (tankönyvellátás javítása, a nemzetiségi származású pedagógusok irodalmi nyelvtudásának emelése, a beiskolázás tervszerűsége, a nyelvoktató iskolákban a nulladik és az iskolaidő utáni órák megszüntetése, a nyelvoktatás folyamatosságának helyreállítása, tanórák számának növelése) a határozat ismét arra megállapításra jutott, hogy törekedni kell a magyar és a nemzetiségi lakosság együttélésének és együttműködésének erősítésére, a nemzetiségek iránti bizalom fokozására, a „szocialista nemzet” egységének szilárdítására, a nemzetiségi dolgozók mozgósítására a szocialista építőmunkában.¹⁷⁶

A határozat szerint nemzetiségek oktatási és kulturális szükségleteinek teljesebb kielégítéséhez igénybe kell venni a szocialista országok segítségét. A hídszerep azonban csak a szocialista államok között valósulhatott meg. Hiába próbálta a német szövetség 1979. március 23-i ülése kiterjeszteni a hídszerepet az akkori NSZK-ra is, ahol a kitelepítettek döntő többsége is élt, az MSZMP ezt nem engedélyezte.

A kölcsönösségelmélet azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Azon túl, hogy a szomszédos országok pártvezetői azt hangoztatva, hogy nálunk már megoldódott a nemzetiségi kérdés, nem voltak érdekeltek a viszonosságban – a magyarországi nemzetiségeket ekkora már oly mértékben sikerült erodálni, hogy sem anyanyelvi tudásukat, sem nemzetiségi öntudatukat tekintve nem lehettek egyenlő súlyú partnerek egy kölcsönösségre alapozandó nemzetiségi kapcsolatrendszerben. Hiába ostromozta Aczél György a szomszédos szocialista országokat 1983-ban a lenini nemzetiségi politika elveinek figyelmen kívül hagyása, sőt a nacionalista eszmék feltámasztása miatt, szavai a határon túl senkit sem érdekeltek. Az a látzatpolitizálás, amit az MSZMP a kisebbségek szövetségeinek segédletével folytatott, nem szolgált zsinórmértékül – nem mintha persze a határon túli magyarok helyzete olyan rózsás lett volna, és helyzetüket megnyugtatóan rendezték volna.

A látzatpolitizálást igyekeztek felejtetni az önigazoló párthatározatok és az álságos beszédek arról, hogy milyen fontos a nemzetiségek hídszerepe, amely „különösen is érdekeltté teszi a Magyar Népköztársaságot abban, hogy „megőrizze nemzetiségeit – bár a természetes asszimilálódás lehetőségét nem lehet, s nem is helyes kizárni”. Fennen hangoztatták, hogy „a nemzeti, a nemzetiségi kérdést jól megoldani Európában és a világon mindenütt csak a szocializmus tudja”.¹⁷⁷ Ezért a nemzetiségi kérdéssel folyamatosan és nagy odaadással kell foglalkozni, mert a szocialista ország nem engedményeket tesz, még kevésbé kegyet gyakorol, amikor megteremti a nemzetiségi jogok érvényesítésének intézményes lehetőségét, hanem „önmagával szembeni kötelességét teljesíti, hiszen ez a szocializmus törvénye.”¹⁷⁸ Aczél szavai visszaköszönek az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény preambulumban:

¹⁷⁵ 1976. évi 15. törvényerejű rendelet a könyvtárakról. A rendelet hatására az 1979. decemberi állapot szerint délszláv könyvtár működött Baján, Szombathelyen, Mohácson, Szentendrén, német könyvtárak Pécsen, Tatabányán, Szentendrén, Sopronban, Szekszárdon, Székesfehérvárott, román Gyulán, szlovák pedig Békéscsabán, Tatabányán, Miskolcon és Szentendrén. A Nemzetiségi Osztály központi listát állított össze a nemzetiségi helynevekről a kétnyelvű táblák felállításának elősegítésére, a nemzetiségek azon nevezetesebb történeti, kultúrtörténeti személyiségeiről, akikről utcákat, intézményeket lehetne elnevezni. A kétnyelvűség helyzetéről és a nemzetiségi oktatásról lásd Fehér, 1993. 38–60. o.

¹⁷⁶ A határozatról részletesen lásd Föglein, 2006. 110. o.

¹⁷⁷ Aczél György szavait idézi Tilkovszky, 1998. 167. o.

¹⁷⁸ Tilkovszky, 1998. 168. o.

Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga.

A XII. MSZMP kongresszus számára készült KB jelentésből kiderült, hogy 1980-ban a nemzetiségi gyerekek többsége nemzetiségi nyelvet tantárgyként (idegen nyelvként) tanulja, 500 nemzetiségi kulturális szervezet működik és fellendült a nyelvművelő klubmozgalom.

1983. február 23-án az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya szigorúan bizalmas jelentést tett a PB-nek az 1978. évi nemzetiségpolitikai határozat végrehajtásáról. A jelentés eredményként értékelte, hogy a nemzetiségek alkotmányban biztosított egyéni és kollektív jogai megfelelően érvényesülnek, életszínvonaluk, életkörülményeik tekintetében helyzetük megegyezik az azonos társadalmi rétegekhez tartozó magyarokéval, képviselőik a párt- és állami, tanácsai és társadalmi szervezetekben megfelel a nemzetiségi kérdés jelentőségének, közéleti aktivitásuk jó, és döntő többségük az MSZMP nemzetiségi politikáját egyetértéssel fogadja és támogatja.¹⁷⁹ Ebben a dokumentumban ismét megjelenik a határon túl élő magyarság, mint viszonyítási alap.

Az utóbbi időben azonban a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségiek sorsáért való aggodás helyenként együtt jár *eredményeink túlértékelésével*. [...] Másrészt jelen van a hazai nemzetiségek körében az a *félelem*, hogy sorsuk alakulása összefügg azzal, hogy milyen változások következnek be a határon túli magyarság helyzetében.¹⁸⁰

1984-ben a párt szakított a cigányokkal kapcsolatos véleményén, és elismerte őket etnikai csoportnak, 1985-ben pedig megalakították az Országos Cigánytanácsot. 1985-ben létrejött a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, és kaptak egy lapot, a *Romano Nyevipét*.

Az MSZMP 1985-ben tartott XIII. kongresszusa ismét kijelölte a helyes irányt: „Tovább a lenini úton.” A pártkongresszus után Országos Nemzetiségi Tanácsot állítottak fel a nemzetiségi oktatás és közművelődés terén mutatkozó hibák kijavítására.

Az április 18-án elfogadott 1985. évi I. törvény az oktatásról az 1960-as intézkedésekkel szemben kimondta, hogy az oktatás nyelve a magyar és minden a Magyar Népköztársaságban beszélt nemzetiségi nyelv; ezek a nyelvek az iskolai oktatás mindegyik fokán tanulhatók, és az állam gondoskodik a megvalósíthatóságról.¹⁸¹ Az anyanyelvi oktatás a romákra nem vonatkozott. A törvény 25 év után lehetőséget adott az A típusú nemzetiségi tannyelvű oktatás visszaállítására. 1989 őszén a három iskolatípusba és a nemzetiségi óvodákba együtt kb. ötven ezer gyermek járt.¹⁸² A szlovák szövetség főtitkára egy évvel később bizalmas beadvány formájában szóvá tette, hogy az 1985 áprilisában megjelent oktatási törvény nem más, mint „szépen megfogalmazott mondatok összessége”.¹⁸³

A nemzeti kisebbségek hídszerepével kapcsolatban a kongresszus – érzékelhetően Ausztriára és a Német Szövetségi Köztársaságra gondolva – megállapította, hogy a magyarországi nemzetiségeknek a velük azonos anyanyelvű nemzetekkel való kapcsolatai hozzájárulnak a barátságos együttműködés előmozdításához.

¹⁷⁹ Föglein, 2006. 110. o.

¹⁸⁰ Idézi Föglein, 2006. 116. o. Kiemelés az eredetiben. A rendszerváltás után a kisebbségi törvény megszületését számos szerző annak a példamutató politikai döntésnek tartja, amely hatással lehet a határon túli magyarok autonómiájának kiépítésére. Lásd Szalai, 2000. 152. o., Dobos, 2008. 16. o.

¹⁸¹ Részletesen lásd Drahos–Kovács, 1991. 167–192. o., Györi Szabó, 1998. 152–187. o.

¹⁸² Drahos–Kovács, 1991. 178. o.

¹⁸³ Tilkovszky, 1998. 172. o.

7.5. Párthúság és alibi – összefoglaló gondolatok

A szocializmus korában hat nemzetiséget ismertek el Magyarországon. Önálló szövetséget alkottak a németek, a románok és a szlovákok, míg a horvátokat, szerbeket, szlovéneket a délszláv kategóriába vonták össze. A szövetségek vezetőit a párt nevezte ki, nemritkán igen hosszú időre; volt olyan főtitkár, aki 1957–1983 között vezette nemzetisége szövetségét. A szövetségek vezetői „teljes mértékben idomultak az egypártrendszer politikai mechanizmusa-ihoz”,¹⁸⁴ hűségesen kiszolgálták az állampártot, nem tették szóvá a nemzetiségi szövetségek helyi szervezeteinek felszámolását, a saját nemzetiségük lakosaival való kapcsolatok elvesztését, önállóságuk teljes hiányát.

A kisebbségi oktatásügy formálisan a szakminisztérium alá tartozott, de lényegét tekintve az MDP Központi Vezetőségének Párt- és Tömegszervezeti Osztálya elvi-politikai iránymutatása mellett, majd 1956 után az MSZMP KB Politikai Bizottsága felügyelete alatt működtek. A párt a szövetségek mindennapi teendőit, feladatait tízévenként meghozott, esetenként szigorúan bizalmas határozatai szabták meg.

Ezek a párthatározatok rendre ugyanabban a struktúrában és csekély tartalmi eltéréssel fogalmazták meg megállapításaikat a problémákról, majd a megoldási javaslatokról.

A nemzetiségi anyanyelvet beszélők száma közben csökkent, a nemzetiségi identitás pedig erodálódott. A kisebbségek szétszórt csoportjai nem tudtak egymásról. A szövetségek vezetői és a nemzetiségi lakosság között nem volt élő kapcsolat. Erre nem is volt szükség, mivel a főtitkárok feladata nem a nemzetiségi népesség identitásának megőrzése, nem a nemzetiségi közösségi tudat ápolása, hanem a párt utasításainak végrehajtása és a párt iránti hűség volt.

A korszak nemzetiségpolitikája a legszélesebb értelemben látszatpolitika volt. Még gesztuspolitizálásnak sem mondhatjuk, hisz nem a kisebbségek megtartásáról, nemzetiségi identitásuk megerősítéséről szólt; csupán alibit jelentettek a környező országok magyarsága érdekében.

A nyolcvanas évek második felében egyre több bíráló érte a pártot. Aczél György 1987-ben önkritikát gyakorolt, és ismét hidat akart építeni:

Nincs minden rendben a nemzetiségi politika körül. [...] Pontos jelzője ennek, hogy egyes esetekben radikálisan csökken a nemzetiségi kulturális intézmények, kiadványok, tanintézetek száma, szűkülnek a nemzetiségi nyelvű tanulás lehetőségei már az általános iskolákban is, a felsőoktatásban pedig a nemzetiség részesedése messze elmarad attól, ami számaránya alapján megilletné, s ami nemzetiségi léte normális folytatásához szükséges; ha korlátozzák a kisebbségben élők utazását az anyaországba, ha mindennapi ügyeik intézésében akadályozzák az anyanyelv használatát.¹⁸⁵

Majd felhívta a figyelmet arra, hogy senkit se vakítson el a határokon túli magyarok szenvedése felett érzett fájdalom, mert „hidat kell építenünk, nem szakadékot mélyíteni”.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Dobos, 2007.

¹⁸⁵ Idézi Tilkovszky, 1998. 174. o.

¹⁸⁶ Uo.

8. A törvénykoncepciók gyártásának kora – 1988–1989

8.1. Az első kísérletek

Az „új korszak” nyitányának, amelynek a határon túli magyarok helyzete adott aktualitást, a *Magyar Nemzet* 1988. február 13-i számában Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetőinek tollából megjelent „*Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*” című írását tekintik. A cikkben a szerzőpáros kiemelte, hogy a kisebbségi kérdésben való „nemzetközi fellépésünk hitelét, erkölcsi fedezetét folyamatosan változó, bővülő, továbbfejlődő hazai nemzetiségi gyakorlatunk adhatja csak meg”.¹⁸⁷

A Hazafias Népfront országos elnökségének 1988. februári ülésén hirtelen szükségessé vált a nemzetiségi törvény megalkotása is.¹⁸⁸ A német szövetség, nem várván a kormányra, 1988 júniusában kidolgozott egy saját törvénykonceptiót. A tervezet a jogalanyt tekintve egyértelműen fogalmazott: *Nemzetiségi jogok gyakorlására jogosult az, aki nemzetiségi származású és maga annak tartja magát, aki igényt tart a nemzetiségi nyelv és kultúra ápolására*, intézményi-szervezeti következményként pedig az érdek-képviselési jog érvényesítését hangsúlyozta „minden szinten”.¹⁸⁹

Az MSZMP 1988 májusában tartott országos értekezletén a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban a következő állásfoglalás született:

Szocialista viszonyok között természetesnek tartjuk az egyéni és kollektív nemzetiségi jogok érvényesítését. A nemzetiségek, bármely országban éljenek is, joggal igényelnek támogatást anyanyelvük megőrzéséhez, kultúrájuk fejlesztéséhez, az anyanyelvhez fűződő kapcsolataik ápolásához. [...] Törekvésünk, hogy minden szomszédos néppel erősödjön a megértés, a bizalom, az együttműködés. Meggyőződésünk, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek és a szomszédos országokban élő magyarság kettős kötődése jól szolgálhatja a szomszéd népek közötti megértés és bizalom erősödését.

A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya júniusban közzétett koncepciója a kisebbségi jogok gyakorlásának legfőbb keretét a készülő egyesületi törvénnyel összefüggésben az egyesületekben látta. A Samu Mihály nevével fémjelzett szakértői kör szintén nyilvánosságra hozta saját előterjesztését, amely a kisebbségi érdekek kifejeződését a nemzetiségi szövetségek önkormányzásában és egyéb önszerveződési formákban képzelte el. A koncepció még csak a tradicionális déli szlávokra, a németekre, a románokra és szlovákokra vonatkozott. Ez a tervezet magán viselte a tiltó-engedélyező szocialista irányítási rendszer minden jellemzőjét, viszont kétségtelen, hogy tudomásul vette: a szocialista tradíció által elismert nemzetiségeken túl más kisebbségek is élnek az országban.

A nemzetiségi törvénnyel kapcsolatban fölvetődik más kisebbségek kérdése (cigányok, zsidók, magyarországi örmények, bolgárok, lengyelek, vallási közösségek). Ezekre a közösségekre a nemzetiségi törvény nem vonatkozik, ám ha szervezeti fejlődésük – az egyesülési törvény alapján – eljut arra a szintre, hogy nemzetiségi jellegű szervezettséget érnek el, akkor az országgyűlés nemzetiségi bizottságának véleménye alapján a minisztertanács nemzetiségi államtitkársága engedélyezheti külön nemzetiségként való működésüket.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Szokai–Tabajdi, 1988. 10–11. o.

¹⁸⁸ Az első átfogó kisebbségi törvénytervezet elkészítésére 1979-ben Samu Mihály tett javaslatot egy, az MSZMP számára készített feljegyzésében, amelyben az Eötvös-féle kisebbségi törvényre hivatkozva kezdeményezte a kollektív jogok törvénybe iktatását; a jogalkotást felügyelő KB titkár azonban elvetette a javaslatot.

¹⁸⁹ Hambuchot (1988) idézi Dobos, 2005.

¹⁹⁰ Samut (1988, 1989) idézi Dobos, 2005. Kiemelés tőlem, B. Gy.

1988 szeptemberében jelent meg a Minisztertanács „Javaslat a nemzetiségi törvény politikai irányelveire” című dokumentuma, amely a szokásos önkritikus hangvétellel megállapította, hogy negyvenes és az ötvenes években az „ismert” okokból megkezdődött a „nemzetiségi helyzetből való menekülés, az asszimilációra törekvés”, és az automatizmus politikájának következményeképp elkezdődött a nemzetiségek felszámolásának folyamata.¹⁹¹ A minisztertanácsi koncepció meghatározta, hogy mi nem lehet a nemzetiséghez való tartozás kritériuma:

A származás a demokratikus jogrendszerben nem meghatározható, megfoghatatlan kategória. Erre hivatkozni a fasiszta ún. faji törvényekre való közvetett vagy közvetlen utalást is jelentené. [...] Ebből következik, hogy [...] a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén [...] alapulhat.¹⁹²

A minisztertanácsi tervezet az egyén számára azonban lehetőséget adott, hogy figyelembe vegye „valóságos vagy vélt családi leszármazását”.¹⁹³ Ez a dokumentum már egyértelműen az egyénre bízta, akar-e vagy sem vélt vagy valós leszármazása alapján egy nemzetiségi közösséghez tartozni; származása alapján azonban más által senki semmilyen kisebbségi csoportba nem volt besorolható.

Az MSZMP KB 1988 novemberében állásfoglalást adott ki a szocialista elveken alapuló új nemzetiségi politika alapelveiről és gyakorlatáról, a jogrendszerből hiányzó nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és a szükséges mértékig részletes szabályozásáról, valamint a nemzetiségi törvény irányelveiről. Tematikáját tekintve nem különbözik a korábbi párthatározatoktól, megtalálható benne az öndicséret, az önkritika, a hibák ellenére mégis kimutatható és továbbfejlesztendő sikerek. Mindenképpen javára írandó, hogy lehetőséget kínált a cigányoknak a nemzetiségi léthez, elismerte a kisebbségi különjogokat, és azok törvényi szavatolására tett ígéretet.

A tervezet a törvény céljai között alkotmányos kötelezettségként említette a magyarországi nemzetiségek sajátosságai megőrzésének, e sajátosságok kibontakoztatásának és akadálytalan fejlődésének, valamint az ezekhez szükséges anyagi és személyi feltételeknek a biztosítását, a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak, továbbá az állami szervek ezekkel kapcsolatos kötelességeinek meghatározását. A KB a minisztertanácsi állásfoglaláshoz hasonlóan foglalt állást a nemzetiséghez való tartozás kritériumainak kérdésében:

[...] szükséges egyértelműen hangsúlyozni: az etnikai értelemben vett „származás” a demokratikus jogrendszerekben meghatározatlan kategória. Az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normáknak megfelelően a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén, alanyi jogából fakadó elhatározásán alapulhat. Egyénenként a Magyar Népköztársaság állampolgárai bármilyen, a világban létező nemzetiséghez tartozónak vallhatják magukat. A törvény függeléke azokat a nemzetiségeket tüntesse fel, amelyekkel mint közösségekkel kapcsolatban az állam központi és helyi szervei anyagi konzekvenciákkal is járó kötelezettséget vállalnak.

A nemzetiségi törvény alapelvei meghatározták, hogy minden állampolgár szuverén személyi joga annak eldöntése, hogy valamely nemzetiség tagjának tekinti-e magát, avagy nem. Ez a döntés a nemzetiségi lakosokat megillető sajátos jogok, illetve a nemzetiséget megillető kollektív jogokból való részesedés igénylésével juttatható kifejezésre, és sem a döntés, sem annak érvényesítése semmilyen szerv által nem akadályozható meg. Az alapelvek rögzítették,

¹⁹¹ Idézi Győri Szabó, 1998. 262. o.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Uo.

hogy a jogok biztosítása, a jogok gyakorlásának lehetővé tétele az állampolgárok saját kezdeményezésének figyelembevételével alapvetően az állam feladata.

Az állásfoglalás a nemzetiségi jogok fő tartalma között említi a nemzetiségi nyelv kollektív használatának jogát, a nyilvános hivatalos szövegek, feliratok és egyéb dokumentumok kötelező két- vagy többnyelvűségét, a nemzetiségi nyelvek használatát a hatóságok és a bíróságok előtt, az anyanyelven folyó oktatás jogát, saját fenntartású és felügyeletű óvoda és iskola alapításának, valamint a nemzetiségi kultúra ápolásának jogát, a megyék és a települések támogatásával a nemzetiségi lakosság tárgyi, építészeti, települési emlékeinek megőrzését.

A KB az érdek-képviselési jogokat a nemzetiségek által alakított helyi egyesületekhez, országos szövetségekhez és társadalmi szervezetekhez delegálta. Jogokat biztosított továbbá az anyanemzettel való kapcsolattartáshoz, és forrásokat a nemzetiségek oktatási, kulturális, tájékoztatási stb. jogainak gyakorlásához.

A nemzetiségi szövetségek az MSZMP év eleji országos értekezletén elhangzottak és a törvénykonceptió ismeretében mertek először nyíltan beszélni a létüket veszélyeztető asszimilációs veszélyről. 1988 decemberében tartott kongresszusaikon olyan kisebbségi törvényt követeltek, amely biztosítani képes fennmaradásuk társadalmi, politikai és anyagi feltételeit. A szövetségek, amelynek tisztségviselőit a szövetségek történetében először a kongresszus választotta meg titkos szavazással, érezvén, hogy fellépésüknek nem lesz következménye, kihagyták nevükből az immár kompromittálónak számító „demokratikus” jelzőt.¹⁹⁴

1989 februárjában a Hazafias Népfront a cigányság érdekképviselésének megalakította a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségét. A cigányság vezetői az Országos Cigánytanács Szövetsége elnevezés mellett érveltek, mert „[...] még magas, és nem akarunk nemzetiség lenni [...]”. A Nemzetiségi Kollégium 1989. április 24-i alakuló ülésén azonban kijelentették: „a cigányság már eldöntötte nemzetiségi státuszát, és egyenrangú partnerként követeli közösségi jogait és vállalja ezzel járó kötelezettségeket is.”¹⁹⁵

A Németh-kormány idején „a magyarországi változások és a változatlan regionális viszonyok miatt keletkezett politikai dichotómia következtében már mintegy közpolitikai «rangra» kívánta/kényszerült emelni a nemzetiségi ügyet”.¹⁹⁶ Ennek érdekében 1989-ben az MSZMP elhatározta a kisebbségi-intézményi keretek bővítését. Az 1048/1989. (IV. 24.) MT sz. határozattal létrehozták a Minisztertanács Nemzetiségi (később Nemzeti és Etnikai Kisebbségi) Kollégiumát, amelynek a döntés-előkészítő, véleményező, értékelő, tanácsadó feladatkört szántak, az operatív feladatok ellátására pedig a Minisztertanácson belül önálló államigazgatási szervként létrehozták a Nemzetiségi Titkárságot, amelynek nevét később Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkárságára változtatták.

A kollégium munkájában a hagyományos négy kisebbségi szövetség mellett (délszlávok, románok, szlovákok, németek) mellett a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége is részt vett. Emellett meghívták a cigányok másik két szervezetét, a Magyar Cigányok Kulturális Szövetségét, az Országos Cigánytanácsot, továbbá a Magyar Izraeliták Országos Képviselését, a Magyarországi Zsidó Kulturális Egyesületet, valamint a görögök, bolgárok, lengyelek és örmények közös képviselőjét.

1989-ben jelent meg a nemzetiségi törvény kidolgozásban élen járó titkárság védőernyője alatt az „autonomisták” csoportja. A csoport tagjai az Antall-kormány idején a NEKH köré szerveződtek, és a kisebbségi kérdés megoldására a kollektív kisebbségi jogok biztosítását, kisebbségi intézmények létrehozását, valamint kisebbségi autonómia kialakítását tartották az egyedüli megoldásnak.

¹⁹⁴ Tilkovszky, 1998. 168. o.

¹⁹⁵ Györi Szabó, 1998. 201. o.

¹⁹⁶ Herbai, 1992. 3. o.

Az Igazságügyminisztérium körül szerveződő és Baka András nevével fémjelezhető „liberálisok” álláspontja a hazai kisebbségek sajátos területi elhelyezkedése és számarányai miatt csak a személyi elvű autonómiát tartotta lehetségesnek. Baka hangsúlyozta, hogy a törvény ne határozza meg a nemzetiség fogalmát, amely alapvetően az egyén és a közösségek szuverén akaratelhatározásának függvénye. A személyi hatályt alkotó kisebbségeket a jogszabály mellékletében kívánta felsorolni azzal, hogy a törvény ne csupán a nemzetiségekre vonatkozzon. A koncepció egyéni és kollektív jogok rögzítésére egyaránt javaslatot tett, de nem tartalmazott még utalást a kisebbségi önkormányzatok intézményére. Indítványozta egy Nemzetiségi Alap és egy Nemzetiségi Konzultatív Bizottság létrehozását: az utóbbi véleményezné – többek között – az esetleges újabb kisebbségek törvénybe való felvételét, amelyet a kormány javasolhatna az Országgyűlésnek.¹⁹⁷

8.2. A politikai egyenlőség kérdése

A politikai egyenlőség csoportok között azt feltételezi, hogy minden csoport képviselői saját csoporttagjaik megválasztása útján lehetőséget kapnak a közjavakhoz való egyenlő hozzáféréshez, és a döntéshozatalban való részvételre. Az egyenlőséget két módon kívánta a fennálló hatalom biztosítani: a kisebbségeket államalkotó tényezőként ismerte el, és törvénybe iktatta parlamenti képviselőiket.

A pártállam törvényhozása utolsó leheletével szerette volna korrigálni ezeket a hiányságokat, és rövid egy év alatt három, a kisebbségek szempontjából fontos, de a parlamenten kívüli ellenzék számára két esetben is elfogadhatatlan, ezért parlamentbe kerülésük után rögtön vissza is vont törvényt szavazott meg.

Az első törvény a kisebbségek államalkotó tényezőként való elismerése volt. A második módosította az Alkotmányt, és elismerte a kisebbségek jogát a parlamenti képviselőre, a harmadik pedig maga a parlamenti képviselőről szóló törvény volt.

8.2.1. Államalkotó nemzetiségek

Az Alkotmány módosításáról szóló 1989. XXXI. törvény immár nemzeti és nyelvi kisebbségekké változtatott nemzetiségeket Mándity Marin javaslatára államalkotó tényezőként határozta meg:

68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

A mikrokisebbségek,¹⁹⁸ akikre az államalkotás 1989-ben még nem vonatkozott, az 1993. évi kisebbségi törvény taxációjával automatikusan a német, horvát, román, szlovák, szerb, szlovén kisebbségek államalkotó klubjának tagjaivá váltak.¹⁹⁹

Az államalkotó tényező meghatározás tartalmát közelebbről sem a javaslattevő, sem a politika nem határozta meg soha. Valószínűleg azért, mert nem akart és akar más lenni, mint a politikai egyenlőség szimbolikus kifejezése nemzet és nemzetiségei (nemzeti kisebbségei) között. De mit jelent, ha az államalkotás tényleges és nem csak szimbolikus az államot alkotó különböző nyelvű, kultúrájú csoportok között? Az Erdélyt alkotó három nemzet, a magyarok, a székelyek és a szászok történelmi példáján láthatjuk, hogy a tényleges egyenlőség erős, saját

¹⁹⁷ Bakát (1989, 1999b) idézi Dobos, 2009.

¹⁹⁸ Mikrokisebbségek: bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok, ukránok. Makrokisebbségek: horvátok, németek, romák, románok, szlovákok, szerbek, szlovénok.

¹⁹⁹ A Nektv. megismétli az államalkotásról szóló passzust.

gazdasági alapokkal rendelkező autonómiát, belső öngazgatást és országgyűlési jelenléte jelent.

[...] a szász nemzet követői részt vettek az országgyűléseken és a fejedelem megválasztásához éppúgy szükség volt a szavazataikra, mint a magyar nemesekére vagy a székelyekére. Politikailag és jogilag tehát államalkotó rendet alkottak.²⁰⁰

Gombár szerint azonban még csak nem is szimbolikus involválásról van szó. Azt állítja, hogy a kisebbségi etnikumok „államalkotó tényező” minősítése etnicizálódott társadalomszemléletet tükröz, és államelméletileg furcsa jogi helyzetet teremtett. Ugyanis a magyar etnikumot az Alkotmány nem nevezi meg államalkotónak. Szerinte ez a pozitív diszkrimináció egyénileg és kollektíve is jogelveket sért. Sőt a kisebbségek duplán államalkotók: egyrészt az egyén magyar állampolgársága, másrészt kisebbségi közösséghez tartozása révén. Az etnikai elvű csoportautonómiát fontos kérdésnek tartja, de véleménye szerint

államkonstituáló kollektív jogokat adni a bizonytalan és meghatározhatatlan etnikai csoportoknak, államelméletileg rozoga képződmény, politikailag pedig dőreség. [...] a politikai gyakorlatban a többségi etnikum hegemoniára kényszerített minden más etnikumot, és kiküszöbölhetőnek vélheti ezt a fogyatékoságot azáltal, hogy most taxatív felsorol egy tucatnyi etnikumot mint államalkotó tényezőt. Ez azonban nem más, mint kínban fogant megfogalmazás a pánlegalizmus jegyében. Pánlegalizmus ugyanis az a hiedelem, hogy minden felmerülő problémát megoldhatunk, ha jogi ruhába öltöztetjük.²⁰¹

Az államalkotás rögzítését a rendszerváltás utáni parlamenti pártok is elfogadták. Belekerült a Nektv.-be, és a mai napig érvényes megállapítás.

8.2.2. Parlamenti képviselet

Ahogy az „1983. évi III. törvény az Országgyűlési képviselők és a tanácsstagok választásáról”, úgy az „1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról” sem rendelkezett a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről. A nemzetiségek képviselői gyakorlatilag 1958 óta a Népfront listáján, majd 1983-tól az Elnöki Tanács által összeállított országos listán juthattak be a parlamentbe, de az országgyűlési képviseletet kisebbségi jogként sehol sem kodifikálták.

Nincsenek [...] olyan képviselőink vagy tanácsstagjaink, akik valamiféle kizárólagossággal kifejezetten egy nemzetiség érdekeit képviselnék a parlamentben vagy a tanácsban. Erre nincs is szükség.²⁰²

1989 őszén az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény parlamenti vitájában – mivel a törvénytervezet nem szólt a kisebbségek érdekképviseletéről – elhangzott az a módosító javaslat, hogy az új országgyűlés alakuló ülésén válasszon a szövetségek (és az egyházak) tagjaiból 12 főt, azzal az indokkal, hogy „az intézményes képviselet bevezetése ellentmondana az alkotmánymódosításnak, az országgyűlési képviselők közvetlen választása elvének”, nem is tárgyalták. Az Ellenzéki Kerekasztal és a kormány tárgyalásain kialakult egy-

²⁰⁰ Vogel, 2001.

²⁰¹ Gombár, 1994. 109. o.

²⁰² Áts összeállítását (1976. 20. o.) idézi Dobos, 2007.

kamarás, pártokra épülő közvetlen választási struktúra nem tűrt meg korporatív elemet a rendszerben.²⁰³

Ezt követően számos változat készült, amelyek közül a nemzetiségek vezetői a Belügy-minisztérium választójogi törvényen alapuló javaslatát határozottan elutasították, de nem fogadták el az igazságügy-miniszter javaslatát sem egy választási szövetségre a Hazafias Népfronttal. A szövetségi főtitkárok a kollégium és a titkárság által is támogatott behívásos eljárást fogadták el – amelyhez szükséges volt az Alkotmány és a friss választójogi törvény módosítása. Parlamenti kivonulást, nyilvánosság előtti akciókat és tömegmegmozdulásokat helyzetek kilátásba, így követelve, hogy „a parlament december 18-án kezdődő ülészaka foglalkozzon a hazai kisebbségek intézményes képviselete megteremtésével”.²⁰⁴ Határozott igényt fogalmaztak meg a nemzetiség létszámától függően kiosztott 13 új nemzetiségi képviselői mandátum létrehozásáról (németek, délszlávok, cigányok 3-3 hely, szlovákok 2 hely, zsidók 1 hely,²⁰⁵ románok 1 hely).

Ez a rendszer semmiben sem különbözött a Kádár-korszak rutinjától; a kisebbségek képviselőit kijelölés alapján a többségi parlament szavazta volna meg, és a demokratikus szövetségek továbbra is az állam felügyelete alatt játszhatták volna el a nekik kiosztott szerepet.

Az Ellenzéki Kerekasztalban tömörült parlamenten kívüli pártok elismerték a nemzetiségi jogok fokozott védelmének szükségességét, de nem értettek egyet az új képviselői mandátumok létrehozásával; egy korporatív elem beemelése mindenképpen sértette volna a demokratikus választási elvekre épülő parlamenti választási rendet. Feltételezték, hogy a kisebbségi képviselők – akár ha behívással, akár ha a parlamenti választásokon kisebbségi és nem pártjelöltként kerülnek be az országgyűlésbe – politikai irányultságuknak megfelelően megbontának és bizonytalanná tennék a választások eredményeképpen kialakult helyzetet, és akár kormánybuktató pozícióba is kerülhetnek.²⁰⁶

Abban azonban megállapodás született, hogy a kisebbségek jogainak védelmét a pozitív diszkriminációval, vagyis többletjogok biztosításával kell garantálni, és mivel a kisebbségek száma nem állapítható meg, közvetlen választások útján kisebbségenként egy reprezentatív helyet kell számukra biztosítani. Ez nyolc mandátumot jelentett. A kérdés rendezését – az Alkotmányban és a választási törvényben rögzített közvetlenség elvének sérelme nélkül – egy külön törvény hatáskörébe utalták. Azt is eldöntötték, hogy az új parlament megalakulása után a jelöltekre a nemzetiségi érdek/képviseleti szervezetek véleményét is kikérve a házelnök vagy egy képviselőkből álló bizottság tesz majd javaslatot.

Ez utóbbi az ellenzék részéről a közvetlen választások egyidejű követelése mellett tekintve leginkább fából vaskarikának tűnik, de a pártállam utolsó országgyűlésén, 1990. március 1-jén, ismét módosította az Alkotmányt. Ez volt a második fontos döntést; az új országgyűlés hamarosan meg is változtatta. Az „1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról” rögzítette nemzetiségek országgyűlési képviseleti jogát:

6. § Az Alkotmány 68. §-a a következő (3) bekezdéssel egészül ki:
„(3) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek képviseletét az Országgyűlésben és a tanácsokban biztosítani kell. Az Országgyűlés a 71. § (1) bekezdése szerinti választástól függetlenül a kisebbségek képviseletére - külön törvényben meghatározott módon és számban - országgyűlési képviselőket választ.”²⁰⁷

²⁰³ Győri Szabó, 1998. 59. o.

²⁰⁴ Idézi Győri Szabó, 1998. 65. o.

²⁰⁵ A magyarországi zsidóság képviselői a zsidók a nemzetiséggé nyilvánítása és a parlamenti képviselete ellen a fajelméletre hivatkozva tiltakoztak, és antidemokratikusnak tartották. Több más tiltakozás ellenére mégis bekerültek a kisebbségek parlamenti képviseletéről hozott 1990. évi XVII. törvény szövegébe.

²⁰⁶ Győri Szabó, 1998. 66. o.

²⁰⁷ 1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról.

A harmadik döntés, amely 1990 augusztusában szintén visszavonásra került, az 1990. évi XVII. törvény volt a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről. Ezt az országgyűlés ugyancsak március 1-jén fogadta el, és a következőket rögzítette:

Az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-a (3) bekezdésének végrehajtására a következő törvényt alkotja:

1. § A Magyar Köztársaságban a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, szlovén és a zsidó közösségnek az a része, amely önmagát a legteljesebb önkéntesség alapján nemzeti-etnikai kisebbségnek vallja (a továbbiakban e törvény alkalmazásában együtt: kisebbségek) az Országgyűlésben egy-egy képviselővel rendelkezik.

2. § (1) A kisebbségek képviselőire az Országgyűlés alakuló ülését követően harminc napon belül jelölő bizottság tesz javaslatot.

(2) A jelölő bizottság az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által kijelölt képviselők közül, továbbá a pártokhoz nem tartozó képviselők által kijelölt képviselők közül áll. A jelölő bizottság a javaslattétel előtt köteles kikérni a kisebbségek érdek-képviseleti szervezeteinek véleményét.

3. § Az Országgyűlés a kisebbségek képviselőit titkos szavazással választja meg.²⁰⁸

Ez a parlamenti képviselet nem szabad választással, hanem kijelöléssel valósult volna meg, ami önmagában sérti a képviselet elveit. A kisebbségek érdek-képviseleti szervezeteinek annyi joga lett volna, hogy a parlament által kijelölt jelölőbizottság jelöltjeiről véleményt mond. A kisebbségi parlamenti képviselők kijelölésénél azonban a törvényhozónak ezt a véleményt nem kellett volna kötelezően figyelembe venni. A törvény egyértelmű alá-fölérendeltségi viszonyokat fogalmazott meg, és semmilyen módon nem utalt a kisebbségi csoportok politikai egyenlőségére. Az egyesülési törvény 1989. évi elfogadása után robbanásszerű gyorsasággal szaporodó új nemzetiségi szervezetek is elégedetlenek voltak, és a mandátumok megkértszerzését követelve ők akartak képviselőket delegálni.

A döntéssel kapcsolatban az SZDSZ és a Fidesz markáns kritikát fogalmazott meg. Hangoztatták, hogy a magyar népesség társadalmi, politikai szociális tagozódásában a nemzetiség, etnikai hovatartozás nem játszik szerepet, és a parlamentben tárgyalt témáknak csak egy töredéke „etnikumspecifikus”, valamint hogy a nemzetiségek képviselete nem csak a parlamentben oldható meg.

Gombár gondolatait a kisebbségi pártokról a kisebbségek egyéneire transzformálva, ugyanazt mondhatjuk: a modern politikai pártok képviselői mellett a kisebbségek idegen tettet képviselnek, és állampolitikai szinten is azok maradnak, amik voltak: kisebbségek.²⁰⁹

²⁰⁸ A törvény nem vette figyelembe, hogy az ország területén még további kisebbségek élnek. Lengyel nemzetiségiek 1990. XVII. törvény megsemmisítésére beadványt nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz azzal az indoklással, hogy a törvény „hátrányosan megkülönböztetve mellőzi Magyar Köztársaságban élő más kisebbségeket”. Mivel a parlamenti képviselethez való jogot az 1990. évi XL. Törvényben a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról kiírták az alaptörvényből, az Alkotmánybíróság 335/B/1990. végzése megszüntette az eljárást.

²⁰⁹ Gombár, 1994. 105. o.

8.2.2. A kisebbségek képviselőinek kritikája

A nemzetiségi szövetségek 1990. február 21-én létrehozták a Magyarországi Nemzeti Kisebbségek Unióját,²¹⁰ és programnyilatkozatukban elkeseredett hangon bírálták mind a szocialista kisebbségpolitikát, mind az új pártokat.

A politikai pártok és a kormány szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a nemzeti kisebbségek demokratikus követeléseit. A magyarországi nemzeti kisebbségek érdekvédelmi szervezeteit kirekesztették a politikai tárgyalásokból, a demokratikus választásokból. A parlamenti képviseletünkről hozott országgyűlési határozat pedig kiszolgáltatta a kisebbségeket a politikai pártok érdekeinek. A kormány továbbra sem biztosít a nemzeti kisebbségek részére önrendelkezési joggal bíró, autonóm intézményrendszert. Ezzel szemben egy régi típusú intézményt hozott létre, amely a régi gyakorlatnak megfelelően a nemzeti kisebbségek nevében, fölött és helyett határoz és intézkedik, és a nemzetiségi kérdés kezelésében általában a régi elvek jutnak kifejezésre. Az autonómia biztosítását, a diktatórikus rezsimek által okozott károk helyreállítására nyújtandó konkrét támogatást a magyar kormány eddig csupán a szomszédos államokban élő magyarság számára helyezte kilátásba, és megteremtette hozzá az anyagi fedezetet.²¹¹

Az Uniónak azonban nem sok szerep jutott a kisebbségi törvény megalkotásában. Tárgyalófélként sok újonnan alakult kisebbségi szervezet vezetője és számos önjelölt képviselő jelent meg a színen. Alapjában véve ez a „képviselői” kör illegitim volt, sok esetben még azt sem tudta, hogy kik állnak mögötte, áll-e mögötte egyáltalán valaki saját magukon vagy saját egyesületükön kívül, és kiket és mit is akarnak képviselni egyáltalán?

²¹⁰ Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, a Szerb Demokratikus Szövetség, a Szlovákok Szabad Szervezete, a Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezete, a MLADOST (Magyarországi Horvát, Szlovén és Szerb Fiatalok Független Szervezete), a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége és a Magyarországi Horvátok Szövetsége.

²¹¹ *Cigány Újság – Romano Nyévipe*, 1990. június IV. évfolyam, KÖZÖS ÚT– DRUM KOMUN – GEMEINSAMER WEG – KETHANO DROM – SKUPNA POT – SPOLOČNA CESTA – ZAJEDNIČKI PUT, Különszám 2.

II. rész

„A kisebbségi törvény legfőbb pozitívuma, hogy egyáltalán megszületett”

Kisebbségi törvény és kisebbségi önkormányzatok 1990–2005

9. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

9.1. Kormányzati lépések, parlamenti döntések

Az 1990. május 23-án megalakult Antall-kormány teljesen átalakította a kisebbségpolitika intézményrendszerét, a „Nemzeti megújulás programja” pedig kitért az önkormányzatokban megnyilvánuló kulturális autonómia célkitűzésére.²¹²

A hazai kisebbségek tekintetében az eddigi gyámkodó magatartás helyébe a kisebbségek önszerveződésére építő, azt elősegítő aktív kisebbségvédelmi politikára és gyakorlatra van szükség. [...] Kormányzati szinten ehhez elengedhetetlen a nemzeti és etnikai kisebbségeket az elmúlt rendszerben ért sérelmek orvoslása, ezért még 1990-ben az országgyűlés elé terjesztjük a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait rögzítő törvényt.²¹³

Antall József programbeszédének azonban nem sikerült túljutnia az MSZMP kisebbségpolitikai elvein: „kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. [...] Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák.”

A parlamentbe kerülve az MDF és az SZDSZ megállapodott, hogy a kerekasztaltárgyalásokon kialakított elveknek nem megfelelő és a gyakorlatba nem átültethető kisebbségi parlamenti képviselet helyett más módszereket keresnek a „nemzetiségek érdekeinek a politikai rendszerbe történő hosszú távú beépítésére”.²¹⁴ Ennek értelmében meg is változtatták az alaptörvény kisebbségjogi rendelkezéseit. Az első demokratikusan megválasztott parlament június 19-i ülésén az 1990. évi XL. törvényben a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról az Alkotmány 68. § (3) bekezdését a következőképpen írta át:

A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletét biztosítják.²¹⁵

Azonban az új megoldás sem a szabad választáson alapuló képviseleti rendszerben gondolkodott; az alkotmánymódosítás a képviseletet egy ombudsmani testület felállításával vélte megoldhatónak.

²¹² Megszűnt a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkársága. Helyükbe a 34/1990. (VIII. 30.) Korm. rendelet létrehozta a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt (NEKH), amely önálló, országos hatáskörű államigazgatási szervként a döntés-előkészítésért, a végrehajtás koordinálásáért, valamint a kisebbségi szintér szereplőivel, köztük a kisebbségi szervezetekkel való kapcsolattartásért volt felelős.

²¹³ A Nemzeti megújulás programja, MDF. 1990. 162. o.

²¹⁴ Lásd Győri Szabó, 1998. 79. o.

²¹⁵ A kisebbségek számára a parlamentbe jutáshoz három lehetőség maradt: pártlista, indulás egyéni választókerületben, saját etnikai alapon szerveződő párt. Leginkább a pártlista jelentett/jelenthetett biztos bejutást. Az első szabadon választott parlamentben az SZDSZ színeiben három, cigány származását vállaló képviselő került be. Később a Fidesz, majd az MSZP is bejuttatott roma kisebbséghez tartozó képviselőket. Bár minden ciklusban voltak más nemzetiséghez tartozó képviselők is a Házban, kisebbséghez tartozásukat nyilvánosan nem vállalták, és nemigen hallatták hangjukat a kisebbségek ügyeiben.

32/B. § (2) A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban tudomására jutott vizsgáltságokat vizsgálja vagy kivizsgálta, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. [...]

(5) A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jogkörét a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek által jelölt és az Országgyűlés által választott, nemzeti és etnikai kisebbségenként egy-egy személyből álló testület gyakorolja.²¹⁶

Az alkotmánymódosítás indoklása azzal érvelt, hogy:

A Javaslát a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa intézményének felállításával olyan megoldást vezet be, amely a jelenlegi körülmények közt is biztosítja a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok hatályos érvényesítését. Az országgyűlési biztos kisebbségvédő jogosítványai ugyanis lényegesen kiterjedtebbek és hatásosabbak, mint egy-egy országgyűlési képviselőé.²¹⁷

Csengey Dénes felvetette az akkor még csak a nemzetiség fogalmában gondolkodó képviselőknek:

[...] a nemzetiségi biztos jogosult-e például a cigány kisebbség képviselőjére is, [...] ennek a megfogalmazásnak értelmében, amely úgy szól, hogy nemzetiségenként egy személyből álló testület gyakorolja –, hogy a cigányság delegál-e egy személyt ebbe a nemzetiségi biztos jogával felruházott testületbe? Úgy gondolom, a kérdés olyan horderejű – tudniillik, hogy a magyarországi cigányság parlamenti képviselőjéhez jut-e ezen a módon vagy sem –, hogy ezt a kérdést nem háríthatjuk el magunktól és nem vehetjük magunkra annak a felelősségét, hogy ügyetlenség folytán elkallódott a módosítás szövegéből megtagadta a kisebbségektől, hogy kisebbségi parlamenti képviselőt választhassanak.²¹⁸

A mintegy másfél hónappal később megalkotott 1990. évi LXIII. törvény azzal az alkotmányos joggal ruházta fel a kisebbségeket, hogy helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

5. § Az Alkotmány 68. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki, és a jelenlegi (4) bekezdésének számozása (5) bekezdésre módosul:
„(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.”

A törvényhozás 1990-ben a parlamenti képviselőket nem rendezte ugyan, de igyekezett hozzásegíteni a kisebbségeket, hogy bekerüljenek a települési önkormányzatok képviselő-testületébe. Az 1990. évi LXIV. törvény XI. „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelme” című fejezetében biztosította a kedvezményes mandátumhoz jutást.²¹⁹

²¹⁶ A 32/B. § (5) bekezdését az 1994. évi LXXIII. törvény 1. §-ának (2) bekezdése helyezte hatályon kívül anélkül, hogy ez a testület valaha is felállt volna. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény csak évek múlva született meg és az első kisebbségi biztos csak öt év múlva, 1995. június 30-án tehetett le hivatali esküjét a parlamentben.

²¹⁷ Balogh–Sipos, 2002. 460. o.

²¹⁸ <http://www.parlament.hu/naplo34/015/0150102.htm>

²¹⁹ Kisebbségi jelöltként mandátumhoz lehetett jutni, ha a jelölt elérte a legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó képviselőjelöltre leadott érvényes szavazatok kétharmadát. A listákra hasonló kedvezmények vonatkoztak. A törvény a jelölteknek műsoridőt is biztosított a Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban: a választási kampány utolsó napján kerülhetett sor a bemutatkozására. Az Országgyűlés 70/1990 sz. határozata jelöltként 2000 forinttal támogatta a kampányt. Az 53/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet költségvetési támogatást nyújtott kisebbségi szervezeteknek a nyilvántartásba vett képviselő vagy polgármester jelölése után. A Belügyminisztérium

A települési önkormányzati választásokra kisebbségek alatt 16 kategóriában a következőket kellett érteni: cigány, görög, horvát, német, román, szerb, szlovák, bunyevác, bunyevác és horvát, délszláv, római katolikus, sokác, sváb, székely, független kisebbség, roma. A választásokra 97 kisebbségi szervezet – vizsgált kisebbségeink közül 50 cigány, 18 német szerveződés – és 1 kisebbségi párt indított jelöltek.²²⁰ Legnagyobb arányban, 43%-ban a kisebbségek színeiben kislistán indulók szereztek mandátumot. A polgármesternek indulók közül 22% nyerte el a címet. Legkisebb arányban az egyéni választókerületekből és a szervezetek listáján indult jelöltek jutottak be 3-3%-ban.

1992-ben Tabajdi Csaba képviselő javaslatára ismét felmerült a kisebbségek parlamenti képviseletének kérdése. Számos tervezet született, de a két nagy párt egyességének hiánya miatt egyik sem került a parlament elé.

1994 novemberében a NEKH felvázolt egy delegálási lehetőséget a kisebbségek parlamenti képviseletének ideiglenes megoldására. A javaslatcsomag a pártok és a kisebbségek egyeztetési folyamatában a korábbi tervezetek sorsára jutott. 1995-ben az új alkotmány elveinek kidolgozása során ismét felmerült a megoldás keresése, de az 1996 elején ötpárti konszenzussal megszületett alapelvek nem garantálták a kisebbségek parlamenti képviseletét.

9.2. Szükség van-e a kisebbségek parlamenti képviseletére?

A kisebbségek parlamenti képviseletének szükségessége időről-időre felmerült ugyan, de megoldása hosszú ideig lekerült a napirendről. Kaltenbach Jenő ombudsman igyekezett napirenden tartani a kérdést, de sem a kormány, sem az országgyűlés nem foglalkozott a kérdéssel.

A parlamenti képviselet megoldására dr. Kállai Ernő kisebbségi ombudsman vezetésével a II. Kisebbségi Kerekasztal keretében 2008 januárjára létrejött egy tervezet, amit a kisebbségek vezetői a szerbeket kivéve elfogadtak, majd, miután februárban átadták az a MeH illetékes államtitkárának, egymás után kihátráltak mögüle.

Kutatási kérdőívünkben megkérdeztük a kisebbségi önkormányzatok elnökeit, hogy szerintük szükség van-e a kisebbségek parlamenti képviseletére (68. kérdés), valamint hogy tudomásuk szerint létezik a parlamenti képviseletnek valamilyen tervezete (69. kérdés).²²¹

A megkérdezettek 89%-a igennel válaszolt a 68. kérdésre, 6% szerint nem szükséges, 5% pedig nem tudta megítélni a kisebbségek parlamenti kérdését. Nemzetiségenként:

3. táblázat. *Kisebbségek parlamenti képviseletének szükségessége (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
Igen	95	100	84	79
Nem	3		8	11
Nem tudom	2		8	11

A parlamenti képviselet alapkérdés és követelése nagyon népszerű téma mind a 13 kisebbség körében. A válaszadók magas arányai is ezt a megállapítást támasztják alá. Interjúink során a megkérdezettek azonban csak sablonválaszokat tudtak adni arra a kérdésre, hogy miért van szükség rá, például: jelenlét a fontos kérdések megszavazásánál, mint költségvetés,

képviselőjelölt állítása esetén 2000, polgármester állítása után 4000, listaállítás esetén pedig 10 000 Ft-ot utalt a kisebbségi szervezet számlájára.

²²⁰ 23 polgármesterjelölt, valamint kislistán 489, egyéni választókerületben 257, listán pedig 282 kisebbségi képviselőjelölt indult. Az indulók közül 5 polgármester nyert, 212 kislistán induló, 8 egyéni választókerületben és 9 listán induló képviselőjelölt jutott mandátumhoz. Ehhez jött még a második fordulóban 10 kislistás 6 egyéni választókerületi és 8 listás képviselő mandátuma. Tóth Z., 1991. 198–201. o.

²²¹ Kicsit előreszaladtunk a parlamenti képviselet kérdésére adott válaszok ismertetésével, de a könyv szerkezetét tekintve itt találtuk legalkalmasabbnak erről szólni.

pénzbeli juttatások, kisebbségek jobb érdekképviselete, akkor majd nem lehet kihagyni őket semmiből, az őket érintő kérdések nem nélkülük dőlnek el, stb.

A parlamenti képviselő Kállai-féle koncepciójáról az összes válaszadó 59%-a tudott, 7% állította, hogy ilyen nem létezik, 34% pedig nem tudott róla. Kisebbségenként:

4. táblázat. *Létezik-e koncepció a képviselő megoldására? (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
Igen	49	50	69	67
Nem	9		4	11
Nem tudom	42	50	27	22

A legmagasabb arányban a németek és a ruszinok tudtak a koncepcióról. A személyesen készített interjúkból azonban kiderült, hogy bár sokan tudtak a koncepcióról, annak tartalmát alig valaki ismerte. A megkérdezetteknek arról sem volt elképzelésük, hogy választások útján miként valósítható meg a képviselő, de a választási névjegyzék kérdésében itt többen álltak ki a névjegyzék mellett, mint a kisebbségi önkormányzatok megválasztásánál. Még akik tudták is, hogy létezik ez a koncepció, azok közül ismét csak nagyon kevesen hallottak arról, hogy országos önkormányzatuk miként foglalt állást a kérdésben a II. Kisebbségi Kerekasztal szervezésénél.

9.3. A kisebbségi törvény létrehozása

9.3.1. Az Igazságügyi Minisztérium (IM) koncepciója

1990-ben „A parlamenti pártok között [...] a határon túli magyarság és a hazai kisebbségek ügyében létrejött a szükséges elvi és gyakorlati egyetértés”, így a törvény/előkészítési munka megkezdésének nem volt akadálya. A tárgyalások, egyeztetések során számos ellentétes érdek jelent meg, amely közös nevezőre hozása sok konfliktussal jár, és évekre elhúzta a törvényalkotás folyamatát.

A kisebbségek képviselői egyértelműen autonómiát akartak, és nem fogadták el az IM Baka András nevével fémjelzett tervezetét. A tervezet az egyesülési jogon alapuló kisebbségi szervezetek és a személyi alapon történő szabályozási mód mellett állt ki, amely megkövetelte a kedvezményezettek körének pontos meghatározását. Baka András tudta, hogy a kisebbségek ellen fognak állni:

A személyi alapon felépülő autonómiákkal kapcsolatban – bármennyire is kívánatos lenne azok kialakulása – két probléma merülhet fel. Az egyik, hogy ezek megalkotásának mindenkori előfeltétele a kisebbségek pontos nyilvántartása, egyfajta személyi kataszter megalkotása, hiszen csak ebben az esetben állapítható meg a személyi alapon szervezett önkormányzat hatásköre. Ennek a nyilvántartásnak a megalkotásától azonban a mai Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek - számos méltányolható történelmi okra is visszavezethetően – egyértelműen elzárkóznak.²²²

A kisebbségek reakciója a várakozásnak megfelelően visszautasító volt, ezért a személyi autonómia létszámkérdését megkerülve az 1990 végén napvilágot látott tervezet szerint az Országgyűlés „a népszámlálási adatok alapján” döntött volna arról, hogy mely kisebbségek „minősülnek” nemzeti, illetve etnikai kisebbségeknek. A leendő kisebbségi önkormányzatok számára a tervezet csupán egyesületi státust biztosított volna. Ezzel kapcsolatban kritikaként felmerült, hogy az egyesületek szervezeti pluralizmust eredményezhetnek, és ezzel a hatékony kisebbségi érdekképviselet és az érdekérvényesítés feltételei gyengülhetnek.

²²² Baka, 1990. 59–66. o

Az IM az egyesületi alapon szerveződő helyi és országos önkormányzatokat politikai szerepvállalási lehetőség nélkül képzelte el; lényegében csupán javaslattevő-kezdeményező- véleményező jogosítványokat biztosított volna számukra, egyetértési joguk csak a történelmi települések és építészeti emlékek megőrzésével és ápolásával kapcsolatban lett volna. Anyagi támogatásukat egy erre létrehozandó alapítványból finanszírozták volna.

Az IM tervezetet „a nyugat-európai uralkodó kisebbségpolitikai szemléletből kiindulva [...] liberális jogászai racionalitás jellemezte”.²²³ A román szövetség elnöke, Petrusán György, valamennyi nemzetiségi szövetség nevében 1990 végén csalódásának adott hangot, és nehezményezte, hogy a kormány az ígért és általuk igen sürgetett nemzetiségi törvény előkészítésében nem támaszkodik az általuk elvárt módon a nemzetiségek szövetségeire.

9.3.2. A Kisebbségi Kerekasztal megalakulása és a kormányzat reakciói

A kisebbségeknek gyakorlatilag nem volt beleszólásuk a törvény-előkészítés folyamatába; az az állampárti gyakorlat érvényesült továbbra is, hogy róluk, de nélkülük döntenek.²²⁴

A kisebbségi szervezetek tárgyalásra alkalmatlannak minősítették az igazságügyi tárca törvénytervezetét, és az erős kisebbségi önkormányzatiság elvének megvalósítása mellett álltak ki. Válaszlépésként a számukra elfogadhatatlan tervezetre a kisebbségek vezetői 1991. január 30-án a közjogi méltóságoknak és a NEKH elnökének írt levelükben bejelentették, hogy érdekeik érvényesítésére megalakítják Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalát (Kisebbségi Kerekasztal), és saját törvénytervezetet dolgoznak ki.²²⁵ A levelet aláírók, az *Amalipe* Cigány Kultúra- és Hagyományőrző Egyesület, a Magyarországi Románok Szövetsége, a Magyarországi Horvátok Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Szövetsége, a Magyarországi Németek Szövetsége, a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a Magyarországi Roma Parlament, a *Phralipe* Független Cigány Szervezet és a Szerb Demokratikus Szövetség nehezményezték, hogy az eddig elkészült törvénytervezetek:

- (1) Figyelmen kívül hagyták bizonyos elemi érdekeiket;
- (2) Nem tartalmazták a kisebbségi jogok érvényesülésének fontos garanciáit;
- (3) Nem rendezték a kisebbségek legitim képviselőjének ügyét az egyenrangú partneri viszony alapján helyi és országos szinteken;
- (4) Nem rögzítették az Alkotmányban is szereplő helyi és országos önkormányzatok létrehozásának és működtetésének a módját és közhatalmi jogosítványaik körét;
- (5) Nem tartalmazták a kisebbségek számára létfontosságú tömegkommunikációs, kulturális, nyelvi és oktatási alapintézmények létrehozásával és működtetésével kapcsolatos követelményeket és jogokat;
- (6) Hiányoztak belőlük a problémák kezelését szolgáló állami intézmények létrehozásáról és működéséről szóló előírások a kormány, az igazságszolgáltatás és az önkormányzatok szintjein;
- (7) Esetenként sértő diszkriminatív szabályozás is előfordult bennük a kisebbségekkel szemben jogvesztést is kilátásba helyezve, amennyiben nem fogadnák el a jogszabályalkotók feltételeit;
- (8) Nem tartalmazták a kisebbségi jogok érvényesülésének gazdasági biztosítékait és tárgyi feltételeit.²²⁶

²²³ Bodáné, 1993a. 27. o.

²²⁴ Herbai, 199., Lásztity, 1994, 67–79. o., Dobos, 2006.

²²⁵ Egy ideig a zsidó kisebbség is képviseltette magát, de rövid idő után kiszálltak a Kerekasztal munkájából. Bekapcsolódtak viszont az ukránok és a ruszinok, a görögök, a lengyelek és a bolgárok.

²²⁶ Levélváltás a magyarországi kisebbségi törvénytervezetről. 1991.

A kisebbségi törvény megalkotásának folyamata nagyon lassan haladt előre. Tabajdi Csaba képviselő (MSZP) 1991. március 18-án beadványt intézett az Alkotmánybírósághoz, amelyben mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség vizsgálatát kérte a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény megalkotásának késlekedése miatt. Az indítványozó szerint, bár az Alkotmány 68. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának; államalkotó tényezők, de képviselőik sem a jelenlegi Országgyűlésben, sem pedig az önkormányzatok képviselői testületeiben nem biztosított.²²⁷ Ha az államalkotásban való részvétel képviselői egyenjogúságot is jelent, akkor Tabajdinak igaza volt.²²⁸ Azt azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a késlekedés nem csupán a kormány hibája volt. A kormány kényszerben ügynöki akart arra, hogy mindenben egyeztessen a kisebbségek vezetőivel, a kisebbségek pedig folyamatosan, különböző, esetenként teljesíthetetlen követeléseket jelentettek be.

Antall József miniszterelnök 1991. április 24-én a parlamentben fogadta a nemzetiségi szövetségek vezetőit. Átnyújtotta a kormány állásfoglalását, amely szerint

A Magyar Köztársaság az asszimilációs politika bármely fajtáját elvetve, érdekelt a nemzeti és etnikai kisebbségek közösségi tudatának erősödésében, identitásuk fenntartásában, illetőleg abban, hogy szabadon tartsanak kapcsolatot anyaországaikkal, anyanemzeteikkel. A kormánynak meggyőződése, hogy a kisebbségek helyzete – az általános emberi jogok érvényesülése mellett – a népcsoportjogok biztosításával rendezhető.²²⁹

Antall felkérte a kisebbségek szervezeteit, hogy képviselőik útján működjenek közre a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényjavaslat kidolgozásában, „jelentősen hozzájárulva ezzel a belső konszenzus megteremtéséhez és külkapcsolataink fejlesztéséhez”.²³⁰ A NEKH-ben meg is kezdődött a törvényszöveg megfogalmazása, de a kisebbségek visszautasították az együttműködést a kormánnyal, és önálló tervezet létrehozása mellett döntöttek.

9.2.3. Tervezetek pro és kontra

A NEKH tervezete két alternatívát fogalmazott meg: 1. a kisebbségek egyesületi alapon, szervezeti tagsággal vagy 2. közjogi alapon létrejövő kisebbségi szervezeteket, önkormányzatokat hozhattak volna létre regisztrációval. Az országos kisebbségi önkormányzatok a helyi önkormányzatok delegálásával jöttek volna létre. A tervezet az Országgyűlés hatáskörébe utalta annak eldöntését, hogy mely nemzeti és etnikai kisebbségek hozhatnak létre önkormányzatokat. A létrejövő kisebbségi önkormányzatokat a már meglévő önkormányzati rendszerbe integrálta volna, de a kisebbségek független testületeket követeltek. A kisebbségek a törvény személyi hatályának kérdésében nem voltak hajlandók a regisztrációt elfogadni, de még a Pénzügyminisztérium által szorgalmazott taxációt is elutasították.

A Kerekasztal tervezete késett, s amikor megszületett, „több nehezen értelmezhető megvalósítható megoldást tartalmazott”.²³¹ A tervezet a többségi hatalmi centrum iránti bizalmatlanság és a tőle való félelem hatotta át.

²²⁷ Beadvány száma: 814/E/1991

²²⁸ Az Alkotmánybíróság, tekintettel a miniszterelnök állásfoglalására, 1991. július 8-i végzésével 1992. január 1-ig felfüggesztette a beadvány vizsgálatát.

²²⁹ A Magyar Köztársaság Miniszterelnökének két állásfoglalása a magyarországi szervezeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos teendőkről. 1991.

²³⁰ Uo.

²³¹ Bodáné, 1993a. 28. o.

[A szövegben] túlsúlyba kerültek a többszörös biztosítékként ható szabályozások, ismétlések. A Kerekasztal tervezetének lehangsúlyosabb része a kisebbségi önkormányzatok szabályozásának kérdése állt. Ez a helyi – települési – önkormányzati rendszertől teljesen elkülönített struktúrával, különleges jogosítványokkal felruházva, túlszabályozottan s a jelenlegi költségvetési-gazdálkodási rendszerben irreális finanszírozási szabályokkal működött volna. A tervezet minden tevékenységre teljeskörű állami finanszírozást, adó- és illetékmentességet, ingyenes és kedvezményes szolgáltatásokat kívánt meg.²³²

A Kerekasztal tervezete meghatározta az identitásválasztás szabadságát, a jogalanyiságot, a kisebbség fogalmát, a törvény személyi hatályát. A személyi hatály kiterjedt volna azon külföldi állampolgárokra is, akik legalább öt éve állandó jelleggel, életvitelszerűen az országban tartózkodnak, és állandó tartózkodási engedéllyel rendelkeznek. A kisebbségi önkormányzatokat közjogi formában, a kollektív jogok relatív túlsúlyának érvényesülésével képzelte el regisztráció nélkül. A települési kisebbségi önkormányzatok létrehozása a népszámlálás adataihoz igazodott, az országos önkormányzatokat a helyi testületek és országos egyesületek küldöttei alkották volna. A választásokon minden választópolgár részt vehetett volna. Ebben a törvénytervezetben fogalmazódott meg először a demokratikusan választott önkormányzathoz való jog, a normatív pénzügyi támogatás, valamint az országos önkormányzatok joga a televízió- és rádiófrekvenciákra.²³³

A NEKH és a Kerekasztal képviselői 1991 júniusában egyeztetést kezdtek a két koncepcióról, amelyek között a legfőbb különbség a kisebbségi önkormányzatok státusában és a regisztrációban volt. A NEKH törekedett arra, hogy minden szakmailag megalapozott és reális indítványt elfogadjon, és fejet hajtott a kisebbségek követeléseinek előtt. A szabad identitásválasztás elvét alaposan félremagyarázva a kisebbséghez való tartozás, és ebből következően a kisebbségi különjogok gyakorlása egyetlen feltételének a szabad akaratnyilvánítást tette. A szabad akaratnyilvánítás módja pedig a kisebbségi szervezetben való aktív részvétel, a kisebbségi önkormányzati választásokon történő szavazás és a kisebbségi különjogok gyakorlása lehetett volna.

9.2.4. A kodifikáció folyamata

A kormány elvetette a NEKH és a Kerekasztal 1991 szeptemberére elkészült konszenzusos tervezetét, és a kodifikációs folyamatot az Igazságügyi Minisztériumra (IM) Belügyminisztériumra (BM), és a Pénzügyminisztériumra (PM) bízta.

Az IM az egyéni jogokon és az egyesülési jogon alapuló tervezethez ragaszkodott regisztrációval. A BM tervezete a NEKH első tervezetén alapult – bár néhány pontban eltért attól, „mivel a korábbi megállapodásoktól eltérően a cigányságot ki akarta vonni a törvény hatálya alól”,²³⁴ és „a cigányságnak mint etnikumnak nem ugyanolyan jogokat garantált, mint a nemzetiségeknek”.²³⁵ Ez a tervezet a választásokat meghatározott számú választópolgár kezdeményezéséhez és kisebbségi választási névjegyzékhez kötötte. A PM is ragaszkodott a regisztrációhoz azzal az érveléssel, hogy annak hiányában nem állapítható meg a jogalanyok száma, s így a finanszírozhatóság kétségessé válik. Megoldásként a kisebbségek felsorolását (taxációját) javasolta, és továbbra is az egyesületi forma mellett állt ki.

²³² Uo.

²³³ A tervezet Bársony János és Kaltenbach Jenő munkája, 1991 júniusára készültek el vele.

²³⁴ Doncsev, 2004.

²³⁵ Szabó O., 2005. 109. o.

A kormány 1992 februárjában a BM elképzelését támogatta, amelyben a helyi kisebbségi önkormányzati rendszer beintegrálódott a települési önkormányzati rendszerbe, a törvény személyi hatályát pedig csak a magyar állampolgárookra terjesztette ki. A tervezet kiegészítette a kisebbség definícióját a százéves (háromgenerációs) honosság követelményével, a finanszírozás szempontjából szükséges, nyitott taxációval, de diszkriminatív módon megkülönböztette a nemzeti és az etnikai kisebbségeket. Az etnikaként taxált kisebbségek – a cigányok, a zsidók és az örmények – kevesebb joggal rendelkeztek volna, mint a nemzeti kisebbségek.

A romák és más kisebbségi szervezetek tiltakozására ezt a javaslatot visszavonták. A kormány által elfogadott BM-tervezet óriási felháborodást váltott ki a kisebbségi tárgyalófelek részéről; történelmi okokra hivatkozva a törvény alkalmazása érdekében történő számbavétel minden formáját elutasították. A történelmi félelmek nem indokolták minden kisebbség esetében az ellenállást – sokkal inkább arról volt szó, hogy az önkéntes kisebbségi vezetők nem tudták, hányan is tartoznak közösségeikhez. Gyakorlatilag mind a kormányoldal, mind a kisebbségi vezetők olyan emberhalmazról beszéltek, amelyről nem tudták, mekkora.

1992 márciusában a kormány Miniszteri Bizottságot nevezett ki a problémák kezelésére, többek között az egységes kisebbségdefiníció meghatározására. Az áprilisi ismételt egyeztetésen a jelen lévő kisebbségek legitim, regisztráció nélküli választásokon alapuló köztestületeket követeltek, és további politikai és szakmai egyeztető tárgyalásokat szorgalmaztak.

A kormány úgy döntött, hogy további lehetőséget biztosít a Kisebbségi Kerekasztalnak a módosító javaslatok benyújtására. Májusban „a kormány küldöttséget bízott meg a tárgyalások folytatásával, amelyet a területért felelős tárca nélküli miniszter vezetett az illetékes minisztériumok (BM, IM, PM) személyes megbízottai, a NEKH elnöke és szakértői bevonásával”.²³⁶ A kisebbségek részéről a bolgár, görög, szerb és a cigány vezetők tárgyaltak; szakértőként alkalmanként a Magyarországi Németek Szövetsége és a Magyarországi Zsidók Nemzeti Szövetsége volt jelen. A tárgyalásokat nehezítette, hogy Kisebbségi Kerekasztal

sokszor részleteikben is eltérő, egymással ellentétes megoldásokat tartalmazó írásos javaslatokat nyújtott be. Ugyanakkor csak olyan megoldás jöhetett számításba, amely megfelelt a kisebbségek kívánalmának, vagyis annak, hogy olyan önkormányzatok jöjjenek létre, amelyek legitim választásokon alapulnak, alulról építkeznek, regisztráció nélküliek, és a magyarsággal való történelmi együttélés felelősségével rendelkeznek.²³⁷

A 35 órás intenzív, a magyar jogrendszerbe illeszthetőség és a realitások, valamint a megvalósíthatóság szempontjait figyelembe vevő tárgyalásokon számos kérdésben sikerült egyezsége jutni. Ekkor került a tervezetbe az a lehetőség, hogy ha a képviselők több mint fele kisebbségi jelöltként jutott mandátumhoz a települési önkormányzatban, akkor kisebbségi települési önkormányzatot, ha egyharmada, akkor pedig önkormányzati képviselőcsoportot alakíthat. A megyei szintet kivették a szövegből. A Belügyminisztérium továbbra is ragaszkodott a választási névjegyzék készítéséhez.

A kormányküldöttség elfogadta a Kisebbségi Kerekasztal javaslatát a helyi kisebbségi önkormányzatok megalakításának átmeneti szabályozására. Ennek alapvető célja az volt, hogy az 1994-es önkormányzati választásokig is biztosítsa a helyi kisebbségi önkormányzatok számára a szervezeti és érdekérvényesítési lehetőségeket. (Ez azonban később kikerült a tervezetből.) Létrejött a megegyezés az egységes kisebbségfogalomról, a személyi hatályról és a honos kisebbségek taxációjáról. A definíció és a taxáció együttes alkalmazásának eredményeképpen végül meghatározták a törvény alkalmazhatóságának körét, azt a 13 honos népcsoport-

²³⁶ Doncsev, 2004. A tárgyalások menetéről részletesen lásd Bodáné, 1993a, 1993b.

²³⁷ Bodáné, 1993a.

tot, amely élhet a törvényben megállapított jogokkal, és azt az eljárási módot, amellyel a felsorolásban nem szereplő esetleges további népcsoportokat a törvény hatálya alá vonhatják.

A kisebbséggé válás kérdésében megosztott zsidóság végül nem kívánt a kisebbségi törvény hatálya alá tartozni. A tervezet azonban nyitva hagyta a bővítés lehetőségét: 1000 magyar állampolgár aláírással kérelmére a parlament felülvizsgálja a kisebbségként való elismerést. A kisebbségek vezetői az országos önkormányzatok létrehozásában szerepet szántak volna a már működő kisebbségi szervezeteknek, ezt azonban nem fogadták el. A kisebbségek nyomására viszont annak ellenére került ki a törvénytervezetből a névjegyzék készítése, hogy az a biztosított kulturális autonómia alapfeltétele.

Mivel a törvény nem készült el az Alkotmánybíróság által megadott 1992. január 1-jei határidőre, 35/1992. (VI. 10.) AB határozatában döntést hozott Tabajdi 1991-es beadványáról, amelyben megállapította, hogy az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-a szerinti jogalkotói feladatát elmulasztotta, és ezzel alkotmányellenes helyzetet idézett elő.

Az AB felhívta az országgyűlést, hogy elmulasztott törvényalkotási kötelezettségének 1992. december 1-ig tegyen eleget:

A nemzeti és etnikai kisebbségek általános képviselésének törvényi biztosítása nem történt meg az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelő mértékben és módon. Az Alkotmány 68. § (4) bekezdése lehetővé teszi, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozzanak létre, aminek feltételeit és körülményeit törvényi rendelkezés mindmáig nem rendezti.

9.2.5. A kisebbségi törvény parlamenti vitája és az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól elfogadása

A törvénytervezet általános vitája 1992 szeptemberében kezdődött. A parlamenti vitával egy időben az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság tagjaiból, a Kisebbségi Hivatal szakértőiből és a kisebbségi szervezetek képviselőiből ad hoc szakértői bizottság állt fel a jogalanyiság, a személyi hatály, az egyéni és közösségi kisebbségi jogok, az egyesület és az önkormányzat, a kisebbségek kulturális autonómiája, a nyelvhasználat, a garanciális rendszer és a finanszírozhatóság kérdésének áttekintésére.

Az Európa Tanács mellett működő Jogi és Emberi Jogi Bizottság kedvező véleményt mondott a törvényjavaslatról. Külön üdvözölte azt a tényt, hogy a szabad identitásválasztás elve elsőként kerül be egy ország törvényébe.²³⁸ Kiemelte, hogy a törvény „messzemenőkéig modern kisebbségvédelmet kíván megvalósítani”, „következésképpen különbséget tesz az egyéni és a csoportos jogok között”, „igen figyelemreméltó módon helyezi a hangsúlyt a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak tételes felsorolására, az önazonosság megőrzésének és a földrajzi kötődésnek a szavatolására”, „biztosítékokat nyújt a kisebbségek önazonosságának megőrzésére”.²³⁹

A parlamenti vitában az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság elnöke, Fodor Gábor (SZDSZ) a törvény politikai fontosságát hangsúlyozta, és azt, hogy e törvény jótékony hatással lehet a határon túli magyarság helyzetére és törekvéseire. Az MSZP szónoka dicsérte a tervezetet:

²³⁸ Elhangzott az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésén, Strasbourgban, 1992. október 23-án. Jean-Pierre Worms megállapítását idézi Bodáné, 1993a 42. o.

²³⁹ Bodáné, 1993b.

[A törvény] legalább négy vonatkozásban példa nélküli az európai törvénykezésben, hiszen szakítva mind a politikai nemzet, mind a kulturális nemzet leszűkítő egyoldalságaival, a szabad identitásválasztás elvének kimondásával biztos és szilárd elvi alapokra helyezi valamely népcsoporthoz tartozás alapvető emberi jogát. Emellett a törvénytervezet a területileg szétszórtan élő, ezért önazonosságának megőrzését nehezen megvalósítani képes kisebbségi népcsoportok személyi elven alapuló kulturális autonómiájára európai összehasonlításban is tanulmányozásra érdemes modellt nyújt. A települési kisebbségi önkormányzatok megteremtésének lehetőségével olyan önszerveződési formát és keretet kínál, amely hatékony és legitim politikai érdekérvényesítést biztosít a kisebbségi népcsoportok számára helyi és országos szinten egyaránt.²⁴⁰

Akkor még nem tudhatta a szónok, hogy a valóságban ez mennyire másként alakult; milyen problémákat okozott a szabad identitásválasztás, és hogy a kisebbségi népcsoportokat mennyire korlátozták érdekvédelmi törekvésekben.

SZDSZ hiányolta a kulturális autonómia biztosításának garanciáit, s utalt arra, hogy a kisebbségek között nincs egyezés az önkormányzatiság, a kulturális autonómia és az anyagi garanciák kérdésében.²⁴¹ A Fidesz vezérszónoka elengedhetetlennek tartotta a „torzszülöttnék” nevezett javaslat átdolgozását, a tervezet szövegét és főleg preambulumát patetikusnak találta, mely „hemzseg a hangzatos szólamoktól”, azonkívül pedig „szerkesztetlen és diszfunkcionális”.²⁴² A pártok mindegyike módosításokat javasolt.

A hat parlamenti párt 1993 januárjában kezdődő egyeztetése márciusig tartott, amikor megkötötték a politikai megállapodást. A pártok képviselőinek javaslatára bevezették a kisebbségek országgyűlési biztosának intézményét, meghatározták annak jogosítványait, azzal, hogy a vonatkozó szabályok hatálybalépéséről külön törvény rendelkezik majd. A kisebbségi jogok érvényesítésének szempontjából fontos területeken (helyi közoktatás, média, hagyományápolás és kultúra, kollektív nyelvhasználat) megerősítették, sőt bővítették a jogosítványokat. Az eredeti javaslathoz képest megváltoztatták az országos kisebbségi önkormányzat megválasztásának módját, és bevezették az elektori rendszert, bővítették az országos önkormányzat feladat- és hatáskörét. A kisebbségek oktatási autonómiájának garanciájaként beiktatták a törvénybe, hogy az egyazon kisebbséghez tartozó nyolc tanuló szülőjének vagy törvényes képviselőjének kérésére kisebbségi osztályt vagy tanulócsoportot kell indítani, illetve működtetni. A pártok a következő helyi önkormányzati választásokig tartó időszakra tervezett átmeneti rendelkezéseket kiiktatták.

Megállapodásra jutottak a pártok a finanszírozás kérdésében is. Elhatározták, hogy működési feltételeik biztosítására épülethez vagy épületrészhez juttatják az országos önkormányzatokat; ebből a célból a kormány mind 1994-ben, mind 1995-ben 500 millió forintos kisebbségi kompenzációs keretet különít majd el a költségvetési törvényjavaslatban, valamint egyszeri vagyonihoz juttatásban részesítik az országos önkormányzatokat, és fenntartják a meglévő normatívákat.

A hatpárti egyeztetési szakaszból a kisebbségeket kihagyták, ami ellen a bolgárok, görögök, szerbek, horvátok, németek, cigányok, és a szlovákok tiltakozásukat fejezték ki Szabad György házelnöknel.

A hatpárti módosított normaszöveg tervezetének általános vitáját az Országgyűlés április végén lezárta és a júniusban kezdődő részletes vita után július 7-én 96,5%-os többséggel, 304 igen szavazattal, 3 ellenszavazat és 8 tartózkodás mellett elfogadta az 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amely 1993. október 20-án lépett hatályba.

²⁴⁰ Szabó O., 2005. 111. o.

²⁴¹ Szabó O., uo.

²⁴² Szabó O., uo.

A törvény elfogadását Alkotmánymódosítás követte. Az 1994. évi LXI. Törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról a következőket rendelte el:

2. § (1) Az Alkotmány 70. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:
(1) A Magyar Köztársaság területén élő minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési és a helyi önkormányzati, továbbá a kisebbségi önkormányzati választásokon választható és - ha a választás, illetőleg népszavazás napján az ország területén tartózkodik - választó legyen, valamint országos vagy helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen.

Az alkotmánymódosítás a többség számára lehetőséget biztosított ahhoz, hogy részt vegyen a kisebbségek önkormányzatainak megválasztásában. A döntés ellen a kisebbségek nem tiltakoztak, sőt hálásak voltak a többség „szimpátiaszavazataiért”. Sokan gondolták úgy, hogy ha a többség részt vesz a kisebbségi önkormányzatok megválasztásának folyamatában, akkor nem fog ellenségesen hozzáállni az anyagilag támogatott kisebbségi önkormányzatokhoz.

10. A kisebbségi törvény módosítása – 1998–2005

10.1. Kisebbségek a parlamenti és a kisebbségi önkormányzati választásokon 1998-ban

1998 februárjában a horvátok, a németek és a szlovákok immár egyesületként működő nemzetiségi szövetségei Nemzetiségi Fórum (NF) néven kisebbségi alapon szerveződő választási pártot jegyeztettek be, de az országgyűlési választásokon a párt nem érte el a bejutási küszöböt és képviselőjelöltjei közül senki sem szerzett parlamenti képviselői mandátumot. Az NF 22 egyéni képviselőjelöltjére az első fordulóban 11 928 fő szavazott, 7 területi listájára és 32 fővel állított országos listájára 5895 szavazatot, a második fordulóban a képviselőjelöltekre összesen 473 szavazatot érkezett.²⁴³

Az 1998 októberében megtartott kisebbségi önkormányzati választásokon 40%-kal megnőtt a kisebbségi önkormányzatok száma. Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzatokba, illetve kedvezményes kisebbségi mandátummal a település önkormányzatába olyan képviselők is megválasztást nyertek, akik nem az adott kisebbségi közösséghez tartoztak. Eiler megállapítása nagyon is helytálló volt:

Egy ilyen fokon „nyitott” szabályozás azonban a társadalom oldaláról nyilvánvalóan feltételez egyfajta állampolgári öntudatot és önkormányzatosítást, melynek hiányában az egész konstrukció szükségképpen kiszolgáltatottá válik a visszaélésekkel szemben. A második önkormányzati választás után be is bizonyosodott, hogy az új rendszer a jelenlegi formájában minden lehetséges pontján sebezhető.²⁴⁴

Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény nagyon sok problémát, megoldásra váró kérdést tartalmazott. Mivel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem tud megfelelni annak, amire szánták, egyre inkább erősödött a kisebbségi törvény módosítását követelők hangja. Hosszú út vezetett azonban a „2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról” című jogszabály elfogadásáig.

Kaltenbach Jenő, kisebbségi ombudsman az 1998. évről szóló beszámolójában megállapította, hogy a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló, többször

²⁴³ <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/egyeb.php?mszkod=112701&evvalaszt=1998&jny=hun>

²⁴⁴ Eiler, 2004. 211. o.

módosított 1990. évi LXIV. törvény (Övtv.) nem alkalmas a kisebbségek legitim önkormányzatainak megválasztására, ugyanis a választásban a kisebbségi közösségekhez nem tartozók is részt vettek.

Gyakorlati esetek és a kisebbségi ombudsmanhoz érkezett panaszok bizonyították be, hogy legálisan létezhet, illetve létezik kisebbségi “biznisz”, amikor az identitásválasztás szabadságával, a valamely kisebbséghez tartozás vállalásának megkérdőjelezhetlenségével visszaélve egyesek nem a Nektv-ben deklarált, elsősorban a kulturális autonómia, hagyományörzés, anyanyelvápolás stb. körébe tartozó célok megvalósítására, hanem gazdasági-politikai érdekeik érvényesítésére óhajtják kihasználni valós vagy csupán kinyilvánított kisebbségi identitásukat. [...]

Az “üzletszerű” kisebbségi politika egyik jelensége, amikor ugyanaz a személy – korábbi közösségi tevékenységétől függetlenül, azzal “szakítva” – kisebbségi politikusi munkáját egy másik kisebbség “színeiben” folytatja. Jóllehet a Nektv. 7. § (2) bekezdése elismeri a kettős, sőt többes identitás vállalásának lehetőségét, ez nem történhet egy egymás tagjait jól ismerő, jelentős közösségi hagyományokkal, eredményekkel rendelkező csoport tiltakozása ellenére, hiszen ez az egész kisebbségi önkormányzati rendszer létjogosultságát kérdőjelezheti meg. Nem engedhető meg, hogy politikai vagy gazdasági érdekek által vezérelve bárki választási ciklusonként váltogassa identitását, mert ez egyértelműen a joggal való visszaélés és a speciális kisebbségi jogok lejáratása.²⁴⁵

A 2000. évről szóló beszámolójában Kaltenbach keserűen tette fel a kérdést:

Hat év távlatából elgondolkodhatunk azon, hogy az önkormányzathoz való jog biztosításának ez volt-e az egyedül járható és kizárólagosan helyes útja, azaz az intézményrendszer „közjogiasítása” és a helyi önkormányzati rendszerhez való kapcsolása helyett nem lett volna-e célszerűbb a kisebbségi közösségeket az egyesülési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó ún. „civil szervezetekként” támogatni.²⁴⁶

10.2. A Hargitai-bizottság munkája

A Fidesz „Kormányprogram a Polgári Magyarországért – Hazai Kisebbségek” című fejezetében a következőket hangsúlyozta ki:

Alig akad manapság magyar család, ahol a felmenők között ne lenne felfedezhető 3-4 különböző nemzeti közösséghez tartozó ős. Ez Magyarország óriási, évszázadokra visszanyúló előnye, melynek tudatos ápolása nemcsak a nemzetközi normák által kirott kötelesség, hanem hosszú távú nemzeti érdek is.

A kormány támogatni fogja a kisebbségi csoportokat identitásuk erősítésében, ugyanakkor törekedni fog a múlt közös érdekeinek és a jövőért viselt közös felelősség érzésének tudatosítására is. A kisebbségi önkormányzatok rendszerét minél inkább kezelíteni kellene egy kulturális autonómia intézményéhez.²⁴⁷

Az 1998. évi választások után a kisebbségi törvény módosítására az Országgyűlés az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság mellett létrehozott egy törvény-előkészítő ad hoc albizottságot, amiben pártdelegáltak, miniszteriális képviselők, kisebbségi szakértők és a kisebbségi biztos mellett az országos önkormányzatok elnökei kaptak meghívást. Bár már

²⁴⁵ Kaltenbach, 1999. 15–16. o.

²⁴⁶ Kaltenbach, 2001. 5. o.

²⁴⁷ Idézi Saposova–Šutaj, 2006. 23. o.

ekkor látszott, hogy az egész törvény átdolgozásra szorul, az albizottság a kisebbségi joganyag teljes átvizsgálása helyett csak a kisebbségi törvény egyes szakaszainak, illetve a választás szabályainak módosítását tűzte ki célul, valamint a kisebbségek parlamenti képviselőinek kérdését is napirenden akarta tartani. A Fidesz kisebbségi stratégiai munkacsoportjának vezetője, Hargitai János parlamenti képviselő, az ad hoc bizottság vezetője a törvény módosításának hozadékában egy átláthatóbb finanszírozást is megvalósíthatónak remélt. Hargitai ugyanúgy tisztában volt a kialakult helyzettel, mint a kisebbségi biztos:

a szabad identitásválasztás eszméje mellett, amikor a regisztrációt nyilvánvalóan félretesszük, nemigen lehet tiszta rendszert csinálni. [...] ma az érvényesülés, a biznisz, az anyagi haszonszerzés vélt, vagy valós lehetősége benne van a rendszerben és ezért az ügyeskedők mindig meg fognak jelenni.²⁴⁸

2000 tavaszára az albizottság két törvénytervezet dolgozott ki, egyet a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, egy másikat pedig a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény módosításáról. A választójogi törvényjavaslat a választhatóság feltételét egy nyilatkozathoz köthette. Ebben a jelölt kijelenti, hogy az adott kisebbséghez tartozónak vallja magát, és más kisebbség képviselőt nem vállalja. Fontos változás lett volna még a kedvezményes mandátum megszűnése, a kisebbségi önkormányzati választás helyszínének elkülönítése a helyi önkormányzati választástól, de a szimpátiaszavazatos választójogi rendszert a bizottság ekkor még nem szándékozott megváltoztatni.

Tárca- és frakcióegyeztetés után az Emberi jogi bizottság a joganyagot véleményezésre elküldte az országos kisebbségi önkormányzatok vezetőinek, akik sem a koncepciót, sem a törvény tartalmát, sem a megfogalmazási javaslatokat nem fogadták el. A választási szabályok átfogó módosítását illetően a kisebbségi önkormányzati vezetők Lásztity Péro vezetésével 2001 júniusában levelet fogalmaztak a bizottságnak, hogy „vonják vissza és felejtsek el tervezetüket”, majd azt javasolta, hogy mindent kezdjenek elölről.²⁴⁹ A pártok vezetői pedig azt nyilatkozták, hogy semmit sem akarnak a kisebbségek nélkül, ellenükre elfogadtatni. Hargitai a kisebbségi vezetők hozzáállásáról a módosítás kapcsán így nyilatkozott:

Meggyőződésem, hogy a törvénymódosítások előkészítése olyan stádiumban van, hogy a politika, a pártok jó szívvel átengednék azt az Országgyűlésen. Igazából persze nem ért váratlanul, hogy tizenhárom kisebbségi vezető szembe megy ezzel az anyaggal. A választási szabályok esetében ezt nyíltan ki is mondják. Ma egyébként már nincsenek tizenhárman, mert a németeknek van egy másik álláspontja, és remélem, hogy a horvátok meg a szerbek is kialakítják új álláspontjukat. A cigány önkormányzatban kicsit képlékeny állapotok vannak és vannak az igazán kicsi közösségek vezetői, akik abszolút szembe mennek ezzel.²⁵⁰

2001 októberében az ad hoc bizottság önálló indítványként nyújtotta be a Parlamentnek a két tervezetet,²⁵¹ de tárgyalásukra a ciklusban már nem került sor. Az ad hoc bizottság elnöke, aki a változtatásokat a szükséges jogalkotási minimumként értékelte – hasonlóan az ombudsmanhoz –, meg volt győződve arról, hogy néhány kisebbségi önkormányzati vezető valójában semmilyen változást nem lát sürgősnek, mivel attól tartott, hogy egy új szabályozás

²⁴⁸ Hargitai János nyilatkozata az Etnonetnek: <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/archiv/report/hargita.htm>

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ T/5499 sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról és T/5498. törvényjavaslat a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény módosításáról. 2001. 11. 20.

<http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Magyarország/T5498.htm>

<http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Magyarország/T5499.htm>

jelentős mértékben csökkentené a kisebbségi önkormányzatok számát.²⁵² A bizottság tevékenysége ezért annak minden erőfeszítése ellenére, kudarcba fulladt; a kudarcban a pártok érdektelensége és nem utolsósorban a kisebbségek kompromisszumképtelensége is jelentős szerepet játszott.

A 2002. évi kisebbségi önkormányzati választás többszörösen produkálta mindazokat az anomáliákat, amit az ombudsman már az 1998. évi választások kapcsán jelzett. A kisebbségi biztos jelentése szerint legnagyobb számban a bolgár, az örmény és a román kisebbségeknél, de rajtuk túl mind a 13 kisebbségnél történtek visszaélések.²⁵³

10.3. A módosítás lépései

A törvény módosításával kapcsolatos munka 2003 tavaszán indult meg újra. Márciusban az Országgyűlés határozatban rendelkezett arról, hogy a kormány vizsgálja felül a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt, valamint a kisebbségi önkormányzatok választási eljárásáról szóló 1997. évi C. törvényt, és a szükséges törvénymódosításokat 2003. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé.²⁵⁴

A törvény módosításának koncepcióját az igazságügyi és a belügyi tárca dolgozta ki, az egyeztetéseket pedig a NEKH bonyolította. A kisebbségek az előzetes koncepció egyeztetésére az év közepén hatfős tárgyalódelegációt választottak, amelynek tagjai a bolgárok, a cigányok, a horvátok, a szlovákok, a németek és a szerbek voltak. Az egyeztetési anyag tartalmazta Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága által elfogadott 2001. évi tervezet részeit, valamint a kisebbségi biztos javaslatait.

A módosítás egy lehetőleg minél zártabb, többszűrős és minden szűrő esetében jogorvoslati eljárással ellátott rendszert létrehozását célozta meg, amelyben a kisebbségi közösségek maguk választják meg a soraikból kikerülő képviselőket. A választójog alkotmányi korlátozására apropót adott: „Magyarország küszöbön álló európai uniós tagsága miatt egy alkotmánymódosítási kényszer hatására törölték az alaptörvényből a 70. § (1) bekezdést. Ily módon a legfőbb igazodási pont a 68. § (4) bekezdés maradt, mely előírta, hogy a kisebbségek választják meg önkormányzataikat.”²⁵⁵

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 2002. évi LXI. törvény lényege, hogy a kisebbségi önkormányzati választások esetében elhagyták az aktív választójog kiterjesztését a többségi választókra vonatkozóan, és a kisebbségi választások szabályozását külön törvény hatálya alá rendelték. Ezzel részben ismét kitolták a törvénymódosítás határidejét, valamint előrevetítődött az a kép, hogy a több sebből vérző kisebbségi törvényt csak új választási szabályokkal fogják kiegészíteni. Mindez végül, többé-kevésbé így is történt.

A kisebbségi választói törvény módosításának legfontosabb pontjai a választói névjegyzék bevezetésére, az aktív és passzív választójog szétválasztására, a jelöltállítás szigorítására, a kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztésére, a valós kisebbségi közösségek fokozott támogatására, a kisebbségek anyanyelve védelmének és használatának erősítésére, a közpénzfelhasználás feladathoz kötésére, átláthatóságának biztosítására, az intézményi kör közösségi kezelésbe vételének elősegítésére és a területi szint beiktatására vonatkoztak. A törvénytervezet kizárólag a magyar állampolgársággal rendelkező és választási névjegyzékbe vett kisebbségi szavazók számára tette volna lehetővé a választójog gyakorlását.

²⁵² A Hargitai-bizottság és a kisebbségek vezetőinek sehova sem vezető kötérlúzását mutatja be Eiler, 2004.

²⁵³ Szabó O., 2005. 117.o.

²⁵⁴ <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/kodex/ogh1549.doc>

²⁵⁵ Eiler, 2004. 217. o.

A legnagyobb viharokat a névjegyzék váltotta ki, amelynek bármilyen formáját és változatát a kisebbségek rendre visszautasították. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, valamint Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman azonban elkerülhetetlennek tartotta a bevezetését azzal az indoklással, hogy e nélkül nem zárható ki a választási eljárásból a többségi társadalom vagy más kisebbségi közösségek tagjai.

A kisebb létszámú mikroközösségek most is mereven elutasították a névjegyzékbe vételt, a „regisztrációt”, de történelmi félelmek fogalmazódtak meg a németek és a cigányok részéről is. A jelöltállítás szigorításával minden kisebbség egyetértett, a választási névjegyzékkel azonban még olyan feltételekkel sem, hogy azt az országos kisebbségi önkormányzat tartja nyilván. A 2002-ig mindig azonos véleményt hangoztató 13 kisebbség a választói névjegyzék kérdésében most nem tudott megegyezni: bevezetését kezdetben csak a német és a szlovák kisebbségi vezetők támogatták. 2003 végére a cigány, a horvát és a szlovén kisebbségek országos vezetői is csatlakoztak, de a kisebbségeken belül is óriási ellentétek húzódtak. Az önkormányzati vezetők járták az országot, és próbálták megnyerni közösségük tagjait a változtatásoknak.

2004 januárjában a bolgár, a görög, a lengyel, az örmény, a román, a szerb és az ukrán országos önkormányzat, amelyhez később a ruszinok is csatlakoztak, közös állásfoglalást alakított ki, amelyben elutasították a választói névjegyzéket. A nem a közösséghez tartozókat a kisebbségi jelöltállítás szigorításával, szűrésével kívánták kizárni, és fenn kívánták tartani a kétlépcsős elektori rendszert is. Az állásfoglalás szerint elfogadhatatlan „azon nem magyar állampolgárok tervezett kirekesztése a kisebbségi önkormányzati választásokból, akik részt vehetnek a helyi önkormányzati választásokon”.²⁵⁶

A 2004-ben benyújtott T/9126 sz. módosító törvénytervezet, amely nagymértékben támaszkodott a Hargitai-bizottság javaslataira, a kisebbségek egy részének tiltakozása ellenére tartalmazta a névjegyzék bevezetését, de elkészítését az országos kisebbségi önkormányzatokra bízta.²⁵⁷

10.4. Politikusi és kisebbségi reakciók a törvénymódosítás tervezetére

A törvényjavaslatot elfogadhatatlannak tartó kisebbségek lobbizni kezdtek a pártoknál érdekeik érvényesítéséért, melynek következtében a parlamentnek beterjesztett tervezet általános vitáját elkezdték ugyan, de bizonytalan időre azonnal el is napolták.

Kiss Péter, a törvénytervezet előterjesztője azzal érvelt a törvény mellett, hogy elfogadása esetén „egy fokozott nemzetiségi civil kontroll alatt működő, valós kisebbségi közösségeket képviselő önkormányzati rendszer” jön létre, „amely szabályozottabb, rendezettebb körülmények között, bővülő kompetenciákkal látja majd el közjogi feladatait”.²⁵⁸

²⁵⁶ Idézi Szabó O., 2005. 118. o.

²⁵⁷ A törvényjavaslat szerint az országos kisebbségi önkormányzatok állapították volna meg, hogy mely településeken élnek az adott kisebbség tagjai, ahol választásokat lehet tartani. Ezekben a településeken névjegyzék-bizottságokat állítottak volna fel, amelyek listába vették volna azokat a kisebbséghez tartozókat írásban kinyilvánító állampolgárokat, akik részt kívántak volna venni a kisebbségi választáson. A választások megtartásához a település nagyságától függetlenül minimálisan 30 személynek kellett a névjegyzékben szerepelnie, és 5 jelöltnek kellett indulnia a kisebbségi képviselőségért. Annak megítéléséhez, hogy ki tartozik az adott közösséghez a tervezet a következő szempontok figyelembevételét javasolta: nyelvismeret, kisebbségi kultúra ismerete, tagság kisebbségi társadalmi szervezetben, a szervezetben betöltött tisztség, kisebbségi önkormányzati képviselőség, kisebbség érdekében végzett társadalmi és más, a kisebbséggel kapcsolatba hozható tevékenység, kisebbség tagjaként való ismertség a településen. Elutasítás esetén a választópolgár jogorvoslatért a bírósághoz fordulhatott. A jegyző által véglegesített névjegyzék egyedüli nyilvános eleme a névjegyzékben szereplők száma lett volna.

²⁵⁸ Szabó O., 2005. 123. o.

A bizottsági hozzászólások között az Emberi jogi bizottság részéről Hargitai János, a Fidesz képviselője kifejtette, hogy a névjegyzék kérdését tovább kell érlelni, és esetleg új alternatívákat kell találni. A külügyi bizottság MSZP-s előadója, Gedei József ismét beemelte a vitába a határon túli magyarok ügyét: „nem lehet eredménnyel tovább folytatni, ha a magunk kisebbségei számára azokat a jogokat, amiket a határon túli kisebbségeknek kívánunk megadni, az ittenieknek, a hazaiaknak nem biztosítjuk”.²⁵⁹ A külügyi bizottság ellenzéki véleménye szerint „a kisebbségi törvény fontos külpolitikai érdeke a Magyar Köztársaságnak, ami pozitív példa lehet a határon túli magyarság kisebbségi jogainak érvényesítése szempontjából is. Azonban a hazai kisebbségek önkormányzatainak elnökeivel folytatott tárgyalások eredményeként megállapították, hogy a törvényjavaslat, s különösen a regisztráció kérdése megosztja a kisebbségeket. Ezért a Fideszes képviselők nem támogatják az általános vitára bocsátást; azt kérik, hogy jelen formájában ne tárgyalja a Ház a törvényjavaslatot, az előkészítők vonják vissza és dolgozzanak ki új változatot.”²⁶⁰ Ezenkívül még egy újabb albizottság létrehozását is javasolták.

A pártok vezérszónokainak hozzászólásából kiderült, hogy még mindig nem döntötték el, pontosan mit is akarnak, és ismét az időhúzás taktikai manőverével éltek. A tervezet általános vitájában az MSZP-s Simon Gábor – megállapítva, hogy az etnobiznisz nagyrészt a kisebbségi törvény hatályos szövegének eredménye a szabad identitásválasztásról, illetve az adatvédelmi törvény nemzetiségi adatokra vonatkozó tilalmazásának a következménye –, támogatta a tervezetet.

Hargitai János, a Fidesz vezérszónoka a valódi kulturális autonómia megvalósulását tartotta a legfontosabbnak, és üdvözölte, hogy a törvény hatálya kiterjedne a Magyarországon letelepedett EU-s polgárokra is. A névjegyzékkel kapcsolatban megismételte, amit bizottsági hozzászólóként mondott: „pihenjünk rá erre a kérdésre”.

Fodor Gábor az SZDSZ részéről előadta, hogy pártja nem szereti a regisztrációt, és csak abban az esetben támogatja, ha a választást követően 30 napon belül azok megsemmisítésre kerülnek; mindazonáltal a Fidesszel egyetértve „mert itt nagyon súlyos politikai kérdésekkel kell szembenézni” további érlelési szakaszt tartott fontosnak.

Szászfalvi László MDF-es képviselő a névjegyzékkel egyetértett, de annak kritériumrendszerével nem. A legfontosabb kérdésnek az anyanyelv kérdését tartotta, amely „a kisebbségi lét, a kisebbségi megmaradás, a kisebbségi közösségek megmaradása és jövője szempontjából a kérdésnek az alfája és omegája”.²⁶¹ Javasolta, hogy a tervezetbe kerüljön be kötelező elemként az anyanyelv ismeretének kritériuma.

A pártok vezérszónokai lényegében egyetértettek abban, hogy az álláspontok összehangolása érdekében folytatni kell az egyeztetéseket a tervezet kritikus pontjairól, mindenekelőtt a választói névjegyzék kérdéséről.

Az októberi négypárti egyeztetésen a Fidesz – annak ellenére, hogy márciusban még nem vonta kétségbe a névjegyzék szükségességét – jelezte, hogy nem támogatja a névjegyzék bevezetését, de a megyei szint létrehozását és a nem magyar állampolgárok választójogát sem.

2004 végén a 13 hazai kisebbségből csak a cigányok, a németek, a szlovákok, a horvátok és a szlovének támogatták a névjegyzéket. Hargitai János, a kisebbségi bizottság fideszes tagja kifejtette:

A Fidesz azért veti el a kisebbségi választói névjegyzéket ebben a formájában, mert bebizonyosodott: a kisebbségekhez tartozó választópolgárok jelentős része változatlanul idegenkedik tőle.

²⁵⁹ Szabó O., 2005. 121. o.

²⁶⁰ Szabó O., uo.

²⁶¹ Idézi Szabó O., 2005. 123. o.

Jogi aggályként hozzáfűzte, hogy a Fidesz szerint ellenkezik a szabad identitásválasztás elvével, hogy a kisebbségi választásokat megelőzően egy regisztrációs bizottság némelyeket – az e bizottság előtt tett jognyilatkozatuk ellenére – ne ismerjen el egy adott nemzetiséghez, etnikumhoz tartozónak. Márpedig a jelen tervezet szellemében ez a bizottság dönt arról, hogy ki járulhat kisebbségi választói űrlapjával a szavazóurnához, és ki nem.²⁶²

Ekkor Heinek Ottó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke az országos cigány, horvát, szlovák önkormányzatok elnökeinek megbízásából is, levelet intézet Áder Jánoshoz, a Fidesz frakcióvezetőjéhez:

Álláspontjuk, amely jelentősen eltér a törvényjavaslat általános vitája során a bizottságokban és a plenáris ülés vezérszónoklatában elhangzottaktól, sőt, ellentétes azokkal, a törvényjavaslat fontos elvi kérdéseit érinti, és növekvő aggodalommal tölt el bennünket.

Veszélyeztetve látjuk azt a több éves folyamatot, mely során – nagyrészt az Önök kormányzása idején megfogalmazott tervezetekre építve – a törvényjavaslat elkészült. Nem értjük, hogy választói névjegyzék híján miként lehet eleget tenni az Alkotmány 68. § (4) bekezdése azon rendelkezésének, mely szerint „a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre”. Nem látjuk be, hogy miért ne választhatnának a kisebbségek is megyei szintű önkormányzatokat, miközben a megyék számos kisebbségi feladatot látnak el, kisebbségi intézményeket működtetnek. Nem tudjuk értelmezni, hogy miközben az Európai Unió tagállamainak polgárai 2006-ban a polgármesteri, közgyűlési elnöki tisztséget kivéve választópolgárok lehetnek, miért kell őket kizárni a kisebbségi önkormányzati választásokból.²⁶³

A törvénytervezet általános vitája 2005. március 1-jén folytatódott. Németh Zsolt, a Fidesz képviselője úgy nyilatkozott, hogy pártja véleménye a kisebbségi törvény módosításával kapcsolatban hosszú évek alatt kidolgozott koherens álláspont. Támogatják a szigorúbb választási rendszert, csak annak mértékével, irányával és módjával kapcsolatban tér el a véleményük. Azt javasolta, hogy a választás alkalmával tegyenek nyilatkozatot a választópolgárok, már amennyiben magyar állampolgárságúak, mert az autochton kisebbségek védelmében nem támogatják a nem magyar állampolgárok szavazati jogát – és ennek fejében kapják meg a kisebbségi szavazólapot. Németh Zsolt ezt nagyon komoly szűrő hatású eszköznek feltételezte, ami lehetővé teszi, hogy a kisebbségek így saját maguk válasszák meg önkormányzataikat.

Csapody Miklós MDF-es képviselő a törvény alapvető hibájának tartotta, hogy a kisebbségi közösséget meghatározta, de a kisebbségi egyént nem – így bárki „mondhatja magát oda-tartozónak”. A másik hibának azt a mechanizmus nevezte, amely „nem az anyanyelv megőrzésére irányult, hanem arra a mechanizmusra, a kisebbségi önkormányzatok létre és működésére, aminek fenn kellene tartania az anyanyelvet”.

Farkas Flórián fideszes politikus történelmi félelmekre hivatkozva nem tartotta elfogadhatónak az előzetesen összeállított névjegyzék bevezetését. „Felesleges, félelmeket ébreszt, drága és bürokratikus és nem kevés antidemokratikus elemet tartalmaz” – mondta. A Fidesz a képviselőjelöltek szigorú szűrésével tartotta orvosolhatónak a problémát. Vagyis, Farkas azt az álláspontot közvetítette, hogy elegendő, ha a képviselők a kisebbséghez tartoznak, a választópolgárokat felesleges „szűrni”.

A kisebbségi jogok országgyűlési biztosa szerint a szabad identitásválasztás azt jelenti, hogy mindenki annak tekinti magát, aminek akarja, de abban a pillanatban, amikor ennek jogi, közjogi következménye lesz, a jogalkotónak kötelessége meghatározni azokat a kondíciókat, amelyek mellett ez a jog gyakorolható, e nélkül sérül ugyanis a jogbiztonság elve. Né-

²⁶² Magyar Nemzet: Mi lesz a kisebbségi törvénnyel? 2004. október 21. <http://www.mno.hu/portal/247074>

²⁶³ A levél dátuma: 2004. október 19. <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/ader.htm>

meth Zsolt kvázi-névjegyzékjavaslatát alkotmányosan visszásnak tartotta, ami nem felel meg a jogbiztonság elvének.

Az általános vita március végi folytatására a Fidesz 60 módosító javaslatot nyújtott be, amelyek Farkas Flórián szerint professzionalizálták a törvénytervezetet. A módosító javaslatok szerint nincs szükség arra, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer háromszintű legyen, nem helyénvaló a kisebbségi választói névjegyzék bevezetése, mert „a kisebbségek történelmi okokból és a megbélyegzettség látszatát is elkerülendő elutasítják a regisztrációt”, viszont az elfogadható, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselőjelölt nyilatkozatban kinyilvánítsa az adott kisebbséghez tartozását. Az adott kisebbségre voksolni kívánó szavazópolgár szavazáskor – mivel ez a kisebbséghez tartozás nyilvánításának legegyszerűbb módja – egy igazolást töltsen ki, hogy átvette a kisebbségi önkormányzati szavazólapot, egyben kinyilvánítaná, hogy az adott kisebbségi közösséghez tartozik. Farkas Flórián így foglalta össze a módosítás szükségességét:

A Fidesz olyan módosító elemet nem tud támogatni, amit a kisebbségek túlnyomó többsége nem tud elfogadni, [...] olyan törvénymódosításba nem lehet belemenni, amely a kisebbségek létét, a kisebbségek politikai képviseletét csorbítja, és meghányadolja a kisebbségi önkormányzatokat. Erre a részre, erre a területre, erre az elemére, ami a regisztrációt illeti, mi azt javasoljuk, hogy tulajdonképpen a helyszíni regisztráció sem kevesebb, illetve az önbevallás ott történjen meg. Ez tulajdonképpen nagyon komoly engedmény volt, és mindenképpen a konszenzusra törekedve tettük ezt a javaslatot. [...] A Fidesz nem gátolja a törvénymódosítást, de egy rosszabb, hátrányt okozó törvénymódosítást, amely a kisebbségek sorsát, jövőjét és politikai perspektíváját hátrányosan érintené Magyarországon, olyat nem tudunk támogatni.²⁶⁴

10.5. A 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról

10.5.1. A törvénymódosítás elfogadása

A 2004-ben benyújtott törvénytervezet végleges szövegezésében, különösen ami a választói névjegyzék elkészítését illeti, a két nagy parlamenti párt, az MSZP és a Fidesz képviselői úgy egyeztek meg, hogy sem a magyarországi kisebbségek vezetőinek, sem a kisebbségi ombudsman véleményét nem kérték ki. Háttéralkuk eredményeképpen a politikai döntés figyelmen kívül hagyta az országos kisebbségi önkormányzati vezetők azon kérését, hogy a regisztráció folyamatát az országos önkormányzatok felügyeljék, illetve a kisebbségi választási listák kezelése is önkormányzati körben maradjon. A törvény kivette a névjegyzék készítését az országos kisebbségi önkormányzatok kezéből és a települések jegyzőinek és a választási bizottságok hatáskörébe utalta, egyúttal titkosította is azokat – a listákba se a kisebbségi jelöltek, se a kisebbségi önkormányzati vezetők nem tekinthetnek bele.

Így a kisebbségi törvény iránt támasztott legalapvetőbb kisebbségi igény nem teljesült; a kisebbségek közjogi testületei nem gyakorolhatják a kisebbségi választási listák feletti közösségi kontrollt.

A regisztráció névtelensége és titkossága éppen kiküszöbölendő anomáliákat erősítette meg. Bárki, aki úgy gondolta, hogy a 13 törvényileg elismert kisebbség bármelyikéhez tartozik, senki által nem kontrolláltan bejelentkezhetett az általa kiválasztott kisebbség választási listájára, sőt képviselőnek is jelölthette magát.

A kisebbségi és az adatvédelmi ombudsman egyaránt kifogásolta az MSZP és a Fidesz közös javaslatait. Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman álláspontja szerint a javaslatcso-

²⁶⁴ Szabó O., 2005. 126–127. o.

mag visszalépést jelentett a korábbi változathoz képest, amelyben az állt, hogy a kisebbségi szervezetek tarthatják nyilván a nyilatkozatokat, sőt akár felül is bírálhatták volna ezeket.

Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos szerint „nem indokolt, hogy állami szerv tartsa nyilván az említett személyes adatokat, ráadásul a törvényjavaslat nem rendelkezik arról, meddig és hogyan kezeli majd a jegyző a nyilatkozatokat”.²⁶⁵

2005. június 13-i ülésén 99%-os támogatás mellett a parlament elfogadta az MSZP és a Fidesz közös javaslatát. A módosítás a működő kisebbségi önkormányzatok megbízását és jogállását nem érintette; az új választási szabályok mellett néhány, a kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatáskörét pontosító új elemet tartalmazott, szabályozta a megszűnést és a törvényességi ellenőrzést, valamint az önkormányzati intézmények finanszírozását. Az európai uniós polgárok nem választhattak, de megvalósult a megyei szint beiktatása a rendszerbe.

Az új jogszabály az önkormányzati választások tisztább, átláthatóbb, a kisebbség valós képviselőiténak biztosítását kívánta megvalósítani – ez a választási névjegyzék összeállításának módja miatt a parlamenti pártok jóvoltából kudarcra ítéltetett.

A módosított jogszabály ugyanakkor kihangsúlyozza a kisebbségek kulturális autonómiáját, illetve az 1993. évi törvényhez képest – mintegy kárpótlásként – kiterjeszti a kulturális autonómiát. Ennek ellensúlyozására a politikusi és a jogi diskurzusban kiemelt jelentőséget kapott a kulturális autonómia és a pozitív diszkrimináció az Alkotmányban egyébként már régen megfogalmazott elve, amely a magyarországi kisebbségek közül csak a romák számára jelent elérhető forrásokat, vagy a jelen viszonyok között nekik kínálhat megoldási lehetőségeket.

Az újraírt kisebbségi törvény a kisebbségeket – részben – megváltozott körülmények közé helyezte, kezdve megalakulásuk lehetőségeitől strukturális felépítésükön keresztül, egészen működésükig.

10.5.2. A köztársasági elnök kifogásai

A törvényt csak 2005 októberében hirdették ki, mivel Mádl Ferenc köztársasági elnök a kedvezményes mandátum miatt az Alkotmánybíróságnál megtámadta a törvényt. A módosítás szövege szerint ugyanis a helyi kisebbségi önkormányzat legtöbb szavazattal megválasztott képviselője – meghatározott szavazatarány elérése esetén – a helyi önkormányzat képviselő-testületének tagjává válhatott volna. A köztársasági elnök alkotmányellenesnek tartotta a törvény 68. §-ának (3) bekezdésében olvasható módosítást, és normakontrollért az Alkotmánybírósághoz fordult. Alkotmánybíróság 34/2005. (IX. 29.) AB határozatával megállapította, hogy a törvénymódosítás eltért a választójog egyenlőségének elvétől, korlátozta a kisebbséghez nem tartozó választópolgároknak a helyi önkormányzati képviselők megválasztására vonatkozó alapjogát, és nem volt összhangban a demokratikus legitimitáció követelményével.

Az Országgyűlés az AB döntésére válaszolva 81/2005. (X. 19.) OGY határozatában a nemzeti és etnikai kisebbségek kedvezményes mandátumhoz jutásáról tudomásul vette, hogy a kedvezményt nem lehet alkotmányellenes módon megadni, de a kisebbségek integrációja érdekében elengedhetetlenül fontosnak és indokoltnak tartotta, hogy a kedvezményes mandátumhoz jutással a kisebbségek tagjai települési önkormányzatoknak is egyenrangú tagjai lehessenek. Ennek érdekében felszólította a kormányt, hogy még a 2006. évi önkormányzati választások előtt nyújtson be az alkotmányjoggal nem ellentétes törvényjavaslatot.

Az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés döntéseiből adódó egyes feladatokról szóló 2297/2005. (XII. 23.) kormányhatározatban a kormány három minisztert – ifjúsági, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi miniszter, belügyminiszter, igazságügy-miniszter – tett

²⁶⁵ Magyar Hírlap, 2005. június 1. 6. o.

felelőssé a normaszöveg kidolgozásáért a frakciókkal történő megegyezést követően azonnali határidővel. A kormány ígérete ellenére a normaszöveg soha nem került a parlamenti képviselők elé. Kormánypárti és ellenzéki összefogással 2006. január 30-án négy képviselő – Mesterházy Attila, Teleki László, Németh Zsolt és Farkas Flórián – a kedvezményes mandátum megoldásának szándékával önálló képviselői indítványt nyújtott be a parlamenthez. Az önálló képviselői indítvány célja az volt, hogy a 2005. november 25-ig létező kedvezményes kisebbségi mandátumszerzés ismételten a hatályos választójogi kódex részévé váljon. Az általános vita február 7-én több módosító javaslat benyújtásával lezárult. Részletes vitára sohasem került sor. 2006. február 14-én az MSZP és az SZDSZ, az országgyűlés kormánypárti frakciói elutasították, hogy az ülés napirendjének módosítása/kiegészítéseként a képviselők az indítványról szavazzanak.

10.6. A „nagyon várt, kiemelkedő jelentőségű, sanyarú sorsú torzszülött”²⁶⁶

A kisebbségi választójogi törvény megalkotásának folyamata és tartalma világossá tette, hogy a kisebbségek igényei és a parlamenti politikusok a kisebbségek igényeiről alkotott elképzelései divergálnak. Megfigyelhető a politikai érdekviszonyok pillanatnyi állásához igazodó álláspontok változása, amely konzisztens és működőképesnek látszó gondolatokat, tervezeteket zilált szét.

Az is egyértelművé vált, hogy érdekellentétek feszülnek a kisebbségek között, sőt az egyes kisebbségeken belül is. A módosítás végső fázisát nem a törvény működőképességének biztosítása, a kisebbségi választási rendszer anomáliáinak felszámolása, hanem a helyzetüknél fogva a leghatásosabb lobbierőt kifejtő csoportok érdekeinek érvényesülése határozta meg. Következésképpen a sanyarú sorsú torzszülöttet nemhogy nem gyógyították meg, hanem részben konzerválták betegségeit, részben tovább rontottak rajta.

A törvénymódosítás mindazonáltal megteremtette a megyei szint beiktatását és – szövegében legalább is – kiterjesztette a kisebbségek autonómiáját. Változások történtek a kisebbségi önkormányzatok elnevezésében is, ami annak következménye volt, hogy megszűnt az átalakulással közvetett létrehozható kisebbségi önkormányzat típusa.

11. Kisebbségi törvény a kutatások tükrében

A kisebbségi törvény elfogadása és hatálybalépése lendületet adott a kisebbségekkel és a törvénnyel, valamint a kisebbségi önkormányzatokkal kapcsolatos szociológiai, politológiai és jogi kutatásoknak és rendkívül bőséges szakirodalmi anyagot hozott létre. A 2005 előtt készült idézett írások specifikuma, hogy megállapításaik nem veszítették érvényüket 2010-re sem. A szerzők megállapításaihoz kapcsolódva már itt utalunk saját kutatásunk vonatkozó eredményeire.

11.1. A „Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon” című kutatás

A kisebbségi önkormányzatok megalakulása után az első nagy átfogó társadalomtudományi vizsgálatot 1997–98-ban az MTA Regionális Kutatások Központja és a Kisebbségkutató Műhely végezte. A kutatási anyagból készült kötet az eredmények bemutatása mellett egyben

²⁶⁶ Az idézet Szabó Orsolya tanulmányának (2005) a címe.

egy problémakatalógus is, amelynek megállapításai többnyire a kisebbségi törvény 2005. évi módosítása után is érvényesek.

Kutatásunk is igazolta, amit a kutatók 1997–98-ban megállapítottak: a kisebbségi önkormányzatok érdemi hatáskörei hiányosak, „sok a megengedő feltételes és kevés konkrét jogosítványt adó szabályozás”, a rendelkezésre álló anyagi keretek a mai napig szűkösek. A kisebbségi életviszonyokat (például oktatás, információhoz való jog, helyi, országos politikában való részvétel joga) érintő szabályozás megfogalmazásának – amúgy a *soft law*-ból²⁶⁷ következő – „lazasága” nem teszi lehetővé az egyes érdekek érvényesítését. Finta István tanulmánya kifejti:

Ha csupán a szabályozást, illetve egy adott életviszony megváltoztatását célzó folyamat legegyszerűbb sémáját vesszük alapul - célmeghatározás, döntés-előkészítés, döntés, végrehajtás, ellenőrzés, szankció -, akkor megfigyelhető, hogy a törvény végrehajtásra utaló rendelkezései rendkívül hiányosak, vagy egyáltalán nem léteznek. Szankció (jogkövetkezmény) pedig - a jogszabályok többségéhez hasonlóan - nem lehet fel a törvényben.²⁶⁸

Pálné Kovács Ilona megállapítja, hogy magyar kisebbségi önkormányzati modell a progresszív európai trendekbe illeszkedik, de a jó modellválasztással a konkrét szabályozás hiányosságai és ebből következően a rossz gyakorlat nem igazolható.²⁶⁹ Példaként a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó szabályozásrendszer mai napig fennálló bonyolultságát emeljük ki. Tapasztalataink szerint a települési önkormányzatok elnökei számára a törvényi háttér gyakorlatilag áttekinthetetlen, a Nektv. szövegezése értelmezhetetlen.

Két nagyon fontos összekapcsolódó témakört kell még Pálné tanulmányából kiemelni: a kisebbségi önkormányzatok státusának kérdését és a feladatok, valamint a hatáskörök szabályozását. A kérdéskör még most is felveti a kérdést: vajon a kisebbségi önkormányzatok által birtokolt feladat- és különösen az eszközrendszer egyáltalán indokolja-e az önkormányzati közjogi státust?

A 2005-ben bekövetkezett törvénymódosítás az 1993. évi törvényhez képest pontosította ugyan a kisebbségi önkormányzatok feladatait, és meghatározta a kisebbségi közügy fogalmát, de ezek jelentős részét bármely kisebbségi civil szervezet is elvégezheti. Miközben ugyanis a kisebbségek érdekképviselőinek, illetve autonómiájának intézményesítése megtörtént, vannak olyan feladatok és hatáskörök, amelyhez a mai napig sincs „szükség közjogi értelemben vett önkormányzatokra”, mint például felvilágosítás-kérés, és a 27. §-ban felsorolt jogosítványok többsége, amely az egyesületeket is megillet, számos alapvető jogosítvány, hiányzik a kisebbségi önkormányzati eszköztárból. Például: a kisebbségi önkormányzatokat a mai napig nem illeti meg szabályozási jog (csak a szabályozás tartalmának kialakításában vehetnek részt, illetve kezdeményezésükre a helyi önkormányzat köteles megalkotni az illető szabályozást), a kisebbségi önkormányzatoknak vagyonát (pénzeszközeit) a helyi önkormányzat vagyonán belül kezelik elkülönítetten, tehát csak a használat jogával rendelkeznek, költségvetésük a települési önkormányzati költségvetés része, azaz formailag a települési önkormányzaté a végső döntés joga. Pálné ezt a jelenleg is fennálló állapotot „a szervezetre korlátozó önkormányzatiságnak” nevezi.

2009-ben kutatásunk résztvevőinek 81%-a állította, hogy a feladatok és a jogok, érdemi hatáskörök nincsenek arányban. A függetlenedés, a pénzügyi önállóság települési szinten nem valósult meg.

²⁶⁷ A *soft law* nem kötelező erejű „kvázi” jogi eszközöket jelent. Vagyis: a normaszövegben felsorolt kisebbségi jogok az állammal szemben nem kényszeríthetők ki.

²⁶⁸ Finta, 1999. 29. o.

²⁶⁹ Pálné, 1999. 39. o.

A cigányok számára a rendszerváltás hozta meg az Európában egyedül álló politikai szerveződés lehetőségét. Martin Kovács Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat tevékenységéről írott tanulmánya elején leszögezi:

A roma politikai szféra egyik nagy paradoxona, hogy az intézményi-szervezeti oldalt hangsúlyozó politikai megközelítésmód - amely a közkiadások csökkentésére és a romák „különbözőségének” hangsúlyozására (az „új közmegegyezés” és az antiasszimilációs kisebbségpolitika részeként) teszi a hangsúlyt - akkor került előtérbe, amikor a rendszerváltás addig soha nem látott mértékben tette volna szükségessé olyan programok kidolgozását, amelyek a romák tényleges állampolgári egyenlőségének megvalósítására irányulnak.²⁷⁰

Megállapítja, hogy a romák kisebbségi önkormányzati céljai nagymértékben eltérnek a többi kisebbségtől. A cigány önkormányzatok számára sohasem a jogalkotó szándéka szerinti kisebbségi kulturális autonómia megteremtése volt a legfontosabb feladat, és a mai napig sem az. A romák hátrányos helyzetéből és szegregáltságából adódóan a cigány kisebbségi önkormányzatoknak

elő kell segítenie a *romák esélyegyenlőségének megvalósulását* a politikai válság elkerülése, illetve a hátrányos helyzetű és elszegényedett roma lakosság támogatásával járó gazdasági és szociális költségek csökkentése érdekében, [...] amellet, hogy teret biztosít a kisebbségi érdekérvényesítés számára is.²⁷¹

Ács Zoltán a bolgár, a görög és az örmény országos önkormányzatokról írt tanulmányában megemlíti, hogy ezek az önkormányzatok alulfinanszírozottnak tartják magukat, és az anyaországtól sem számíthatnak támogatásra.²⁷²

Itt jegyezzük meg, hogy a kisebbség önkormányzatok finanszírozásában kettős mérce érvényesül: míg a települési és a területi (megyei) kisebbségi önkormányzatoknál nem érvényesül az arányosított támogatás, az országos kisebbség önkormányzatok differenciált támogatásban részesülnek.

Girán János és Gyurok János a Baranya megyei települési kisebbségi önkormányzatokról írt tanulmányának több fontos megállapítása van.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy van-e olyan tényező, amely „nemzetiség-specifikusan” meghatározza, hogy az adott nemzetiség miért alakított önkormányzatot, kijelenthetjük, *hogy nem fedezhető fel egyetlen olyan meghatározó ok sem*, amely úgy tekinthető, mint az adott nemzetiségre egységesen jellemző tényező, amely minden településen, ahol az adott nemzetiség él, meghatározó lett volna az önkormányzat megalakulását tekintve. A kisebbségi önkormányzatok megalakulásának okát alapvetően nem az egyes nemzetiséghez való tartozás határozta meg, hanem *az adott település sajátos viszonyai*.²⁷³

Rozs András tanulmánya megállapítja, hogy a települési önkormányzatok képviselői és a polgármesteri hivatalok alkalmazottai, akiknek több munkát adott kisebbség önkormányzatok megalakulása, számos esetben érthetetlenül és idegenül álltak a kisebbségi önkormányzatokkal szemben; a kompetens bizottságokban a kisebbségi képviselők nem kaptak helyet. Mivel a

²⁷⁰ Kovács, M., 1999. 188. o.

²⁷¹ Kovács M., 1999. 189. o. Kiemelés az eredetiben.

²⁷² Ács, 1999. 203–211. o.

²⁷³ Girán–Gyurok, 1999. 220. o. Kiemelés az eredetiben.

kedvezményes mandátum lehetőségével a kisebbségek nem tudtak élni, nem volt képviselőjük a település önkormányzatában, ami érdekérvényesítésükben jelentős hátrányt jelentett.²⁷⁴

Kovács Katalin és Váradí Mónika írása négy német települési kisebbségi önkormányzatot vizsgált, amelyből egyértelműen kiderült a németek bizonytalankodása a kezdeti években. A németek hátrányos történelmi tapasztalataik alapján sokat hezitáltak, hogy alakítsanak-e kisebbségi önkormányzatokat, és civil szervezeteiket is igyekeztek „álcázni”. Kettős identitásukat nem rejtve, de az egyensúly megtartására törekedve végül is létrehozták a kis „autonómiaszigeteket”.²⁷⁵

Kállai Ernő esettanulmánya az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működését ismereti. Megállapításai kutatásunkban is visszaköszöttek: a cigány önkormányzati képviselők alacsony iskolai végzettsége, az elégtelen infrastruktúra, a foglalkoztatás és az iskoláztatás, a munkanélküliség problémái a mai napig jellemzik a cigány kisebbségi önkormányzatokat. Bár az abonyi cigány önkormányzat jó viszonyt ápolt az OCKÖ-vel, már ebből a tanulmányból is kiderül, hogy „sok településen mondják: az országos vezetés elszakadt a helyi szervezetektől”.²⁷⁶

11.2. A kisebbségi önkormányzatok megválasztása, legitimitációja és működése

Rátkai Árpád „A kisebbségi önkormányzatok legitimitációhiánya” című tanulmányában a kisebbségi önkormányzat és a civil egyesület viszonyát boncolja.²⁷⁷

A kisebbségi önkormányzatok nem nyertek legitimitációt sem a közjogisággal, sem azáltal, hogy a civil szervezeteknél nagyságrenddel nagyobb állami és önkormányzati támogatást kapnak. De vajon biztosítja-e a helyi kisebbségi önkormányzatok legitimitációját az a körülmény, hogy sokkal szélesebb körben választják meg, mint az etnikai egyesületek vezetőseit?

Arra a kérdésre, hogy vajon a kisebbségi önkormányzatok vagy a kisebbségi civil szervezetek képesek-e jobban ellátni a rájuk ruházott feladatokat, Rátkai öt nagyváros és két budapesti kerület – összesen 46 kisebbségi önkormányzat – 1998. évi kisebbségi önkormányzati választási procedúrájának és eredményeinek elemzése alapján markáns megállapításokat tesz.

A jelölés folyamatáról megállapítja, hogy a nem a kisebbségekhez tartozó magyar állampolgárok – az identitás választásának szabadsága jegyében és nevében – szép számban jelölték magukat kisebbségi jelöltnek. Becslések szerint a román kisebbségi önkormányzatokba beválasztott képviselők 40%-a nem tartozott a román kisebbséghez; bekerülésünk a kisebbségi önkormányzatok rendszerébe meg is akadályozta, hogy 1999-ben Gyulán országos román kisebbségi önkormányzat alakuljon. A jelöltlistákról és a megválasztott képviselőkről kiderítette, hogy:

az előre kijelölt öt személy nyerte a választásokat, más szóval a választások végeredménye az előzetes döntéseknek megfelelően alakult. A helyi etnikai közösség szempontjából ez azt jelenti, hogy a bonyolult és drága választás beváltotta ugyan a hozzá fűzött reményeket, de teljesen felesleges volt. Kisebbségi önkormányzati választások nélkül is ugyanezek a személyek lennének a kisebbségi vezetők.

²⁷⁴ Rozs, 1999. 238–240. o.

²⁷⁵ Kovács–Váradí, 1999. 270. o.

²⁷⁶ Kállai, 1999. 305. o.

²⁷⁷ Rátkai, 2000.

Rátkainak ez a megállapítása azért érdekes, mert kutatásunkban mi is tapasztaltuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok vezetői és a kisebbségi civil szervezetek vezetői között jelentős átfedések vannak. Ahol léteznek kisebbségi civil szervezetek, ott igyekeznek elfoglalni a kisebbségi önkormányzati képviselői pozíciókat is, ahol pedig nincsenek, ott az önkormányzati vezetők maguk hoznak létre egyesületeket, mivel a forrásokhoz való jutás ily módon megnövekszik – máshova pályázhat ugyanis a kisebbségi önkormányzat, és más, sőt több forrás áll az egyesületek rendelkezésére –, a konkurencia pedig csökken. A pénzek aztán a kisebbség önkormányzatok és a civil szervezetek között gyakorlatilag egy kézben összpontosulnak, és létrejön a keresztfinanszírozás.

A szerző még számos problémát felvet, például hogy a helyi kisebbségi önkormányzatok nem számolnak be és el senkinek, és bár az ÁSZ nagy ritkán, ha éppen a települési önkormányzatnál vizsgálatot végez, értelemszerűen a kisebbségi önkormányzati könyvelést és pénzgazdálkodást is megvizsgálja, egyébként nem vonhatja felelősségre senki. „Függetlensége ebben a vonatkozásban nagyobb, mint a kormányé vagy a települési önkormányzaté.” A kisebbségi önkormányzatok képviselői testületében megjelennek a házastársak, és az egyéb családtagok és az etnobiznisz. Rátkai megítélése szerint:

A felesleges helyi kisebbségi választások és önkormányzatok mögött [...] ott állnak a helyi egyesületek. [...] Az egyesülési törvény azonban már tíz fővel lehetővé teszi egyesület alapítását. Külön nyereség lenne a kisebbségi önkormányzatok megszűnése ott, ahol öt olyan támogatójuk sincs, akik velük együtt megalakítanák a szerepüket átvevő egyesületet, hiszen ez egy olyan elszigetelt, ötagú szervezet, amely valószínűséggel csak etnobiznisszel foglalkozik.

11.3. Cigány kisebbségi önkormányzati kutatások

Rozs András 1997-ben publikálta a „Cigány önkormányzatok Pécssett 1994–1997” című írását, amit a Fidesz 1994-ben a magyarországi romák helyzetével kapcsolatban kiadott „A polgárosodás felé” című ajánlásával kezd: „A megalakuló roma helyi és országos önkormányzatok lesznek a kisebbségi érdekek legitim képviselőinek intézményei. [...] A FIDESZ ösztönzi e testületek mindenféle külső befolyástól mentes megalakulását.” Ennek fényében a szerző felteszi a kérdést, majd megállapítja, amit majd még sokan fognak későbbi kutatásaik során tapasztalni:

Vajon a kisebbségi önkormányzatok létrejötte és működése előre vitte-e a magyarországi roma [...] társadalom polgárosodását, elősegítette-e a cigányság »csonka társadalmának« felszámolását jelentő cigány középérték – több cigány program által is oly hön óhajtott – létrejöttét?

A települési önkormányzatok és a kisebbségi önkormányzatok viszonya kulcsszerepet játszik a cigány kisebbségi önkormányzatok életképességében, működésük minőségében, eredményességében, mivel Magyarországon a kisebbségi testületek, szervezetek ki vannak szolgáltatva eltartóiknak: az államnak és elsősorban az önkormányzatoknak. De ez utóbbiak is ki vannak téve a kisebbségi regisztráció hiányából következő anomáliának, mert fiktív népességszámra, a kisebbségek létszámára nem releváns szavazati eredményre állapítanak meg kis, közepes vagy jelentős nagyságú támogatási összegeket.²⁷⁸

²⁷⁸ Rozs, 1997.

A pécsi cigány egyesületek vezetői tartottak a kisebbségi önkormányzat megalakításától. A roma vezetőknek először is a legitimitásért kellett megküzdeniük – hisz a többség szavazatainak a roma közösségen belül nem feltétlen volt hitele. A szélesebb cigány társadalom elfogadásának megszerzéséhez túl kellett lépni a kisebbségi törvényben meghatározott kulturális autonómián, és fel kellett vállalni a cigányságot leginkább érdeklő és érintő szociális kérdéseket is. Hatósági jogkör hiányában a kisebbségi önkormányzat csak közvetítő szerepre vállalkozhatott, ami nem elégítette ki a romákat. Arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer nem hozott javulást a cigányság számára, de a jövőre nézve a kisebbségi önkormányzatban benne van a lehetőség a kisebbségi önazonosság kifejezésére és megélésére, a valódi önkormányzatiság fokozatos megvalósítására, a kisebbségi önrendelkezésre, a saját intézmények majdani működtetésén keresztül. Saját kutatási tapasztalatainkra hivatkozva azt mondhatjuk, hogy ez még az évtized végén is csak a távoli jövő.

Szalai Júlia a két tanulmányban elemzi a kisebbségi törvényt, és erőteljes kritikát fogalmaz meg törvényalkotóval szemben. „Az elismerés politikája és a cigánykérdés” című tanulmányának határozott véleménye, amellyel nem áll egyedül, hogy „a kisebbségi törvény megalkotásának mozgatórugóját a határon túli magyarság politikai befolyásának növelésére irányuló erőfeszítésekben kell keresni”.²⁷⁹ Szalai kifejti, hogy a törvény szándéka szerint a kisebbségek helyi önkormányzatai amolyan „hagyományápoló egyesületek”, amelyek befelé rendelkeznek ugyan némi autonómiával, kifelé azonban a kisebbségi önkormányzatok mint új közjogi intézmények „nem rendelkeznek több hatalommal, mint a hatósághoz forduló *bármely magyar állampolgár*”.²⁸⁰

„A kényszerasszimiláció zsákutcája és a kisebbségi jogok” című tanulmányában Szalai a legnagyobb létszámú kisebbség, a cigányság érdekképviselőjét szem előtt tartva megállapítja, hogy a törvényben foglalt jogosítványok legkevésbé a cigányok szükségleteihez illeszkednek. A kisebbség meghatározásából a cigányok kilógnak, és a kisebbségi önkormányzatoknak feladatai sem rájuk szabottak.

[...] a roma közösség önkormányzati intézményeire a kisebbségi törvény által szabályozott feladatkörök sem illeszkednek. Ha választott testületeik létjogosultságukat és valós funkciójukat igazolni kívánják, ma nemigen léphetnek fel a hagyományörzés vagy anyanyelvi általános iskola alapításának követelésével.²⁸¹

A cigányok esetében a szociális helyzet javítása válik a kisebbségi önkormányzatok legitimitációs bázisává. Ezáltal összemosódik a kisebbségi és a szociális dimenzió. A szociálpolitika etnicizálódik, és helyi szinten cigányüggé válik. Szalai hiányolja a törvényből a diszkriminatív döntések, a hátrányos megkülönböztetés és a szegregáció tilalmát, ami a romák esetében létkérdés lenne.

Vági Péter „Cigányok Szekszárdon” című tanulmánya bemutatja, hogy amíg a cigányság létfeltételei nem biztosítottak, amíg a cigány kisebbség önkormányzat fő tevékenysége a esélykérelmek megírásában merül ki, addig a törvényileg garantált kulturális autonómiával nemigen lehet mit kezdeni.²⁸²

2001-ben Robert E. Koulis öt cigány kisebbségi önkormányzatot vizsgált, melynek eredményeit „What Roma Want” című tanulmányában tette közzé.²⁸³ Megállapításai szerint az átlag roma nem tud mit kezdeni a kisebbségi önkormányzattal, és nem bízik abban, hogy az önkormányzat be is váltja ígéreteit; elégedetlen az önkormányzat hatástalanságával. Azt sze-

²⁷⁹ Szalai, 2000a. 562. o.

²⁸⁰ Szalai, 2000a. 566–567. o. Kiemelés az eredetiben.

²⁸¹ Szalai, 2000b. 154. o.

²⁸² Vági, 2000. 573–592. o.

²⁸³ Koulis, 2001.

retné, ha a kisebbségi önkormányzat inkább szociális kérdésekkel foglalkozna, nem pedig a kisebbségi jogokkal. Azt várja, hogy a kisebbségi önkormányzat szerezzen neki munkát, segínyt, lakást és védje meg a diszkrimináció ellen.

Molnár Emilia és Kai A. Schafft 2000–2001-ben ugyancsak cigány kisebbségi önkormányzatokat kutatott. „A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon” című összefoglalójukban a kisebbségi törvény bevezető paragrafusait idézve bizonyították, hogy cigányság „kilóg” a kisebbségi törvényből, mert legfőbb céljuk a helyzetükből fakadó szociális problémák kezelése.²⁸⁴

Molnár „Cigány kisebbségi önkormányzatok. A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai” című PhD-értekezése szerint a létrejött helyi roma kisebbségi önkormányzatok a kulturális autonómia megvalósítása helyett a közösségi elvárásokhoz igazodva elsősorban szociális feladatok ellátását vállalják magukra. Így nem az identitáspolitikát meghatározó, alakító intézmények, hanem helyi szociális lobbisták,

aminek eredményeként a helyi szociális kérdések etnikai színezetet nyernek. Ehhez társul az, hogy a kisebbségi önkormányzat intézménye felerősíti a leszakadó cigány csoportok disszimilációját, amely a rendszerváltással megakasztott (kényszer)asszimilációs folyamatot váltotta fel.²⁸⁵

2001-ben Kállai Ernő vezetésével a kisebbségi törvényt is elemző empirikus kutatás folyt Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár, Heves megye és Budapest három kerületi cigány kisebbségi önkormányzatánál. A kutatásról készített „A cigányok és a kisebbségi önkormányzati rendszer” című kötet jogszabáylelemzésben Kállai megállapítja, hogy

[...] fontos intézmény jött létre a kisebbségi önkormányzatok megalkotásával minden kisebbség, így a cigányság esetében is. Az már más kérdés, hogy a korszerűen megfogalmazott elvek, jelenlegi formájukban, alkalmasak-e a kitűzött feladatok megvalósítására. Már magában a szabályozásban is felfigyelhetünk néhány komoly negatív jellemzőre. Ezek között elsődleges a szankciók hiánya. Hiába a tilalom vagy kötelezettségvállalás, ha annak megsértése vagy elmulasztása következmény nélkül marad.²⁸⁶

11.4. „Tízéves a Kisebbségi törvény” című konferencia

A kérdés aktualitását és halaszthatatlanságát a kisebbségi törvény elfogadásának tizedik évfordulója adta. A konferencián parlamenti politikusok, kisebbségkutatók, a kisebbségi ombudsman, önkormányzati elnökök, jogászok, kisebbségpolitikusok mondták el felgyülemlett tapasztalataikat; hozzászólásaikból idézünk néhányat.²⁸⁷

Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman kifejtette, hogy a kisebbségi törvény felsorolja ugyan az egyéni és a közösségi jogokat, de azt nem említi, hogy a jogok kire vonatkoznak. Az önkormányzati választásról szóló szabályokból lehetett később megtudni, hogy a kisebbségi jogalanyiség önbevalláson alapul. Azonban nemcsak az erről szóló nyilatkozat valóságára nem ellenőrizhető, de a kisebbségi identitás elemeire sem történik benne utalás. Kritikája, melyet saját tapasztalataink alapján jogosnak ítélnünk, a kisebbségeket sem kerülte el:

²⁸⁴ Molnár, 2002, Molnár–Schafft, 2003.

²⁸⁵ Molnár, 2004. 5. o.

²⁸⁶ Kállai, 2003. 31. o.

²⁸⁷ Tamás és mtsai, 2004.

A fatális hiba, vagy ha finomabban fogalmazunk: a szabályozási inkoherencia már itt bekövetkezett. Bekövetkezte semmi mással nem magyarázható, mint a kisebbségek szinte görcsös félelmével mindenfajta állami determinációtól, amihez képest a joggal való visszaélés veszélye távolinak és jelentéktelennek tűnt.

Azért hangsúlyozzuk Kaltenbach véleményét, mert a mai napig nem történt ezen a téren változás – mintha a kisebbségeknek nem lenne érdekük, hogy tudják, hol húzódnak csoportjuk határai, mert pontos adatok birtokában sokuk igen kicsiny csoportot képezne.

Wolfart János, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium főtanácsosa megállapította, hogy „a hazai kisebbségek ügye ma egyértelműen és végérvényesen a határon túli magyar kisebbségek ügye mögé soroltatott. [...] Ez egyaránt tetten érhető a politikai programok, a kommunikáció, a protokolláris események terén.” De befelé is kritikus volt, tragikusnak tartotta a kisebbségi lobbhi hiányát a politikában, nem látta az összefogást a kormányzati szereplők és a kisebbségi szereplők között, hiányolta a kezdeményezést mindkét oldalról. Felszólalásában rehabilitálta a civileket, akik nélkül

az önkormányzatok sem tudnák, hogy kit képviseljenek. [...] A civil szféra mentett és teremtett olyan értékeket, amelyekre a kisebbségek hosszú távon joggal lehetnek büszkéek. Azt hiszem, hogy ezek a civil szervezetek emberi közösségeket is teremtenek. Olyan közeget, olyan létfeltételeket, amelyek nélkül a kisebbségi önkormányzatosság nem tudna mihez visszanyúlni.

Kardos Gábor jogász, az ELTE ÁJK tanszékvezető egyetemi tanárának, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája Szakértői Bizottsága tagjának előadása problémakatalógusként is értelmezhető. Rámutatott az egyenlő kisebbségi jogok egyenlőtlenségére és irreálisára, valamint arra, hogy nem lehet pontosan tudni, „mit is jelentenek, mi a materiális tartalma a megfogalmazott egyéni és kisebbségi jogoknak”.

Kardos felvetette a kvóta kérdését is, amely ellen kisebbségek a kezdetektől fogva tiltakoztak. Szerinte

a kevesebb több. Ha sikerül pontosan megfogalmazni, hogy hol, milyen területen, milyen településekben, városokban lehet a kisebbségi jogokat érvényesíteni, akkor közelebb kerülünk azoknak a jogi úton való kikényszerítéséhez.

A kulturális autonómiával kapcsolatban pedig azon a véleményen volt, hogy:

Bármennyire is megteremtette a kisebbségi törvény a kulturális, oktatási intézmények átadásának elvi lehetőségét, ez a folyamat rendkívül lassan halad előre. [...] A kisebbségek, az országos kisebbségi önkormányzatok joggal félhettek attól, hogy az átvett intézmények finanszírozásából az állam ki fog vonulni, és tulajdonképpen a költségvetés jóindulatától, méghozzá a jövőre nézve is feltételezett jóindulattól függ majd ezeknek az intézményeknek a tényleges megmaradása.

Doncsev Tosó, a NEKH elnöke 1999–2000 között, a kisebbségi törvény egyik legfontosabb részének nevezte a kisebbségek kollektív jogainak elismerését és a jogok tételes felsorolását. Megjegyezte azonban, hogy a kisebbségi jogok biztosításának indokai között a kormányzat az egyetemes magyarság iránti felelősségérzete áll, tisztában lévén azzal, hogy „csak akkor léphet fel hitelesen a határon túli magyarok jogaiért, ha a hazai kisebbségek ügyében megállapodásra sikerül jutnia”.

Heinek Ottó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke a kulturális autonómiával kapcsolatban megemlíttette, hogy a hatályos törvényhelyek nem fogalmazzak egyértelműen – túl sok a feltételes mód, a rendszer-finanszírozás pedig hiányos:

Nem lehet hosszú távon stabil intézményhálózatot évről évre kiírt pályázatokra, kormányzati ciklusonként esetlegesen változó programokra és prioritásokra építeni. Legalábbis felelősen nem lehet. De nem lehet olyan kisebbségi önkormányzati rendszer sem, amelyben rengeteg az esetlegesség, és amely nem garantálja, hogy ezt az autonóm intézményhálózatot valóban a közösség működtesse.

Heinek a konferencián egyértelművé téve, hogy a németek nem félnek a létszámkérdésektől; nyilvánosan hangot adott annak, hogy névjegyzékpártiak, aminek létrehozásával gyakorlatilag a kisebbségi törvény eredeti szándékához térnének vissza.

Ficzere Lajos, az OVB akkori elnöke kifejezte azon véleményét, hogy

mindenképpen meg kell szüntetni a jelenleg hatályos választójogi törvényekben szereplő állapotot, mely szerint bárki, aki választójoggal rendelkezik, és vállalja egy kisebbség képviselőségét, választható kisebbségi képviselőnek. [...] Ez a törvény gyakorlatilag oda vezetett, hogy [...] vannak olyan települések, ahol a kisebbségi önkormányzatban szinte kizárólag a többségi nemzethez tartozó képviselők ülnek kisebbségi képviselőként.

Zárszavában Heizer Antal, a NEKH elnöke kifejtette, hogy a kisebbségi önkormányzatok csak erős civil szférán alapulhatnak, és szükségesnek tartja az erős civil kontrollt a választójogi szabályokban. Heizer azzal, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselők jelölését kizárólagosan a kisebbségi civil szervezetekhez delegálta volna, ezeknek a szervezeteknek gyakorlatilag kompenzációt kínált fel a kulturális autonómia önkormányzatokhoz való telepítéséért. A felvetett problémákra a 2005. évi törvénymódosításkor azonban a törvényhozóknak nem volt válaszuk, a kisebbségeknek pedig nem volt lobbijük.

11.5. Jogi és politológiai vélemények a választói névjegyzékhez és Nektv. módosításához

A regisztráció kérdésével kapcsolatban Tóth Judit „Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvállásánál?” című tanulmányában megállapítja, hogy a nemzetközi, ENSZ és ET dokumentumokból is hiányoznak azok a rendelkezések, amelyek lefektetnék, hogy „vajon milyen módon válik a külvilág, a többségi társadalom vagy a közhatalom számára félreérthetlenné a nemzeti, etnikai identitás”. Ezek híján az államoknak saját belső jogrendjükben kell meghatározniuk a kisebbségi jogalannyá válás feltételeit. Magyarországon erre a kisebbségi törvény 1993. évi elfogadása óta sem került sor. Álláspontja szerint az identitás megválasztásának szabadsága,

még ha jogi köntösben is jelenik meg, nem alkalmas arra, hogy a tételes kisebbségi jogok fundamentuma legyen, mert az egyéni és a kollektív, de még a kollektívan gyakorolható jogok biztosítása sem képzelhető el a jogalanyok azonosítása, a jogosultság valamilyen igazolása, de legalábbis valószínűsítése nélkül. *Pusztán az identitás szabad megvállásának hangoztatása nem más, mint az állam tartózkodásának, be nem avatkozásának követelése* és esetlegesen a kisebbségi léthez társítható hátrányos megkülönböztetés tilalmazása. Ennyiben tehát a szabadság korlátlan, bár a diszkrimináció tilalmát megsértővel szemben a jogi fellépéshez a sértett, sérelmet szenvedett azonosítása már nem kerülhető meg. Ám a kisebbségi nyelv, kultúra megőrzése a többségi társadalom, a hatóságok aktivitását követeli meg, különösen a költségvetés, a közösségi intézmények és szolgáltatások terén.²⁸⁸

²⁸⁸ Uo. Kiemelés az eredetiben

Közvetlenül meg kell itt említenünk, hogy a mai napig is hatályban lévő „1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról” különleges adatként határozza meg a faji eredetre, a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra vonatkozó adatokat. Így ez a szabály, amely az anonimitásban maradni szándékozók kisebbségek számára kedvező volt, eleve kizárta, hogy az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény számára a kisebbséghez tartozók azonosításának szabályozását, és adott alapot az etnobiznisz létrejöttéhez.

A szerző által áttekintett, a tanulmány idején hatályos magyar jogi szabályozásban, ide értve azokat a nemzetközi egyezményeket is, amelyeknek részese Magyarország, 14 olyan jogviszony található, amelyekben valamilyen módon megvallják a nemzeti, etnikai hovatartozást, illetőleg más módon azonosítják, és mellékeli a vonatkozó törvények szövegét.²⁸⁹ Összegzésül a szerző kritikusan megfogalmazza, hogy:

A hatályos szabályozás áttekintésekor megállapítható, hogy a jogbiztonságot és az alapjogok érvényesítését egyaránt sérti a mai felemás, többes mércét alkalmazó és erősen hézagos szabályozás. Ennek felszámolása és a joggyakorlás feltételeinek biztosítása a hazai jogalkotó feladata. [...] A többség és a kisebbségek számára is elfogadható, alkotmányos regisztrációs modell kialakítására van szükség, amely egységes elveket követ a nemzeti és etnikai identitás szabad vállalása, valamint a kisebbségi létező kapcsolódó jogok jogalanyainak azonosítása terén, [...] mégpedig törvényben meghatározott jogi eljárási biztosítékok meghatározásával.²⁹⁰

Pap András László az „Identitás és reprezentáció” című könyvében a kisebbségi választói névjegyzékekkel kapcsolatban rámutat, hogy:

A kisebbségi különjogok biztosítása – legyen szó akár egyéni, akár kollektív jogokról – nem képzelhető el a jogosultak valamilyen szintű azonosítása nélkül. [...] Bár a keserű történelmi tapasztalatok óvatosságra intenek, látni kell, hogy a regisztráció a jogi szabályozásnak csak egy eszköze, melynek igénye magából a jog természetéből adódik.²⁹¹

A szerző felhívja ugyanakkor a figyelmet az adatvédelmi szabályok érvényesülésének szükségességére és arra, hogy a regisztráció csak a kisebbségekhez tartozók érdekében, a pozitív diszkrimináció elvének esetén jöhet szóba. A kisebbségi különjogok biztosításához azonban „az államnak megengedhetetlenül szüksége van a kisebbségekhez tartozó személyek körének behatárolására”.²⁹²

„Európai kisebbségpolitika, magyar kisebbségi önkormányzatok – jogpolitika, harmonizáció és kollízió” című műhelytanulmányában gyakorlati példákon keresztül mutatja be a szabad identitásválasztással való visszaélés lehetőségét. Úgy véli, hogy a schengeni és a koppenhágai szerződések után teljesen újra kell gondolni és kodifikálni a kisebbség és a kisebbségi jogok mibenlétét. A számos „revízióra szoruló” hazai kisebbségi jogi probléma közül a szerző a választójog akkor hatályos szabályait, a kisebbségi identitás és affiliáció jogi keretrendszerének kimunkálatlanságát, joghézagait, illetve a kisebbségi önkormányzati választások kapcsán felmerülő etnokorrupciót említi meg.

Majtényi Balázs „Három választás Magyarországon” című 2002-es tanulmányában a kisebbségi névjegyzék hiányát jellemezve azt írja:

²⁸⁹ Tóth J., 2003. 39–51. o. és 57–90. o.

²⁹⁰ Tóth J., 2003. 56. o.

²⁹¹ Pap, 2007. 79. o.

²⁹² Pap, 2007. 82. o.

A jelenlegi helyzet abszurditását így inkább a következő megállapítás adhatná vissza: Most jó lenni kisebbségnek, bár előfordul, hogy nem a kisebbséghez tartozók választják meg képviselőiket, s ők olykor sajnos nem a kisebbséghez tartozó személyekre adják le voksukat. [...] általában minden személyi elven szerveződő kisebbségi autonómia előfeltételének tartják, hogy elkészüljön a kisebbséghez tartozók névjegyzéke, igaz, ezt Kelet-Közép-Európában sokan lehetetlennek tartják, mivel itt a többségi állam a múltban nemegyszer viszonyult ellenségesen a kisebbségekhez.²⁹³

A névjegyzék hiánya miatt intézményesült szimpátiaszavazatok rendszere Majtényi szerint ahhoz vezet, hogy esetenként nem a kisebbséghez tartozók döntenek arról, ki képviselje őket, ez pedig végső soron negligálja magát a kisebbségi önkormányzati rendszert. Megjegyzi, hogy „ma több megválasztott kisebbségi vezető fontosnak tartja a »szimpátiaszavazatokat«, s a kisebb lélekszámú kisebbségek vezetői azokat amiatt is igénylik, mert azok a kisebbségek összetársadalmi megítélését is tükrözik” – és tegyük hozzá, elfedik a kisebbségi közösséghez tartozók valós arányát.

Kutatásunk idején készült interjúk bizonyítják, hogy a kisebbségek között vannak, akik komolyan vissza szeretnék állítani a szimpátiaszavazatok rendszerét.

Hiába vezette a törvényhozót a kisebbségi törvény megalkotásakor az a kettős cél, hogy egyrészt „egy sokszínű, multikulturális világ hagyományozódjék a jövő nemzedékeire”, másrészt, hogy a határon túli magyarok érdekeit szem előtt tartva követendő példát állítson a szomszédos országok törvényhozásai elé, ennek a törvény nem tudott megfelelni – foglalja össze a helyzetet Majtényi.

Majtényi Balázs „Mi lesz veled »bezzeggyerek«? Változóban a kisebbségi jogszabályozás” című kritikus hangvételű publikációjában foglalja össze a kisebbségek helyzetét és a törvényi szabályozás 2005-ös módosulását. A kisebbségek relatív alacsony létszámára és erőteljes nyelvi, valamint kulturális asszimilációjára hivatkozva felteszi kérdést: egy olyan homogen társadalom, mint Magyarország megfelelő terep-e a nemzeti szempontból multikulturális politikai közösség kialakítására? Kérdésesnek tartja, hogy az Alkotmány kisebbségi különjogokkal foglalkozó 68. §-a és az annak alapján elfogadott kisebbségi törvény ténylegesen alkalmas lenne a szándékolt disszimiláció folyamatának felülről, a többségi akarat szerinti elindítására. Az 1993. évi törvény alapján létrejött kisebbségi önkormányzati rendszer Majtényi számára nem szolgáltatott erre egyértelmű bizonyítékot; úgy véli az asszimilált és a többségtől sem nyelvükben, sem kultúrájukban nem eltérő kisebbségek önkormányzatai lejáratják a kisebbségek közjogi képviseletének gondolatát.²⁹⁴

A 2005. évi módosítás kapcsán Majtényi számos alkotmányjogi problémát is felsorol. Ezek közül kiemeljük azt, hogy „a létező kisebbségi önkormányzatok a módosítás értelmében további lehetőséget kapnak arra, hogy fennmaradjanak valamennyi, az etnobiznisz gyanújával érintett helységben, még akkor is, ha a statisztikai adatok sem utalnak ezeken a településeken kisebbségi közösség jelenlétére”, és újak jöhetnek létre kisebbségi lakosság hiányában is. A szerző alkotmányos problémának tartja azt is, hogy akkor is meg lehet tartani a választást, ha a választás idejére a választási névjegyzékben szereplők száma 30 fő alá süllyed – ami a választás kiírásának előfeltételezett száma. Ugyanis „a módosítás 10. §-a, mely szerint »az a jelölt, aki egy szavazatot sem kapott, nem lehet képviselő«. Ebből a megfogalmazásból az következik, hogy valaki akár egy szavazattal bejuthat a képviselő-testületbe, s ez az egy lehet akár a saját szavazata is”.²⁹⁵ Ebből viszont az következik, hogy ad absurdum akkor is érvényes a választás, ha azon egyetlen szavazó jelenik meg és a törvény által megszabott képviselői létszámra érvényes szavazatot ad le.

²⁹³ Majtényi, 2002.

²⁹⁴ Majtényi, 2005. 109. o.

²⁹⁵ Majtényi, 2005. 114. o.

Dobos Balázs politológiai megközelítésben szentelt számos tanulmányt a magyarországi kisebbségi jogoknak, autonómiának, kisebbségpolitikának, törvénykezésnek, illetve a kisebbségi önkormányzatoknak.²⁹⁶

2008-ban megjelent „A kisebbségi önkormányzatiság kérdőjelei” című elemzésében rávilágít a kisebbségi önkormányzat hatásköri problémáira, az érdemi jogosítványok hiányára, illetve szükségére. Kállai Ernő kisebbségi ombudsmant idézve megállapítja, hogy a 2005. évi törvénymódosítás – bár a működés, jogállás, intézményátvétel, intézményalapítás, anyagi háttér számos kérdését rendezte, „nem volt képes teljesen felszámolni az önkormányzatiság hiányosságait”.²⁹⁷

A törvényi hiányosságokon túl Dobos rámutat arra, hogy a településeken nem érvényesült az alternatívák közti választás lehetősége: a jelöltek száma nem haladta meg a választható képviselők számát. Valódi versengés csak ott alakult ki, ahol a kisebbségek különböző okokból megosztottak voltak. Az országos kisebbségi önkormányzatok esetében ugyancsak az ellentétek által szabdalta közösségekben jött létre verseny. A versenyt torzította, hogy

az országos testület létrehozásakor a jogalkotó az egyszerű többségi típusba sorolható, ún. blokkzavazat rendszerét (a 10 ezer fő alatti települések kis-listás választása) alkalmazta, és ez a megoldás komplett érdekcsoportok kiszorulását vagy a valós támogatottságnál kisebb képviseletet eredményezett. [...] több kisebbségen belül idővel meggyökeresedett a konfliktusokkal, kölcsönös lejáratásokkal, [...] és a közösségi életet egyre inkább a zéróösszegű játszma logikája kezdte áthatni. Nem egy esetben feszültséget az újonnan, a 20. század utolsó időszakában érkezett kisebbségi kötődésű aktivisták feltűnése és térnyerése okozott.²⁹⁸

III. rész

„Addig terjed az autonómiám, ameddig a pénzem”

Kisebbségi önkormányzatok, kisebbségi autonómiák a gyakorlatban – 1994–2010

12. A magyarországi kisebbségek

A hatályos magyar jogi szabályozás 13 kisebbséget ismer el Magyarországon. Nemzeti kisebbségekként tartjuk számon a bolgárokat, görögöket, horvátokat, lengyeleket, németeket, örményeket, románokat, szerbeket, szlovákokat, szlovéneket, ukránokat, etnikai kisebbségekként pedig a cigányokat és a ruszinokat. A Nektv.-ben biztosított jogaikat tekintve a nemzeti és etnikai kisebbségek teljes mértékben egyenlők.

12.1. Népszámlálási adatok

1989-ben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkársága az eredményes kisebbségpolitikához elengedhetetlennek tartotta, hogy megbízható és hiteles adatokat tartalmazó kisebbségi kataszter készüljön a kisebbségek nemzeti-

²⁹⁶ Dobos, 2005, 2006, 2009

²⁹⁷ Dobos, 2008. 23. o. Kállai Ernő: Feljegyzés a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény alkalmazása során tapasztalt problémákról (Budapest, 2007. szeptember 27.).

²⁹⁸ Dobos, 2008. 24. o.

ségéről, anyanyelvi tudásáról, létszámáról és a kettős kötődésről is szeretett volna információkat gyűjteni. A népszámlálási kérdésekkel kapcsolatban azonban a Baranyai Német Nemzetiségi Bizottság tiltakozást nyújtott be a Baranya Megyei Tanácshoz és a KSH-hoz. A tiltakozásban az 1941-es népszámlálás következményei miatt kialakult negatív tapasztalatokra hivatkoznak, és aggódalmuknak adnak hangot, hogy a többségi lakosság az esetleges alacsony számok esetén felteszi majd a kérdést, hogy minek kell egyáltalán ilyen kevés kisebbséghez tartozó embernek annyi óvoda és iskola.²⁹⁹

Végül is nem sikerült elérni, hogy a nemzetiségekre vonatkozó eredeti kérdéseket az 1990. évi népszámláláson a kettős kötődés irányába is kitágítsák, de 1989 végén felmerült, hogy akkor az országgyűlési választásokon a szavazólapok segítségével anonim módon mérjék fel a kisebbségek arányát az összlakosságon belül. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkárságának felmérési javaslatát, amelyet Kovács Péter kezdeményezett, az akkor már működő pártok delegátusai nem fogadták el, sőt élesen kritizálták a kisebbségek vezetői is. Valószínűsíthető, hogy szövetségek vezetőinek tiltakozását az a félelem motiválta, hogy esetleg saját becsléseiket lényegesen alulmúló eredmények születnek.

5. táblázat. Összehasonlító népszámlálási adatok 1990-2001

	Anyanyelv		Nemzetiség		Kötődés a nemzetiségi kultúrához	Anyanyelv használat
	1990	2001	1990	2001	2001	2001
Bolgárok	1 371	1 299		1 358	1 693	1 118
Cigányok	48 072	48 685	142 683	190 046	129 259	53 323
Görögök	1 641	1 921		2 509	6 140	1 974
Horvátok	17 577	14 375	13 570	15 620	19 715	14 788
Lengyelek	3 788	2 580		2 962	3 983	2 659
Németek	37 511	33 792	30 824	62 233	88 416	53 040
Örmények	37	294		620	836	300
Románok	8 730	8 482	10 740	7 995	9 162	8 215
Szerbek	2 953	3 388	2 905	3 816	5 279	4 186
Szlovákok	12 745	11 816	10 459	17 692	26 631	18 056
Szlovének	2 627	3 187	1 930	3 040	3 442	3 119
Ruszinok	674	1 113		1 098	1 292	1 068
Ukránok		4 885		5 070	4 779	4 519
Összesen	137 726	87 132	313 111	314 059	296 644	166 365
Össz-népesség arányában %	1,3	0,8	3	3	2,9	1,6

A táblázat adatai alapján a félelem nem volt teljesen alaptalan. Nemzetiségét tekintve Magyarország összlakosságának 3%-a, anyanyelvét tekintve pedig 1990-ben 1,3%-a, 2001-ben pedig csupán 0,8%-a vallotta magát valamely kisebbséghez tartozónak.

Több kisebbségnél előfordul, hogy az anyanyelvhez képest magasabb számokat láthatunk az anyanyelvet családi, baráti közösségben használóknál. Ez arra mutat, hogy még beszélnek a kisebbség nyelvét, de a reflexnyelv vagy a jobban beszélt nyelv, amelyek az anyanyelv jellemzői, már nem a kisebbségi nyelvhez köti a válaszadókat.

A kisebbségi önkormányzatok kulturális autonómiája éppen a kultúra és az anyanyelv megőrzésére és átadására koncentrál. A népszámlálási adatokból kiolvasható, hogy kulturális téren sokkal sikeresebbek, mint anyanyelvápolás területén.

A nemzetiségek nem veszik tudomásul a népszámlálási adatokat, és rendre saját becslött adataikra hivatkoznak, amelyek jóval magasabb számokat mutatnak:

²⁹⁹ Eiler, 2002. 440–441. o.

6. táblázat. A kisebbségek létszám szerinti sorrendje és becsült adataik

	2001. évi népszámlálás	Becsült adatok ³⁰⁰	Kocsis Károly becslése ³⁰¹
Cigányok	190 046	400 000–600 000	450 000
Németek	62 233	200 000–220 000	175 000
Szlovákok	17 692	100 000–110 000	80 000
Horvátok	15 620	80 000–90 000	38 000
Románok	7 995	25 000	14 000
Szerbek	3 816	5 000–10 000	5 000
Szlovének	3 040	5 000	4 000
Lengyelek	2 962	3 000–3 500	10 000
Görögök	2 509	4 000–4 500	4 000
Bolgárok	1 358	3 500–10 000	3 500
Ukránok	5 070	10 000	8 000
Ruszinok	1 098	2 000	
Örmények	620	6 000	3 500
Összesen	314 059	835 000–1 083 955	788 700

Az 1993. évi LXXVII. Nektv. 65. §-a rendelkezett arról, hogy a kisebbségek népességszámának meghatározása négyévenként az önkormányzati választásokon történjék meg. Erre az anonim népszámlálásra nem került sor, mivel az országgyűlés az 1994. évi LXII. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény módosításáról 46. § (2) bekezdés c pontjában ezt hatályon kívül helyezte.

A kisebbségek azóta is ódzkodnak minden olyan kezdeményezéstől, amely létszámuk pontos meghatározását célozza. Pedig Kovács Péternek igaza volt: a hatékony és eredményes kisebbségpolitikához elengedhetetlen, hogy az állam pontos adatokkal rendelkezzen arról, hogy kik és milyen számban alkotják kisebbségeit, milyen igényeik vannak, és ezek miképp elégíthetők ki. Hoóz István egyetértve Kovács Péterrel, a következőket írja:

Azokban az országokban, amelyekben biztosítani kívánják minden nemzetiség számára az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást és saját kultúrájuk megőrzését-ápolását, ismerni kell a jogosultak számát terület, életkor, foglalkozás, iskolai végzettség, stb. szerinti megoszlását.³⁰²

1941-ig a kisebbségeket csak anyanyelvük szerint írták össze – az anyanyelv egyértelműen meghatározta a nemzetiségi közösséghez tartozókat. Vizsgálatok bizonyítják, hogy az identitás struktúrájából a nyelvvesztés miatt az anyanyelv szerepe nagymértékben lecsökkent, illetve gyakorlatilag kiesett. Így az identitás a nemzetiség és a kultúra területén erősödött meg.³⁰³ Ezt bizonyítja a nemzetiségi bevallások számának növekedése és a nemzetiségi kultúrához való kötődés viszonylag magas számai.

Az erőteljes nyelvi asszimiláció miatt az anyanyelv elvesztette stabil és objektív határkijelölő funkcióját. A nemzetiség mint határkijelölő szubjektív kategóriává vált – elmosódtak többség és kisebbség határai. Ebből következően megszűnt az exkluzivitás – ma már bárki tartozhat bármelyik kisebbséghez – a nemzetiségi csoportokban sorolt egyének specifikus tulajdonságait, jellemzőit az esetek többségében lehetetlen meghatározni.

Szót kell még ejtenünk a kisebbségek állampolgárságáról. Ez azért is fontos, mert a Nektv. személyi hatálya csak a magyar állampolgárookra terjed ki. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint kisebbségi nemzetiséget és/vagy anyanyelvet bevallók körében a nem magyar

³⁰⁰ Becsült adatok forrása: Dávid Ibolya: J/1397 számú BESZÁMOLÓ a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. 1999. Az adatokat a kisebbségek adták meg.

³⁰¹ Kocsis, 1998. 17–40. o.

³⁰² Hoóz, 2000.

³⁰³ Bindorffer, 1997.

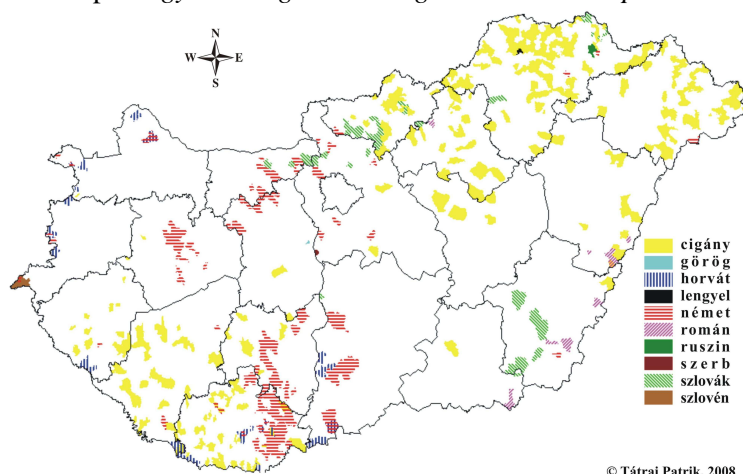
állampolgárok aránya a 13 elismert kisebbség többsége esetében meghaladja a 20%-ot. A legnagyobb arányban a mikrokisebbségek idegen állampolgárságú tagjai élnek Magyarországon; ezen kisebbségek tagjainak sorában a jelentős a külföldön született, és a Magyarországra bevándorolt kisebbségi kötődésűek aránya.³⁰⁴

12.2. A kisebbségek területi megoszlása

Lakóhelyüket tekintve kisebbségeink az ország valamennyi megyéjében megtalálhatók; nem alkotnak jelentősebb összefüggő településterületet, és területi szóródásuk a legutóbbi három népszámlálás eredményei szerint folyamatosan növekedett. Egyedül a cigányság koncentrálódása szignifikáns az ország két legkeletibb megyéjében (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg), amelyekben a lakosság 13%-a, a magyarországi cigányságnak pedig több mint 33%-a él.³⁰⁵ A kisebbségi törvényben nevesített 13 kisebbség tagjainak összlétszáma csak Baranya megyében haladja meg a 10%-ot: 42 797 kisebbségi lakosának valamivel több mint fele német, a negyede pedig beás cigány.

A kisebbségek összlétszáma csak 6 megyében meghaladja a lakosság 5%-át: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 92%-uk, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 87%-uk, Nógrád megyében 67%-uk cigány. Tolna megyében a kisebbségek kétharmada, Komárom-Esztergom megyében a fele német, míg Békés megyében a kisebbségek között 42% a szlovák, 23% a cigány és 21% a román. A többi megyében a kisebbségek aránya 3-5% között ingadozik.³⁰⁶

1. térkép. Magyarország nemzetiségei a 2001. évi népszámlálás alapján

© Tátrai Patrik, 2008

A térkép azokat a területeket jelöli, ahol a kisebbségi népesség meghaladja a 10%-os alsó határt. Ennél kisebb százalékban azonban az egész ország területén minden megyében találhatunk etnikai és nemzeti kisebbséghez tartozó lakosokat.

³⁰⁴ Mayer, 2005. 177. o.

³⁰⁵ Kemény, 2004.

³⁰⁶ 2002 őszén a Tárki önkormányzati felmérést végzett. A kisebbségi önkormányzatok elterjedtségéről és területi megoszlásáról (romákat kivéve) Fleck Gábor ad összefoglaló áttekintést. Országos áttekintésben a közép-magyarországi régióban található a legtöbb olyan település, ahol van valamilyen nemzeti kisebbségi önkormányzat. Az arány meghaladja az egyharmadot, míg a közép-dunántúli és a dél-dunántúli és a dél-alföldi régióban az arányok egynegyed körül mozognak. Nyugat-Dunántúlon és az Észak-Alföldön a települések 10%-ot sem érik el a kisebbségi önkormányzattal rendelkező települések. Fleck adatai azt mutatják, hogy nem elhanyagolható a település méretének hatása a kisebbségi önkormányzatok számára; a lakónépesség számával egyenes arányban nő a kisebbségi önkormányzatok száma. Míg az 500 fő alatti településeken alig éri el az egy hatodot, addig a 2000 fő feletti települések több mint negyedében van képviselője a kisebbségeknek. Fleck, 2003, 18. o.

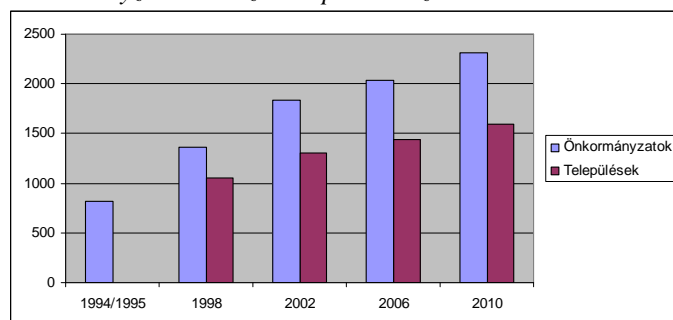
12.3. A kisebbségek önkormányzatai 1994–2010

Az országos adatok választási ciklusról választási ciklusra szemmel látható növekedést mutatnak a megalakult kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségi választásokat kezdeményező települések számában is.

7. táblázat. *Megalakult kisebbségi önkormányzatok 1994–2010 között*

	1994/1995	1998	2002	2006	2010
Bolgárok	4	14	30	38	41
Cigányok	477	771	1 004	1 113	1 245
Görögök	6	18	30	34	37
Horvátok	57	73	107	115	127
Lengyelek	7	32	50	47	49
Németek	162	268	335	378	424
Örmények	16	25	30	31	39
Románok	11	32	44	46	71
Ruszinok	1	9	31	52	75
Szerbek	19	34	43	40	48
Szlovákok	51	73	112	116	122
Szlovének	6	10	13	11	11
Ukránok		4	12	19	23
Összesen	817	1 363	1 841	2 040	2 312
Települések	Nincs adat	1 046	1 308	1435	1 591

1. diagram. *Kisebbségi önkormányzatok számának és a kisebbségi önkormányzatot választó települések számának növekedése*

A növekedés üteme összességében a második választáson emelkedett a legjobban, majd a növekedés üteme lelassult, illetve 2006-hoz képest a 2010-ben megalakult kisebbségi önkormányzatok növekedési intenzitása 2%-kal ismét növekedett.

8. táblázat. *Megalakult kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségi választásokon részt vevő települések növekedési üteme*

Ciklusok	Növekedés aránya	
	Önkormányzatok	Települések ³⁰⁷
1994-hez viszonyítva 1998-ban	40%	
1998-hoz viszonyítva 2002-ban	26%	20%
2002-hez viszonyítva 2006-ban	10%	10%
2006-hoz viszonyítva 2010-ben	12%	10%

Adataink azt mutatják, hogy a kisebbségi önkormányzatok alakításának kedve – ha intenzitását tekintve csökkent is – abszolút számokban növekedett. Ha a 2010. évi választási ered-

³⁰⁷ 1994. évre nincs adat.

ményeket hasonlítjuk az 1994. évi adatokhoz, akkor a kisebbségi önkormányzatok száma 2010-re 65%-os növekedést mutat.

12.4. A vizsgált kisebbségek történelmi múltja és jelene

12.4.1. Cigányok/romák³⁰⁸

A Balkánon a 12–13. század folyamán viszonylagos letelepedettségben élő iparúzó cigányok a 14. századtól kezdve kezdek lassan nyugat felé szivárogni. A kezdetben türelmes és befogadó Nyugat-Európa a 16. században ellenségessé vált a vándorló életformájú, a letelepedett világba beilleszkedni nem tudó közösséggel szemben, és megkezdték kiutasításukat.

A cigányok magyarországi megjelenését a 14. századra teszik.³⁰⁹ A letelepedés utáni évszázadokról csak hiányos és ellentmondásos ismereteink vannak, egy azonban biztos: Magyarországon a törökök kiűzéséig nem üldözték őket; „az állam tehát megtűrte és igyekezett »használhatóvá« tenni a kebelében feltűnt és vándorló cigányokat. A hódoltság alatt vasművesként, tűzmesterként, fegyverkovácsként, borbélyként és zenészként dolgoztak, emellett sátorverők, borbélyok, pribékek, hóhérok, kémek és futárok voltak.”³¹⁰

A 16. században a királyi Magyarországon élő cigányok rendszeres adóztak, ezért szabadon üzhettek iparukat. Vezetőik gondoskodtak az adó beszedésétől, de az igazságszolgáltatástól kezdve minden feladatot elláttak. A nemesség egy része munkaerejük állandó kihasználása érdekében igyekezett birtokára letelepíteni kumpániáikat.³¹¹ A kumpániák viszonylagos autonómiát élveztek, „sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt”.³¹² Együttélésük a többséggel nem okozott problémát, amit Mezey annak tulajdonít, hogy „létfelműjük és a feudális társadalom fejlettségének szintje között kisebb volt a távolság Közép-Kelet-Európában, mint nyugaton.”³¹³

A török hódoltság után a cigányok helyzete a róluk kialakult képpel együtt megváltozott. A béke beköszöntével addigi munkájukra már nem volt kereslet, sőt, mivel értettek a fegyverkovácsoláshoz, kifejezetten veszélyessé váltak a Helytartótanács számára; a Balkánról érkező újabb, oláh cigány csoportjaik vándorló életmódja pedig kifejezetten irritálta letelepedett környezetet.

I. Lipót császár a birodalom területén élő cigányokat 1701-ben törvényen kívül helyezte, majd egy későbbi rendeletében a falvak döntésére bízta a cigányok befogadását. III. Károly 1724-ben a legszigorúbb intézkedésekkel lépett fel ellenük: a cigányokat „mint veszedelmes emberek csordáját ezen királyságban és csatolt részein üldözni és minden lehetséges módon kiirtani és kiküszöbölni, és elégséges intézkedésekkel a lakott területektől távol tartani szükséges”. A falusi lakosságnak megtiltotta, hogy a cigányokat befogadja, megtűrje vagy védelmezze. Azokat, akik nem akarták feladni „közveszélyes”, kóborló életmódjukat, halállal fenyegették meg, s hátukra száműzetésük jeléül 'R' betűt sütöttek.³¹⁴ Ha ezt követően a kóborló cigányt újra elfogták, kivégezték. Akik „észhez tértek”, és a csavargó, henyélő étellel felhagytak, s készséget mutattak a munkálkodásra, azoknak „ígerjének munkájuk arányában mérsé-

³⁰⁸ A „cigány” elnevezés eredetét és tartalmát máig vitatják. Fraser (2000. 52. o.) szerint Görögországból származik, ahol a 11–12. században működött egy *aticinganosz* nevű vallási közösség, amelynek tagjai jövendőmondók és varázslók voltak. Tomka (1983. 37. o.) azt állítja, hogy a név „kivetett”, „kiközösített” jelentés hordozott, de bizonytalan, hogy pontosan kire vonatkozott. A roma elnevezés az oláh cigányok romani nyelvéből ered, és „embert” jelent, használata azonban egyre elfogadottabb mind a romungrók, mind a beás cigányok között.

³⁰⁹ Ligeti, 2004.

³¹⁰ Mezey, 1986. 10. o.

³¹¹ A kumpánia csoportot jelent. Kállai, 2008. 17. o.

³¹² Kállai, uo.

³¹³ Mezey 1986. 9. o. Kiemelés az eredetiben.

³¹⁴ Relegata: száműzött.

kelt bért, továbbá felajánlja a földesuraknak, hogy uradalmaikban vagy birtokaikon befogadják, letelepíthetik a cigányokat” – rendelkezett a császár. A letelepítés érdekében hozott állami és helyi rendelkezések azonban alig mutattak fel eredményeket. A cigányság megélhetési módját tekintve zenélésből, kovácmunkákból, egyéb fém-, és famegművelésből, bér munkákból, illetve lókereskedésből és koldulásból élt.³¹⁵

A kóborló cigányokat először Mária Terézia és II. József kísérelte meg szervezett formában letelepíteni. A királynő a siker reményében a földesuraknak megengedte, hogy cigányokat telepítsenek földjeikre, és a vándorcigányokat továbbra is üldözték. Mária Terézia megtiltotta a cigány népnév használatát, helyette az „új-parasztot”, „új-magyart” tette kötelezővé. A királynő 1767. november 27-i rendelete szerint a cigány szülőktől el kellett venni gyermekeiket, hogy „nevelés végett más nemzetbeli embereknek adassanak át fizetés mellett”. A rendelet szólt arról is, hogy „cigány férfinak pedig ne legyen szabad cigány nővel házasságra lépni”.³¹⁶

Mária Terézia eltiltotta a cigányokat a lókereskedéstől, megszüntette a vajdaság intézményét, és a falusi bírók joghatósága alá helyezte őket. A Helytartótanács 1773-ban kiadott rendelkezései szerint a falusi bírák kötelesek voltak megakadályozni, hogy a cigányok döghúst egyenek; aki ilyet tett, azt többek közt éheztetéssel kellett büntetni. A kóborlás megakadályozására lovaikat a bírónak el kellett árvereztetni. Kovácmesterséget csak akkor végezhettek, ha szerszámaik voltak, és családjuk letelepedett életmódot folytatott – ez vonatkozott a muzsikusokra is. A cigánygyerekeket parasztokhoz kellett adni, a plébánosoknak pedig ingyen kellett a gyerekeket vallásra, írásra és olvasásra tanítani. Mária Terézia „családpolitikája” nem szüntette meg a vándorlást, sőt kiélezte a helyzetet. Megindult az elvesztett gyermekek keresése, a gyermekek szökése, egyre gyakoribbá vált a cigányok és a parasztok ellentéte.

II. József császár a Helytartótanácson belül cigányügyi osztályt állított fel, amely 1783 és 1786 között működött. 1783. október 9-én kiadott pátensével megtiltotta a cigány nyelv használatát, és elrendelte a cigányok rendszeres összeírását. Erdély és Horvátország nélkül 30 241 főt írtak össze, köztük 7647 főt regisztráltak letelepedettként.³¹⁷

Az 1790/91-es Országgyűlés Közigazgatási Bizottságot állított fel a vándorcigányok megrendszabályozására. Azonban a következő évek, évtizedek politikai eseményei, a nemzetállamok születésének és a nemzetiségek függetlenedési kísérleteinek korszakában az állam figyelme kevésbé irányult a cigányokra. Időről időre felmerült a cigányok összeírásának és letelepítésének gondolata, törvényjavaslatok készültek, de a kérdés megoldása mind a cigányok ellenállása, mind a nem következetesen végrehajtott intézkedések miatt megghiúsult.

A 19. század közepétől Havasalföld és Moldva felől a cigány rabszolga-felszabadítást követően, valamint Erdélyből a vándorló életmódot folytató további oláh és beás a cigányok tömegei indultak el Magyarországra felé, és ahogy ma mondanák, „biztonságpolitikai” problémát okoztak országszerte. A betelepülési hullám hatására 1850 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok száma megkétszereződött.

Fényes Elek számításai szerint 1851-ben 83 769, 1867-ben pedig Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát és a Határőrvidéket beszámítva 95 500 cigány élt a Magyar Királyság területén. Kemény István szerint 1850-ben 140 ezer, 1873-ban 214 ezer, 1893-ban pedig 280 ezer cigány volt az országban.³¹⁸

Az 1893-as összeíráskor nyelvük szerint három cigány csoportot különböztettek meg: 1. a létszámát tekintve legnagyobb csoportot, a magyar anyanyelvű romungrókat, magyar cigányokat, akik eredeti nyelvüket elvesztve a középkor óta éltek Magyarországon, 2. a romani

³¹⁵ Soós, 1991.

³¹⁶ A Pallas Nagy Lexikona, 1897.

³¹⁷ A közölt adatokat Soós J. H. Schwicker: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. Wien u. Teschen 1883.* című művéből idézi (63–70. és 74–89. o.), amelyek pontatlanok, mivel a megyék beküldött adatait nem összesítették. Soós, 1991.

³¹⁸ Kemény, 2000. 12. o.

nyelvet és ennek nyelvjárásait beszélő oláh cigányokat, 3. a Dunántúl déli részén letelepedett beás cigányok csoportjait, akik a román nyelv egy archaikus változatát beszélték.

Kemény becslései szerint a 280 ezer főből a mai országterületen 65–66 ezer cigány élt. A Romániához csatolt területeken kb. 160 ezer, a mai Szlovákia területén kb. 40–42 ezerre, a Jugoszláviához csatolt területeken pedig kb. 8–10 ezerre teszi számukat.³¹⁹ Az összeírt cigányok harmada 1850 után érkezett Magyarországra, vagy ezek leszármazottja volt. A mai országterületet figyelembe véve a magyar anyanyelvűek aránya 79,5%, a cigány anyanyelvűeké 10%, a beásoké 4,5% volt, 6%-uk pedig a környező országok anyanyelvét beszélte. Ezzel szemben Erdélyben a romani anyanyelvűek aránya 42%, a román (beás) anyanyelvűeké pedig 39%-ot tett ki.³²⁰ Letelepedettség szerint 88,5% élt állandó lakhelyen, 7,45%-uk félvándornak, 3,3%-uk pedig kóbor cigánynak számított.

A dualizmus cigánypolitikája nem vette figyelembe, hogy a cigányság közel 90%-a 1893-re már letelepedett életmódot folytatott, és házakban élt; a kóborló életmódból következő problematikát összekeverték a cigányságproblematikával, és a beilleszkedés kérdését faji irányba tolták el. A tolvaj, rabló cigányképet igazságtalanul az egész cigányvertikumra rávetítették. Mivel a kóborló cigányokra vonatkozó rendeleteket az érintetteken nem tudták számon kérni, ezért az intézkedéseket a letelepülteken hajtották végre. Az évszázados viszonylagos békés egymás mellett élést a politika jobbító szándékai mellett a 19. században felváltotta a kölcsönös gyanakvás, félelem és agresszió; létrejöttek a sztereotípiák és az előítéletek.

A két világháború közötti években a környező országokból újabb cigány csoportok vándoroltak Magyarországra, így a cigányok munkalehetőségei rohamosan csökkenni kezdtek. Létszámuk ekkor 200 ezerre tehető; többségük már letelepedett életmódot folytatott. A cigányságság folyamatos és tömeges bevándorlása Magyarországra az 1940-es években megszűnt. A II. világháborúban munkaszolgálatra vitték őket, majd a náci megszállás után a cigányok egy részét deportálták. A *porajmos*³²¹ során meggyilkolt áldozatok száma meghaladja a 30 ezret.

A cigányok a II. világháború után kimaradtak a földosztásból. 1945 és 1961 között alig találunk olyan dokumentumot, amelyben foglalkoztak volna sorsukkal.³²²

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozására a többi nemzetiségi szövetség mintájára, a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve 1957. október 26-án került sor. Ligeti szerint a források arra utalnak, hogy a kezdeményezés László Máriától származik, aki a Cigányszövetség első főtitkára lett. Már 1954 augusztusában levéllel fordult a Budapesti Pártbizottsághoz, melyben egy, a cigányság problémáival foglalkozó speciális bizottság létrehozását kérte.³²³ A Cigányszövetség célul tűzte ki, hogy megteremtse az eredeti cigány irodalmat, zenét, más művészeteket, és megőrzi a tudomány számára ősi nyelvüket, de szerepelt az alapító okiratban a munkahelyteremtés, az iskoláztatás, az egészségügy, az életkörülmények javításának általános igénye is. Jelentős tevékenységük volt a negyvenes években alakult cigány szegkövács kisipari szövetkezetek patronálása.

Ezek a célok a nemzetiségi státus elfogadtatását célozták, amit a kezdetektől fogva nem nézett jó szemmel a politikai hatalom. Működésüket egyre inkább lekötötte az egyéni panaszos ügyek intézése, ami azt mutatja, hogy a cigányság körében igen nagy igény volt valami-féle érdekvédelmi szervezetre.

Az MSZMP 1961-ben vett először tudomást a cigányokról. Először is betiltották a Cigányszövetséget, amit az 1961. évi párthatározatban így indokoltak:

³¹⁹ Kemény, 2000. 11. o.

³²⁰ Kemény, 2000. 25. o.

³²¹ Cigány holokauszt

³²² Mindössze négy tanulmány foglalkozik velük: Kálmán 1946. 656–658. o.; Galambos 1947. 1446–1450. o.; Pogány-Bán, 1957.; Pongrácz, 1960. 4. sz. 130–133. o.

³²³ Ligeti-Varga, 1998.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani – nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

A párthatározat deklarálta továbbá, hogy a cigányság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot”, s társadalompolitikai kérdésnek minősítette a „cigánykérdést”. Problémáik megoldásánál „sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését”. Ezenkívül megnevezte azokat a szociálpolitikai intézkedéseket is, amelyek révén „a helyzet megoldható”.³²⁴ A cigányság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló fejezetben kifejtették, hogy a saját nyelv és kultúra ápolása a cigányokat nem illeti meg:

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány tsz-ek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.³²⁵

Az MSZMP számára a cigányság teljes asszimilációja volt a kívánatos cél, a cigány kultúra megőrzése vagy fejlesztése kifejezetten kedvezőtlen fogadtatásra talált. A cigányok közötti kulturális nevelőmunkáról a párthatározat a következőket tartalmazza:

5. Fokozni kell a cigányok között a kulturális nevelőmunkát.

Külön figyelmet kell fordítani az iskoláskorú cigánygyermek nevelésére és oktatására. Törekedni kell arra, hogy mind több cigány fiatal nyerjen szakképzettséget. Meg kell szervezni a cigányifjúság közötti nevelőmunkát a KISZ és a néphadsereg keretében. Nem szabad megengedni a cigány fiatalok elkülönítését. (Külön KISZ-szervezet, külön raj, katonai behívásuk indokolatlan elmulasztása stb.). Küzdeni kell az írástudatlanság ellen, emelni kell a felnőtt cigánylakosság kulturális színvonalát. Be kell vonni őket a társadalom politikai és kulturális életébe. A telepek lakóit képviselő tanácstagot – ahol erre lehetőség van – közülük válasszák ki, s ezt a következő tanácsválasztásnál vegyék figyelembe.³²⁶

A cigánylakosság létszámát 200 ezerre becsülve a következő csoportokat határozták meg: beilleszkedett és beilleszkedés alatt állók (30-30%), be nem illeszkedett „a társadalom terhén élősködő” (félig letelepedett és vándor) cigányok (40%). A 2100 telepen élő cigányság a párthatározatban a három különböző helyzetben lévő csoportot egyként kezelve kifejezetten antiszociális csoportként jelenik meg, amelynek tagjai egészségtelen körülmények között élnek, telepeik „kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya, s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségeknek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban – különösen vidéken – még gyakori a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen.” A cigányok az MSZMP szerint kulturális elmaradottak, analfabéták, nem járnak iskolába, és „a szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak.”

³²⁴ Majtényi–Majtényi, 2005. 409–429. o.

³²⁵ Mezey, 240–242. o.

³²⁶ Mezey, uo.

A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól szóló az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1968. júniusi állásfoglalása³²⁷ szerint a tanácsok igen sokat tettek a telepfelszámolásért:

[...] de nem mozgósították eléggé a társadalmi erőket, így a társadalmi segítség, a nevelő munka nem tartott lépést az állami intézkedésekkel. A társadalmi szervezetek közül főleg a Magyar Vöröskereszt és a Nőtanács tevékenykedik, néhány helyen a Hazafias Népfront és a szakszervezetek is. Legkevésbé aktivizálódott a KISZ; a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa eddig még nem foglalkozott a problémákkal. A különböző erőfeszítéseket a cigányok nem egyformán fogadják. A beilleszkedésben levő réteg élni kíván a lehetőségekkel, maga is részt óhajt venni sorsának javításában. Sokan vannak azonban, akik passzív szemlélői az érdeklükben tett intézkedéseknek, sőt gátolják a helyes törekvéseket. Sok cigánycsalád fejlődése megindult, de többségük helyzetében lényeges változás még nem következett be.³²⁸

Az 1968. évi párthatározat végrehajtását továbbra is a tanácsokhoz delegálták azzal, hogy a tanácsok irányító tevékenységének hatékonyságát és anyagi lehetőségeit tovább kell növelni. A határozat feladatokat jelölt ki a tanácsok számára a diszkrimináció és a szegregáció felszámolására, a cigányok átnevelésére, munkába állításukra, egészségügyi ellátások javítására, a kulturális nevelőmunka fokozására, cigány tanácsok megválasztására.

1974. június 11-én Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága ismét állásfoglalást adott ki a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről, amelyben megállapították, hogy a párt 1961-ben hozott határozatának megjelenése óta:

[...] az egyre kedvezőbbé váló politikai, társadalmi és gazdasági helyzet hatására folyamatosan tovább javultak a cigánylakosság élet- és munkakörülményei. [...] A Politikai Bizottság határozata és az annak nyomán született központi intézkedések kedvezően éreztették hatásukat a cigánylakosság helyzetének javításában, [...] a cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyelőre tovább növekednek, s egyre jelentékenyebb társadalmi hatásuk.³²⁹

A levont következtetésekből az olvasható ki, hogy bizony sok tennivaló maradt még hátra. Mint mindig, most is meghatározták a feladatokat:

A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében: a Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak továbbra is feladata a cigánylakosság helyzetét, a központi és helyi szervek ez irányú munkáját rendszeresen áttekinteni, s a szükségnek megfelelően észrevételeket tenni, javaslatokat adni, a felmerülő időszerű kérdésekben koordinálni, illetve állásfoglalásaival az érdekelt szerveket befolyásolni, azok számára segítséget nyújtani. Tervszerűen folytatni kell a megyei tanácsi szervek beszámoltatását, munkájuk ellenőrzését és segítését.³³⁰

A cigányok önszerveződését továbbra sem engedélyezték. Az MSZMP a PB 1961. évi állásfoglalását idézve leszögezte, hogy a cigányok továbbra sem tekinthetők nemzetiségnek:

³²⁷ Míg a nemzetiségek helyzetét 10, a cigányokét 5 évente értékelték.

³²⁸ Mezey, 1986. 243. o.

³²⁹ Mezey, 1986. 250. o.

³³⁰ Mezey, 1986. 259. o.

Abban a felvetődött elvi, szemléleti kérdésben, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság sajátos néprétegnek vagy nemzetiségnek tekintendő-e, az álláspont továbbra is az lehet, amit a Politikai Bizottság említett határozata tartalmaz: a cigánylakosság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot; problémáinak megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, s biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Az Alkotmány e jogokat a cigánylakosság részére is biztosítja, ugyanakkor az eddiginél határozottabban érvényt kell szerezni a kötelességek teljesítésének is.

Nem támogathatók egyes cigány értelmiségieknek és ciganológusoknak azok a törekvései, hogy létesüljön cigányszövetség, cigányhetilap induljon, Budapesten cigányszínház jöjjön létre.

Nem indokolt a cigány tanulók által nagyobb számban látogatott iskolákban a két nyelvű oktatás bevezetése, mert a cigány nyelv fejlettségi foka nem alkalmas tudományos anyag közlésére, ezen túlmenően a cigánylakosság mintegy háromnegyed része már csak magyar nyelven beszél. A cigányul és román nyelven beszélők az ország különböző területein szétszórta, legalább tízféle, egymástól eléggé eltérő dialektusban beszélnek. Az eddiginél tervszerűbb és átfogóbb munkával célszerű elvégezni a Magyarországon élő cigányok kulturális, eredeti népművészeti értékeinek feltárását, összegyűjtését, megőrzését, közreadását, az e téren folyó különféle kutatótevékenység egyeztetését.³³¹

1979 áprilisában az MSZMP KB Politikai Bizottsága értékelt a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról hozott 1961. évi 18 éves párthatározatot. A bevezető sorokban ezt olvashatjuk:

A határozat végrehajtására tett eddigi intézkedések pozitív hatással voltak a cigányok életkörülményeire: lényegesen kiterjedt foglalkoztatottságuk, lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyaik kedvezőbbé váltak. Társadalmi beilleszkedésük erőteljes differenciálódást indított el közöttük.

Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot. A telepeken lakók életkörülményei ma is rendkívül súlyosak. Jelentős számú cigány él a társadalmi átlagszint alatt. Viszonylagos elmaradottságuk nem mérséklődött a megtett intézkedések arányában.³³²

A határozat most sem lépett túl az általánosságokon. A megállapítások mögött nem álltak elemzések; a sikertelenség okainak magyarázatára, mint eddig is, most sem került sor. A feladatok megállapításában ismét az elvek kaptak kiemelkedő fontosságot, a gyakorlat, a végrehajthatóság szóba sem került.

1984-ben a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készített jelentést a magyarországi cigánylakosság helyzetéről és az időszerű feladatokról, amit az Agitációs és Propaganda Bizottság tárgyalt meg. Az Agitprop Bizottság megállapította, hogy az 1979. évi határozat nyomán „életbe léptetett intézkedések hatására a hazai cigánylakosság életkörülményei javultak, és fő vonásait tekintve kedvező irányú átalakulás jellemzi társadalmi helyzetét is”.³³³

Ebben a határozatban nevezik a cigányságot először sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportnak. Természetesen, mint mindig, a cigányság anyagi helyzete a történelmi elmaradottság és kirekesztettség körülményeihez képest jelentősen javult, gazdasági hátrányát sikerült csökkenteni. Az anyagi körülményeiket tekintve felzárkóztatott

³³¹ Mezey, 1986. 261. o.

³³² Mezey, 1986. 265. o.

³³³ Mezey, 1986. 275. o.

családok azonban még mindig alig tettek ki 20-25%-ot. A cigányság 40-55%-a még mindig a létminimum szintje körül, 20-25%-uk pedig igen rossz anyagi körülmények között, halmozottan hátrányos helyzetben élt. 23 év telt el az első cigányokról szóló párthatározat óta...

1985-ben változás állt be a cigányok csoportmegítélésében. A Hazafias Népfront cigány aktivistáiból végre létrehozták az Országos Cigánytanácsot. Ekkor alakulhattak meg „hivatalosan” az első cigány kultúracsoporthoz. 1986 nyarán pedig a cigányság kulturális érdekképviseletének ellátására közművelődési szervezetként a Kultuszminisztérium felügyelete alatt újjászervezték a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, melynek tagjai és tagszervezetei is lehettek. A cigányok is kaptak egy lapot, a *Romano Nyevipét*.

1989 februárjában a Hazafias Népfront a cigányság teljes érdekképviseletének ellátására az Országos Cigánytanács tagjaiból megalakította a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségét. 1988 végén Mezei István és Náday Gyula, az Országos Cigánytanácsnak egy, az átalakulással összefüggő belső körlevelében még arra kérték az érintetteket, hogy a Vass Csaba, a HNF OT Társadalompolitikai Osztályának vezetője által javasolt Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége elnevezés helyett támogassák az Országos Cigánytanács Szövetsége elnevezést, mert az előbbi „még magas, és nem akarunk nemzetiség lenni”. Mindenesetre a tagsággal és tagszervezetekkel rendelkező szövetség a cigányság önálló politikai képviseletére törekedett. A Nemzetiségi Kollégium 1989. április 24-i alakuló ülésén kijelentették: „A cigányság már eldöntötte nemzetiségi státuszát, és egyenrangú partnerként követeli közösségi jogait és vállalja ezzel járó kötelezettségeket is.”³³⁴

1989-ben szinte robbanásszerűen kezdődött el a cigányszervezetek alulról jövő szerveződése. Megalakult a *Phralipe* Független Cigány Szervezet, az *Amalipe* Cigány Kultúra és Hagyományörző Egyesület, a Cigány Ifjúsági Szövetség. A *Phralipe* ugyanezen a néven cigány irodalmi és közéleti folyóiratot adott ki. Pártokat alapítottak, de ezek rövid ideig és nem megfelelő hatékonysággal működtek. A cigányok szervezetei részt vettek a kisebbségi törvény kidolgozásában. 1994-től dinamikusan fejlődő kisebbségi önkormányzati rendszerrel és civil szerveződések, valamint alapítványok rendkívül széles hálózatával rendelkeznek. A választási ciklusokban mindig a legnagyobb számban állítanak képviselőjelölteket és mindig a legtöbb kisebbségi önkormányzatot hozzák létre. Bár népszámlálási létszámuk 190 046 fő, tényleges létszámukat 570-650 ezer főre becsülik.

Létszámukhoz képest intézményhálózatuk szűkös. A működő cigányok oktatási intézményeket nem a cigány kisebbségi önkormányzatok működtetik, azok alapítványi, illetve helyi önkormányzati kezelésben állnak. Az Országos Cigány Önkormányzat 300 m²-es, színházteremmel is rendelkező Dohány utcai székházában nyílt meg 2005-ben az Országos Cigány Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóhely. Ugyanitt kapott helyett az Országos Roma Könyvtár Levél- és Dokumentumtár. Az Országos Cigány Információs és Művelődési Központot 1998-ban az Országos Cigány Önkormányzat hozta létre, amely szintén a székházban működik.

A cigányok médialehetőségeik azonban viszonylag széles körűek. A *Lungo Drom*, *Világunk*, *Amaro Drom*, *Kethano Drom*, *Glinda* című lapokat a Kisebbségekért Közalapítvány támogatja. A Magyar Televízióban sugárzott műsorok: „Cigány magazin”, „Roma fórum”, „Együtt.” Internetes fórumok: www.romaweb.hu, www.romnet.hu, www.oco.hu, www.rominfo.org www.c-press.hu. A Rádió C Kisebbségi Műsorszolgáltató Kht. Budapest és vonzáskörzetében élők részére 2013-ig kapott lehetőséget műsorszolgáltatásra.

Kutatásunk két csoportra, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő romungrók és a Baranyában élő beások kisebbségi önkormányzataira terjedt ki.³³⁵

³³⁴ Györi Szabó, 1998. 201. o.

³³⁵ Fleck és Virág szerint a beások eredeti származási helye bizonytalan; általában csak annyi tudható, hogy mielőtt elindultak volna Magyarország felé, huzamosabb ideig Romániában éltek. Ezt bizonyítja az általuk beszélt nyelv is, mely a román nyelv egy dialektusának régi, nyelvújítás előtti formája. A beás szó etimológiailag a bányász jelentésű *băjas* szóból ered, mely utalhat eredeti, Romániában üzött foglalkozásukra. Olyan módon

12.4.2. Görögök

A magyar–görög kapcsolatok története az Árpád-házi királyok idejére nyúlik vissza, amikor a magyarok első keresztény püspöke Hierotheosz, görög szerzetes volt, és számos görög kolostor működött az országban.³³⁶ A vallási kapcsolatokon túl a görög és a magyar uralkodó családokat számos házassági kötelék fűzte egymáshoz,³³⁷ de az Árpád-ház kihalása után az ortodoxokat kiűzték Magyarországról.

A magyarországi görögök történelmében két, egymástól élesen elváló, folytonosság nélküli korszak különíthető el. Az első diaszpóra a törökök tartós balkáni berendezkedésétől a 19. század végéig tartott, a második diaszpóra pedig 1948-tól napjainkig tart.

A 16. századtól ortodox vallású görög kereskedők érkeztek Erdélybe, majd Pestre, akik 1720-as évekig inkább közvetítő kereskedelmet folytattak, és kevesen telepedtek le véglegesen.³³⁸ Kereskedelmi versenytársakkal nem kellett megküzdeniük, ráadásul kiváltságos vámtarifákat élveztek.³³⁹

Az 1740-es években a görög kereskedők 23 magyarországi megyében voltak jelen. Korabeli adatok szerint a görögök létszáma megközelítette a húszszert.³⁴⁰ 1775-ben végzett összeírás szerint csak Pest megyében 57 településen éltek görögök; legnagyobb kolóniáikat ekkor Kecskeméten, Szentendrén és Vácott találjuk.

A görög kereskedők kereskedelmi „kompániákat”, társulásokat hoztak létre, ezzel párhuzamosan egyházközségeket alakítottak. A 18. század végén 25 kompánia működött Magyarországon. A görög kereskedők térhódítását törvényekkel és helytartótanácsi rendeletekkel igyekeztek visszaszorítani. Az „1741. évi XXIX. törvénycikk a görögök, örmények és ráczok kereskedéséről” a szabad kereskedelmi tevékenység folytatásához megkövetelte családjuk életvitelszerű jelenlétét Magyarországon és a magyar állampolgárságot. A görögök a magyar állampolgársággal elveszítették volna a török alattvalóknak biztosított vámkedvezményeiket, ezért 1772-ben a kormányzat eltörölte ezeket. Egy 1774-ben kiadott helytartótanácsi rendelet kimondta, hogy kereskedelmi szabadságot csak a honosított görögök élvezhetnek, és kötelezővé tette a török alattvalóként Magyarországon élő görögnek a hűségeskü letételét.

A hűségeskü letétele után a görög kereskedők legvagyonosabb része Pesten és Budán telepedett le, ahol élénk szellemi központot hozott létre. Könyveket adtak ki, és gazdasági, pénz-

ragadhatott ez rájuk, mint ahogy magyarul gyakran illették őket a „teknővájók” címkével, míg ez volt a meghatározó foglalkozásuk. A beások anyanyelvüket tekintve a magyarországi cigány lakosság kb. 8%-át teszik ki (Fleck–Virág, 1999. 1. o.). Havas Gábor kutatásai szerint (1982. 69. o. 1994. 65–67 o.) a teknővájó beások nagy része 1893 után földesúri telepítések során került horvát és szerb területről a Baranyába és Somogyba, de beáramlásuk a két világháború között és közvetlenül a háború befejezése utáni években is folytatódott. A baranyai beás cigányok három etnikai csoportra oszthatók. A mucsánok kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek a határon túl élő horvátokkal, nyelvükben sok a horvát eredetű szó. Az argyelánok romániai bánáti dialektust beszélnek – a beások többségét ők teszik ki. A Nagyváradról 1910 körül elinduló ticsánok Szabolcs-Szatmár megyén keresztül érkeztek Baranyába.

³³⁶ III. Ince pápa szemrehányó leveléből tudjuk, amelyet I. Imre magyar királyhoz intézett 1204-ben, hogy az országban csak egy latin kolostor működött számos görög kolostorral szemben. Caruha, 1994.

³³⁷ Szent László király lánya, Piroska, II. Ioannész Komnénosz császárhoz ment feleségül. Az Ortodox Egyházban a mai napig szentként tisztelik. V. István leányát, Annát II. Andronikosz Paleologosz császár vette feleségül. István anyja, Margit-Mária (IV. Béla felesége) viszont I. Theodorosz Laszkarisz bizánci császár leánya volt. Caruha, 1998.

³³⁸ A 18. század elején a görög gyűjtőnévként szolgált a Balkánról érkező görög nyelvet beszélő és ortodox vallású kereskedők csoportjainak megnevezésére, akik között voltak szerbek, bosnyákok, bolgárok, monostiri albánok, cincárok (elszlávosodott vagy elgörögösödött románok), moldovánok, örmények is. Lásd Skevis–Athanasiou, 1998.

³³⁹ Üzleti sikereiket az 1718. évi pozsareváci békeszerződésben kikötött vámkedvezményeknek köszönhetik. Bár lehetőséget csak a török árukkal való nagybani kereskedelemre kaptak, jelentős részt vállaltak a terménykereskedelemben, a hitelezésben is. Skevis–Athanasiou, 1998, Bácskai, 2006.

³⁴⁰ Füves, 1971, Seirinidou, 2006.

ügyi és bankári tevékenységük mellett részt vettek a város kulturális-szellemi életében; vagyonuk jelentős részét áldozták a magyar kultúra fejlesztésére. 1780-ban 46 görög kereskedő élt Pesten, akik közül többen nemességet is szereztek, köztük a *Haris, Nako, Murati, Sina* család.³⁴¹

A Magyarországon élő görögség a 18. század második felében 30 egyházközséggel és 26 iskolával rendelkezett. Egy 1809-ben keletkezett iskolaalapító okirat az oktatás hármasként a következőkben határozza meg:

A görög iskolák feladata a király és a haza számára hasznos polgárokat nevelni s őket ó- és újrög nyelven olyan tárgyak oktatásában részesíteni, amelyeknek ismerete mind a hit és az erkölcs dolgában, mind pedig a kereskedelmi és polgári életben nélkülözhetetlenek.³⁴²

A száznál is több főt számláló jelentős görög közösség gyermekeinek taníttatását biztosítandó 1812-ben Pesten görög tanítóképző intézet nyílt.

II. József császár türelmi rendelete lehetővé tette számukra a templomépítést, amelyre jelentős összegeket fordítottak. Pesten 1801-ben szentelték fel a pesti görögök által építtetett legnagyobb magyar ortodox templomot.³⁴³

1821-től, az önálló Görögország létrejötte után a görögök száma Magyarországon lassan csökkenni kezdett – egyre többen települtek vissza, az itt maradók pedig asszimilálódni kezdtek, és a lassan beolvadtak a magyarságba.

Az 1848/49-es magyar forradalom idején Pest város polgármestere Terzisz Konsztantinosz görög nagykereskedő volt, aki a magyarországi görögök többségével együtt az 1848-as szabadságharc mellé állt.

Az 1850-es adatok szerint 9915 görög anyanyelvű személy élt 81 településen. A görögség száma 1869-ben azonban már csak 3 ezer fő körül mozgott, és száz év alatt gyakorlatilag teljesen beolvadt a magyarságba. 1930-ban 65, 1941-ben 46 görög anyanyelvű személyt írtak össze.³⁴⁴

A ma Magyarországon élő görögök az 1946–1949 között lezajlott és a kommunista baloldal vereségével végződő polgárháború alatt, illetve azt követően menekülteként érkeztek Magyarországra.³⁴⁵ 1948 tavaszán a görög polgárháború szemben álló felei között vetélkedés kezdődött, hogy a kormányerők vagy a kommunisták mentenek-e ki több gyereket az ország északi részén dúló polgárháború poklából.³⁴⁶ A kommunisták úgy ítélték meg, hogy délre menekített gyermekeiket majd ellenük fogják nevelni, a görög kormány pedig az erre adott ellenreakciót gyerekrablásnak minősítette. A görög kommunista párt gyermekmentő akciójának következtében mintegy 30 ezer, a legkülönbözőbb korú macedon és görög gyermek került külföldre azzal, hogy amíg a háború tart, illetve amíg a szocialista forradalom nem győzedel-

³⁴¹ Sina György, aki báróságot szerzett, Széchenyi Istvánnal együtt vett részt a Lánchíd megépítésében, és a hídépítés egyik legnagyobb finanszírozója volt. Anyagi támogatást nyújtott továbbá Széchenyi vasútépítési és folyamszabályozási terveihez és vállalkozásaihoz is. A Monarchiában az Osztrák Nemzeti Bank igazgatója, és Görögország bécsi főkonzulja volt. Fia, Simon a legnagyobb felajánlott összeggel Széchenyi mellett a Magyar Tudományos Akadémia alapítója, majd igazgatótanácsának tagja volt, aki bőkezű mecénásként adakozott mind Magyarországon, mind Görögországban.

³⁴² Idézi Caruha, 1998.

³⁴³ A Petőfi téren álló és a Magyar Ortodox Egyházközség tulajdonában álló Nagyboldogasszony templomot Rákosi Mátyás 1951 az orosz ortodoxoknak ajándékozta, így az ma Moszkvai Patriarchátushoz tartozik. Tulajdonjogáért évek óta vita folyik a Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus és Moszkva között.

³⁴⁴ Kozma, 2003. 328. o.

³⁴⁵ Füves, 1973, Caruha, 1998.

³⁴⁶ A görög polgárháborúról lásd Nikolakopulosz–Rigosz–Pszalidasz, 2006.

meskedik Görögországban, addig a gyerekekről a baráti szocialista országokban gondoskodnak.

Magyarországra 1948-ban mintegy 3000 gyermek érkezett.³⁴⁷ Az első csoportokkal szülők, felnőttek nem jöhettek. A falvakban 17-18 éves lányokra, „anyákra” bízta a gyerekeket, akik összetartották és gondozták a falujukból összeszedett 20-30 gyereket egészen Budapestig.³⁴⁸ Magyarországra érve a gyerekeket életkoruk szerint szétválasztották, és különböző otthonokba helyezték el őket, ahol az általános iskolai szinten 80%-ban görögül, 20%-ban pedig magyarul tanultak.³⁴⁹

A harcokban részt vett partizánok, illetve a kommunista erők hadseregének, az ELASZ-nak³⁵⁰ a tagjai, családtagjaik és segítők – görögök és kisebb létszámban a Görögország északi részén élő és a polgárháborúban ugyancsak részt vett szláv ajkú macedónok³⁵¹ – 1949-től kezdve menekültek a befogadó szocialista országokba. Velük kb. 6-7000-re nőtt a magyarországi görög diaszpóra létszáma.³⁵² A létszám a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével létrejövő kiszámú repatriálás, a szocialista országok közötti görög menekültek cseréje miatt ingadozott. A legmagasabb létszámot, 9000 főt 1951-ben regisztrálták; számuk ettől kezdve csökkent. 1956 után az elvándorlás ismét lendületet kapott, majd a hetvenes évek közepéig négyezres létszám körül megállt.³⁵³

A görögök 263 különböző településről érkeztek. Elhelyezésükre az ország legkülönbözőbb településein ideiglenes szállásokon került sor. 1950-ben Budapesten a Kőbányai út és Hungária körút sarkán álló dohánygyárban 6-12 négyzetméteres, mellékhelyiségek és konyha nélküli szükséglakásokat alakítottak ki, és ide helyeztek el 400 családot. A telepen belül létrehozták a Manolisz Glezosz iskolát, ahol a gyerekek görög nyelven tanulhattak egészen 1963-ig, a kolónia felszámolásáig. A kolónián színház is működött és élénk kulturális élet zajlott. A Menekültek Bizottsága 1950. június 11-én *Laikosz Agonasz* (Népharc) néven napilapot indított, de az ötvenes évek közepétől már csak hetente kétszer jelent meg két oldalon. A görög nyelvű lap szombati számához macedón mellékletet is fűztek az észak-görögországi szláv ajkúak számára. A lapot 1975-ben megszüntették.

Mivel a politikai helyzet alakulásával egyre kevésbé látszott lehetségesnek a visszatérés Görögországba, az MDP 1950-ben elhatározta a többségében földműves görögök számára egy falu felépítését. A falu a Fejér megyei Ináncs közelében épült fel Görögfalva 8 hónap alatt, benne 301 egyszobás és 117 kétszobás házzal, óvodával, iskolával, orvosi rendelővel, könyvtárral, kultúr-, tanács- és pártházzal. A településen 360 család kapott lakást. 1952-ben a település felvette a görög kommunista mozgalom egyik vezetőjének, Nikosz Beloiannisznak a nevét, az utcákat pedig a lakosság javaslatai alapján görög hősökről nevezték el.

³⁴⁷ „A *Szabad Nép* 1948. április 8-i száma hírt ad arról, hogy 840 fős görög menekült gyermekcsoport érkezett Magyarországra. A Segélybizottság április 10-i jelentése szerint folyó hó 3-án este kapta a hírt arról, hogy kétezer görög gyermeket kell Magyarországon elhelyezni. A jelentés szerint három vonat érkezett: Az első gyermekvonat 860 gyermekkel és felnőttel, illetve anyával április 17-én este 9 órakor érkezett. A második szerelvény 720 gyermekkel és 18 felnőttel 9-én reggel 9 órakor és a harmadik ugyancsak 9-én délután 607 gyermekkel és 5 felnőttel. Ettől kezdve folyamatosan érkeztek Magyarországra a görög menekültcsoportok.” Caruha, 1998.

³⁴⁸ Az információt Fokasz Nikosznak köszönöm.

³⁴⁹ 85. interjú.

³⁵⁰ Az ELASZ (Görög Népi Felszabadító Hadsereg) az 1941. szeptember 27-én megalakult EAM (Kommunista Nemzeti Felszabadítási Front katonai szervezete) volt.

³⁵¹ Az égei makedónok 2002 tavaszán a kisebbségi törvény alapján országos aláírásgyűjtést kezdeményeztek az önálló, makedón kisebbségi státuszért. Kezdeményezésüket az OVB határozatilag jóváhagyta, de a szükséges ezer aláírást nem tudták összegyűjteni.

³⁵² A források a mai napig nem biztosak a létszámadatokban. Egyes források 9000 görög menekülttről tesznek említést, mások 10-11 000 főről szólnak.

³⁵³ Kozma, 2003. 329. o.

A görögök száma Beloiannisban az 1952. évi 1820 főről napjainkra 283 főre csökkent. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a község 1185 lakójának kétharmada magyar, egyharmada görög. Ma egyedül itt működik görög nyelvoktató iskola, ahol a tanulók nem egészen kétharmada tanulja a görög nyelvet és irodalmat – akkor is, ha nem tartozik a görög kisebbséghez. Az általános iskolában folyó görög nyelv- és irodalomoktatást a görög állam messzemenően támogatja.

Az itt élő szétszakadt és szétszakított görög családok számára a legnagyobb problémát az ötvenes években a családgyesítés jelentette. 1953/54-es tanévben 950 görög gyerek volt vidéki gyermekotthonokban család nélkül.³⁵⁴ A családtagokat sok esetben egymástól távoli országokba szórták szét, és egy-egy országon belül is máshová kerültek. Előfordult, hogy egy család négy gyermeke Magyarországon volt, de miután édesapjuk meghalt a harcokban, édesanyjukat Prágába menekítették, annak ellenére, hogy kérte, gyermekei közelében lehessen. Volt olyan is, akinek Görögországban maradt az egész családja, és csak 25-30 év után találkozhatott velük és a rokonsággal. Olyan családról is tudunk, ahol az apa Görögországban maradt, az anya Csehszlovákiába került, az egyik gyerek Pesten, a másik Tótkomlóson, magyar családnál élt.³⁵⁵

Természetesen a családok keresték egymást, és ha megtalálták tagjaikat, akkor a különböző emigráns görög bizottságokon vagy a Nemzetközi Vöröskereszt szervezetein keresztül próbálták meg összehozni a családot. A családgyesítés csak nagyon lassan haladt, és hosszú éveket kellett akkor is várni, ha a családtagok szocialista országokban éltek. Csak Sztálin halála után, amikor normalizálódott a helyzet Jugoszláviával, nyílt lehetőség az egyesítésre, de akkor is csak olyan feltételekkel, hogy Magyarországról csak azok a gyerekek távozhatnak szüleikhez, akik még nem töltötték be a 15. évüket, ide pedig a 20 év alattiak jöhetnek szüleikhez. A volt szocialista országok arra törekedtek, hogy a már befogadott menekültek száma ne nagyon változzon. Az 1954-es MDP-jelentése szerint:

Főként a közvetlen családtagokat kell összeköltöztetni. Másrészt a népi demokráciák között bizonyos arányszámot kell tartani és tárgyalások során figyelembe kellett venni a saját és az egyes országok elhelyezési nehézségeit. A családok összeköltöztetése során a népi demokratikus országokba 853, a Szovjetunióba 196, összesen 1049 fő távozott. A hozzánk telepített személyek száma 775. Hátra van még egy csoport (80-100 fő) fogadása, illetve küldése Lengyelországba és Csehszlovákiába. Ezzel részünkről lényegében befejeződik a családok összeköltöztetése.³⁵⁶

Egy 1954-es felmérés szerint a munkaképes görögök 82%-a az iparban, 7%-a a mezőgazdaságban és 11% egyéb munkaterületen kapott munkát. Az iparban dolgozók kb. 60%-a pedig valamilyen szakmai képzésben is részesült.³⁵⁷ A görög szakmunkásokat Budapesten kívül az iparosodó városokba, Miskolcra, Ózdra. Tatabányára, Dunaújvárosba telepítették. A pécsi kolónia az 1960-as évek elején létesült.

A katonai junta bukásáig nehéz volt a kapcsolattartás az otthoniakkal, de 1974-ben a kommunista párt kihirdette, hogy lehet hazamenni. Ekkor sokan elindultak, de hazatelepedésüket nagyban akadályozta, hogy nem voltak sem görög, sem magyar állampolgárok, hontalanként, Magyarországon letelepedett külföldiként éltek még az itt született görög gyermekek is. Mivel Görögország bizalmatlan volt a kommunista hazatérők iránt, a görög állampolgárság

³⁵⁴ A gyermekotthonokban felnőtt gyerekek hálájuk jeléül 2005-ben *Köszönjük Magyarországnak* címmel Budapesten kiállítást rendeztek a gyermekotthonokban eltöltött éveikről és emlékkönyvet adtak ki.

³⁵⁵ Számos hasonló megrázó emberi történetet ad közzé Papadopulosz, 2000. 251–267. o., Szekevisz, 2003, Theoharidis, 2008.

³⁵⁶ Idézi Caruha, 1998.

³⁵⁷ Dzindzisz, 1994.

megszerzése hosszú éveket vett igénybe, de nem volt könnyebb magyar állampolgársághoz jutni sem. Miután a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Görög Kommunista Párt, valamint a két ország kormánya 1981-ben az érintettek tudta nélkül megállapodott a menekült státus megszüntetéséről, a magyarországi görögök előtt három lehetőség állt, amiről háromhavi gondolkodás után kellett dönteniük: felveszik a magyar állampolgárságot, és Magyarországon folytatják az életüket; a görög állampolgárságot felvéve Görögországba repatriálnak; vagy egy harmadik országba települnek át.³⁵⁸ A görögség nagy része felvette a magyar állampolgárságot, és Magyarországon maradt. 1951–1974 között 168, 1983-ban 818 görög állampolgárságát (vissza)szerzett személy tért vissza véglegesen Görögországba.³⁵⁹ A Magyarországon maradók közül a kilencvenes években egyre többen kérvényezték és kapták meg a görög állampolgárságot is.

A görögök létszáma a nyolcvanas évekre állandósult.³⁶⁰ Az 1990. évi népszámláláson 1641 fő vallotta görög anyanyelvűnek magát; ez a szám a 2001. évi népszámlálás idején már 1921 fő volt, ami 17%-os növekedést jelent. Nemzetiségét tekintve pedig 2001-ben 2509 fő tartotta magát görögnek.³⁶¹

A Magyar Rádió 1949-ben indult görög adásait 1983-ban szintén megszüntették – mintha a visszatelepülési lehetőséggel a görög nyelv is megszűnt volna az országban. A visszatelepülés lehetőségével megszűnt a Magyarországi Görögök Politikai Egyesülete, helyét a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának irányításával az 1982-ben megalakult Szillogosz, a Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete vette át. Az egyesület nagy nehézségek árán 1984-ben kiadott egy tájékoztatót, amely megszakításokkal ugyan, de közel 10 éven át, 1993-ig, megszűnéséig, évenként egyszer görög és magyar nyelven jelent meg.

A görögök mai kiadványai is kétnyelvűek. A Fővárosi Görög Önkormányzat 1995–2003 között adta ki az *Enimerotiko Deltio* című negyedéves információs kiadványt, amit az *Ellinizmosz* váltott.³⁶² A *Kafenio* című társadalompolitikai és kulturális folyóirat 1995 óta az Országos Görög Önkormányzat kiadásában lát napvilágot. Az első görög diaszpóra tagjainak gyerekei vallási iskolába jártak. A második diaszpóra kommunista tagjai nem igényeltek saját templomot – aki mégis szerette volna vallását gyakorolni, az más ortodox templomot keresett fel. A rendszerváltás után egyre nagyobb igény mutatkozott egy saját görög ortodox templomra, amelyet 1996-ban Beloianisz faluban szentelt fel Mihail, Ausztria Metropolitája Szent Demeter Nagyvértanú, Szent Konstantin és Heléna tiszteletére.³⁶³

Az országos önkormányzat már első megalakulásakor, 1995-ben elsődleges figyelmet fordított az anyanyelv használatára, tanítására – a képviselők, munkatársak maguk is nap mint nap tapasztalták, hogy maguk is gyakran váltanak nyelvet beszéd közben. „*Ha ma összejövünk, vegyesen beszélünk, mert sok a vegyes házasság. Amikor a görögök rájöttek, hogy egyhamar nem lehet visszamenni, akkor kezdődtek a vegyes házasságok.*”³⁶⁴

³⁵⁸ Részlet a Fokasz Nikossal készült interjúból.

³⁵⁹ Az emigránsok közül 1983-ig 986 fő települt haza, ami a 4800 személyt számláló közösség 23%-át jelentette, majd a következő nagy repatriálási hullám miatt a hazatelepültek aránya 1986-ra elérte a 68%-ot, azaz 3270 főt. Az emigráció során bekövetkezett kultúraváltást tükrözi az a tendencia, hogy a hazatelepültek csaknem fele Athénba vagy Thesszalonikibe költözött, annak ellenére, hogy az emigrációra kényszerültek csaknem fele Makedóniából származik, további 40%-ot tesznek ki az ipiroszi, thrákiai és thesszáliai menekültek, viszont az Athénban és Thesszalonikiben születettek aránya 1% alatt van. Hajdú, 2001.

³⁶⁰ Papadopoulos, 1996. 57. o.

³⁶¹ Kozma, 2003. 343. o., 352. o.

³⁶² Papadopoulos, 2005.

³⁶³ A hívó görögség a görögkeleti ortodox vallást gyakorolja. 1949-ig a Karlócai (szerb) metropolita jurisdíktója alá tartoztak, 1949-ben a Magyar Ortodox Egyház keretében, a moszkvai pátriárka fennhatósága alá kerültek. 2000 óta a Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus egyházi főhatóságát ismerik el. Beloianisz egyházközössége a Patriarchátus, a Magyarországi Görög Ortodox Exarchátusa alá tartozik.

³⁶⁴ 84. interjú.

Az országos önkormányzat megalakulása után újjászervezte a nyelvoktatást; a Görög Iskola 1995-ben kezdte meg működését vasárnapi iskola formájában 25 fővel kötelező óraszám és kvótapénz nélkül, bár a mindenkor oktatási és kulturális minisztérium külön keretéből kaphatott támogatást.³⁶⁵ Egy idő után a görög anyanyelv megtanulása utáni igény növekedni kezdett és a gyerekek hétköznapi napokon is elkezdtek nyelvórára járni. A nagy érdeklődésre való tekintettel 2004-ben az országos önkormányzat a vasárnapi iskola átalakítása mellett döntött: 12 Évfolyamos Kiegészítő Görög Nyelvoktató Iskola néven kiegészítő iskolává alakították, ahol az oktatás hétfőtől péntekig öt tanteremben folyik délután négy és fél nyolc között. A tananyagot sztetenderdizálták: négy nyelv és irodalom, valamint egy népismeret óra van. Budapesten az iskola az országos önkormányzat irodahelyiségeiben működik – ide járnak a legtöbben –, emellett Miskolcon, Pécsen, Komlón, Sopronban, Szegeden és Tatabányán folyik nyelvoktatás. A tanárok Görögországból érkeznek, vagy az 1971 óta működő Újkori Görög Tanszéken végzett hallgatók közül kerülnek ki, akik között nem egy magyar anyanyelvű és nemzetiségű is van. A tanulók létszáma 270 körül ingadozik. A Görögországból érkező tankönyvek mellett az itt élő görögök szakemberek saját tankönyveket írtak. Az iskolához szorosan kapcsolódik a *Neaniki Szkini* nevű amatőr színház, amely 2004-ben alakult. A Görög Országos Önkormányzat 1998-ban zeneoktatást indított, és közművelődési is iskolai könyvtári feladatok ellátó könyvtárt alapított. A 12 évfolyamos görög nyelvoktató iskola mellett az országos önkormányzathoz tartozik a könyvtár és a Magyarországi Görögök Kutatóintézete is, amelyek az országos és a fővárosi önkormányzat elhelyezésére szolgáló ingatlanban működnek.

A görög kisebbség csak Budapesten tudott területi listát állítani. 2006-ban Baranya megyében kettő, BAZ megyében egy görög kisebbségi önkormányzat alakult.

12.4.3. Németek: szászok és svábok

A németek nagyobb számú bevándorlása Géza fejedelem idején kezdődött meg. István király felesége, a Bajorországból származó Gizella, Szatmárba telepített németeket. 1162 előtt II. Géza hívására Flandria és a Rajna vidékéről vallonok és főleg szászok költöztek Magyarországra, ezek az erdélyi Szeben vidékén (ma Románia) és a Szepességben (ma Szlovákia) telepedtek le. Uralkodás alatt mintegy 200 autonóm berendezkedésű település jött létre Erdélyben, és kb. 60 a Szepességben. Jelentős kiváltságokat kaptak (például szabad bíróválasztás, ügyeik saját elöljáróik általi intézése, előjogaik tulajdon választott szerveik révén biztosított védelme), amivel megalapozták a szepességi városok és az erdélyi szász székek önkormányzati fejlődését.³⁶⁶

További nagy német betelepítésekre a 12. és a 13. században került sor. Az államalapítás német katonanépesítése után királyaink *hospes*, azaz vendég minőségben elsősorban városlakó németeket hívtak be: bányászokat, kereskedőket, kézműveseket, iparosokat. IV. Béla Tübingiából hívott telepéseket Besztercebányára. A szepességi szászok, a cipszerek közjogi helyzete ugyancsak sajátos volt. V. István király 1271-en szabadságlevelet bocsátott ki számukra, amely lehetővé tette közösségi jogaik – vadászati, halászati, erdőirtási és bányanyitási jog, csak a királynak köteles adózás – érvényesítését, és külön belső jogrendszer működtetését, saját elöljárójuk és papjaik megválasztását. Amíg a megyerendszert át nem alakították a kiegyezés után, ezek a jogok érvényben maradtak.³⁶⁷

1224-ben II. András az „Arany szabadságlevéllel” (*der Goldene Freibrief*) megerősítette az erős evangélikus egyházszervezettel is rendelkező erdélyi szászok széleskörű területi és

³⁶⁵ Ács, 1998.

³⁶⁶ Szabó M., é. n.

³⁶⁷ Székely, 2008.

kulturális autonómiát biztosító kiváltságait. A Szász Nemzeti Univerzitás (*Sächsische Nationsuniversität*), az erdélyi szászok önkormányzati szerve, törvényhozói, igazságszolgáltatási és végrehajtói jogkörrel rendelkezett.

A szászok autonómiája oly erős volt, hogy törvény írta elő: a szász városokban csak németek vásárolhattak házakat, egy szász város pedig azt is megtehetette, hogy a fejedelmet nem fogadta be falai közé. A szász nemzet követői részt vettek az erdélyi országgyűléseken és a fejedelem megválasztásához éppúgy szükség volt a szavazataikra, mint a magyar nemesekére vagy a székelyekére. Politikailag és jogilag tehát államalkotó rendet alkottak.³⁶⁸

A németiség igen nagy szerepet játszott a városi jog, a városépítés, a városi szervezetek meghonosításában, különösen a Felvidéken és Erdélyben, valamint kulturálisan is jelentősen hozzájárultak az általuk lakott területek szellemi életéhez. 1543-ban Johannes Honterus Erdélyben megalapította az első gimnáziumot, a Studium Coronensét, amelynek iskolatörvénye mintául szolgált valamennyi szász gimnáziumnak és évszázadokig érvényben maradt.

A középkorban kiépített erős autonómiát a dualizmus korában a magyar kormány összegegyeztetetetlennek tartotta a magyar nemzetállam eszméjével. 1876-ban az országgyűlés megszüntette az erdélyi szászok középkortól fennálló autonómiáját. A Szász Univerzitás politikai és közigazgatási jogosítványait elvették, illetékességi köre kizárólag a szász iskolarendszer kérdéseire és saját javainak kezelésére terjedt ki.³⁶⁹

A magyar rendek Erdélyben lenézték a polgári gondolkodású és felfogású, kereskedelemről, iparból és bányászatból élő erdélyi szászokat, akik nem szerettek katonáskodni, és inkább adókkal vagy zsoldosok bérlésével váltották ki a hadkötelezettséget.³⁷⁰

A török hódoltságot követően a 18. században három nagy hullámban telepítettek új házat, jobb megélhetést kereső német parasztokat Magyarország elnéptelenedett vidékeire.³⁷¹ Nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (*Schwäbische Türkei*), Bánátban, a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén.

Gróf Kollonich Lipót az ország benépesítésére tett javaslata a rebellis magyarok lehűtését is megcélozta.³⁷² „Magyarország vagy annak nagy része germanizáltassék, s a forradalmakra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelidíttessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére.”³⁷³

Az első telepítési pátens 1689-ben jelent meg. Egyes források szerint a magyarországi első sváb telepesek 1698-ban Ludwig von Baden örgróf a törökök elleni harcokban kiszolgált katonái voltak. A törökök kiűzése után az első, még a 17. század végén betelepedett telepesek túlnyomó többsége a svábok lakta tartományokból, *Schwaben*ből és *Württemberg*ből érkezett a Dunán Ulmon keresztül az ún. Ulmer Schachtelnekben. Útvonalukat a Duna mentén nyelvi szigetek láncolata jelzi. 1712-től kezdődően Károlyi Sándor gróf és utódai magánföldesúri telepítései következtében teljes számban Szatmár megyében telepedtek le, és kevés számú telepest maguk mögött hagyva továbbvándoroltak Oroszország felé déli irányba és Dobrudzsán, valamint Ukrajnán keresztül egészen a Volgáig eljutottak.

A második hullámban a németek főúri, majd a Kamara által szervezett uralkodói telepítések keretében érkeztek Németország legkülönbözőbb túlnépesedett területeiről. Az 1722–23. évi országgyűlésen a magyar rendek a 103. sz. törvénycikkben kifejezetten engedélyt kértek

³⁶⁸ Vogel, 2001.

³⁶⁹ Székely, 2008.

³⁷⁰ Mályusz, 2002. 153. o., Szabó M., é. n.

³⁷¹ Manherz, 1998, Bindorffer, 2001.

³⁷² 1631–1707. kalocsai érsek, majd bíboros, esztergomi érsek, a magyarországi ellenreformáció vezéralakja.

³⁷³ Manherz, 1998.

az uralkodótól a telepítésre. Tolna, Baranya és Somogy megye lakatlan területeit az Eszterházyak, a Döry és a Wallis grófok, valamint Claudius Florimund Mercy gróf népesítették be, de Békés és Csongrád megyébe, valamint Borsod keleti részére is főúri telepítések által kerültek németek.

1750 körül kb. 150 000 német telepes élt Magyarországon, és létszámuk rohamosan emelkedett. 1763 és 1773 között újabb 40 000 fő érkezett Dél-Magyarországra, köztük nagy számban kőfaragók, vas- és rézművesek Stájerországból és a Szepességből, de érkeztek telepesek Lotaringiából, Trierből, Elzászból, a Fekete-erdőből, Baden-Badenből, Svábföldről, Tirolból és Svájcból. Így a „svábok”, akik az első, Szatmárba telepített és Schwabenből származó németek után kapták nevüket, heterogén csoportot alkottak, amelyben frankokat, hessenieket, bajorokat, pfalziakat, elzásziakat találunk.

A kincstárnak a telepítés 1763–1772 között évente 200 000 forintjába került. A hatalmas kiadások miatt az államköltségen való telepítést Mária Terézia 1773-ban leállította. II. József 1782. évi pátense nyomán érkezett a harmadik nagy betelepülési hullám, a „der große Schwabenzug”, majd a 19. században az eredeti településekről belső átrendeződés, transzmigráció következett be. Ezt a svábok másodlagos letelepedésének nevezi a szakirodalom.

A városi németiség már a 19. század első felében asszimilálódni kezdett, és erős „hungarus” tudatot alakított ki.³⁷⁴ Eduard Glatz már 1844-ben Németországból betelepedett kortársairól megállapította, hogy

kisebb-nagyobb mértékben elsajátították a magyar nyelvet, magyarnak érzik magukat, s nem csak állampolgári mivoltukban magyarok, hanem szokásaikban is azzá váltak; anyaországuk pedig már régen idegen és külföldnek számít.³⁷⁵

Az asszimiláció utánpótlását a túlnyomó többségében a század második felében Németországból és Ausztriából érkezett munkások adták, akik az akkor születő nagyiparban helyezkedtek el, és a városi lakosság részét képezték. Így lett a 19. század első harmadában még német többségű Óbuda, Buda, illetve az erősen német jellegű Pest, majd Budapest magyarosodásuk első nagy terrénuma. De hasonló jelenség figyelhető meg a múlt századfordulón Pozsonyban, a Szepességben, a felvidéki bányavárosokban, Brassóban és Erdély több más városában, sőt még Temesváron is. Katus László számításai szerint a dualizmus ötven éve alatt több mint félmilliónyi ember cserélte németről magyarra anyanyelvét.³⁷⁶

Pukánszky szerint „a nemzeti gondolat magasabbrendűségének felismerése, a magyar nemzeti mozgalom elsőbbsége és lendülete, közös történelmi tudat, ezek voltak a szellemi élet síkján azok az erők, melyek a magyarsághoz a partiális patriotizmus közösségérzésében közeledett művelt polgári réteg beolvadási folyamatát döntő módon irányították”.³⁷⁷ A városi német polgárság és iparosréteg polgárosodása és asszimilációja a német földről érkezett különböző társadalmi státusú csoportok közötti érintkezési és kapcsolódási pontok hiánya miatt a sváb paraszti rétegekre hatástalan maradt; mivel nem voltak érdekeltek a polgárosodásban, nem követték polgárság már az 1820-as, 1830-as években jelentkező asszimilációs mintáit. Míg a magyarosodás a német polgárság esetében vonzó perspektívaként jelent meg, a mezőgazdasággal foglalkozó eredeti faluközösségekben a zártság miatt és a gazdasági érdek híján a sváb parasztok asszimilációja a teljes magyarországi német vertikumon belül lassan felfutó folyamat volt. A sváb parasztok faluközösségei túlélést biztosító hagyományos életvitelüknek,

³⁷⁴ Pukánszky, 2000. 32. o.

³⁷⁵ Idézi Seewann, 1992. 294. o.

³⁷⁶ A 19. század első felében elkezdődött és a század végére kiteljesedő többgenerációs nyelvváltási és nemzetitudat-elsajátítási folyamatban 1850–1910 között a kedvező gazdasági és társadalmi feltételek hátszelével az asszimilálódott németek kulcspozíciót szereztek az iparban és a politikában.

³⁷⁷ Pukánszky, 2000. 32. o.

értékrendszerüknek, saját kulturális szokásaiknak, endogám házasodási módjuknak köszönhetően, ám a mobilitási lehetőségek hiánya miatt is 1914-ig megőrizték etnikai jellegüket és etnikai identitásukat.

A németek az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a magyarok mellé álltak. 1849-ben Aradon öt német anyanyelvű tábornokot végeztek ki: Aulich Lajost, Gróf Leiningen-Westerburg Károlyt, Láhner Györgyöt, Pöltenberg Ernőt és Schweidel Józsefet.

A magyarországi németek politikai törekvései erdélyi szász hatásra az I. világháború után bontakoztak ki. A németek saját néptanácsokat hoztak létre; Nagyszebenben szász, Temesváron bánáti sváb néptanács működött. A Felvidéken és Sopronban ugyancsak alakultak néptanácsi szervezetek, amelyeket Bleyer Jakab 1918-ban az önállóságra törekvő szászokat kihagyva egyesített. Bleyert, aki korábban nemzetiségi miniszter volt, Teleki 1920-ban kihagyta a kormányából; ezután a Magyarországon maradó németek számára kultúregyesületek létesítésén fáradozott. 1921-ben megalapította a *Sonntagsblattot*, amely körül kialakult a magyarországi „népinémet” mozgalom (volksdeutsche Bewegung). 1924-ben a szepesi szász Gratz Gusztáv – volt bécsi magyar nagykövet, majd külügyminiszter elnökletével és Bleyer Jakab ügyvezető alelnökségével megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein).

Bleyer halála után a magyarországi németek egyes csoportjai Basch Ferenc vezetésével egyre inkább a nemzetszocializmus irányába tolódtak el. Basch elnökletével 1938-ban jött létre a népcsoport-autonómiára törekvő Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn).

Második kormányra kerülésekor, 1939-ben Teleki Pál fellépett a Volksbund mint népcsoport-szervezet ellen, és alapszabályában az egész magyarországi németiséget felölelő, annak minden életterületét, működési szféráját átfogó népcsoportszervezet helyett csak a kultúregyesületi működést engedélyezte. Basch Ferenc azonban nem adta fel a kultúregyesületként engedélyezett szervezet átalakítását népcsoportszervezetté, amelynek céljai között szerepelt a „népkisebbségi felügyeleti jog” érvényesítése a magyar állami intézmények felett, és a német nemzetiszocialista szervezkedés szabadsága is.³⁷⁸

A Volksbund politikai szerepvállalása kifejezetten kényelmetlenné vált a magyar vezetők számára. Így, amikor 1939-ben Hitler meghirdette a németek áttelepítési programját; Horthy Hitlerhez írott levelében üdvözölte a tervet.

A Volksbund ellenében 1942-ben Bonyhádon jött létre a Hűség a Hazához (Mit Treue zum Vaterland) mozgalom. Tagjaiknak piros-fehér-zöld keretezésű, középen összehajtott kartonlapos igazolványokat készítetttek, jelvényük nemzeti színű alapon a koronás magyar címer, jelmondatuk: „Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez.” Azokat németeket várták soraikba, akik nem akartak a hitleri „ötödik hadoszlop” tagjai lenni; azt vallották: ők német ajkúak, de magyar érzelműek, hívek a hazához, és ragaszkodnak kereszténységükhöz.

Az 1941. évi népszámláláskor számos német anyanyelvű vallotta magát magyarnak a több száz éves itt élés, a magyar állampolgárság, a hazaszeretet, a szülőföldre való ragaszkodás és a hazához való hűség bizonyítékaként. Ez a népszámlálás képezte az alapját az 1946 és 1948 között zajló kitelepítésnek.

A németeket az oroszok már 1944 utolsó hónapjaiban gyűjteni kezdték, hogy kéthetes „málenkij robot”-ra vigyék őket. Az érintetteket a Szovjetunióba hurcolták, és csak hosszú évek kényszermunkája után térhettek vissza, ha túléltek egyáltalán a megpróbáltatásokat.

A magyarországi németek kitelepítésének lefolytatását a potsdami konferencián a SZEB-re bízta. Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács kb. 4-500 ezer fő befogadását biztosította.

³⁷⁸ Tilkovszky, 1998. 74. o

1945 tavaszán a nemzetiségpolitika egyik központi kérdése a németek kitelepítése volt, amit a Szociáldemokrata Párt kivételével minden parlamenti párt támogatott. Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, egyúttal a Nemzeti Parasztpárt alelnöke a kitelepítést már 1945. május 3-án, a Nemzeti Parasztpárt intézőbizottságának ülésén tényként jelentette be, és rohamgárdás támogatással az azonnali végrehajtás mellett érvelt. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt vezetője kijelentette: „Ki az országból a sváb hazaárulókkal. A svábság egy batyúval jött ide. Egy batyúval is menjen. Most osztozzanak a németek sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni.”

1945 utolsó negyedévében meg is kezdték a németek kollektív megbüntetésének szervezését. A kitelepítést a csehszlovák kormány is sürgette saját kitelepítési szándékainak mielőbbi megvalósítása végett; a kitelepítésre kerülő felvidéki magyarokat ugyanis a távozó svábok házaiba akarták elhelyezni.

A nemzeti kormány 1945. december 22-én hozott 12330/1945. ME. sz. rendelete a kollektív felelősségre hivatkozva döntötte el a magyarországi német lakosság sorsát:

Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.³⁷⁹

Az áttelepülésre kötelezettek lakóházanként összeírták, minden ingó és ingatlan vagyontuk zár alá helyezték. A névjegyzékbe felvett áttelepülésre várók lakóhelyüket csak rendőrhatalósági engedéllyel hagyhatták el.

A rendelkezés nem vonatkozott a házastársakra, kiskorú gyermekekre és a szülőkre, ha azok 1945. december 15. előtt betöltötték 65. évüket. Mentésültek a rendelkezés hatálya alól azok is, akik, bár német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolták, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek. Ezeket a kitételeket azonban a gyakorlatban nem vették figyelembe, a kollektív büntetés a „háborús bűnök miatt” az egész sváb vertikumra kiterjedt, büntetés tárgyává téve az anyanyelvi és a nemzetiségi bevallást is. Így olyanok is áldozatul estek, akik teljesen paszszívak voltak a Volksbunddal szemben, sőt részt vettek a „Hűség a Hazához” mozgalomban.

1946. január 4-én Nagy Imre belügyminiszter 70010/1946. BM számon rendeletet adott ki a nemzeti kormánynak a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről kiadott 12330/1945. ME sz. rendelete és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak ugyanezen tárgyban 1945. november 20-án hozott határozata végrehajtásáról, amelyben részletesen előírta a kitelepítés menetét.

1946. január 19-én Budaörsről el is indult az első marhavagonokból álló szerelvény Németország felé. A kitelepítettek 100 kilogrammos csomagot vihettek magukkal, amely 20 kilogrammos élelmiszert tartalmazhatott. A 7970/1946. ME rendelet szerint az áttelepítettek Magyarország területének elhagyásával elvesztették magyar állampolgárságukat.

Bibó István tiltakozásul a kitelepítés ellen 1946-ban lemondott belügyminisztériumi állásáról.

Az 1947. március 31-én megszületett a 4300/1947. ME sz. kormányrendelet, amely a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján a Magyarországra az áttelepítendő szlovákiai magyarok elhelyezése érdekében előírta a Németországba való áttelepítésre kötelezett magyarországi német lakosság összeköltöztetését. Annak ellenére, hogy 22.900/1948 FM rendelet szerint nem volt szabad elvenni állatállományt, földműveléshez szükséges eszközöket, lakásberendezési tárgyakat, azoktól a németektől, akik nem kerültek a telepítési listákra,

³⁷⁹ *Magyar Közlöny*, 211. sz. 1945. december 29. Aláírta: Tildy Zoltán miniszterelnök. A rendeletet a németek jogait korlátozó számos jogszabály követte. Balogh–Sipos, 2002. 316–317. o.

elvétek házaikat, állataikat, földjeiket, és több családot összeköltöztetve kisebb és rosszabb állapotú házakba költöztették őket. Hogy végül is kinek a házáat vették el, az sokszor attól függött, hogy a faluba érkezett erdélyi csángó, majd később a felvidéki magyar telepes melyik házra mutatott rá.

Baranya és Tolna megye falvaiba 1945-ben a bukovinai székelyek, majd a Felvidékről elűzött magyarok telepedtek le. Az országban maradt németiség földönfutóvá válva vegyes lakosú falvakban élt tovább, ami több mint egy évtizedre tönkretette a legtöbb település életét.

1948-ig a németeket – megfosztva magyar állampolgárságuktól – tömegesen telepítették ki Németország nyugati zónájába. Mivel Nyugat-Németország „megtelt”, 1948-ban a keleti zónába szállították az embereket. A represszió különböző megnyilvánulásai kb. 250 ezer svábot érintettek. A svábok minden megaláztatást, nélkülözést, otthontalanságot vállalva számosan szöktek vissza Magyarországra mind a két zónából.

A németekkel szembeni diszkrimináció fokozatos felszámolása 1949. október 7-én kezdődött el, amikor a Minisztertanács 4274/1949. (X. 11.) MT sz. rendelete enyhített a németek helyzetén, miszerint a kitelepülésre kötelezett németek a lakóhely megválasztása és a munkavállalás szempontjából „a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek”.³⁸⁰ Az állampolgári jogaiktól megfosztott németek a 4364/1949 (VII. 31.) MT sz. rendelet értelmében visszakapták a magyar állampolgárságot.

1950. március 25-én a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 84/1950 (III. 25.) MT sz. rendelete megszüntette a Magyarországon tartózkodó hazai németek ellen kibocsátott korlátozó rendelkezéseket, és a Magyar Népköztársaság egyenlő jogú állampolgárainak ismerték el őket. Ugyanakkor a korábbi hatósági intézkedések hatályban maradtak, és kártérítési igényt ezekkel kapcsolatban nem lehetett benyújtani.³⁸¹

1951-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium foglalkozni kezdett a német nemzetiségi nyelvoktatás bevezetésével. A témában tartott értekezleten megállapították, hogy Magyarországon 480 németek által lakott település van, köztük 130-ban a lakosság 40-60, 60 településen pedig a lakosság 60-95%-a német nemzetiségű, de különösen Baranya megyében félelemből nem vallják magukat németnek. A Bács megyei települések német lakossága azonban ír-olvas németül, német misét hallgat, szívesen és jól beszéli anyanyelvét. A Tanácskozásról kiadott „Jelentés a nemzetiségi oktatásról” című dokumentum a következő feladatokat fogalmazta meg a német nemzetiségi oktatással kapcsolatban: községek felmérése, német nyelvű sajtótermékek behozatala az NDK-ból, német nyelvű kultúrműsorok szervezése. Azt is elhatározták, hogy a következő tanévtől kísérleti jelleggel 50 községben bevezetik a német nyelv oktatását. A tervezett 50 helyett azonban csak 25 általános iskolában indult meg az oktatás, amit a következő tanévben 59-re emeltek. A tájnyelv, illetve a nyelvjárások okozta nehézségek miatt már ekkor mintegy idegen nyelvként jelent meg az irodalmi német. A német nyelv iskolai oktatás iránti érdeklődés 1955 után kezdett el szélesebb körben terjedni.

Az 1954/55-ös tanévben pedig 75 C típusú német nyelvoktató iskola működött. Az A típusú iskolák szervezése az 1955/56-os tanévben indult meg, mindösszesen két településen.

1953-ban az 1953: II. törvénnyel a németek visszakapták a választójogot, 1954-ben pedig lapjukat, *Freies Lebent*. A Magyar Dolgozók Pártjának központi vezetősége 1955. július 18-án érkezettnek látta az időt a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének megalakítására. A párthatározat alapján az alakuló ülés Wild Frigyest a szövetség elnökévé „választotta”, a *Freies Leben* pedig a szövetség lapja lett. 1956-ban Baján német gimnázium indult. 1956–57-ben Pécsen a Leöwey Gimnázium német nemzetiségi tagozata megnyitotta kapuit. Ekkor indította a Pécsi Rádió német nyelvű adását is.

³⁸⁰ Balogh–Sipos, 2002. 380. o.

³⁸¹ Balogh–Sipos, 2002. 385. o.

1958. október 7-én az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozatot hozott a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. A PB a németekkel kapcsolatban megállapította, hogy „jelentős a fejlődés az eddig elmaradt német oktatás területén”.³⁸² Az 1958/1959. tanévben 8 német óvoda, német nemzetiségi tannyelvű általános iskola (A típus), 123 német nemzetiségi nyelvoktató általános iskola (C típus), 5 középiskola és 1 főiskolai tanszék működött Magyarországon. A kitelepítések következményei még 1959-ben is észlelhetők voltak. Sokan például nem merték megrendelni a Neue Zeitungot, vagy gyermekeiket német nyelvre oktattatni, mert attól féltek, hogy német nacionalizmussal vádolják őket.

Az MSZMP nemzetiségpolitikájában 1964-től kezdődően egyre nagyobb szerepet kapott a nyugat-német fellazító politika elleni védekezés. Erre nyomatékosan fel is hívták a német szövetség vezetőinek figyelmét. A szövetség elnökével „A nyugatnémet fellazítás-politika hatása a magyarországi svábok között” címmel jelentést írtak. A párt véleménye szerint a hazai németekre a nyugatnémet kapcsolatok, levelek, folyóiratok, rádióadások különösen rossz hatással vannak. Nemkívánatosnak minősítették a családlátogatásokat.

Az MSZMP a hetvenes években kiemelten támogatta a német nemzetiségi énekkarok, tánckarok és zenekarok alakulását. A településeken a pártvezetők feladatként kapták a szervezés elősegítését.

Az MTV *Unser Bildschirm* című adása 1978-ban kezdte meg német nyelvű adások sugárzását. A 80-as években a németek által is lakott falvak testvérkapcsolatokat alakítottak ki német és osztrák településekkel, iskolákkal. Ekkor történtek az első próbálkozások a kétnyelvű oktatás ismételt bevezetésére például Bólyban, Mecseknádasdon. Előtérbe került az anyanyelv elsajátítása és elmélyítése. 1985-ben megalakult az első magyarországi német egyesület, a *Lenau Verein*, amely Pécssett felépítette a Lenau házat, a Baranya megyei németiség kulturális központját.

A németek már a rendszerváltás előtt kezdeményezői voltak a kisebbségi törvény létrehozásának. Települési kisebbségi önkormányzatokat eleinte csak félve hoztak létre, majd 1998-ól folyamatosan növekszik települési kisebbségi önkormányzataik száma.

2007-ben 10 megyében és Budapesten tudtak területi listát állítani. Az MNOÖ 11 regionális irodát tart fenn: Budapesten, Baján, Gyulán, Mórton, Budaörsön, Pécssett, Rátkán, Tatabányán, Szekszárdon, Veszprémben és Sopronban.

Országos szinten gyorsan kialakult jól szervezett és jól működő intézményhálózatuk, amely ma a magyarországi kisebbségek között a legnagyobb. Amint arra lehetőség adódott, az országos német önkormányzat átvette a Pilisvörösváron működő Friedrich Schiller Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium, valamint a pécsi Koch Valéria Óvoda, Általános Iskola és Középiskola működtetését. A Magyarországi Német Pedagógiai Intézetet országos hatáskörű szervezetként 2004-ben az országos önkormányzat hozta létre Pécssett. Az országos önkormányzatnak két vállalkozása van: Deutsches Haus Szolgáltató- és Ingatlanhasznosító Kft. és a Városlódi Villa Oktatás-fejlesztési, Üdültetési- és Étkeztetési Közhasznú Társaság.

A Magyarországi Németek Általános Művelődési Központját Baján a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja Intézményfenntartó és Működtető Közalapítvány működteti. Az intézménykomplexum óvodát, általános iskolát, szakközépiskolát, gimnáziumot, kollégiumot, pedagógiai és továbbképző intézetet, valamint közművelődési intézményegységet foglal magában. A németek további kulturális intézményei Budapesten: Magyarországi Németek Háza, Magyarországi Német Kulturális és Információs Központ, Magyarországi Németek Könyvtára. Szekszárdon működik a Magyarországi Német Színház, Tatán a felújításra váró Német Nemzetiségi Néprajzi Múzeum. Emellett számtalan, helyben látogatható német tájházat, több korosztály átfogó zenekart, énekkart, tánckart és civil szervezetet hoztak létre. Nyomatott és internetes újságuk a *Neue Zeitung*.

³⁸² Idézi Föglein, 2006. 95. o.

12.4.4. Ruszinok

A ruszinok és ukránok közös gyökerű, de két külön keleti szláv nép.³⁸³ Az *ukrajinec* (ukrán) népnév a 19. században már ismeretes volt a ruszin értelmiségiek körében, de azt magukra nem vonatkoztatták.³⁸⁴ Magyarországon 1945 után hol szlovákként, hol ukránként tartották nyilván őket.³⁸⁵ A peresztrojka kezdetétől Kárpátalján és Szlovákiában újra alkalmazni kezdték a ruszin népvét. Ma ismert csoportjaik: a dolisnyákok: síklakók, és a verhovinaiak: hegylakók, akiket három csoportra osztanak: lemkek, a bojkók és a huculok.

A ruszin etnonim eredete máig vitatott kérdés. A rusz/ruszin fogalmat kezdetben minden olyan keleti szlávra értelmezték, aki a 11–13. században a Kijevi Rusz Nagyfejedelemségben élt. Bonkáló szerint az orosz, ruszin (rutén) szó eredeti jelentése: „északi germán, skandináv”. A ruszinok eredete is vitatott kérdés. Több elmélet van forgalomban, amelyeket négy csoportba lehet sorolni: 1. az ukrán/ruszin prioritás és kontinuitás elméletei, 2. a dukátus elmélete, 3. beköltözés-elmélet, 4. a belső fejlődés elmélete.³⁸⁶ Az elméletek alapját S. Benedek szerint „számtalan hamisítás, tudatos vagy éppen népetimológiás félreértelmezés” képezi.³⁸⁷

A ruszinoknak soha sem volt önálló államuk, saját anyaországuk; mindig más államok kisebbségét képezték. Magyarországra a 13. századtól kezdve fokozatosan telepedtek be Halicsból és Galíciából. Pásztorkodással és földművessel foglalkoztak; értelmiségüket a vékony papi réteg jelentette. „A fejletlen társadalmi struktúra következtében a XIX. század végéig, a XX. századig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat szerepet kapott.”³⁸⁸

Rákóczi Ferenc a ruszinokat az általa vezetett szabadságharcban leghűségesebb népének, „gens fidelissimá”-nak nevezte.³⁸⁹ A szabadságharc bukása után sokuk menekült Szatmárba, Szabolcsba, Borsodba, Abaújba, Zemplénbe, és az itteni falvakban telepedtek le. 1745-ben a ruszinok egy része Borsod és Abaúj megyéből tovább vándorolt a Vajdaságba, ahol ma is jelentős számban élnek.

1785-ben 517 magyarországi kistelepülésen éltek ruszinok. A legtöbb ruszin települést Sáros megyében (99), Zemplén megyében (87), Beregben (73) írták össze. A görög katolikus vallás alapján a legtöbb ruszin Máramarosban (66%), Ungba és Beregben (61%), valamint Ugocsa (57%) vármegyében élt.³⁹⁰ 1806-ban 345 786 ruszint tartottak nyilván; Fényes Elek pedig 1847-ben 13 megyében 442 902 főt számolt össze.³⁹¹

A ruszinok nemzetnek tartják magukat. Nemzettudatuk ébresztője Alexander Duhnovics (1803–1865) görög katolikus pap, drámaíró és költő volt, aki megalkotta a ruszin himnuszt, és Eperjest³⁹² a ruszin művelődés egyik központjává tette. 1851-ben Pesten jelent meg az általa

³⁸³ Történelmük során a ruszinokat számos névvel illették. A Magyar Királyság területén élt keleti szláv népességre gyakran használták az orosz, kisorosz elnevezéseket. A két világháború között feltűnt kárpátorosz névben kifejeződött, hogy használói az orosz nép részének tekintik a ruszinokat, de a ruszinok szervezetei is használták az orosz népvét. A ruszin népnév mellett használatban volt még a rutén, a rusznyák elnevezés is.

³⁸⁴ Udvari, 1998. 259. o.

³⁸⁵ Az 1993-ban elfogadott Nektv. értelmében a ruszinok és az ukránok két külön nemzetiséget képviselnek Magyarországon, amit az ukránok nem fogadnak el. Az 1991-ben megalakult a Magyarországi Ukrán–Ruszin Kulturális Egyesület neve azt jelzi, hogy alapítói szerint a két etnonim ugyanazt a népcsoportot jelöli. A névből a ruszin szót az 1993-ban megalakult Magyarországi Ruszinok szervezete nyomatékos kérésére hagyták ki. Kozma, 2004. 338. o.

³⁸⁶ S. Benedek, 2000.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ Tamás, 1999b. 267. o. és Horváth L., 2008. 12. o.

³⁸⁹ Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat közgyűlése 2000-ben kijelölte a kisebbség nemzeti ünnepének időpontját május 22-ére, a Rákóczi-szabadságharc beregszászi zászlóbontásának napjára tette.

³⁹⁰ Udvari, 1998. 262. o.

³⁹¹ Udvari, 1998. 263.o.

³⁹² Az eperjesi görög katolikus püspökség 1816-ban került felállításra I. Ferenc rendeletével, 1818-ban pedig

írt „Liturgikus Katekizmus” és a „Lélek kenyere” (Chlib Dusi). 1830-ban Lucskaj Mihály kiadta az első ruszin nyelvtankönyvet; 1847-ben pedig megjelent az első, Duhnovics által ruszin nyelven írt iskolai tankönyv.

Az 1848/49-ben a ruszinok tömegesen csatlakoztak a szabadságharchoz. Az ungvári görög katolikus szeminárium papnövédeként egy emberként jelentkeztek katonának. A görög katolikus ifjúság kiválósága volt a szabadságharc során Erdélyben hősi halált halt Vasvári Pál.³⁹³

A Magyar Kormány 1849. július 28-i rendelete engedélyezte a ruszin nyelven való oktatást és a nyelv közéletben való szabad használatát; de külön népként nem ismerték el őket. Ezért októberben a ruszinok küldöttsége memorandumot adott át az osztrák császárnak, amelyben követelte a ruszinok külön népként s politikai nemzetként való elismerését az összes jogokkal és privilégiumokkal együtt.³⁹⁴

A ruszinok már 1850-ben megalakították első kulturális egyesületüket. A Bach-korszak alatt a ruszin nyelv hivatalossá vált, ez azonban az 1867-es kiegyezéssel megszűnt.

Az 1880-as évektől kezdődött el tömeges kivándorlásuk az Egyesült Államokba; ez a folyamat az I. világháborúig tartott. 1918 novemberében Papp Antal görög katolikus püspök kezdeményezésére Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa, amit Kárpátalján több nemzeti tanács követett. A ruszinok néptanácsai egymásnak ellentmondva képzelték el népük jövőjét – ki Magyarországhoz, ki Oroszországhoz, ki Csehszlovákiához, vagy Ukrajnához való csatlakozásra szólította fel a lakosságot. A Magyarországi Rutének Néptanácsa programjában kimondta:

A magyarországi rutén nép ragaszkodik az őshaza integritásához, és tiltakozik mindazok működése ellen, akik a magyarországi rutént el akarják szakítani az anyaországtól, és veszélyeztetik Magyarország területi egységét.³⁹⁵

A Ruszinok Amerikai Néptanácsa viszont az ősi ruszin lakta területeket: Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyéket széles körű autonómia biztosításával Csehszlovákia fennhatósága alatt látta volna szívesen.

1918. december 1-gyel „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítése céljából Máramaros, Ugocsa, Bereg, lakta területeire kiterjedő hatáskörrel” Károlyi kormánybiztosságot állított fel Budapesten; kormánybiztosnak Szabó Oresztet nevezte ki. Ruszka Krajna autonómiájáról tartott december 10-i budapesti tárgyaláson használták először nyilvánosan a rutén helyett a ruszin népvét.³⁹⁶ Az 1918. december 25-én közzétett ún. 1918. évi X. számú néptörvény a ruszinoknak az igazgatásban, a közoktatásban, a közművelődésben, a vallásgyakorlatban és a nyelv használatában önrendelkezési jogot adott, s kimondta: „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Krajna néven autonóm jogterület alakíttatik”, Szabó Oresztet pedig ruszka krajnai miniszternek nevezték ki.

1919-ben a Budapesten élő ruszin értelmiség Ruszin Nemzeti Önállóság Pártja néven pártot alapított, azzal a céllal, hogy a ruszin nemzet lehető legszélesebb körű önkormányzatot építsen ki a „Magyarországgal levő gazdasági egységben”.³⁹⁷

1919 elején a csehszlovák kormány ruszin küldötteket hívott meg a párizsi békekonferenciára Amerikából és Eperjesről, hogy a ruszinok lakta területek feletti csehszlovák igényt –

létrejött az eperjesi görög katolikus egyházmegye.

³⁹³ Kriza (2000) tanulmányában bemutatja az 1848/49-es szabadságharc és különösen Kossuth emlékének beépülését a ruszin népdalokban és népköltészetbe.

³⁹⁴ Botlik, 2005. 61. o.

³⁹⁵ Fedinec, 2002. 46. o.

³⁹⁶ Fedinec, 2002. 48. o.

³⁹⁷ Fedinec, 2002. 49. o.

nemzeti elvre alapozva – támogassák. Március 12-én a párizsi békekonferencia elfogadta Csehszlovákia követelését Kárpátalja területére.

1919. április 8-án Szabó Oeszt jelenlétében Munkácson megalakult a tartománygyűlés legfőbb szerve, a kormánytanács. A tartománygyűlés összesen három ülést tartott; április 17-én a munkácsi direktórium feloszlatta. A Forradalmi Kormányzótanács ruszin népbiztosi kinevezését Szabó nem fogadta el, így Avgusztin Stefánt népbiztos vezetésével a Ruszin Népbiztosság elrendelte a beregi, a máramarosi és az ungi ruszin körzeti tanácsok megszervezését, a Ruszin Vörös Gárda felállítását, és közzétette Ruzska Krajna alkotmánytervezetét. *Ruszin Igazság* címmel hamarosan megjelentették Munkácson a ruszka krajnai tanáshatalom hivatalos lapját, amely öt számot ért meg.

A csehszlovák államhoz való tartozást május 8-án megerősítette az ungvári Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács, amely kimondta a Csehszlovákiával való „önkéntes” egyesülést. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök a Ruszinok Amerikai Néptanács kezdett tárgyalásokat a ruszin autonómiáról. A csehek ruszin–csehszlovák határmegállapítást, a kérdéses területekről népszavazást, nemzetgyűlést és parlamenti képviselőt, nyelvi, iskola, egyházi és belügyekben önállóságot ígértek.

Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i szerződés alapján a ruszinok lakta területek Podkarpatszka Rusz (Kárpátaljai Rusz) néven Csehszlovákia részei lettek. Zhatkovych Gregory³⁹⁸ vezetésével kinevezték autonóm direktóriumot, amely a következő területeken élvezett önállóságot: elnök, határon túliak, művelődés, iskolaügy, vallás, ipar, kereskedelem, igazságszolgáltatás, földművelésügy, élelmiszer-ellátás, belügy, pénzügy.

Az autonómia azonban csak ígéret maradt – soha sem valósult meg. 1921-ben Zhatkovych, akinek kormányzása alatt a tanügyi hatóság elrendelte, hogy az év végéig minden „idegen nyelvű” tanító tegyen vizsgát ruszin nyelvből, az év elején arra hivatkozva lemondott, hogy „mivel nem lévén elegendő hatáskörrel felruházva, nem képes megvalósítani Podkarpatszka Rusz részére szerződésileg és ígéretekkel biztosított autonómiát”.³⁹⁹

1921 és 1938 között számtalan alkalommal került sor az autonómia követelésére; a ruszinok többször a Népszövetséghez is folyamodtak segítségért, de Beneš miniszterelnök „fokozatosan” akarta az autonómiát kiépíteni, amit hátráltatott, hogy „a lakosság politikailag teljesen éretlen és 70 százaléka írni, olvasni nem tud”. 1928-ban három memorandumot is benyújtottak a Népszövetséghez az autonómia halogatása miatt. A Népszövetség jegyzéket intézett a csehszlovák kormányhoz a kérdésben. 1935-ben választásokat tartottak Csehszlovákiában. Edvard Beneš kijelentette:

Podkarpatszka Rusz autonómiájának megvalósítását nem lehet tovább halasztani, mert már nincs akadály a békeszerződés és az alkotmánytörvény határozmányai megvalósításának útjában.⁴⁰⁰

Egy évvel később, 1936-os karácsonyi beszédében Beneš ismét megígérte, hogy „1937-ben eleget fognak tenni a kívánalmaknak”.⁴⁰¹

1937-ben Hodža miniszterelnök felelőssége tudatában megígérte, hogy mivel Podkarpatszka Rusz népe megérett az önkormányzatra, a csehszlovák kormány az utolsó betűig teljesíteni fogja kötelezettségét, amit a békeszerződésben vállalt. Podkarpatszka Rusz területi autonómiát kap, és hamarosan megtartják a szojm-választásokat.⁴⁰²

³⁹⁸ Zhatkovych jogász volt, és az USA-ból tért vissza kormányzónak. Lemondása után ismét az USA-ba távozott.

³⁹⁹ Fedinec, 2002. 82. o.

⁴⁰⁰ Fedinec, 2002. 235 o.

⁴⁰¹ Fedinec, 2002. 258. o.

⁴⁰² Kárpátaljai ruszin nemzetgyűlés.

A kárpátaljai ruszin pártok 1938-ban ismét követelték az autonómiát a csehszlovák kormánytól. Ivan Derer igazságügy-miniszter kijelentette, hogy Csehszlovákiában négy autonóm tartomány van, közte Kárpátalja, és „az új nemzetiségi státútum új önkormányzati jogokat biztosít a Cseh Köztársaságban élő kisebbségi nemzetek számára”.⁴⁰³

1938. szeptember 7-én a *Kárpáti Magyar Hírlap* közölte Bródy András nyilatkozatát:

Podkarpatszka Ruszban az egész őslakosság meg van győződve arról, hogy ha az év végéig nem érjük el a legszélesebb körű autonómiát, azt sohase kapjuk meg. [...] Podkarpatszka Rusznak jóvátételt kell kapnia a húsz év alatt elszenvedett gazdasági veszteségekért.⁴⁰⁴

1938. október 9-én Ungváron a Központi Ukrán Nemzeti Tanács és a Központi Orosz Nemzeti Tanács⁴⁰⁵ tagjaiból megalakították Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, az első autonóm kormányt; miniszterelnökének Bródy Andrászt nevezték ki.⁴⁰⁶ Bródyt azonban hamarosan leváltották és bebörtönözték, mert népszavazással akarta eldönteni a rutén nép hovatarozását. Utóda Volosin Ágoston görög katolikus kanonok lett, aki „veszett ukránosításba” kezdett. 1939. március 14-én Volosin proklamálta Kárpátalja önállóságát, s kérte a német birodalom védnökségét. Az 1938. november 2-án született I. bécsi döntést követően azonban, amely a Felvidék visszacsatolásáról rendelkezett, Kárpátalját március 18-án a magyar csapatok visszafoglalták; helyreállt az évezredes magyar–lengyel határ.⁴⁰⁷

A trianoni békeszerződés után alig maradt ruszin Magyarország területén. Tamás Edit szerint Trianon után is folytatódott a ruszinok beszivárgása,⁴⁰⁸ ennek ellenére az 1920-as népszámlálás szerint csupán 1500 ruszin anyanyelvű személy élt Magyarországon, ebből 247 személy Budapesten lakott. Az 1930-as népszámláláson anyanyelvi népességük nem érte el az ezer főt, összesen 996 ruszin anyanyelvű személyt regisztráltak. 1941-ben 4582 főre ugrott a ruszin anyanyelvet és 3469 főre a ruszin nemzetiséget vallók száma.

A magyar hatóságok a ruszinok lakta területeken nem állították vissza a vármegyerendszert, hanem Kárpátaljai Terület (Podkarpatszka Rusz) néven Ungvár székhellyel külön autonóm kormányzati egységet hoztak létre, melynek élén Bródy András kormányzói biztost nevezték ki; ezzel együtt ruszin képviselőket hívtak be a magyar országgyűlésbe.

A ruszin és a kárpátaljai kulturális érdekek és értékek tudományos szolgálatára és védelmére pedig 1941-ben megalakult a ruszinok első tudományos szervezete, a Kárpátaljai Tudományos Társaság,⁴⁰⁹ amely több folyóiratot, újságot, nagyszámú könyvet jelentetett meg ruszin nyelven. Kárpátalján ekkor a hivatali ügyintézésben ruszin–magyar kétnyelvűség valósult meg, például a postai bélyegek is kétnyelvűek voltak. Az ekkor nyomott pengőbankók ruszin nyelven is tartalmazták a névértéket. A ruszin iskolák számára ekkor külön tanügyi igazgatóságot hoztak létre, ami egyedüli és új kezdeményezés volt ebben a régióban.⁴¹⁰

⁴⁰³ Fedinec, 2002. 279. o.

⁴⁰⁴ Fedinec, 2002. 284. o.

⁴⁰⁵ A ruszinok itt oroszoknak nevezik magukat. Ebből is látható, hogy a ruszinok nem ukránok, bár nyelvük nagyon hasonlít egymásra. A szlovák területeken élő ruszinok nyelvjárása azonban ettől eltér. A magyarországi zempléni ruszinok anyanyelve a szlovákhoz hasonlít.

⁴⁰⁶ Fedinec, 2002. 288. o.

⁴⁰⁷ Lengyelország német megszállása után ezen a határszakaszon mintegy 100 000 lengyel katona és polgári személy menekült Magyarországra.

⁴⁰⁸ Tamás, 1999. 38. o.

⁴⁰⁹ A Kárpátaljai Tudományos Társaság első elnöki tisztét 1941 és 1943 között Hodinka Antal (1864–1946), töltötte be, aki a két világháború közötti időszak jeles ruszin tudósa volt Magyarországon. 1905-ben lett magántanár a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán magyar és szláv történeti érintkezések témában. A Magyar Tudományos Akadémia 1910-ben levelező, 1933-ban pedig rendes tagjává választotta.

⁴¹⁰ Udvardi, 1998. 265. o.

1944 októberében a szovjet csapatok elfoglalták Kárpátalját. A Munkácson 1944. november 26-án összeülő Nemzeti Tanács a Kárpátaljai Ruszt a Szovjetunióhoz való csatlakozásra szólította fel. 1945. június 29-én Kárpátalját erőszakkal az Ukrán Szocialista Köztársasághoz csatolták, és a Szovjetunió része lett. Ezzel megkezdődött a ruszinok és a görög katolikus egyház üldözése. A görög katolikus egyházat 1949 augusztusára fel is számolták.

Csehszlovákiában 1952-ben a Szlovák Kommunista Párt határozatával Eperjesen létrehozzák az Ukrán Dolgozók Kulturális Egyesületét. A görög katolikus egyházat 1968-ban visszaállították, de a ruszin intézmények újjászervezésének véget vetett a szovjet megszállás. A 18. századba a Vajdaságba vándorolt ruszinokat 1974-ben a vajdasági tartomány öt hivatalos nemzetisége egyikének ismerték el. A szovjet birodalom felbomlása után Kárpátalja a ruszinokkal együtt Ukrajnához került, ahol máig nem ismerik el őket kisebbségként.⁴¹¹

A Magyarország mai területén maradt, illetve az 1945 után ide menekült ruszinok kevert identitásképletekkel rendelkeznek: a ruszin–magyar, ruszin–szlovák, szlovák–magyar, ruszin–szlovák–magyar, ruszin–ukrán–magyar variációk fordulnak elő.⁴¹² Tény, hogy a népszámlálások során „egyes falvakban, sőt olykor egy egész megyében is népszámlálásról népszámlálásra hol ruszin, hol szlovák, hol magyar anyanyelvüként regisztrálták ugyanazt a populációt”.⁴¹³ A vegyes identitáson és az anyanyelvi összeírás zűrzavarán már csak azért sem csodálkozhatunk, mert mint például a komlóskaik is, sokán származnak Eperjes környékéről. Ezenkívül ebben az is közrejátszhatott, hogy „a saját nemzeti értelmiséget szinte teljesen nélkülöző, alacsony iskolázottságú népesség” bizonytalan volt nemzettudatában, és ebből adódóan befolyásolható volt. Továbbá:

A magyar, illetve a szlovák nyelv nagyobb presztízse, magyarok és szlovákok ruszinokét felülmúló életnívója egyébként is asszimilációs szívóhatást gyakorolt rájuk, melyet a helyi értelmiség által közvetített magyarosító, illetve szlovákosító törekvések meg is fejttek. Szlovákosodásukat megkönnyítette a kelet-szlovák nyelvjárás és a ruszin nyelv hasonlósága.⁴¹⁴

A Kádár-korszakban a ruszinokat a szlovákokhoz is sorolták. Emiatt nem volt saját szervezetük, iskolájuk – szervezetileg is a szlovák nemzetiségi szövetséghez kapcsolódtak. Ruszin nyelvű oktatás és nemzetiségi intézmények híján nem alakulhatott ki a ruszin nyelvű értelmiségi réteg sem. Kutatásunk idején a ruszin kisebbségi önkormányzati elnökökkel készült interjúkból kiderült, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszin gyerekek Sárospatakra járnak a szlovák gimnáziumba.

Az értelmiség nélküli ruszinság sajátos helyzetéből fakadóan kimaradt a magyar nemzetállam-építés évszázadának magyar – nem magyar konfliktusaiból. A ruszinoknak nem voltak nemzeti törekvéseik, és ahogy Kozma a magyarországi mikrokisebbségekről megállapítja: „nemzeti kisebbséggé szerveződésük Magyarország mai területén viszonylag új fejlemény”.⁴¹⁵

1991. május 3-án Komlósán megalakult a Magyarországi Ruszinok Szervezete (Marusze); kiadásában jelent meg 1994-ben a „Ruszin Élet” (*Ruszinszkij Zsyvot*) című két nyelvű újság.

Az 1995-ben jött létre a ruszin származású amerikai festő emlékére az Andy Warhol Társaság, 1997-ben alakult meg Magyarországi Ruszinok (Ruténok) Országos Szövetsége a Kár-

⁴¹¹ Ebből következően a magyarországi ruszinok és ukránok között is feszültség tapasztalható a hovatartozást illetően.

⁴¹² Popovics, 2001. 207. o.

⁴¹³ Kozma, 2004. 336. o.

⁴¹⁴ Kozma, 2004. 336. o.

⁴¹⁵ Kozma, 2004. 325. o.

pátaljáról áttelepült ruszinok képviselőire. Ugyanebben az évben szerveződött *Drany* Néptánc Egyesület a ruszin kultúra ápolását és fejlesztését tűzte ki célul.

A ruszinok a mai napig saját haza nélkül szétszórta élnek a világban. Nagyobb csoportjaik találhatóak az Egyesült Államokban, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Magyarországon és Szerbiában. Különböző nyelveken és dialektusokban beszélnek, mégis összetartja őket a ruszinság tudata. Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat (ORKÖ) állandó kapcsolatot tart fenn a szlovákiai, kárpátaljai és a vajdasági ruszinokkal. A Magyarországi Ruszinok Szervezete 1991-től, az ORKÖ 1998-tól tagja a Ruszinok Világtanácsának. A Világtanács megbízásából a hazai ruszinok hozták létre a Ruszinokért Alapítványt.

Az 1994. évi kisebbségi önkormányzati választásokon egy ruszin kisebbségi önkormányzat alakult Múcsonyban, így akkor országos ruszin önkormányzat nem alakulhatott. Az azóta eltelt években egyre nőtt a magát ruszinnak mondó kisebbségi jelöltek és a megalakult ruszin kisebbségi önkormányzatok száma – 2010-ben már 75 települési ruszin kisebbségi önkormányzat jött létre, ami 1994-hez képest 97%-os növekedést jelent.

Az intézményhálózat kiépítése az országos önkormányzat első ciklusában nem kezdődött el, erre csak 2003-ben kerülhetett sor. Az országos önkormányzat 2000-ben költözött a Gyarmat utcai székházba, ahol helyet kapott a Magyarországi Ruszinok Könyvtára és a Magyarországi Ruszinok Közérdekű Muzeális Gyűjteménye és Kiállítóhelye.

A Ruszin Világ című lap 75%-a ukrainai ruszin nyelven jelenik meg, 25%-ban magyarul – ezt az ORKÖ adja ki. Az Országos Ruszin Hírlap gazdája a fővárosi önkormányzat, amely a Magyarországi Ruszinok Kutatóintézetét is működteti.

13. A nemzetiségi lakosság kialakulása és összetétele a vizsgált két megyében

13.1. A terep

Mind Baranya, mind Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről közismert, hogy az ország hátrányos helyzetű térségeihez tartozik – a szociális földmunkaprogramok állandó szereplői, a roma felzárkóztató programok, tanodák működtetésének, majd fenntartási források híján bezárásának és a legkülönbözőbb témájú romakutatások kedvelt terepei.⁴¹⁶ Az ország 33 leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérsége közül három Baranya megyében található, hat kistérsége pedig hátrányos helyzetűnek mondható.⁴¹⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kilenc LHH-s kistérség van.

A hátrányos helyzet konzerválásához hozzájárul, hogy településszerkezetét tekintve mind a két megye aprófalvas szerkezetű, sok, a világtól elzárt zsákutcás településsel, nehéz közlekedéssel, a munkalehetőségek teljes hiányával. A Csereháton és az Ormánságban „már nemcsak etnikai gettókká váló településrészekről és településekről, hanem gettósodó térségekről beszélhetünk”.⁴¹⁸

A szocialista nagyipar felszámolásával utcára került alacsony iskolai végzettségű és alacsonyan kvalifikált munkaerőfelesleg a mai napig tartó, generációkon átívelő munkanélküliséget eredményezett. A rendszerváltás óta az ország megyéi között Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legmagasabb a munkanélküliség aránya, és itt a legnagyobb a gazdasági-társadalmi elmaradottság.⁴¹⁹ A Regionális Munkaügyi Központ szerint a gazdasági válság hatására 2009. végére a munkanélküliségi ráta 24,4%-ra nőtt, ami meghaladta a rendszerváltás utáni legmagasabb értékeket is.⁴²⁰

A megye a munkanélküliség aránya és a gazdasági-társadalmi elmaradottság miatt Magyarország legrosszabb szociális mutatóival rendelkező területe. A lakások közművel való ellátottsága és komfortfokozata alacsony. Kiugróan rossz komfortossági mutatókkal rendelkezik a Bodrogi, Abaúj-Hegyi, Bodrogi, Edényi, Encsi és a Szikszói kistérség.⁴²¹

A megyében 357 település közül 7 városban él a lakosság 53%-a, 20 kisvárosban és 330 községben pedig 47%-a. A községek 23%-a 1000 fő alatti, 13%-ában pedig 200 lakosnál kevesebb él.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében döntő többségében magyar anyanyelvű romungrók és kismértékben romani nyelvet beszélő oláh cigányok is élnek. A csereháti térség belső részében található kistelepülések egyharmada zsákutcás falu, a települések 98%-ában nincs sem egészséges ivóvíz, sem csatorna.⁴²²

Baranya 301 településéből csak egy település éri el a 20 ezer fölötti lakosság számot, négy további városban 5-20 ezer közötti lakos, hatban pedig 5000 főnél kevesebb lakos él. 289 településen élnek 1000 főnél kevesebben, ebből közel 50%-ban 500 fő alatt, 22%-ban pedig 200 fő alatt marad a lakosság létszáma. A lakosság 65%-a városlakó, 25%-a pedig a 289 kis-településen él. 11 városban él a lakosság 64%-a, 289 községben pedig 26%-a. A községek 47%-a 500 fő alatti, 22%-a pedig 200 fő alatti lakossal rendelkezik.

⁴¹⁶ A cigányokkal foglalkozó kutatások többsége ebben a két megyében készült. A cigánykutatásokról lásd Dupcsik, 2009.

⁴¹⁷ Mátyás, 2008. 2. o.

⁴¹⁸ Ladányi, 2007.

⁴¹⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara, www.bokik.hu/download.php?id=2851

⁴²⁰ További adatok: Észak-magyarországi Munkaügyi Központ:

http://emrmk.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=emrmk_mptaj_baz_2009, Öry, 2005. 89–137. o., Tardos, 2007, Molnár J., 2007, 2008.

⁴²¹ AZ OTP 2008-ban 126 borsodi településen nem fogadta el a hitelek ingatlanfedezetét az ottani házakat.

<http://www.boon.hu/hirek/BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN/cikk/a-borsodi-telepulesek-listaja/cn/news-20081018-01560580>

⁴²² G. Fekete, 2005. Molnár J., 2007, 2008.

Baranyában anyanyelvüket részben még beszélő beás cigányok élnek, Baranya megyében 2009 decemberében a régiós munkaügyi központ adatai szerint a nyilvántartott álláskeresők a gazdaságilag aktív munkaképes korú népességhez viszonyított aránya elérte a 18 százalékot, a romák között pedig átlépte az 50%-ot. A 28 404 munkanélküli közül a települési önkormányzatok közreműködésével megvalósított „Út a munkához” közfoglalkoztatási programban 2009-ben kb. 5 500 fő vett részt.

A munkaügyi kirendeltség becsült adatai szerint a megyében a cigány származású munkanélküliek közül 2009-ben több mint 2 300-an részesülnek az aktív ellátási formák valamelyikében, képzési vagy bértámogatásban.

A két megyében LHH-s felzárkóztató programok sora indult el (minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó tanulás elősegítése a kultúra eszközeivel az LHH kistérségek esélyegyenlősége érdekében, településfejlesztés, közösségi fejlesztés, komplex programok), amelynek eredményeivel terepmunkánk során még nem találkoztunk.

13.1.1. Baranya megye kisebbségei

Baranya megye soknemzetiségű lakossága a hódoltság alatt, illetve az után alakult ki. A 17. században szerbek, valamint sokácok és bosnyákok menekültek a török elől, a 18. században pedig németeket telepítettek a megye elnéptelenedett területeire. Ekkor tűntek fel a görög és a zsidó kereskedők, valamint a dél felől beáramló beás cigányok. A 19. században jelentős transzmigrációs folyamatok mellett újabb német betelepedésnek, valamint a század utolsó éveiben a bolgárkertészek, Pécssett szlovén bányászok letelepedésének lehetünk tanúi. 1881. évi népszámlálás előtt a megye lakosságának többségét a nem magyar etnikumokhoz tartozók alkották, az arány ekkora egyenlítődt ki, majd 20. század fordulóján többségbe kerültek a magyar nemzetiségűek.

Az 1941. évi népszámláláskor a nemzetiségek a megye lakosságának még kb. 20%-át tették ki, többségük német volt. A második világháborút követő kényszerintézkedések, kitelepítések és a kitelepítések során megürült német házak magyar nemzetiségűek általi birtokbavétele jelentősen átrajzolta a megye etnikai-nemzetiségi és anyanyelvi térképét. A görögök a hatvanas években jelenetek meg újra a megyében. A Pécssett elő ruszinok kis csoportja Ukrajnából telepedett át a rendszerváltást követően.

Baranya megye népessége 407 448 fő, ebből a nemzetiségi lakosság 28 388 fő (7,3%). Magyarország megyéi közül ma Baranyában a legmagasabb a nemzetiségek aránya. Az itt élő legjelentősebb kisebbség a német (46%). A megye 230 községében vannak jelen, ebből 32 községben abszolút többséget alkotnak. A németeket a cigányok követik (33%), az egész megyében szétszórtan élnek. Az Ormánságban megjelentek a lakosságukat tekintve 80%-nál több roma lakosnak lakhelyet nyújtó falvak.

9. táblázat. Vizsgált kisebbségeink 2001. évi népszámlálási adatai Baranya megyében

	Nemzetiség	Anyanyelv	Anyanyelv-használat	Kulturális kötődés
Cigányok	8 552	5 602	5 490	7 257
Görögök	75	61	53	203
Németek	14 205	10 478	11 366	18 414
Ruszinok	22	26	32	29

10. táblázat. *Vizsgált kisebbségeink településtípusonkénti eloszlása Baranya megyében*

	Megyei jogú város		Többi város		Városok összesen		Községek, nagy-községek		Összesen	
Cigányok	1483	17,3%	1478	17,2%	2961	36%	5591	64%	8 552	100%
Görögök	65	88%	5,5	7%	70	93,5%	5	6,5%	75	100%
Németek	3039	21%	3084	22%	6123	43%	8082	57%	14 205	100%
Ruszinok	12	54%	5	23%	17	77%	5	23%	22	100%

A megyeközpont, Pécs túlsúlya a városok között mind a négy kisebbség esetében szembeötlő. A görögök és a ruszinok döntően városiakok – beköltözésükkor munkavállalási szempontokat figyelembe véve városokban telepedtek le. Ezzel szemben városban a cigányoknak csak egyharmada, kétharmada pedig községekben él. Az eredetileg falvakban élő német lakosság 57%-a még mindig kistelepüléseken él. A fiatalok városokba költözése folyamatos és egyre nagyobb mértékű – így a falvakban magas az idősek aránya. Ezt a kisebbségi önkormányzatok képviselőinek életkori megoszlása is tükrözi.

13.1.2. Borsod-Abaúj-Zemplén megye kisebbségei

A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye a Monarchia-korabeli Borsod, Abaúj-Torna, Zemplén vármegye nagy részét, Gömör és Kis-Hont, Heves, valamint Szabolcs vármegye területének egyes kisebb részeit foglalja magában.

A megye mai területén az 1893-as cigányösszeírás szerint 2,3-2,9% közti romanéesség élt, és jelentős volt a ruszinok aránya is. G. Fekete szerint a cigányok a 18. században Erdély felől érkeztek és telepedtek le a katolikus szlovákok és magyarok között.⁴²³

Németeket a 18. század elején telepítettek Károlyfalvára (ma Sátoraljaújhely), Hercegkútra és Rátkára. A történelmi megyékben kb. 24 ezer német (szász) élt. A Sárospatakon élő németek külön városrészt alkottak, mára azonban teljesen beolvadtak. A többi település német kisebbségi önkormányzattal rendelkező lakosságának múltja a szakirodalomban nem vagy alig dokumentált.

A magyar királyságban kb. 100 ezer ruszin élt, ebből mai országterületen Zemplénben éltek jelentősebb számban – mintegy 30 ezren. Az 1930. évi népszámláláson mindösszesen 998 ruszin anyanyelvű főt regisztráltak az egész országban. A szocializmus évi alatt a szlovákokhoz vagy az egyéb kategóriába sorolták, majd 1990-ben az ukránokkal vették egy csoportba őket. Görögök a szocialista iparosítás korszakában kerültek a megyébe, és főként gyárakban helyezkedtek el.

A 2001. évi népszámlálási adatok alapján a magyarországi cigányok 24,5%-a, a németek 1,8%, a görögök 5,4%-a és a ruszinok 15 %-aa él Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye népessége 744 404 fő, ebből a nemzetiségi lakosság 48 899 fő (6,5%).⁴²⁴ A kisebbségi lakosság 93%-a roma; a fennmaradó 7%-on osztozik a többi 12 kisebbség.

11. táblázat. *Vizsgált kisebbségeink 2001. évi népszámlálási adatai BAZ megyében*

	Nemzetiség	Anyanyelv	Anyanyelv.	Kulturális kötődés
Cigányok	46 635	1 236	1 357	24 430
Görögök	136	90	80	278
Németek	1 159	305	641	1 711
Ruszinok	168	110	163	215

⁴²³ G. Fekete, 2005. 57. o.

⁴²⁴ <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tab101/load01.html>

12. táblázat. *Vizsgált kisebbségeink településtípusonkénti eloszlása BAZ megyében*

	Megyei jogú város		Többi város		Városok összesen		Községek, nagy-községek		Összesen	
Cigányok	4 005	8%	10 519	23%	14 524	31%	31 637	69%	45 525	100%
Görögök	118	87%	15	11%	133	98%	3	2%	136	100%
Németek	158	14%	287	25%	445	39%	714	61%	1 159	100%
Ruszinok	9	5%	30	19%	39	24%	129	76%	168	100%

Pécsett a cigány, német, ruszin kisebbségi népesség koncentrációja jóval magasabb, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megye székhelyén, Miskolcon – leszámítva a görögöket, akik idetelepítésük miatt ebben a megyében döntően itt élnek. A többi három kisebbség ebben a megyében is nagyobb arányban él községekben, mint városokban. A cigányok és a németek mind a két megyében közel azonos arányban élnek úgy falvakban, mint városokban. A ruszinoknál azonban fordított az arány; Borsod-Abaúj-Zemplén megyében őshonos lakosok, akik eredetileg is falvakban éltek, míg Baranya megyébe a rendszerváltás után telepedtek be, ahol városon könnyebb volt munkát találni, mint falun.

13.2. A minta

A vizsgálandó kisebbségek kiválasztásának szempontjait az határozta meg, hogy egymással összehasonlítható, de létszámukban eltérő nemzetiségek önkormányzatait, két makro és két mikro kisebbségi csoportot vonjuk be a kutatásba. Az összehasonlíthatóság szempontjait úgy határoztuk meg, hogy azok minden kisebbség esetében kutathatók legyenek. Tudatában vagyunk ugyanakkor – és ez hipotézisünk alapját is képezi –, hogy részben hasonló, részben egymástól nagyon is különböző megnyilvánulási módozatokkal fogunk találkozni. A hasonlóság oka hipotézisünk szerint az a jogi környezet, amelyhez minden kisebbségi önkormányzatnak alkalmazkodnia kell; az alkalmazkodás, a működési repertoár különbözőségeit pedig részint a kisebbségek eltérő létszámában, társadalmi integráltsága, illetve elfogadottsága, részint területi elhelyezkedése, illetve településhez kötöttsége határozza meg.

A kiválasztott négy kisebbség a cigány, a görög, a német és a ruszin. Önkormányzataikat két megyében, Baranyában és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vizsgáltuk. Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiválasztása mellett az a meggyőződésünk szolgált, hogy e két megye magas kisebbségi létszámára és összetételére figyelemmel a vizsgálat fel tudja tárni a magyarországi kisebbségi önkormányzatok működésével összefüggő főbb problémaköröket és tendenciákat, amelyek nagy valószínűséggel tipikusnak nevezhetők.

Mint azt a táblázatból láthatjuk, a kutatásban a kisebbségi csoportok minden típusa képviseltette magát.

13. táblázat. *Kisebbségtípusok*

		Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
Makrokisebbség	Nemzetiség			x	
	Etnikai csoport	x			
Mikrokisebbség	Nemzetiség		x		
	Etnikai csoport				x

A cigány és a német kisebbségi önkormányzatokról készült korábbi kutatások összehasonlítható alapot teremtettek a jelen kutatás számára. Ezenkívül a németeket azért is választottuk, mert kisebbségi körökben az a nézet járja, hogy „a kisebbségi törvény a németek számára készült” – amin azt kell értenünk, hogy a vélekedések szerint ez a kisebbség az, amely intézményrendszerével, szervezetszervezetével a legjobban illeszkedik a kisebbségi törvény kereteibe. A ruszinok kiválasztása Borsod-Abaúj-Zemplén megye szempontjából értelemszerű volt – történetileg ezen a területen él a magyarországi ruszinság. A görögök kiválasztását az országterületre kerülésük időbeli elkülönülése, a folytonosság hiánya motiválta.

A vizsgálat kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes alkalmazásával és több szempontból történt; az empirikus adatfelvételt kérdőív és mélyinterjú segítségével végeztük el; néhány településen résztvevő megfigyelésre is sor került. A kutatás újszerűsége, hogy a hagyományos szociológiai módszereket történeti, statisztikai és kulturális antropológiai módszerekkel kombinálta.

Az országos kisebbségi önkormányzatoktól kapott címlisták alapján a két kiválasztott megye valamennyi cigány, görög, német és ruszin, összesen 401 kisebbségi önkormányzatának postai úton önköltős kérdőívet küldtünk ki. A helyi kisebbségi önkormányzatok kérdőívében zárt és nyílt kérdéseket tettünk fel a település kisebbségi lakosságának számára, a kisebbségi önkormányzatok alakulásának módjára, a kedvezményes mandátummal a település képviselő-testületébe jutott kisebbségi képviselőkre, a kisebbségi polgármesterekre, az önkormányzatok megszűnésére, a kisebbségi önkormányzatok képviselőinek adataira, nemére, korára, iskolai végzettségére, munkaviszonyára, korábbi képviselőségére vonatkozóan. Érdeklődtünk a nyelvhasználatról a kisebbségi önkormányzatban, a közéletben és a közigazgatásban. A kisebbségi önkormányzatok működésével kapcsolatban kérdéseket tettünk fel az önkormányzatok elhelyezésére, vagyonára, tevékenységére, gazdálkodására, továbbá a kisebbségi oktatás formáira a településen. A kérdőívet a parlamenti képviselőre, az interetnikus kapcsolatokra, a szegregációra, illetve a kisebbségi ombudsmanra vonatkozó kérdésekkel zártuk.

Kérdőívünkben összesen 78 kérdést tettünk fel a kisebbségi önkormányzatok elnökeinek. Ebből értékelhető adatokat 73 kérdésre kaptunk. Elemzésünkben az összefüggések érthetőbb bemutatása miatt nem mindig követjük a kérdőív kérdéseinek számozási sorrendjét.

A 401 kiküldött kérdőívből 108 településről 115 db – 27% – érkezett vissza. Arányait tekintve a kisebbségek közül a válaszadói hajlandóság tekintetében a legaktívabbnak a görögök (67%), a legkevésbé pedig a cigányok (20%) mutatkoztak; kettejük között helyezkednek el a németek (48%) és a ruszinok (47%). A megyéket összehasonlítva azt látjuk, hogy Baranya megyéből mind a négy kisebbség esetében nagyobb arányban érkeztek vissza a válaszok, mint Borsod-Abaúj-Zemplénből. Baranyába 227 kérdőívet postáztunk, és 82 db (36%) érkezett vissza. BAZ megyébe 174 kérdőívet küldtünk, és 33 darabot (19%) kaptunk vissza.

A németek Baranyából 49%-ban, BAZ megyéből 40%-ban válaszoltak. A ruszinok visszaküldési aránya BAZ megyében 50%-os, a Pécssett működő egyetlen önkormányzat nem válaszolt. A görögök baranyai kisebbségi önkormányzatai 100%-ban visszaküldték a kérdőívet, de figyelembe kell vennünk, hogy a megyében mindösszesen két önkormányzat működik.

A kisebbségek közül a romák voltak a legkevésbé aktívak mind a két megyében; ezen belül is Borsod emelkedik ki nagyon alacsony, 14%-os visszaküldési arányával, de a baranyai 27%-os arány sem mondható magasnak. Az aktivitás-különbséget nem tulajdoníthatjuk csak a kérdőív „nehézségének”, mert a többi kisebbségtől is érkeztek olyan visszajelzések, hogy a kitöltés nehéz volt, és sok időt vett igénybe. Az interjúk információi alapján sokkal inkább gondoljuk azt, hogy bár sok figyelem fordul a romák felé, de az életükön átsodródó, átrohanó kutatók és kutatások nem változtatják meg mindennapjaik nyomorúságát, semmilyen változást nem hoznak az életükbe; ezért nem is nagyon érzik magukat érdekeltnek a részvételben. Nem zárhatjuk ki a romák ellen forduló és egyre romló közhangulat hatását sem – különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Ennek ellenére amennyire csak tudtak, igyekeztek legjobb tudásuk szerint válaszolni.

Kérdőívünkben 78 kérdést tettünk fel a kisebbségi önkormányzatok elnökeinek. Ebből értékelhető adatokat 73 kérdésre kaptunk. Elemzésünkben az összefüggések érthetőbb bemutatása miatt nem mindig követjük a kérdőív kérdéseinek számozási sorrendjét.

A kutatás kvalitatív részében 33 településen 51 témaorientált mélyinterjút készítettünk kisebbségi önkormányzati elnökökkel, ebből Baranyában 12 településen 18 interjút, Borsodban

pedig 21 településen 33 interjút vettünk fel. Mivel BAZ megyéből 60%-kal kevesebb kérdőív érkezett vissza, mint Baranyából, az információhiányt az interjúkkal próbáltuk pótolni, így BAZ megyében 30%-kal több interjú készült, mint Baranyában. Az interjúalanyok között voltak tehát olyan elnökök, akik visszaküldték a kérdőívet, és olyanok, akik nem. Kaptunk olyan kéréseket, hogy személyesen is keressünk fel egy-egy települést; ezt minden esetben megtettük.

Az interjúk vezérfonalát mind a két interjúszituációban a kérdőív adta, de annak függvényében módosításokkal alkalmaztuk, hogy az interjút adó elnök kitöltötte a kérdőívet, vagy nem. A kérdőívet kitöltött elnökök esetében egy-egy – általuk problémásnak, megoldatlannak – ítélt kérdést jártunk körül, valamint mélyebbre ástunk a kisebbségi önkormányzatok feladatait, költségvetését és viszonyrendszerét illetően. Azokban az esetekben, ahol nem állt rendelkezésünkre kiindulási alap, ott feltettük a kérdőív kérdéseit, és részletesen körüljártuk azokat a kérdéseket, amelyeknél ez szükségesnek mutatkozott.

A települési kisebbségi önkormányzati elnökökön kívül három megyei és három országos elnökkel, egy országos sajtószóvivővel, valamint hét települési és megyei önkormányzati tisztségviselővel (jegyző, kisebbségi referens) és hat kisebbségpolitikai szakértővel, szakjoggással és az 1995–2007 között hivatalt betöltött kisebbségi ombudsmannal készült interjú. Többször előfordult, hogy az interjúk több részben készültek el, ezért az interjúk számozása meghaladja a százat.

Kutatásunk során összesen 125 település 147 kisebbségi önkormányzatával kerültünk kapcsolatba: Baranya megye 85 településéről 94 kisebbségi önkormányzattal, Borsod-Abaúj-Zemplén megye 40 településéről pedig 53 kisebbségi önkormányzattal.

Ebből Baranya megyében a vizsgált beás-cigány önkormányzatok 83%-a, a német önkormányzatok 14,5%-a élt a három leghátrányosabb helyzetű kistérség valamelyikében. BAZ megyében ez az arány a cigányok önkormányzatoknál 67%, a német önkormányzatoknál 37%, a ruszin önkormányzatoknál 25%.

A vizsgálat módszertani pluralizmusa mellett új mozzanat az elemzések komplexitása, az antropológiai összehasonlító módszer szociológián belüli alkalmazása. Az adatokat történeti, statisztikai, jogi, majd elméleti elemzésnek is alávetettük. Az adatok elemzésében az antropológiai összehasonlító módszer is szerepet kapott. Az interjúk szövegének elemzésével a kérdőíves felmérés eredményeit is teszteltük. A szociológiai és a kulturális antropológiai kutatási és az elemzési módszerek egy kutatáson belüli alkalmazását, a többszemponút elemzést a kisebbségi önkormányzatok összetett jellege indokolja. Megállapításainkat, illetve következtéseinket tehát a kérdőívek SPSS-el történő számítógépes feldolgozása, a kérdőív nyitott kérdéseinek, valamint a kisebbségi önkormányzatok elnökeivel készített interjúk szövegének elemzésével nyert adatok és összefüggések alapján hoztuk meg, illetve vontuk le.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a minta nem reprezentatív – eredményeink tehát nem vonatkoztathatók a teljes BAZ és Baranya megyei cigány, görög, német, ruszin kisebbségi önkormányzati vertikumra. Ennek ellenére – a korábban már ismertetett szociológiai és jogi szempontú kisebbségi önkormányzati kutatások eredményeit figyelembe véve, valamint saját tapasztalataink alapján – úgy véljük, hogy az alábbiakban felvázolt kép sok szempontból nem járhat messze egy szigorúan reprezentatív minta statisztikai elemzésével kapható tartalomtól.

13.3. Településtípusok és lélekszám adatok a mintában

Mint azt a mintát bemutató fejeztünkben megírtuk, a kutatásban Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megye 125 településéről (85 + 40) 147 kisebbségi önkormányzat (94 + 53) vett részt. A települések nevét megyék szerint rögzítettük (1. kérdés: település neve, megye). A táblázatok mind a kérdőíves, mind a magnós interjúk adatait tartalmazzák.

14. táblázat. A minta településtípus szerinti megoszlása

Településtípus	Baranya		BAZ		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
Megyei jogú város	1	1	1	2,5	2	1,6
Város	9	10	7	17,5	16	12,8
Község	75	89	32	80	107	85,6
Összesen	85	100	40	100	125	100

Településtípus szerint a vizsgált kisebbségi önkormányzatok mindössze 1,6%-a működik megyei jogú városban, 12,8 %-a városban, és 85,6%-a községben. E tekintetben a két megye között nem mutatkozott kiugró különbség: a vizsgált kisebbségi önkormányzatok mind a két megyében döntően községekben működnek. Megnéztük továbbá, hogy milyen a települések lélekszám szerinti eloszlása. A községeken belül külön figyeltünk az aprófalvak eloszlására.

15. táblázat. A vizsgált kisebbségi önkormányzatok településeinek lélekszám szerinti eloszlása

Lélekszám	Baranya		BAZ		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
100 fő alatt	1	1	1	2,5	2	1,6
101–200 fő között	9	11	1	2,5	10	8
201–300 fő között	13	15	1	2,5	14	11,2
301–500	16	20	3	7,5	19	15,2
501–1000	17	20	9	23	26	20,8
1001–2000 fő között	12	14	10	24	22	17,6
2001–5000 fő között	12	14	7	18	19	15,2
5001–10 000	1	1	2	5	3	2,4
10 001– 20 000	1	1	4	10	6	4,8
20 001–40 000	2	2	1	2,5	2	1,6
100 000 fő felett	1	1	1	2,5	2	1,6
Összesen	85	100	40	100	125	100

A lakosság szám kritériumai szerint Baranya megyében 39, BAZ megyében 6 aprófalvas települést találtunk. A 45 település a teljes minta 36%-át, a községeknek pedig 60%-át teszi ki. A községeken belül az egy csoportként kezelt 500 lélekszám alatti aprófalvakat a második helyen az 501–1000 fős települések követik 20,8%-kal, majd az 1001–2000 fő közötti települések következnek 17,6%-kal. A megyék településszerkezetét követve a vizsgált kisebbségi önkormányzatok 98%-a 5000 fő alatti településen él.

13.4. A kisebbségek becsült létszámadatai a vizsgált településeken

2. kérdésünkben megkértük a kisebbségi önkormányzatok elnökeit, hogy becsüljék meg a településükön élő kisebbségük létszámát. Erre azért volt szükség, hogy lássuk az eltéréseket a népszámlálási, illetve a regisztrációs adatoktól. A kérésnek kisebbségi önkormányzati elnökök 97%-a tett eleget.

16. táblázat. Kisebbségek becsült létszáma a településen (%)

Kisebbség becsült létszáma	Válaszoló önkormányzatok száma				
	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Összesen
100 fő alatt	32	100	31	38	33
101–500 fő között	41,5		58	50	47
501–1000 fő között	7,5		2	12	6
1001–2000 fő között	13				7
2001–5000 fő között	4		7		5
10 000 felett	2		2		2

Ha összehasonlítjuk a becslült és a népszámlálási adatokat, nagyon jelentős eltéréseket tapasztalunk. A kérdőíves adatokat kiegészítve a kisebbségi önkormányzatok elnökeivel készült interjúk adataival a becslült létszámokról, sehol sem találtunk egyezést. 99%-uk jelezte nagyobb arányban kisebbségekhez tartozó állampolgárok jelenlétét a településen, mint amit a népszámlálási adatok mutatnak. A felülbecslések széles spektrumban szóródnak a 25%-tól az 500%-ig. A legkisebb eltéréseket a Baranya megyei görögök, legnagyobbakat a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszinok produkálták, ahol nullás, illetve egy-két fős népszámlálási adatok mellett becsltek több mint 200–500 főt.

Az 1000–2000 fő közti becsléseket két településen két kisebbségi önkormányzat, a 2001–5000 fő közötti létszámokat pedig három település két kisebbsége esetében tarthatjuk reálisnak; a 10 ezer fő fölötti becslések pedig teljes mértékben irreálisak.

14. Kisebbségi választások, intézmények 1994–2002 között

14.1. Kisebbségi önkormányzati választások ciklusonként

A kisebbségi önkormányzati választás kitűzését öt választópolgár kezdeményezhette a település jegyzőjénél a polgármesteri hivatalban; ennek hiányában a választást nem tűzték ki. A kezdeményezők adataik (név, lakcím, személyazonosító) megadása mellett aláírásukkal hitelesítették a kezdeményezést.

1994–2002 között független jelöltként és jelölőszervezet jelöltjeként is el lehetett indulni a kisebbségi önkormányzati választásokon. Az „1997. évi C. törvény a választási eljárásról” a következőképpen határozza meg a jelölési folyamat szereplőit:

j) kisebbségi jelölt: valamely – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény szerinti – nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselőjét vállaló független jelölt, illetőleg a kisebbségi szervezet jelöltje.

k) kisebbségi szervezet: olyan társadalmi szervezet, amely – a bírósági bejegyzés szerint – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott nemzeti vagy etnikai kisebbséget képvisel.

A Nektv. szerint kisebbségi jelöltté válni igen egyszerű módon lehetett:

48. § (2) Ha a nemzeti vagy etnikai kisebbségi jelöltnek ajánlott személy e minőségét az ajánlói megnyitáskor – egyoldalú jognyilatkozattal – bejelenti, akkor azt a szavazólapon fel kell tüntetni.

52. § (1) Nemzeti vagy etnikai helyi kisebbségi önkormányzati képviselőjelölt az, a választókerület választópolgárai közül legalább öten – a jelölés általános szabályai szerint – kisebbségi jelöltnek ajánlottak.

(3) A helyi kisebbségi önkormányzati testületbe jelölhető bármely választópolgár, aki a településen állandó lakóhellyel rendelkezik és a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott kisebbség képviselőjét vállalja.⁴²⁵

Ez a nagyvonalúság az identitás szabad megválasztásának félreértett/félremagyarázott elvéből ered. A kisebbségi önkormányzatok képviselőinek megválasztásában a relatív többségi rendszer érvényesült.⁴²⁶ Nagyon fontos jellemzője ennek a korszaknak, hogy a helyi önkormány-

⁴²⁵ „XI. Fejezet. A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelme. 48. § (2). Közlönyállapot, 1993. VII. 22. Később feloldották a jelöltek lakhelytilalmát is; ma a jelölő szervezetek bárkit, bárhol jelölhetnek.

⁴²⁶ Nektv. 23. § (2) A közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzati testület tagjainak létszáma 1300 lakos alatti községben 3 fő, 1300 lakos feletti községben 5 fő, városban 7 fő, megyei jogú városban, fővárosi kerületben 9 fő.” Közlönyállapot, 1993. VII. 22. és Horváth K., 2002.

zati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi XIV törvény 50/C. § (1) szerint a helyi kisebbségi önkormányzat választásában az adott településen részt vehettek mindazok, akik a települési képviselő-választásra jogosultak voltak. Ez a Nektv.-ben is megfogalmazódott:

53. § (1) Helyi kisebbségi önkormányzat választásában részt vehetnek az adott településen mindazok, akik a települési önkormányzati képviselő-választásra jogosultak.

14.1.1. 1994/1995

Az első alkalommal 1994-ben és 1995-ben is tartottak kisebbségi önkormányzati választásokat, amelyeken az ukránokat kivéve mindegyik, a kisebbségi törvényben elismert közösség elindult.⁴²⁷ 1994-ben az induló 4587 jelöltből 2706 (59%) volt független, 1995-ben pedig 1042 jelöltből a 767 (73%) indult függetlenül. A választás eredményeként 1994/1995-ben összesen 817 kisebbségi önkormányzat jött létre.

14.1.2. 1998

A választásokra a jelöltek száma közel a duplájára nőtt. Országosan összesen 10 503 jelölt indult, ebből 6845 (65%) volt független. Az egyes kisebbségek különböző arányban, de igen jelentős mértékben növelték, elsősorban független jelöltjeik számát. A legtöbb jelöltet 6746 főt, a romák állították, utánuk pedig megint a németek következtek 1560 jelölttel.

A jelölő szervezetek száma nem nőtt, de jelentősen átstrukturálódott; a megnőtt az országos és a területi kisebbségi szervezetek aránya. 27 országos szervezet, 34 területi és 97 helyi kisebbségi szervezet állította a jelöltek 35%-át. Az országos kisebbségi szervezetek közül kiemelkedett Lungo Drom 1808 jelöltjével.⁴²⁸

A kisebbségi önkormányzatok száma összességében 40%-kal nőtt az alábbiak szerint: közvetlenül 1 302, közvetve 12 önkormányzat jött létre, 49 pedig átalakult.

Kaltenbach Jenő az 1998-as évről készült beszámolójában rámutatott a kisebbségi kedvezményekkel való visszaélés lehetőségeire, a kisebbségi biznisz jelenségére, az üzletszerű kisebbségpolitikára, a kakukkfióka jelenségre, és arra, hogy a többség szavazatai dönthetik el a választás eredményét. Kaltenbach a visszasságok orvoslására az identitásszabadság elvének fenntartása mellett törvénymódosítást sürgetett.

14.1.3. 2002

A 2002. évi országgyűlési választások előtt az országos önkormányzati elnökök a cigány önkormányzatot kivéve a közelgő választásokra való tekintettel benyújtották közös igényeiket,⁴²⁹ mivel a fennálló és immár nem csupán Kaltenbach kisebbségi biztost irritáló anomáliák, mint a kisebbséghez nem tartozó jelöltek indulása, vagy a többségi választópolgárok döntő

⁴²⁷ Az „1994. évi LXII. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény módosításáról”, amelyet az Országgyűlés az 1994. szeptember 30-i ülésnapján fogadott el, bevezette a pótválasztásokat: 40. § (5) Amennyiben a választásokon nem jött létre kisebbségi önkormányzat, „öt, magát azonos kisebbséghez tartozónak valló, és a településen állandó lakóhellyel rendelkező választópolgár kezdeményezésére a helyi kisebbségi önkormányzat választására csak az általános önkormányzati választásokat követő év november havának harmadik vasárnapján kerülhet sor”. A pótválasztás intézménye 1999. július 28-ig állt fenn, amikor az Országgyűlés a kisebbségeknél is bevezette az időközi választást.

⁴²⁸ Részletes jelöltstatisztikát lásd <http://www.valasztas.hu/ve/Web/k23/k23-1.htm>

⁴²⁹ Lásd 6. sz. melléklet.

szavazatai, nem kerültek orvoslásra. Ezenkívül a román, szlovák és ruszin kisebbségi vezetők arról panaszkodtak a HVG-nek, hogy:

elsősorban a határon túli magyarok csálnak a választásokon. Magyaroként áttelepülnek Magyarországra, majd román, szlovák vagy ruszin kisebbségi képviselőnek választatják magukat. Az ő kiszűrésüket az érintett kisebbségek szerint még a következő választások előtt biztosítani kell.⁴³⁰

Az Ukrán Kisebbségi Önkormányzat elnök asszonya azt szerette volna, hogy a kisebbségi jelöltek kötelezzék nyilatkozattételre, hogy valóban az adott kisebbséghez tartoznak-e és helyesnek tartotta volna, hogy törvényben szankcionálják azokat, akikről kiderül, hogy nem kisebbségek.⁴³¹

A félelem nem volt alaptalan. A HVG cikke szerint a mindösszesen 5 fő által kezdeményezhető választások száma 1554-ről 1987-re nőtt, és feljebb tolódott a délszláv nyelvhatár Magyarországon. A délszláv lakóiról eddig nem ismert Mátészalkán például szerb, horvát és szlovén kisebbségi önkormányzati választást is kezdeményeztek helybeliek.⁴³²

2002. évi kisebbségi önkormányzati választásokra 30%-os volt a kisebbségi jelöltek növekedésének aránya; összesen 14 780 jelölt pályázott a mandátumokra. A többség, 9573 fő, még mindig független jelöltként indult, és arányait tekintve (65%) állandósulni látszott. Közvetlenül a választások előtt, 2002 októberében Heizer Antal, a NEKH elnöke visszalépésre szólította fel kisebbségekhez nem tartozó indulókat. Heizer a választások után elismerte:

A 2002-es önkormányzati választások után bebizonyosodott, hogy a kisebbségi önkormányzatok választásával kapcsolatban négy évvel korábban tapasztalt visszasságok nem tekinthetők egyedi esetnek, s hogy a rendszerbe kódolt visszaélések a jogszabályok megváltoztatása nélkül, csupán a többségi és a kisebbségi társadalmak belátására építve nem küszöbölhetők ki, de még csak nem is csökkenthetők.⁴³³

A biznisz és az etnicitás problémáját az 1998–2002 között regnáló Fidesz-kormány nem tudta megoldani. A kisebbségek vezetői tehetetlenek voltak. Pap András László jegyezte meg 2002-ben:

Az etnikai csalás elleni fellépésnek rokonszenves, a közjog terepén kívül álló megoldását vetette fel például Heinek Ottó, a német kisebbség egyik vezetője, amikor azt nyilatkozta, hogy az „álnémet” önkormányzatok kapcsán a demokratikus közvéleményhez fordul jogorvoslatért, olyan felhívást intézve az inkriminált települések választópolgáraihoz, amelyben megfogalmazza aggályait az induló jelöltek szándékainak tisztasága felől. Az országos önkormányzat hasonlóan hatékony fellépésére számíthat a „kisebbségi ügyeskedő”, ha közalapítványnál vagy németországi forrásból kíván további támogatáshoz jutni.⁴³⁴

1308 településen összesen 1870 kisebbségi választást tartottak; végezetül 1847 önkormányzat alakult, köztük a Heinek Ottó által kifogásolt 8 településen is. 1998-hoz képest azonban az országos növekedési aránya lelassult, 40%-ról 26%-ra esett vissza.

⁴³⁰ Kisebbségi választási... *HVG*, 2002. június 6.

⁴³¹ Uo.

⁴³² További példákat idéz, és elemzi az etnobizniszt kérdését Pap, 2003. 252–294. o.

⁴³³ Heizert idézi Eiler, 2004. 209. o.

⁴³⁴ Pap, 2002.

14.2. Vizsgált kisebbségeink jelöltjei és önkormányzatai

A három ciklus alatt jelentős növekedésnek lehettünk tanúi mind a jelöltek, a jelöltállító szervezetek, a kiírt választások és a megalakult kisebbségi önkormányzatok számát tekintve, de a növekedés a második ciklusról a harmadik ciklusra mérséklődött.

17. táblázat. *Kisebbségi önkormányzati jelöltek számának növekedése 1994–2002*

	Cigányok		Görögök		Németek		Ruszinok	
	Jelöltek fő	Növekedés %	Jelöltek fő	Növekedés %	Jelöltek fő	Növekedés %	Jelöltek fő	Növekedés %
1994	1 833		6		394		6	
1998	6 749	73	119	95	1 560	77	63	90,5
2002	9 443	28,5	223	47	2 007	22	212	70

Az 1998. évi második kisebbségi önkormányzati választásokra vizsgált kisebbségeink jelöltjeinek száma is jelentősen megnövekedett. 1994-ről 1998-ra az országos jelöltszám növekedési aránya 45,5% volt; mind a négy kisebbségünk jóval fölötté e fölött állt.

1998-ról 2002-re az országos növekedés 30%-ra esett vissza. A romák és a németek növekedési aránya az országos arányszám alatt maradt, a görögök és a ruszinok azonban meghaladták azt.

18. táblázat. *Önkormányzatok száma és növekedési arányai 1994–2002*

	Cigányok		Görögök		Németek		Ruszinok	
	Önk.	Növ. %	Önk.	Növ. %	Önk.	Növ. %	Önk.	Növ. %
1994	477		6		162		1	
1998	771	38	18	67	268	39,5	10	90
2002	1 004	23	30	40	335	20	13	23

A megalakult kisebbségi önkormányzatok esetében az országos növekedési átlagot – hasonlóan a jelölteknel tapasztaltakhoz – a görögök és a ruszinok meghaladták, a romák és a németek pedig alatta maradtak. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a romák és a németek esetében állandósult a kisebbségi önkormányzatot alakítók köre, míg a görögöknél és a ruszinoknál nem állt meg az önkormányzat-alapítási kedv.

14.3. Létrehozható önkormányzati típusok a módosítás előtti kisebbségi törvényben

1994–2002 között a kisebbségi törvény (Nektv.) mellett az önkormányzatok megválasztásáról szóló (Övtv.), valamint az önkormányzati (Ötv.) törvény szabályozta a kisebbségek önkormányzatainak, szószólóinak megválasztását, feladataikat, működésüket és jogaikat; a törvények lényegében nem is voltak használhatók egymás nélkül. A kérdőív 3–5. kérdésében 1994–1998, 1998–2002, 2002–2006 közötti ciklusokra vonatkozóan kérdeztük meg a megalakult kisebbségi önkormányzat típusát (3. közvetlenül választott, 4. közvetett módon létrejött, 5. átalakult települési önkormányzat).⁴³⁵

A kisebbségekre vonatkozó törvények, törvényhelyek ismeretére részletesebben az interjúban kérdeztünk rá. Míg a kisebbségi törvény helyiel-közzel eljutott a kisebbségek helyi

⁴³⁵ 22. § (1) Kisebbségi települési önkormányzatnak nyilváníthatja magát az a települési önkormányzat, amelynek testületében a képviselők több mint felét egy nemzeti vagy etnikai kisebbség jelöltjeként választották meg. (2) Ha az önkormányzati testület képviselőinek legalább 30 százalékát egyazon kisebbség jelöltjeként választották meg, e képviselők kisebbségként legalább 3 fős helyi kisebbségi önkormányzatot (a továbbiakban: közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat) alakíthatnak. Nektv. Közlönyállapot, 1993. VII. 22. és Horváth K., 2002.

elnökeihez, a másik két törvényvonatkozó passzusairól nem volt tudomásuk. A jelenlegi önkormányzati vezetőknek, még ha a 2005. évi törvénymódosítás előtt is részt vettek a kisebbségi önkormányzati munkában, már nem sok emléküik maradt, és a módosított törvény ismere- te is sok kívánnivalót hagyott maga után. A módosított törvény két eleméről, a kedvezményes mandátum megszűnéséről és a választási névjegyzékkényszerről azonban – talán mert ez érintette leghűsbavágóbban a kisebbségek tagjait – minden megkérdezett tudott.

A táblázatokban három ciklus és a három formáció kisebbségenkénti választási adatait foglaltuk össze. Ahogy haladunk a jelen felé, a válaszok száma egyre növekszik: az első választásról (1994) 48%-ban, a másodikról (1998) 63%-ban, a harmadikról (2002) 78%-ban kaptunk adatokat. Mint az interjúkból kiderült, ez annak tulajdonítható, hogy az önkormányzati elnökök csak később kapcsolódtak be a kisebbségi önkormányzat munkájába, és nem voltak információik a korábbi évekről, vagy részt vettek ugyan, de nem elnökként, és ezért nem tudtak válaszolni.

19. táblázat. *Megválasztott kisebbségi önkormányzatok típusai 1994-ben (%)*

	Cigányok	Németek	Ruszinok	Összesen
Közvetlenül	95	63	100	81
Közvetve		5		2
Átalakult	5	32		17

A formációk közül csak a nagylétszámú kisebbségeknek volt lehetőségük választani. A kapott válaszok alapján a helyi kisebbségi önkormányzatok 81%-a közvetlenül alakult meg. A ruszinok 1994-ben még csak egy kisebbségi önkormányzatot hoztak létre közvetlen választással. A cigány önkormányzatok 5%-a átalakult települési önkormányzattá – ezeket mind Baranya megyében találjuk. A legváltozatosabb képet a németek mutatják, ahol a megalakult kisebbségi önkormányzatoknak közel a fele alakult át települési önkormányzattá, 5% pedig közvetve jött létre. Ezeket az önkormányzatokat szintén Baranya megyében találjuk. A görögöktől 1994-re vonatkozóan nem kaptunk választ.

20. táblázat. *Megválasztott kisebbségi önkormányzatok típusai 1998-ban (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Összesen
Közvetlenül	91	100	77	100	85
Közvetve	3				1
Átalakult	6		23		14

1998-ban a közvetlenül megválasztott kisebbségi önkormányzatok aránya 4%-kal nőtt, a közvetve választott önkormányzatok aránya 2%-kal, az átalakultaké 3%-kal csökkent. Említésre méltó változás következett be a cigány kisebbségi önkormányzatok arányában: a közvetve választott önkormányzatok aránya 4%-kal csökkent, megjelent a közvetve választott típus és csekély mértékben nőtt az átalakult önkormányzat aránya – az utóbbi kettő Baranya megyében volt tapasztalható. A németek esetében 14%-kal nőtt a közvetlenül választott önkormányzat, míg az átalakult önkormányzatok aránya közel egyharmadával csökkent.

21. táblázat. *Megválasztott kisebbségi önkormányzatok típusai 2002-ben (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Összesen
Közvetlenül	88	100	87	100	88,5
Közvetve	10				4,5
Átalakult	2		13		7

2002-ben tovább csökkent az átalakult kisebbségi önkormányzatok aránya, miközben nőtt a közvetlenül és a közvetve választottak aránya. A görög és a ruszin kisebbség csak közvetlenül választott kisebbségi önkormányzatokat. Ebben a választási évben a cigányoknál 7%-kal nőtt a közvetetten megválasztott kisebbségi önkormányzatok aránya, miközben a közvetlenül és a közvetetten megválasztottaké csökkent. A németeknél az átalakult önkormányzatok aránya tovább csökkent, viszont a közvetlenül választottaké nőtt.

A táblázatokból jól látható, hogy válaszadók településein az önkormányzati formációk közül legnagyobb arányban a közvetlenül választott kisebbségi önkormányzatok jöttek létre. A közvetve választott kisebbségi önkormányzat nem volt népszerű formáció, és kevés a németeket leszámítva kevés településen volt lehetőség átalakulásra.

A ciklusról ciklusra tapasztalható közvetlenül és közvetve megválasztott önkormányzatok növekedése mellett csökkent az átalakulások aránya. A románknál a közvetlenül választott kisebbségi önkormányzat volt a legnépszerűbb, de csekély arányban a másik két formáció is jelen van. A vizsgált német kisebbségi önkormányzatok az első és második ciklusban alakultak át legtöbb alkalommal települési kisebbségi önkormányzattá. A németek településeiken akkor is vezető szerepet vittek, ha számszerűleg nem voltak többségben. Az átalakulás előnyösebb volt, ha figyelembe vesszük az önkormányzati jogköröket, hatásköröket és feladatokat. Kisebbségi önkormányzatként csak alárendelt szerepet játszhattak volna a települési önkormányzat mellett.

Azokon a településeken, ahol átalakult módon működtek a kisebbségi önkormányzatok, az akkori kisebbségi polgármestereket is igyekeztünk megkeresni. Általános volt az a vélemény, hogy tényleges kisebbségi autonómiáról csak ezekben az esetekben lehet beszélni. A németeknél elmondható, hogy a testvérvárosi kapcsolatok anyagi segítségét, a falvak fejlődését a teljes lakosság élvezte – ami javított az együttélésen akár többség-kisebbség, akár kisebbség-kisebbség relációban.

A görög kisebbség létszámát tekintve egyik településen sem alakulhatott át, és a közvetett választási forma sem volt alternatíva; a ruszinok esetében is csak a közvetlen választás jöhetett szóba.

14.4. A kisebbségi önkormányzat megbízatásának megszűnése

Mintha a jogalkotó azt gondolta volna, ha egy településen egyszer létrejön egy kisebbségi önkormányzat, az a ciklus alatt sohasem fog megszűnni, a kisebbségi törvényben nem rendelkezett a helyi kisebbségi önkormányzatok megszűnésének módjáról. A kérdés rendezésére a Nektv. módosításait is tartalmazó 2005. évi CXIV törvény elfogadásáig kellett várni. A 24. § és a 24A. § rendezték kisebbségi önkormányzatok, illetve a képviselő-testület megbízatása megszűnésének szabályait, ezzel egy időben pedig a 72. § (5c) bekezdéssel törölték az Ötv.-ből a kisebbségi önkormányzatokról szóló fejezetet.

A megszűnések leginkább a cigány kisebbségi önkormányzatokat jellemezték. 1998-ban 771 önkormányzatot hoztak létre, 2001 elejére 724 maradt, miközben a többi kisebbségnél a megszűnés nem volt jellemző. Mivel a törvény a kisebbségi önkormányzat megszűnéséről nem rendelkezett, a testületek egyszerűen abbahagyták munkájukat.

A vizsgált önkormányzatok közül (7. kérdés) Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egy esetben fordult elő, hogy 1996-ban megszűnt a cigány önkormányzat. Az adatközlő a megszűnés okaként a képviselők véleménykülönbségét és széthúzását jelölte meg, de a megszűnés formai elemeiről nem tudott számot adni. 2005-ben ugyancsak egy roma önkormányzat megszűnését jelezték Baranya megyében.

14.5. A szószóló

6. kérdésünk a szószólók megválasztására vonatkozott. A szószóló intézményét azért iktatták törvénybe, hogy azok a kisebbségek, amelyek valamilyen okból nem tudtak önkormányzatot létrehozni, ne maradjanak képviselet nélkül – elsősorban a települési önkormányzatban.

Egy kisebbség képviselőtét a települési önkormányzatban szószóló csak akkor láthatja el, ha az általa képviselt kisebbség helyi kisebbségi önkormányzattal nem rendelkezik.⁴³⁶

1993-ban elfogadott Nektv. nyomán 1994 decemberében módosították az Ötv.-t:

12. § (5) A zárt ülésen a képviselő-testület tagjai, a kisebbségi szószóló és a jegyző, továbbá meghívása esetén az érintett és a szakértő vesz részt. Törvény előírhatja, mely esetben kötelező az érintett meghívása. [...]

(7) A helyi képviselők és polgármesterek általános választásán a nemzeti vagy etnikai kisebbség legtöbb szavazatot kapott jelöltje kisebbségének helyi szószólójává válik. Amennyiben nem tagja a képviselő-testületnek, annak ülésein tanácskozási joggal részt vehet. Egyéb jogosítványait a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény szabályozza.⁴³⁷

A kisebbségi önkormányzati elnöknek nem volt annyi joga, mint a szószólónak, aki még anyagi javadalmazásban is részesült; sem a Nektv. sem az Ötv. nem tisztázta azonban, hogy a jogokon és a juttatásokon túl milyen kötelezettségek terhelik. Nem lehetett tudni, kit képvisel, ha akart részt vett a testületi üléseken, ha nem akart, nem jelent meg – munkáját senki sem ellenőrizhette, senkinek sem tartozott számon kérhető felelősséggel.

22. táblázat. Szószólók száma a mintában 1994–2002 között

	Cigányok	Németek	Ruszinok	Összesen
1994	4	9	1	15
1998	3	4	1	8
2002	1	2		3

Látható, hogy a szószólók száma a vizsgált településeken ciklusról ciklusra csökkent annak ellenére, hogy a kisebbségi törvény a település „nagy” önkormányzatához való viszonyban a szószólót preferálta a kisebbségi önkormányzatokkal szemben.

Terepmunkánk során érdeklődtünk azután, hogy a szószólók miért fogyatkoztak meg. Találkoztunk olyan elnökökkel, akik korábban szószólóként próbáltak tenni a kisebbségükért, de semmit se tudtak elérni.

„Nem álltak hozzám a többi nem roma képviselők. Amikor a lakásfenntartási támogatást behozták, azt mondták nekem: Nehogy már azt hidd, nektek, cigányoknak fogom széosztani ezt a pénzt! Hiába harcoltam. Azt mondtam, hogy én így egy senki vagyok, csak huzavonáznak velem.”⁴³⁸

„Mint szószóló, semmit sem tudtam elintézni, ezért gondoltam, hogy egy önkormányzat többet tud tenni.”⁴³⁹

Az egyik kisebbség szószólója és a másik kisebbség önkormányzati elnöke között a méltánytalan törvényi szabályozás miatt az évek folyamán sok konfliktus keletkezett. A helyzet csak a 2005. évi törvényt módosítás után változott meg, amikor a szószólót beolvasztották a kisebbségi önkormányzat elnökének funkciójába. A kérdést azonban nem a kisebbségi törvény, hanem az Ötv. 2005. november 25-i módosítása szabályozza:

⁴³⁶ A Nektv. 23. § (7)

⁴³⁷ A kisebbségi önkormányzat elnöke tárgyalási joggal szintén részt vehetett a települési önkormányzat ülésein, de a zárt ülésről ki kellett mennie, költségeit, tiszteletdíját legfeljebb a kisebbségi önkormányzat szerény költségvetéséből fedezhette, ami messze elmaradt a szószóló javadalmazásától.

⁴³⁸ 110. interjú.

⁴³⁹ 84. interjú.

12. § (5) A zárt ülésen a képviselő-testület tagjai, a kisebbségi szószóló [...] vesz részt.
(7) A települési kisebbségi önkormányzat elnöke az adott kisebbség helyi szószólójává válik. Amennyiben nem tagja a képviselő-testületnek, annak ülésein tanácskozási joggal részt vehet. Egyéb jogosítványait a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény szabályozza.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy mi szükség volt és van még mindig a szószólókra, akik személyükben azonosak a kisebbségi önkormányzat elnökével, ráadásul miért van szükség a két külön törvényben való szabályozás fenntartására. A törvény a módosítás után is féloldalas maradt: csak a szószóló jogait határozták meg, a feladatait, a kötelezettségeit és a felelősségét nem.

14.6. Kisebbségek a települési önkormányzatokban – kedvezményes mandátum

A kedvezményes mandátum lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy a kisebbséghez tartozók kedvező feltételek mellett jussanak be a települési önkormányzatok képviselő-testületébe. Valószínűleg a törvényalkotó egyensúlyt akart teremteni a csak tanácskozási joggal felruházott elnökökkel és szószólókkal szemben, akik a települési önkormányzat testületével szemben ténylegesen nem tudták képviselni érdekeiket.

Mint ahogy a kisebbségi önkormányzatok képviselő-testületeibe, úgy a kedvezményes mandátumok megszerzésének lehetőségével élve a települési önkormányzatokba is bekerültek olyan személyek, akik nem tartoztak a kisebbségi közösséghez. A törvény – mint ahogy nem szabályozta a kisebbségi önkormányzati választásokon való indulás feltételeit –, úgy ebben a kérdésben sem szabott határt. Elegendő volt nyilatkozni arról, hogy a jelölt el kívánja látni valamely kisebbségi közösség képviselőjét. A törvény még azt sem kötötte ki, hogy az adott településen ténylegesen éljenek a képviselni kívánt közösséghez tartozó állampolgárok. A kedvezményes mandátum 2005-ig volt hatályban.

Országos viszonylatban 1998-ban a romák 360 települési önkormányzati mandátumot szereztek, ebből 268, vagyis az összes megszerzett mandátum 77%-a volt kedvezményes. A németek 379 mandátumuk 13%-át szereztek kedvezményes listán. A görögök nem kedvezményes mandátummal egyetlen települési képviselői mandátumot, a ruszinok pedig egyetlenegy sem szereztek.

2002-ben a cigány kisebbség 549 települési önkormányzati mandátumának 69%-át szerezte kedvezményes listán. A települési önkormányzatokba bejutott 453 német képviselőnél a kedvezményes mandátumarány 17% volt. A ruszinok 5, a görögök 4 kedvezményes mandátumhoz jutottak.

A vegyes választási rendszerben három kisebbség – a cigány, a német és a szlovák – kivételével minden közösség csak kedvezményes mandátummal tudott települési önkormányzati képviselővé jutni.

Valószínűleg a növekedés nem állt volna meg, ha a 2005-ös törvénymódosításkor nem szűnik meg a lehetőség; a kisebbségi kompenzációs listával való visszaélés ugyanis jobb üzlet volt, mint a kisebbségi önkormányzat képviselőség. „Az élelmesebb honpolgárok egyébként a kisebbségi önkormányzati képviselőségnél sokkal kifizetődőbb-befolyásosabb pozíciót is szerezhetnek maguknak, méghozzá minimális erőfeszítéssel” – írta a *HVG*.⁴⁴⁰

Kérdőívünkben rákérdeztünk a kedvezményes mandátumért listán indulók és a bejutók számára (8–9. kérdés). A kedvezményes mandátumokért indulók száma évről évre növekedett. Válaszadóink településein 1994-ről 1998-ra 42,5%-os volt a bejutottak növekedése,

⁴⁴⁰ Kisebbségi választási... *HVG*, 2002. június 6.

1998-ról 2002-re a növekedés üteme 24%-ra esett vissza. Mind a négy kisebbség próbálkozott a listaállítással, de mandátumokat csak a romák és a németek tudtak szerezni.

23. táblázat. *Cigány kisebbséghez tartozók a települési önkormányzatokban*

	Baranya			BAZ		
	Indult	Bejutott	Bejutás aránya	Indult	Bejutott	Bejutás aránya
1994	7 fő	3 fő	43%	66 fő	9 fő	14%
1998	25 fő	14 fő	56%	88 fő	7 fő	8%
2002	52 fő	23 fő	44%	84 fő	6 fő	7%

24. táblázat. *Német kisebbséghez tartozók a települési önkormányzatokban*

	Baranya			BAZ		
	Indult	Bejutott	Bejutás aránya	Indult	Bejutott	Bejutás aránya
1994	67 fő	12 fő	18%			
1998	97 fő	19 fő	19,5%	1 fő	0	0
2002	74 fő	23 fő	31%	1 fő	0	0

BAZ megyében a cigány lakosság magasabb számából is következett, hogy többen indultak a kedvezményes mandátumokért, mint Baranyában. A bejutási arányok azonban Baranyában kedvezőbbek voltak. Az eredményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Baranyában a többségi választók kevésbé diszkriminálták a cigányokat, mint BAZ megyében.

A németek Baranya megyében jóval nagyobb számban indultak, mint a romák, de az indulók számához képest bejutási arányaik alacsonyabbak maradtak; BAZ megyében pedig próbálkozásaik nem jártak sikerrel:

Interjúinkból az derült ki, hogy a kisebbségek saját önkormányzataik létrehozása mellett igyekeztek kedvezményes mandátumot is szerezni a település önkormányzatában. A gyakorlatban több formációval találkoztunk: a kisebbségi önkormányzat elnöke egyúttal kedvezményes mandátummal a képviselő-testületben is dolgozott, a kisebbségi önkormányzat valamelyik tagja ül a „nagy” önkormányzatban. Ezekben az esetekben a kisebbségi önkormányzatnak könnyebb dolga volt. Problémásabb volt az a helyzet, amikor a kisebbségi önkormányzattól független kisebbségi került be a testületbe. Interjúalanyaink említettek olyan esetet is, amikor nem a kisebbséghez tartozó szerzett mandátumot kisebbségi színekben, és kifejezetten ellenséges volt a kisebbséggel szemben.

14.7. Kisebbségi polgármesterek

A kisebbségi polgármesterek leginkább a németek körében voltak népszerűek. 1998-ban országosan 30, 2002-ben 35 polgármesteri címet szereztek. A polgármesterek egy része azokon a településeken működött, ahol a testület kisebbségi települési önkormányzattá nyilvánította magát. 1998-ban egy, 2002-ben négy polgármester nyert roma színekben. A ruszinok egyszer, 2002-ben tudtak polgármesterséghez jutni.

10. kérdésünkben azután érdeklődtünk, hogy adott-e a településen élő kisebbség polgármestert. A kérdésre minden elnök válaszolt. Kisebbségenkénti bontásban azt találtuk, hogy csak a cigány, a német és a ruszin kisebbség tudott sikeresen polgármestert állítani; a görögök ezen a téren nem is próbálkoztak.

A cigányok ciklusonként egy-egy polgármesteri címet szereztek BAZ megyében. Ez azt jelenti, hogy a Baranya megyei átalakult önkormányzatoknak nem roma volt a vezetője. Megyei és kisebbségi összehasonlításban vizsgált kisebbségeink településein minden ciklusban a Baranya megyei a németek szerezték meg a legtöbb polgármesteri pozíciót: az első két ciklusban 11-11 fő, a harmadikban 8 fő vezetett átalakult kisebbségi önkormányzatot. A ruszinok polgármestere BAZ megyében 2002-ben ugyancsak átalakult kisebbségi önkormányzat polgármestere lett.

15. A 2006. évi választások

15.1. Választói névjegyzék

A névjegyzék bevezetésével a jogalkotó azt kívánta biztosítani, hogy megszűnjék a visszaélés lehetősége a választójoggal, illetve a kisebbségi önkormányzatok tagjai az általuk képviselt kisebbségi közösségtől kapják meg a mandátumszerzéshez szükséges legitimációt.

A kisebbségi választói névjegyzék kérdése a mai napig megosztja a kisebbségeket, és jelentős részük a mai napig nem fogadja el a kisebbségi választói névjegyzék szükségességét.

A kisebbségi választói névjegyzék a települési kisebbségi önkormányzati képviselők választására készül. Alkalmazása elvileg lehetővé teszi, hogy csak az erre feljogosított személyi körhöz tartozók adhassák le szavazatukat, illetve indulhassanak jelöltként. A kisebbségi önkormányzati választásokra készített jegyzék a nyilvántartáson túl fő biztosítéka az Alkotmányban deklarált kisebbségi képviselőre fűződő jog érvényesítésének, ugyanis a kisebbséghez tartozók jegyzékbe vétele keletkezteti a választójogot.

A névjegyzékbe vétel szabályait a választási eljárásról szóló 1997. évi CÍMŰ törvény határozza meg. Ezek szerint:

115/F. § (3) Fel kell venni a kérelmezőt a kisebbségi választói jegyzékbe, ha a kérelem tartalmazza a 115/E. § (4) bekezdésében foglalt adatokat,⁴⁴¹ a kérelmező magyar állampolgár és a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik; ellenkező esetben a kisebbségi választói jegyzékbe való felvételt meg kell tagadni.

Ezért nagyon fontos volt, hogy megkérdezzük a kisebbségi önkormányzati elnökök véleményét, szükségesnek tartják-e a kisebbségi választói névjegyzéket (12. kérdés). A kérdőívben kértük, hogy az elnökök indokolják meg véleményüket, és sorolják fel a regisztráció előnyeit és hátrányait (13–15. kérdés).

A kisebbségi választói névjegyzék érintette leginkább a kisebbségeket; ez az a téma, amiről mindenki hallott, mindenki tudott. A kérdésre 95%-ban válaszoltak, igennel 44%, nemmel pedig 53%, nem válaszolt 3%.⁴⁴² A megosztottságot a kérdésben interjúink is igazolták.

Ha kisebbségenként részletezzük a kapott válaszokat és az igenek, valamint a nemek arányát, akkor Borsod-Abaúj-Zemplén megye német és ruszin kisebbségi önkormányzati kivételével mindenütt a nemek kerültek többségbe.

25. táblázat. Vélemények a regisztrációról (%)

	Baranya		BAZ	
	igen	nem	igen	nem
Cigányok	49	51	35	65
Görögök		100		
Németek	39,5	60,5	100	
Ruszinok			75	25

⁴⁴¹ 115/E. § (4) A kisebbségi választói jegyzékbe való felvétel iránti kérelem tartalmazza a polgár

a) családi és utónevét, b) születési családi és utónevét, c) lakóhelyét, d) személyi azonosítóját, e) nyilatkozatát arról, hogy az adott nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozik, továbbá f) aláírását.

⁴⁴² 2002-ben Kaltenbach Jenő, akkori kisebbségi ombudsman vizsgálatot indított a kisebbségi jogok érvényesüléséről a kisebbségi önkormányzatok 2002. évi működési tapasztalatai alapján. „A vizsgálat egyik legellentmondásosabb eredménye a kisebbségi önkormányzatok választásával kapcsolatos. A válaszadók 79 százaléka szerint nem kell változtatni a kisebbségi választási rendszeren, még akkor sem, ha az akkori választási gyakorlat módot ad a visszaélésre. 65 százalékukat nem zavarta, hogy a kisebbségi képviselők megválasztásában nemcsak a kisebbségi közösségek tagjai vesznek részt, illetve olyan képviselők kerülhetnek a testületekbe, akik egészen más kisebbséghez, vagy kizárólag a többségi társadalomhoz tartoznak.” Kaltenbach, 2003. 169–229. o. Min-tánkban az igenek aránya Kaltenbach 6 évvel korábbi vizsgálatának adataihoz képest 33%-ot javult!

A szöveges válaszokban a legkülönbélebb indokokat olvashattuk. A válaszadók összességében több hátrányt láttak a választói névjegyzékben, mint előnyt. Az előnyök felsorolása racionális, a hátrányoké pedig számos esetben teljesen irracionális és irreális érvelést hozott. E tekintetben nem mutatkozott különbség a kisebbségek között, inkább az indoklás jellege volt eltérő.

Akik a regisztrálás mellett foglaltak állást, azok elsősorban a visszaélések megakadályozását, az etnobiznisz visszaszorítását, a szélhámosok kiszűrését hozták fel. Úgy vélték, hogy a pénzért bárki hajlandó kisebbségi önkormányzatot alakítani, amit meg kell akadályozni. Volt, aki kifejtette, hogy a névjegyzék alapja lehet az adott kisebbséghez tartozók döntésjogához az őket illető kérdésekben, volt, aki szerint mindenkinek joga van tudni, hogy kikkel tartozik egy közösséghez, és kik azok, akiknek az érdekeit a kisebbségi képviselők képviselik és érvényesítik. Nem egy elnök írta, és mondta el az interjúkban is, hogy tudni szeretné, kivel áll szemben, mások szerint biztonságosabban lehet élni egy regisztrált közösségben, de ez kötelezettséget is jelent, amit sokan nem akarnak vállalni. Aki regisztrál, az felvállalja az identitását, és a kisebbségi választó tudhatja, hogy az a képviselő, akit választ, az egyértelműen az ő kisebbségi érdekeit fogja képviselni, ne a pártok döntsék el, kik legyenek a kisebbségi képviselők.

További indoklások: megtudható, kik tartoznak a közösséghez; a tagok kapcsolatot alakíthatnak ki egymással; megkönnyíti a népszámlálást; felmérhető a település nemzetiségi és etnikai összetétele; a kisebbségi emberek döntenek magukról; egyenrangú emberek lennének a többséggel; parlamenti képviselő lehetőséges lenne; nem bújhatna senki anonimitásba; a regisztráltak választhatók és választók, így a legitimitás a képviselőre erősebb lesz. Az identitásban erősebb kötődés alakulhat ki, ha ismert és hiteles emberek vannak a kisebbségi önkormányzatban.

A hátrányok közül a legtöbbször a félelemre hivatkoztak. A „listára” kerülés a múltat idézi, a romák a *porajmost*, a németek a kitelepítést említették. A félelem miatt sokkal kevesebben regisztráltak, mint ahányan ténylegesen a településen élnek, ezért jobb volt az előző rendszer. Volt, aki felvetette, hogy a regisztrálás szokatlan és idegen a magyar választási rendszerben, sokan nem is szereznek róla tudomást, vagy elfelejtik leadni a cédulát, nem tudják betartani a határidőt, így sokszor maguk rekesztik ki tagjaikat a választásból, vagy éppen kényelemszeretetből nem regisztrálnak. A lista feleslegességét hangsúlyozták azzal, hogy a lista nem a valóságot tükrözi, mert olyan személyek is regisztrálnak, akik nem tartoznak a kisebbséghez.

További érvelések a regisztráció ellen: a regisztráció megkülönböztet; be kell menni a hivatalba, és az időseknek ez gond lehet; a vegyes házasságoknál konfliktusok keletkeznek; nemzetiségen belül ellentétek keletkeznek; nem választhatnak, akik nincsenek a névjegyzékben; a nagypolitikának hamis adatokat közvetít; nem ellenőrizhető, hogy valóban az odatartozók vetették magukat névjegyzékbe; a települési önkormányzat még inkább elhatárolódik a kisebbségtől; mesterségesen szétválasztódik a falu közössége; a kisebbségi képviselőket kiközösítik; túlzott adminisztrációval jár; túl bonyolult, személyiségjogi problémákat vethet fel; azonos nevéknél nem tartalmazza a helyben közismert beceneveket, így szavazásnál a megkülönböztetés igen nehéz, és nem biztos, hogy arra voksolnak, akire akartak; aki nem kisebbségi tag, az nem szavazhat.

Az érvelések között találtunk köztes megoldásokat: A névjegyzék nem lenne rossz, jó lenne tartani a kapcsolatot a mieinkkel, de nehéz igazán használhatóvá tenni a trükközések miatt. Nem baj, ha van, de nehogy kifüggeszék. Az interjúkban is ellentétes válaszok hangzottak el.

„Nincs rá szükség. Sok esetben azért nem vallják magukat cigánynak, hogy ne tudják rólok. Vannak nálunk szőke cigányok és félnek, nehogy kitudódjon róluk, hogy ők cigányok, mert akkor akadályozva van a munkahelyen. Mert, ha cigány jön munkáért, betelt.” Ugyan-

ebben a körben egy másik település roma elnöke pedig ezen a véleményen volt: „Miről beszél, Gyuri, rád néznek, és látják, akkor nem mindegy, hogy regisztrálunk-e vagy sem?”⁴⁴³

„Én büszke vagyok arra, hogy csak romák szavaztak rám. Büszkébb, mintha magyarok is szavaztak volna.”⁴⁴⁴

„Megválasztanak egy német kisebbségi önkormányzatot, és nem tudjuk, kik. Pedig nem lenne rossz, ha az ember közvetlenül is meg tudná szólítani a választóit. A közösség összetartása nem egy láthatatlan valami. Talán már elérkeztünk odáig, hogy ha már jogaink vannak, éljünk is vele, de ne egy ismeretlen tömeg legyen a háttérben, akire nem lehet hivatkozni. Ne csak az legyen, hogy elmegy az ember egy pünkösdi fesztiválra, ott eszik, iszik, jól érzi magát, mert a kisebbséghez tartozás nem csak ebből áll. Nem csak passzív résztvevőként, hanem aktívan kellene részt venni. Én szívesen aktivizálnám azokat, akikről tudom, hogy vállalják.”⁴⁴⁵

„Ha ezt továbbra is regisztrációhoz kötik és 30 főhöz, akkor ez veszélyhelyzet. A regisztrációhoz kötött választást minél előbb meg kell szüntetni. Mert az értékek, a hagyományok ott vannak a faluban, és ha csak 20 ember tudja ápolni vagy 25, akkor ettől nem szabad megfosztani őket. Amikor kiderült, hogy úgy akar módosulni a törvény, hogy regisztrálás, és nyilvánosan kifüggesztik, akkor nemcsak a mi falunkban, hanem másutt is azt mondták, hogy no, ekkor itt lesz a vége kisebbségi önkormányzatoknak, mert erre nem hajlandók. Még a fiatalok se. Jó részük amúgy is csak fele részben német származású, a vegyes házasságok révén, azok közül nagyon sokan nem fogják a német dolgokat támogatni, mert nem akarják, hogy azt mondják rájuk, hogy akkor ő most német és nem magyar. Ennek kemény veszélyei vannak. Hogy számláljuk meg őket. Minden megszámlálás veszteség. Ez volt a népszámlálásnál is. Ugye azt mondtuk, hogy 200 ezer német van. Akkor kiderült, hogy hoppá, meg lehet nézni az eredményeket. Aztán jött a választási névjegyzék, ami még rosszabb képet mutatott. Ha ez folytatódik, és még ki is rakjuk, akkor vége. Ha az a cél, hogy szüntessük meg a kisebbségeket, önkormányzatokat, akik abban az adott közösségben ápolni tudják a hagyományokat, akkor ez sikeres akció lesz. Ezt meg kell állítani. Mi nagy nemzethez tartozunk, a németiséghez, de mi lesz a még kisebbekkel?”⁴⁴⁶

„Ha már van, akkor maradjon titkos. A ruszinoknál a félelem, akárcsak a cigányoknál, zsigeri dolog. Korábban, nehogy oroszoknak nézzék őket, inkább eltitkolták! A közösségen belül egyértelmű, és a közösség kiközösíti azt, aki nem ruszin. Egy kis közösségben nem lehet etnobizniszben gondolkodni.”⁴⁴⁷

Interjúalanyaim egy része – ha egyetértett, ha nem – saját kezébe vette a választási névjegyzék kérdését. Elsősorban a kistelepüléseken, de városban is gyakran előfordult a felvételi kérelmek szervezett összegyűjtése. Voltak olyan települések, ahol a kisebbségi önkormányzatok biztosra akartak menni, hogy összejőjön a szükséges létszám.

„Én szerveztem meg a regisztrációt, 426-an regisztráltak. Én is tudom, hogy messze nem vagyunk annyian.”⁴⁴⁸

„Nincs 30 cigány ebben a faluban, de a magyarok rendesek voltak, és segítettek, hogy meg tudjuk csinálni az önkormányzatot. Elmentem hozzájuk, hogy nagyon jól jönne az a kis pénz, ha már adják.”⁴⁴⁹

„Mi nem csináltunk volna önkormányzatot, de jött a polgármester és mondta, hogy írjuk alá, mert az a kis pénz jól fog jönni a falunak. Nemcsak tőlünk, másoktól is, így lett nálunk két kisebbségi önkormányzat is.”⁴⁵⁰

⁴⁴³ 110. interjú. Az interjúban több interjúalany szólalt meg.

⁴⁴⁴ 112. interjú.

⁴⁴⁵ 89. interjú.

⁴⁴⁶ 91. interjú.

⁴⁴⁷ 4. interjú.

⁴⁴⁸ 84. interjú.

⁴⁴⁹ 20. interjú.

„Hát jöttek a magyarok, hogy most mi lesz, mert eddig is mindig ránk szavaztak. Mondtam, gyerekek, most regisztrálni kell. Jól van. Regisztrálunk. Mit mondtam volna nekik, gyerekek, menjetek el? Jólesett, hogy a magyarok így kiállnak a romák mellett.”⁴⁵¹

„Ebben a faluban valamikor nagyon sok sváb élt, igaz ma már alig van néhány. Ezek mind visszazöktek. Elmentem hozzájuk, hogy jó lenne, ha tovább tudnánk folytatni a munkát. Az öregeket győzködni kellett, de aztán ideadták. A szülők azt mondták, jó ez a német,⁴⁵² és onnan is kaptunk. Támogatni akartak minket.”⁴⁵³

„Azzal, hogy mi gyűjtöttük össze, ki tudtuk zárni azokat, akik nem németek.”⁴⁵⁴

„Mászáltunk itt a faluban, és kerestük azokat, akik ruszin származásúak, csak máshonnan jöttek ide. Összeszedtünk vagy 80 főt. Na jó, csak 60 volt ruszin.”⁴⁵⁵

„A plébános úr is segített, megkereste a görög katolikusokat és megkérdezte, hogy mit szólnak hozzá?”⁴⁵⁶

Azok, akik ily módon kerültek a választási névjegyzékre, nem találták feltétlenül szükségesnek a titoktartást, mert 1. nem tartoztak a kisebbséghez, és nem voltak rögzült félelmeik, 2. voltak ugyan félelmeik, de hagyták magukat meggyőzni arról, hogy a hagyományápolás, és a pénzhez jutás érdekében mindenképpen létre kell hozni az önkormányzatot, 3. a kisebbséghez tartoztak, de nem voltak félelmeik, (4) nem fűződött a kisebbségi önkormányzat alakításához semmilyen érdekük, csak „segíteni” akartak.

A regisztráció bevezetésével félő volt, hogy a korábbi évek folyamatos emelkedésével szemben visszaesés lesz tapasztalható a kisebbségi önkormányzatok számának alakulásában. Nem így történt. Kaltenbach Jenő ombudsmani beszámolója valószínűsíti, hogy az etnobizniszt nemhogy nem lehetett visszaszorítani, hanem sokkal inkább a növekedésnek lehetünk szemtanúi. A regisztráció adatairól Kaltenbach a 2006. évi kisebbségi önkormányzati választásokról készült jelentésében kifejti:

Megállapítható tehát, hogy a hatályos szabályozás hiányosságai miatt számos olyan településen is összeállíthatták a legalább 30 fős – vagyis a választás kitűzéséhez szükséges létszámú — kisebbségi választói jegyzéket, ahol ennek tényleges közösségi legitimitációja nem volt meg. A törvénymódosítás csak részben érte el célját: a jogalkotó ugyan az Alkotmány rendelkezéseivel összhangban határozta meg a választójogosultak körét, azonban nem biztosított megfelelő eljárási szabályokat ahhoz, hogy a kisebbségi választópolgárok nyilvántartására létrehozott jegyzékbe csak a képviselt közösség tagjai kérhessék eredményesen felvételüket.⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ 126. interjú.

⁴⁵¹ 94. interjú.

⁴⁵² A faluban működő német nemzetiségi iskoláról van szó.

⁴⁵³ 129. interjú.

⁴⁵⁴ 12. interjú.

⁴⁵⁵ 16. interjú.

⁴⁵⁶ 24. interjú. Az interjúban az is elhangzott, hogy 2006-ban egyházi segédlettel négy kisebbségi önkormányzat alakult a környéken.

⁴⁵⁷ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2006. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról. 2006. január 15. 10. o.

15.2. Jelöltek, jelölő szervezetek

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól 5. § (3) szerint:

Valamely kisebbség képviselőjét az a jelölt vállalhatja, aki szerepel a kisebbségi választói jegyzékben. A képviselői jog csak egy kisebbség esetében gyakorolható.

A 2005-ben módosított kisebbségi választói törvény szerint azonban a jelöltté váláshoz egy jelölő szervezet is szükséges, a kisebbségi választási törvény nem teszi lehetővé független jelöltek indulását; jelöltté válni csak olyan civil szervezet ajánlásával, illetve képviselőjében lehet, amelyeket a választásokat megelőző három évben alapítottak, és „alapszabályában rögzített célja az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselője”.⁴⁵⁸

A „2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról” követi az 1993-ban elfogadott törvény szellemiségét a szabad identitásválasztásról.

33. § (1) Valamely kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbséghez való tartozás kérdésében – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – nyilatkozatra senki sem kötelezhető.

(2) Törvény vagy a végrehajtására kiadott jogszabály valamely kisebbségi jog gyakorlását az egyén nyilatkozatához kötheti.”

A törvénymódosítás 33. §-ához fűzött magyarázatban az olvasható, hogy

A törvény – érintetlenül hagyva a szabad identitásvállalás elvét – kisebbségi jogok gyakorlását a jogosult nyilatkozatához kötheti. Ez a megoldás összhangban áll az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezményéhez fűzött magyarázó megjegyzésekben foglaltakkal.

Az elvet azonban továbbra is félreértelmezve alkalmazta a választási szabályokra.

2. § (1) A települési kisebbségi önkormányzati választásokon választó és választható (a továbbiakban: kisebbségi választópolgár), aki

a) a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott kisebbséghez tartozik, és a kisebbséghez tartozását vállalja és kinyilvánítja

b) magyar állampolgár,

c) a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik, és

d) a kisebbségi választói jegyzékben szerepel.

A jelöltté válást azonban a fenti feltételeken túl jelölő szervezet ajánlásához kötötte:

7. § (1) Jelöltet az e törvény szerinti jelölő szervezet állíthat.

A jelöltség elnyeréséhez az szükséges, hogy a kisebbségi választópolgárok közül legalább öten ajánlásukkal támogassák a jelöltet.

A kisebbségi jelöltek számára a kisebbségi választási névjegyzékbe vétel mellett kötelezővé tették a jelölti nyilatkozat kitöltését arról, hogy a jelölt a kisebbség képviselőjét vállalja, a kisebbség nyelvét ismeri, a kisebbség kultúráját és hagyományait ismeri, korábban nem volt más kisebbségi önkormányzatának tagja vagy tisztségviselője. A 115/J. § (3) bekezdése sze-

⁴⁵⁸ 115/J. § (1)

rint a nyilatkozat tartalmát bárki megismerheti. A jelöltséghez már nem szükséges az adott településen bejelentett lakóhellyel rendelkezni.

A nyilatkozat nem számít jognyilatkozatnak, annak tartalmát senki sem vizsgálja – gyakorlatilag bármit be lehet írni. A nyelvtudásról és nyelvhasználatról szóló fejezetben látni fogjuk, hogy mennyien állítottak valótlant, mikor azt nyilatkozták, hogy ismerik a kisebbség nyelvét.

A törvényhozó elvárásai az etnobiznisz visszaszorítására a választási eljárásról szóló törvény hiányosságai miatt nem teljesültek. A jegyzékbe kerüléshez szükséges nyilatkozat valóságtartalmát a választási szervek nem ellenőrizhetik, és azt az érintett kisebbségi közösség sem vitathatja. A jegyzékbe vétellel szemben akkor sincs helye jogorvoslatnak, ha köztudomású, illetve nyilvánvaló, hogy az adott személy nem a valós identitásának megfelelő nyilatkozatot tett.

A törvény a társadalmi kontroll érvényesülését korlátozza akkor, amikor nem teszi lehetővé, hogy a jelölő szerv a szavazatszámoló bizottságba tagot delegáljon:

115/I. § (3) A szavazatszámoló bizottság tagja a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkező személy lehet. A kisebbségi jelölő szervezet a szavazatszámoló bizottságba nem bízhat meg tagot.

15.3. Kakukkfiókák a kisebbségi önkormányzatok között

A kutatásban kérdőívvel és interjúval vizsgált 147 kisebbségi önkormányzat településén összevetettük a 2001. évi népszámlálási adatokat a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló 2005. évi CXIV. törvényben előírt 30 fős határértékkel. Ezek szerint 60 kisebbségi önkormányzat alakult volna olyan településeken, ahol népszámlálási adatok 30 fő alatti kisebbségi létszámokat jeleztek; köztük 14 településen egyetlen ember sem vallotta magát az adott kisebbséghez tartozónak. Ez azt jelentené, hogy a mintában szereplő kisebbségi önkormányzatok 41%-a olyan településen jött létre, ahol 2001-ben nem hogy nem volt meg a választási névjegyzékhez szükséges 30 fő.

26. táblázat. *Kisebbségi önkormányzatok száma 30 fő alatti kisebbségi népességgel, 2001*

	0 fő	10 fő alatt	10–20 fő között	20–29 fő között	Összesen
Cigányok	7	15	5	4	31
Görögök		1			1
Németek	3	8	4	1	16
Ruszinok	4	6		2	12
Összesen	14	32	10	7	60

Ha viszont ha az elnökök által becsült adatokkal végezzük el az összehasonlítást, akkor jóval kevesebben regisztráltak, mint ahány kisebbségi állampolgárról az elnökök beszámoltak. A népszámlálás óta eltelt 9 év hosszú idő, s ennyi idő alatt természetesen megváltozhatott a kisebbségi lakosság létszáma.

24 olyan kisebbségi önkormányzati elnökkel készült interjú, ahol ez a probléma felmerült. Interjúalanyainkat kellemetlenül érintette a kérdés, és többségük azt felelte, hogy nem tudja, hányan vallották magukat 2001-ben kisebbségükhöz tartozónak, de úgy tudja, hogy a településén mindig is éltek a kisebbségéhez tartozók. Kevesen voltak, akik kertelés nélkül nyilatkoztak.

„2001-ben még nem indult el itt a ruszinság. Nem mondták magukat ruszinnak, nem volt miért. Csak 2002-ben kezdtük el”.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ 17. interjú.

„2001-ben senkinek se jutott eszébe, hogy ez fontos. Pontosan tudom, hogy most is csak tizenhatan vagyunk.”⁴⁶⁰

„Én harminc éve jöttem a faluba, tudom, hogy nem nagyon voltak már itt svábok. Most se nagyon vannak. De az egész településen segített, hogy létrejött a német kisebbségi önkormányzat.”⁴⁶¹

A válaszokból két típust különíthetünk el: azok a települések, ahol ténylegesen nem, vagy csak nagyon alacsony számban élt nemzetiségi lakosság, illetve éltek ugyan, talán még 30 főnél többen is, de akkor még nem tartották fontosnak az adatközlést. Mind a két típusban találtunk településeket, ahol 2001-ben már működött kisebbségi önkormányzat. Mind a két helyzetet problémásnak ítéljük. Az első esetben ténylegesen etnobizniszről beszélhetünk, amelyre egy jogilag rosszul szabályozott helyzet teremtett lehetőséget. A második eset hasonlóan problémás, hiszen felvetődik a kérdés: vajon milyen identitása van annak az embernek, aki még névtelenül sem vállalta a közösséghez való tartozást?

Egy biztos, sem a 2001. évi népszámlálási mutatók, sem a regisztrációs adatok nem alkalmasak arra, hogy egyértelműen és nem minden esetben valódinak vagy fiktívnek minősítsenek egy közösséget.

15.4. Kakukkfiókák a kisebbségi önkormányzatokban

A kisebbségi önkormányzatokba 2006 előtt és után is bekerültek nem a kisebbségi közösséghez tartozó személyek. Felmerül a jogos kérdés:

A nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozás elfogadásához, illetőleg vélelmezéséhez elégséges-e, ha az érintett személy a Nektv. 7. §-ában rögzített identitásválasztási szabadságával élve, kinyilvánítja, hogy ő egy (vagy esetleg több) kisebbséghez tartozik, akkor, ha ugyanazon nemzeti vagy etnikai kisebbség tagjai kétségbe vonják az állítás valóságát.⁴⁶²

A kérdőíves felmérésben (11. kérdés) összesen hét településen 8 olyan főt jeleztek a válaszadók, akik tudvalevőleg nem tartoztak a közösséghez. Baranya megyében egy cigány önkormányzatban 2 főről, egyben pedig 1 főről kaptunk információt. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig két cigány önkormányzati elnök jelzett 1-1 főt. Összesen tehát négy önkormányzatról és 5 főről beszélhetünk, ami az összes roma képviselő (280 fő) 1,7%-a.

A görög kisebbségi elnökök úgy nyilatkoztak, hogy kisebbségi önkormányzataikban csak görög nemzetiségű képviselők ülnek. A németek közül Baranyából két elnök jelzett 1-1 nem a német közösséghez tartozó képviselőt. Ez az összes német képviselő (250 fő) 0,8%-a. A ruszinok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből jeleztek egy önkormányzatban egy főt. Ez a képviselők (45 fő) 2,2%-a.

Interjúkörutunk alatt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 8 ruszin elnök közül egy, a 17 cigány kisebbségi önkormányzati elnök közül szintén egy jelezte, hogy 1-1 fő nem tartozik a kisebbséghez. Baranya megyében a romák nem jeleztek általuk nem a közösséghez tartozó képviselőt. A németeknél 4 elnök közül kettő számolt be 1-1 kakukktojáról. Sem a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működő egyedüli görög kisebbségi önkormányzat elnöke, sem a Baranya megyei egyetlen ruszin kisebbségi önkormányzat elnöke nem tudott arról, hogy az általa vezetett önkormányzatban ne a kisebbséghez tartozó képviselők kerültek volna be.

⁴⁶⁰ 84. interjú.

⁴⁶¹ 130. interjú.

⁴⁶² Kaltenbach, 1999. 17. o.

Az elnökök nem találták etnobiznisznek, hogy az általuk vezetett önkormányzatban olyanok is bekerültek, akik nem a közösségükhöz tartoznak. Ezek a képviselők általában házasságuk révén kerültek ismeretségbe a közösséggel, amely elfogadta őket. Találkoztunk olyan önkormányzattal, amelynek elnöke nem a kisebbséghez tartozott, mégis őt választották meg, mert „benne bíztak”. Ha nem házassági vagy baráti kapcsolatok révén kerül be idegen a képviselő-testületbe, vagyis nem „közmegegyezéssel”, akkor már nem ilyen megengedőek a vélemények.

A kisebbségi törvény nem ad fogódzót annak eldöntéséhez, hogy ki tartozik a kisebbséghez. Tapasztalataink szerint általában a beleszületést, a kisebbségi származást veszik alapul, de a kérdés megítélése a helyzetek függvényében ettől függetlenül nagyon is eltérő és szubjektív lehet.

Ez a jelenség arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a kisebbségi önkormányzatok kezébe került volna a választói nyilvántartás, akkor sem feltétlenül lehetett volna a kakukktojásokat elkerülni – éppen kisebbségi hátszéllel kerülhetek volna be a kisebbségi önkormányzatokba.

16. A kisebbségi önkormányzatok képviselőtestülete

16–20. számú kérdéseink a 2006-ban megválasztott kisebbségi önkormányzatok képviselőinek nemére, életkorára, iskolai végzettségére és foglalkozására vonatkoztak. Ebben a kérdéscsoportban érdeklődtünk azután is, hogy a képviselők vállaltak-e már korábban kisebbségi önkormányzati képviselőiséget. Az elemzés céljára három kategóriát képeztünk: elnökök, elnökhelyettesek és a képviselő-testület további tagjai.

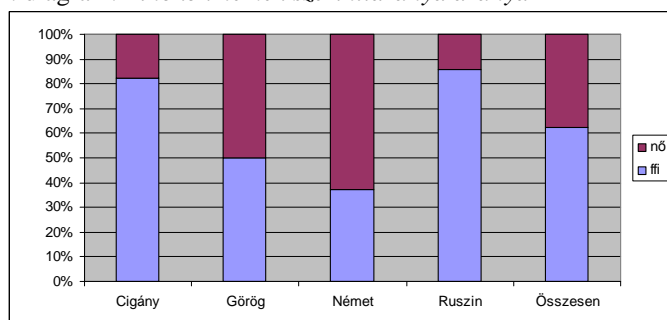
16.1. A települési kisebbségi önkormányzatok testületeinek nemek szerinti összetétele

16.1.1. Nemek aránya a teljes mintában

A válaszok során az érintett 575 kisebbségi önkormányzati képviselő 83%-ra vonatkozóan kaptunk adatokat. A teljes minta aránya nemek szerint: 56% férfi, 44% nő. A cigányoknál és a ruszinoknál több a férfi, míg németeknél többségében vannak a női képviselők.

16.1.2. Az elnökök nemek szerinti összetétele

Összességében az elnököknél is férfidominanciát tapasztaltunk; a nemek aránya 62–38%.
2. diagram. *Elnökök nemek szerinti aránya*

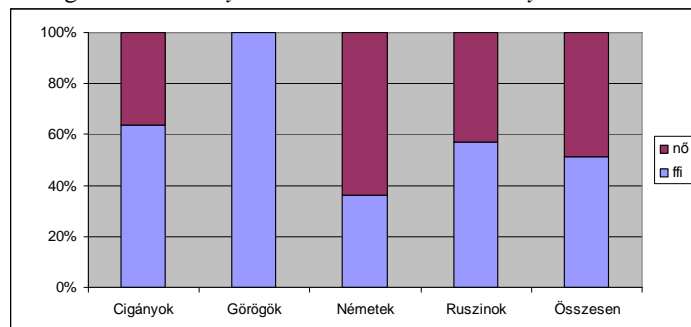

A legnagyobb arányban a ruszinoknál találtunk férfi elnököket (86%), holott ezt inkább a romáknál vártuk volna. A németek kivételt jelentettek ebben a kategóriában is; elnökeik többsége nő (63%). Megyei összehasonlításban a nemek aránya BAZ megyében erőteljesebben tolodott el a férfi elnökök javára (81:19%), mint Baranyában, ahol a német elnökök csökkenték a különbséget (35:65%). A romák esetében a megyénkénti arányok nem különböztek egymástól. A németek esetében a női dominancia csak Baranya megyére jellemző. A BAZ

megyei mintánkban 67%-os a férfi elnökök arányát interjúk fényében értelmeztük. A 10 működő német kisebbségi önkormányzatban 60:40%-os volt a férfi-női elnökök aránya.⁴⁶³

16.1.3. Az elnökhelyettesek nemek szerinti összetétele

3. diagram. Elnökhelyettesek nemek szerinti aránya

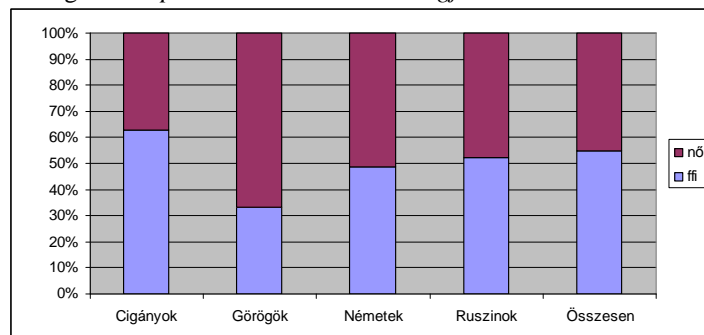

Összességében az elnökhelyettesek között is több a férfi, de az 52:48%-os arány már szorosabb. A legnagyobb különbséget itt a cigányoknál tapasztaltuk (64:36%), bár az elnökökhöz képest csökkent a különbség. A németek itt is kivételt jelentenek, az elnökhelyettesek aránya 64:36% a nők javára. A ruszinok elnökhelyetteseinél ugyancsak a férfiak vannak többen, de a nemek aránya (57:47%) kiegyenlítettebbek, mint az elnököknél.

A nemek aránya megyei összehasonlításban javulást mutat a nők szempontjából. A roma elnökhelyettesek női aránya magasabb, mint a roma elnököké. A német elnökhelyettesek aránya összességében tovább nőt a férfiak rovására, ami Baranya megyének köszönhető.

16.1.4. képviselő-testületi tagok nemek szerinti összetétele

4. diagram. Képviselő-testület további tagjainak nemek szerinti aránya

A képviselőknél a nemi arányok összességében közelítettek egymáshoz (55:45%). Kisebbségenként nézve: a romák és a ruszinok esetében az arányok továbbra sem változtak; romáknál 63:34%-os, a ruszinoknál 52:48%-os volt az arány a férfiak javára. A görögöknél megfordult az arány, 33:67%-ban a nők kerültek többségbe. A német képviselőknél továbbra is a nők voltak többségben, de a nemek közeledtek egymáshoz (49:51%).

Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a települési kisebbségi önkormányzatokat a férfiak dominálják. A vizsgált kisebbségi önkormányzatok között a roma társadalom a legtradicionálisabb, ezért öröndetes, hogy 32%-ban a nők is megjelentek a kisebbségi ön-

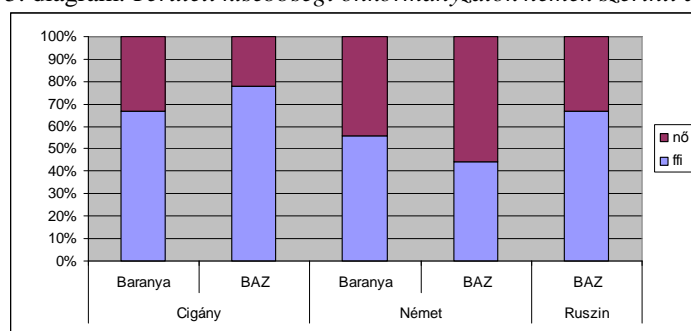
⁴⁶³ A Baranya megyei ruszin és a BAZ megyei görög kisebbségi önkormányzattól nem kaptuk vissza a kérdőívet, ezért nem tudunk megyei összehasonlítást végezni.

kormányzati szférában, és ha kevesen is, de betöltötték vezető pozíciókat (elnökök: 17%, elnökhelyettesek: 36%, képviselők: 44% volt nő). A megyék közül Baranyában hat, BAZ megyében három roma elnöknőt találtunk. Az interjúk során további egy-egy elnökasszonnyal készítettünk interjút mind a két megyében.

16.2. A nemek aránya a területi és országos kisebbségi önkormányzatokban

A terepmunka során négy területi és négy országos kisebbségi önkormányzati elnökkel is készítettünk interjút. A területi elnökök közül csak a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei német elnök nő, az országos elnökök pedig mindannyian férfiak.⁴⁶⁴ A megyei önkormányzatokban is nagyobb számban képviseltetik magukat a férfiak.

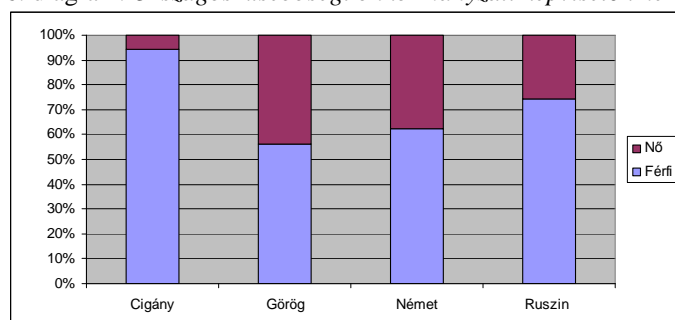
5. diagram. *Területi kisebbségi önkormányzatok nemek szerinti aránya*

Baranya megyében a cigány megyei önkormányzat 9 tagja közül 6 férfi és 3 nő, az elnök férfi. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 7 férfi és 2 nő képviseli a kisebbségi érdekeket, ugyancsak férfi elnökkel az önkormányzat élén. A németeknél Baranyában 5:4, Borsodban 4:5 a férfi-nő arány. Baranyában férfi, BAZ megyében nő a német megyei önkormányzat elnöke. Megyei ruszin önkormányzat csak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működik 6 férfi és 3 női képviselővel, férfi elnök vezetésével.

Az országos önkormányzati elnökök nem tudtak számot adni a velük készült interjúban képviselő-testületük nemi arányairól, de azt nem is tartották fontosnak. A nemek arányáról így az internetes honlapokon tájékoztunk.

6. diagram. *Országos kisebbségi önkormányzati képviselők nemek szerinti aránya*

A települési és a területi szinthez képest mind a négy országos kisebbségi önkormányzat képviselő-testületében romlott az arány a női képviselők rovására – legdrasztikusabban a románoknál. Habár a németeknél települési szinten – Baranya megyében legalábbis – női dominanciát tapasztaltunk, feljebb haladva az önkormányzati „ranglétrán” egyre jobban csökkent a vezető pozícióban kerülő nők aránya. A vizsgálat idején mind a négy országos kisebbségi önkormányzatoknak férfi elnöke volt.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ A 13 országos kisebbségi önkormányzat közül az ukránoknak és a lengyeleknek van női elnökük, illetve 2002 és 2006 között a ruszin elnök is nő volt.

⁴⁶⁵ A 2006–2010 közötti ciklusban női elnöke csak az ukránoknak és a lengyeleknek volt. 2002–2006 között az

Az adatok azt mutatják, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer mindhárom szintjén több a férfi, mint a női szerepvállaló, az arányok azonban a kisebbségi önkormányzati szerveződés magasabb szintjei felé haladva még inkább a férfiak javára tolnak el. A kisebbségi önkormányzati szerveződések tehát követik patriarchális szerveződési modellt, amelyben a vezető szerepek a férfiakat illetik.

16.3. A települési kisebbségi önkormányzatok képviselő-testületének életkori arányai

16.3.1. Életkori arányok teljes mintában

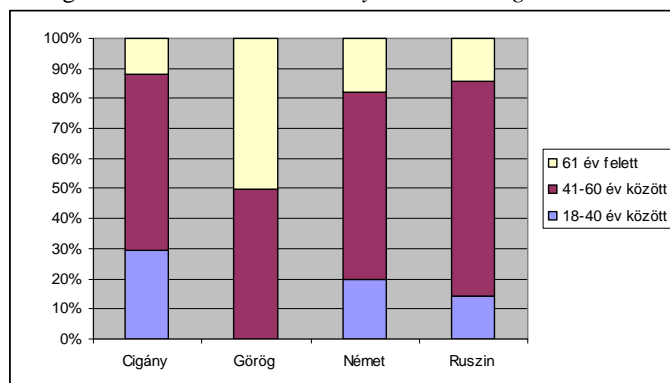
Az életkorra vonatkozóan a képviselők 79%-ának adatait kaptuk meg. A feldolgozáshoz három kategóriát alkottunk: 1. 20-40 év közötti képviselők – fiatalok –, 2. 41-60 év közötti képviselők – középgeneráció – és 3. 60 év feletti képviselők – idősök.

A teljes minta átlagéletkora 48 év. Átlagéletkorukat tekintve ebben a mintában a roma képviselők számítanak a legfiatalabbnak (43 év). A görögök átlagéletkora a legmagasabb (52 év), majd a ruszinok (50 év) és a németek (48 év) következnek. Az átlagéletkorokból arra következtethetünk, hogy a kisebbségi önkormányzatokban vállalt szerep inkább a középgeneráció számára jelent vonzerőt.

Nemzetiségként és figyelembe véve a betöltött pozíciót, a következő átlagokat kapjuk: az elnökök átlagéletkora a mintaátlagtól felfelé tér el: 51 év, az elnökhelyettesek életkori átlaga megegyezik vele: 48 év, a képviselők pedig alatta marad: 46 év. Ez a trendet követik a romák és a németek. A görögöknél az elnökhelyettesek a legfiatalabbak, a ruszinoknál viszont a legidősebbek.

16.3.2. Az elnökök életkori adatai

7. diagram. *Elnökök életkori arányai a kisebbségeken belül*

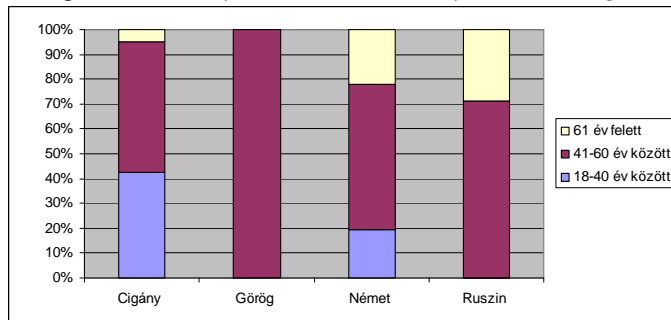
A romák 46 éves átlagéletkorukkal ebben a kategóriában a legfiatalabbak. A roma elnökök 29%-a fiatal, a középgenerációsok 59%-ot, a 61 év felettiak pedig 12%-ot képviseltek. Fiatal elnökök a négy kisebbség között a romák önkormányzataiban található a legnagyobb, 60%-os arányban.

A görög minta átlaga 59 év, ezzel ők a legidősebbek; az elnökök egyenlő arányban a középkorú és idősök között oszlanak meg. A német önkormányzatok elnökeinek átlagéletkora 51 év. A 62%-os derékhad a középgenerációhoz tartozik, 20% fiatal és csak 18% a 61 éven felüli elnök. A ruszinok átlaga 50 év, 72% képviseli a középgenerációs elnököket, 14-14%-ban tartoznak elnökeik a fiatal, illetve az idős kategóriához.

ukrán mellett a szerbeknek és a ruszinoknak volt női elnökük.

16.3.3. Az elnökhelyettesek életkori adatai

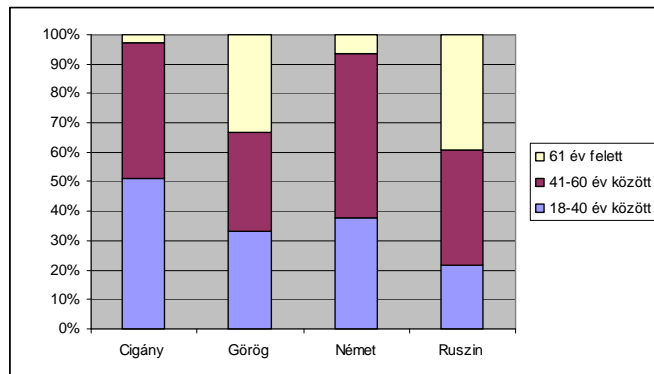
8. diagram. Elnökhelyettesek életkori arányai a kisebbségeken belül

Az elnökhelyettesek átlagéletkora 48 év; mind a négy kisebbségnél fiatalabbak az elnököknél: a romáknál 43,5 év, a görögöknél 45 év, a németeknél 49,5 év, a ruszinoknál 48 év. Az elnökhelyettesek 57%-a tartozik a közégenerációhoz; a fiatalok 28%-ban, az idősek pedig 15%-ban vannak jelen.

16.3.4. A képviselő-testület tagjainak életkori adatai

9. diagram. Képviselőtestületi tagok életkori arányai a kisebbségeken belül

Ahogy haladunk az elnöktől a pozíciót nem viselő képviselők felé, úgy csökken az átlagéletkor; a 257 képviselő esetében 45,5 év. Bár a képviselők 50%-a a közégenerációba tartozik, jelentős fiatalodás figyelhető meg. Az összes képviselő 42%-a 40 év alatti, és növekedésükkel párhuzamosan 8%-ra csökkent a 60 év feletti képviselők aránya. A legnagyobb arányú fiatalodás a romáknál és a németeknél figyelhető meg. A romáknál a képviselők 51%-a 40 év alatti, a németeknél ez az arány 38%.

Váradí Monika 1998-ban önkitöltős kérdőíves vizsgálattal feltérképezte a német kisebbségi önkormányzatok tevékenységének tartalmi elemeit, gazdálkodását, az önkormányzati képviselők társadalmi helyzetét, iskolázottsági szintjét, demográfiai viszonyait, valamint a kultúra és az identitás kéréseit. A felmérés szerint az önkormányzati képviselők zöme a nyugdíjas korosztályú férfiakból került ki, ami az utánpótlás tekintetében aggodalomra adott okot. Alapvető gondot jelentett, hogy a közép- és fiatal generációk bevonása a kisebbségi közéletbe érdektelenség okán nem sikerült.⁴⁶⁶ Nyolc évvel később megváltozott képet kaptunk. A német képviselők 58%-a közégenerációs, 27%-a fiatal, és csupán 15%-a tartozik a nyugdíjas korosztályhoz. Életkor tekintetében ez mindenképpen előrelépést jelent a német kisebbségi önkormányzatok jövőjét illetően – dinamikusabbá válhat az utánpótlás a vezető szerepek átvételében. Mint láhattuk, a roma képviselők átlagéletkora a legalacsonyabb, 43 év. Ez gyakorlatilag nem különbözik Kállai Ernő által tapasztalt 42 éves átlagéletkortől.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Váradí, 2000, 2002a

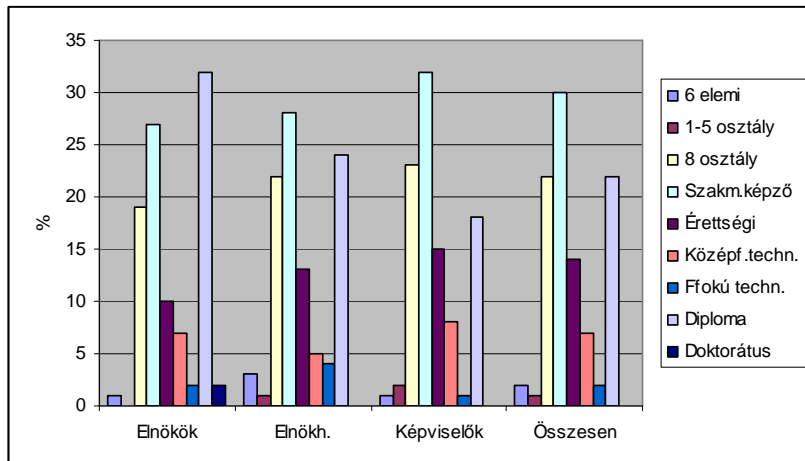
⁴⁶⁷ Kállai, 2003. 64. o.

16.4. A települési kisebbségi önkormányzatok testületeinek iskolai végzettsége

16.4.1. Iskolai végzettség és a testületben betöltött pozíció a teljes mintában

A kérdőíves válaszok alapján a képviselők 85%-ának adatait dolgoztuk fel. Először vessük össze az elnökök, elnökhelyettesek és a tisztséget nem viselő képviselő-testületi tagok iskolázottsági adatait a teljes mintában nemzetiségre való tekintet nélkül.

9. diagram. Iskolázottsági adatok a pozíciók szerint

A minta zöme diplomás (22%), vagy szakmunkásképzőt (30%), illetve 8 osztályt (22%) végzett. Ha a határt az érettségienél húzzuk meg, akkor a minta 55%-a tartozik az alacsonyabb végzettségűek közé és 45% rendelkezik magasabb végzettséggel. A képviselők közel 30%-a érettségit nem adó szakmunkásképzőt végzett. Ezután következnek 22%-kal a 8 általánost elvégzők és a diplomások.

Az elnökök közül 32%-nak volt diplomája, 2%-nak doktorátusa, 29%-ban szakmunkás és 21%-ban 8 általános iskolai végzettséggel rendelkeztek. Az elnökhelyetteseknél ezek az arányok a következők: 24%-nak volt diplomája, 28%-nak szakmunkás végzettsége, illetve 22%-nak 8 általánosa. A tisztséget nem viselő képviselők a szakmunkások: 31%, és a 8 általánost végzetek: 23%, a domináns csoportok.

16.4.2. Iskolai végzettség és a testületen belüli pozíció

16.4.2.1. Cigányok

A mandátumok szerzett roma képviselők 81%-a tartozik az alacsony iskolai végzettségűek közé, köztük is a 8 általánost és a szakmunkásképzőt elvégzők dominálnak. A képviselők 19%-ának van csak érettségije, illetve annál magasabb végzettsége. Ha ehhez hasonlítjuk az elnökök iskolai végzettségét, akkor 83:17% az arány, de nem különbözik ettől az elnökhelyettesek 81:19%-os aránya sem.

A teljes roma mintában a 8 általánost és a szakmunkásképzőt végzett kisebbségi önkormányzati képviselők vannak többségben. Egyértelmű az általános iskolai 8. osztályos és a szakmunkásképző iskolai végzettség túlsúlya (78%), ehhez képest az érettségizett és az azon felüli végzettségű személyek alulreprezentáltak (22%).

Az interjúkból kiderült, hogy a cigányok magasabb iskolai végzettségének hiánya nagymértékben nyomja rá bélyegét gyenge érdekérvényesítési, illetve érdekvédelmi lehetőségeikre. A Baranyában készített interjúk alanyai között további két diplomás roma kisebbségi önkormányzati vezetővel találkoztunk, egyiküknek doktorátusa is volt. A többi interjúalany között két gimnáziumot végzett volt, a többi elnök 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezett.

Interjúkörutam során három roma elnök asszonnyal találkoztam – köztük kettőnek érettségije, egynek pedig elvégzett nyolc általánosa volt.

Az elnökök arról számoltak be, hogy hiányos ismereteik miatt gyakran kerülnek hátrányos helyzetbe a helyi önkormányzatnál és egyéb ügyintézők alkalmával. Mind a két megyében találkoztunk olyan roma vezetőkkel, akik tanácstalanul tárták szét karjukat, hogy „senki sem segít rajtunk”, de beszélgettünk agilis, iskolába járó és tanult cigányemberekkel is, Baranyában doktorátussal rendelkező vezetőkkel, BAZ megyében pedig boldog frissen érettségizett vagy éppen egyetemi felvételt nyert elnökökkel.

A cigány kisebbségi önkormányzati vezetők és képviselők közös képzésére szervezett formában feltétlenül szükség lenne, amit az érintettek igényelnének is, ha lenne, aki megszervezné.

16.4.2.2. Görögök

A görög kisebbség a kérdőíves felmérésben két önkormányzattal képviseltette magát Baranya megyéből. A BAZ megyében működő egyetlen görög önkormányzat elnökével csak interjút készíthettünk. A kérdőívet kitöltő elnökök diplomások, s mint az interjúból kiderült, egyiküknek doktorátusa is van. A BAZ megyeiknél három gimnáziumot végzett, egy főiskolás és két szakmunkás képviselő dolgozott a kisebbségi önkormányzatban, tehát a görögöknél a magasabb iskolai végzettség (84%) dominált.

16.4.2.3. Németek

A német mintában kimagaslóan magas diplomáсарányt találtunk (42%). Feltűnő, hogy a diplomásokat szorosan a szakmunkások követik, 41%-os arányban. Kategóriánként nézve: az elnökök 87%-a, az elnökhelyettesek 76%-a, a képviselőknek pedig 68%-a rendelkezik érettségivel vagy azt meghaladó iskolai végzettséggel. Azokban a közösségekben, ahol diplomás is került az önkormányzatba, ott általában elnöki vagy elnökhelyettesi pozíciót töltött be.

16.4.2.4. Ruszinok

A ruszin minta 49%-a tartozik az alacsony végzettségű szakmunkások közé. Elnöki pozíciót ugyanolyan arányban töltötték be, mint az érettségizettek és a diplomások.

Az interjúkörúton kiderült, hogy a ruszin kisebbségi önkormányzatok nem hiányolják a magasabb iskolai végzettségű vezetőket, egyrészt azért, mert településükön nem is található, vagy nem vállal ilyen pozíciót, és mert igénybe vehetik a görög katolikus egyház támogatását.

16.4.3. Összefoglaló megjegyzések

Váradai Monika már idézett 1998. évi kutatása azt is kimutatta, hogy a német kisebbségi önkormányzati képviselők zöme iskolázott, több mint a felük rendelkezik legalább érettségivel, és közöttük sok a diplomás, míg Kállai Ernő romakutatásai szerint a roma kisebbségi képviselők 50%-a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik.⁴⁶⁸ A 8-9 évvel előtti trendet a mai napig igazolják a mintánkba került képviselők adatai. A németek 42%-a

⁴⁶⁸ Váradai, 2000, Kállai, 2003. 64. o.

diplomás, a romák 42%-a azonban csak az általános iskola elvégzéséig jutott el. A romák 35%-a végzett szakmunkásképzőt, ezzel megelőzik ugyan a németeket, de a ruszinok mögött csak a második helyen állnak. Meg kell említenünk, hogy 15 érettségizett és 9 diplomával rendelkező romát találtunk a képviselők között. Az érettségizettek közül 3 fő, a diplomások közül 4 fő egyben elnök is volt, 5 érettségizett elnökhelyettesi pozíciót töltött be. Találtunk olyan cigány kisebbségi önkormányzatokat, ahol a vezető pozíciókat olyanok töltötték be, akiknek 1–5 osztály végzettségük, illetve 6 elemjük volt. Ez utóbbi esetekben idős férfiokról beszélhetünk.

A németek mellett a görög képviselők is a magasabb iskolai végzettségűek közé tartoznak, míg a ruszinok többsége szakmunkásképzővel rendelkezik. Az interjúk adatai a ruszinok iskolai végzettségét a középfokú végzettség felé tolták el, valamint a kérdőívben szereplő 2 német doktorátus mellé a ruszinok és a romák is felsorakoztak egy-egy doktorátusi végzettségű kisebbségi önkormányzati elnökkel.

16.5. A kisebbségi önkormányzatok testületeinek foglalkoztatottsága

16.5.1. Foglalkoztatottság a teljes mintában

Erre a kérdésre a minta 82%-a válaszolt. Közülük a képviselők 46%-a teljes állásban foglalkoztatott – a kisebbségi képviselői munkát emellett végzi. A 17,5%-ot kitevő munkanélküliekkel együtt adják a minta 63,5%-át. A többi foglalkoztatási kategóriába tartozók elenyészően kis arányban vannak jelen a mintában.

A legnagyobb mértékben a németeket foglalkoztatják teljes állásban (69%). Őket a ruszinok követik (32%). A romák 26%-os teljes idejű foglalkoztatása nagyon alacsony arány. A munkanélküliek aránya a cigányoknál a legmagasabb (34%), a ruszinoknál pedig 25%. A görögök foglalkoztatási viszonyai lefedik életkori viszonyaikat.

16.5.2. Az elnökök foglalkoztatottsága

Az elnökök 91%-ának adatait összehasonlítva láthatjuk, hogy 47%-uk dolgozik teljes foglalkoztatottként, 15%-uk munkanélküli, 14%-uk pedig öregségi nyugdíjas.

A roma elnököknek van a legkisebb arányban főállásuk (30%), és 28%-ban munkanélküliek. A legnagyobb arányban (70%) a német elnököket foglalkoztatják teljes állásban, munkanélküli nincs közöttük. A görögök a főfoglalkozásban alkalmazott és az öregségi nyugdíjon osztoznak egyenlő arányban. A ruszin elnökök 43%-ban főállásban dolgoznak, 29%-uk munkanélküli.

16.5.3. Az elnökhelyettesek foglalkoztatottsága

Az elnökhelyettesek (81%) csoportját a munkanélküliek és az inaktívak dominálják – együttes arányuk 38 %. A munkanélküliség nem meglepő módon a cigányokon belül a legmagasabb (46%). A teljes idejű foglalkoztatottság arányát (66%) – az iskolai végzettség függvényében – ugyancsak nem tarthatjuk véletlennek.

16.5.4. A képviselő-testületi tagok foglalkoztatottsága

A tisztséggel nem rendelkező képviselők 80%-ának adatait feldolgozva azt találtuk, hogy a képviselők 48%-a teljes állásban dolgozik, és csak 16%-ban munkanélküli. Ha kisebbségenként nézzük, akkor ismét a cigányoké a legkevesebb teljes állás (28%), és köztük legmagasabb a munkanélküliek aránya (37%).

16.5.5. Összefoglaló megjegyzések

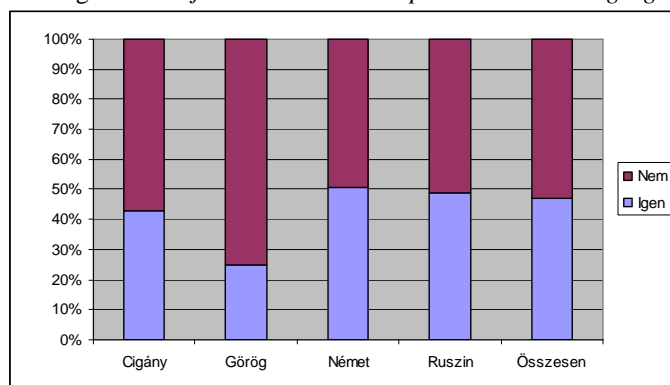
A képviselő-testületek mind a nem, kor, iskolai végzettség és munkaviszony tekintetében kiugró ellentéteket mutatnak. Iskolai végzettségüket és munkaviszonyukat tekintve a romák vannak a legrosszabb, a németek pedig a legjobb helyzetben. Ezek az adatok megerősítik a korábbi kutatások eredményeit.

A ruszinok és a görögök mintája is igen alacsony esetszámot hozott. A ruszin kisebbségi önkormányzatokat bevontuk az összehasonlításban, de ezek az adatok a ruszin önkormányzatokat érintő általánosításokra nem alkalmasak. Az interjúk során kapott adatok a kérdőíves válaszok sorába illeszkednek, amelyek egy férfiak által dominált, előregedés felé mutató, alacsonyabb társadalmi státuszú ruszin önkormányzat képét rajzolta fel. A romák az összes mutató tekintetében egyedül életkorukat tekintve adnak okot bizalomra abban az esetben, ha az életkor magasabb iskolai végzettséggel és társadalmi státusszal társul. A romák integrációja érdekében – amennyiben a kisebbségi önkormányzatiságot komolyan gondoljuk – a roma értelmiség szerepének megerősítését kell célul kitűzni.

16.6. Voltak-e korábban is képviselők a kisebbségi önkormányzat képviselői?

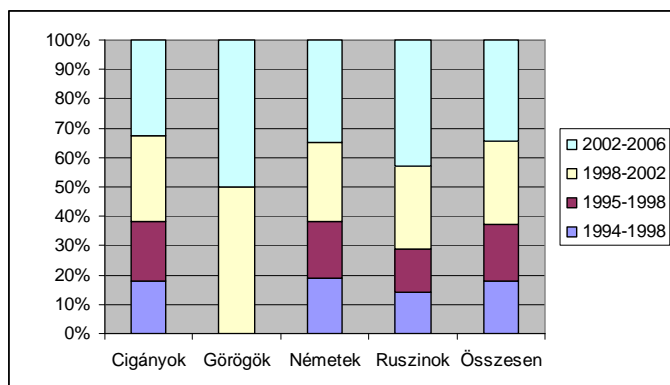
A minta 80%-ára vonatkozó adatok szerint a 2006-ban megválasztott képviselők 47%-a legalább egyszer volt már képviselő, 53%-a azonban először nyert mandátumot. A legállandóbb körből a német és a ruszin kisebbségi önkormányzatok testületi tagjai kerültek ki. Nagy megújulásra, áttörő fiatalításra egyetlen kisebbségi önkormányzatnál sem került sor, bár több először választott képviselő jelent meg a kisebbségi önkormányzatokban, arányuk a teljes mintán belül 50%-os, amelyen többségében a fiatal roma és német képviselők osztoztak.

10. diagram. A teljes minta korábbi képviselő-testületi tagsága

Az elnökök 88%-a korábban is volt már képviselő, és 64%-uk elnök is. A romáknál a korábban vállalt képviselőség aránya 75%, a görögöknél 50%, a németeknél 73%, a ruszinoknál 58%. Az elnökhelyetteseknél az arány a romáknál 36%, a görögöknél 50%, a németeknél 43%, a ruszinoknál 57%. A pozíciót nem viselő képviselő 61%-a újonc; a cigányoknál 68%, a görögöknél 70%, a németeknél 55%, a ruszinoknál pedig 57%. Látható, hogy alacsony azoknak az aránya, akik új képviselőként kerülnek azonnal pozícióba. Ezek az önkormányzatok mind először alakultak meg.

11. diagram. Ciklusonkénti százalékos arányok

Az adatok azt mutatják, hogy ciklusról ciklusra egyre többen „ismételtek”, és szereztek ismételten mandátumot. Az ismétlők stabilitást és folytonosságot biztosíthatnak a kisebbségi önkormányzati munkának, az újonnan bekerülők, különösen, ha a fiatalok csoportjából kerülnek ki, biztosíthatják az utánpótlást.

Interjúinkban megpróbáltunk utánajárni a fluktuáció okainak.

Ezek között – kisebbségtől függetlenül – személyes problémákról, ellentétekről, sőt el-lenségeskedésről számoltak be az interjúalanyok, de voltak, akik egyszerűen belefáradtak, és átadták a stafétabotot a fiataloknak.

A meginterjúvált képviselők indulásának motivációjára is rákérdezhettünk. Az interjúk-ból egy pozitív és egy negatív tartalmú magyarázat-repertoár bontakozott ki. Saját maguk motivációját mindenki pozitívan ítélte meg. A cigányok első helyen a segíteni akarást említet-ték. A görög és a német képviselők a kultúra és a nyelvápolás érdekében vállalták a képvise-lőséget. Azok, akiket már korábban is képviselővé választottak, feldicsérték saját munkájukat, és többen úgy vélték, a képviselőség ad egyfajta presztízst. Ez a vélekedés mind a négy ki-sebbségnél megjelent. Ha interjúalanyaink másról beszéltek, akkor az is kiderült, hogy sokan „beleszerettek a képviselőségbe”, „nem is tudnak már mások lenni, mint elnökök!”, mert „jó pénzzel jár az, de nem csinálnak semmit”. Elsősorban a románoknál jelentkezett a közösség és a kisebbségi önkormányzat ellentéte, de tapasztaltunk hasonló ellentéteket a ruszinoknál is.

A megkeresett újonnan választott elnökök közül a motivációk nem sokban tértek el egy-mástól. Mindenki a segíteni akar saját kisebbségén, dolgozni akar, hogy „az élet jobb legyen”, „a kultúra fennmaradjon” – hogy csak a két legtipikusabb választ említsük. Az új képviselők életkori megoszlását csak a személyesen megkeresett kisebbségi önkormányzatoknál regiszt-rálhattuk, ahol többségük (69%) a középgenerációhoz tartozott.

A kérdőívben azt is megkérdeztük, hogy hányan vállaltak a képviselőséget a korábbi cik-lusokban (21. kérdés).

27. táblázat. A kutatások idején mandátummal rendelkező roma képviselők közül átlagosan hányan voltak korábban is tagok?

Megyék	Kállai 2001		Bindorffer 2008		
	1994–1998	1998–2002	1994–1998	1998–2002	2002–2006
Baranya	1,80	1,90	1,67	2,61	4,52
BAZ	2,21	2,47	1,55	2,73	2,88

Kállai 2001. évi vizsgálatában a ciklusonkénti átlagokból arra következtetett, hogy a ki-sebbségi jelöltek folyamatosan növekvő létszámából következően egyre többen szeretnék kisebbségi képviselők lenni, de „nem történnek nagy változások a képviselők személyében, ugyanis a CKÖ-eket viszonylag nagyfokú állandóság jellemzi”.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Kállai, 2005. 82. o. A kutatásban az összes megyét átlagolták.

28. táblázat. A kutatások idején mandátummal rendelkező görög, német, ruszin képviselők közül átlagosan hányan voltak korábban is tagok?

Megyék	Cigányok			Németek			Ruszinok		
	1994–98	1998–02	2002–06	1994–98	1998–02	2002–06	1994–98	1998–02	2002–06
Baranya		1	2						
BAZ				1,05	1,82	2,72		1,5	3

Kutatásunk a másik három nemzetiségénél is növekedési tendenciát tapasztalt. Bár az átlagok az egymástól eltérő minták adatai szerint nem pontosan fedik egymást, ugyanazt a tendenciát mutatják: stabilizálódott, illetve Baranya megyében még növekedett is az újra megválasztott képviselők száma.

17. Anyanyelvi tudás, nyelvhasználat a kisebbségi önkormányzatokban és a közéletben

17.1. Nyelvváltás, nyelvi asszimiláció

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint 48 685 főt vallotta magát beás vagy romani anyanyelvűnek; ebből Baranya megyében 5602 fő, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig 1236 fő él. A népszámlálás sajnálatos módon nem tett különbséget a két nyelv között, mint ahogy azt is csak becsülhető, hogy hány magyar anyanyelvű cigány él Magyarországon.⁴⁷⁰ Kemény István 1971-es kutatása szerint a magyarországi cigányok 71%-a magyar, 21%-a romani, 8%-a pedig beás anyanyelvű.⁴⁷¹

Ezek az arányok a romák körében is tapasztalható nyelvi asszimiláció miatt azóta nyilvánvalóan megváltoztak. Fleck és Virág megállapítják, hogy a beás fiatalok a mindennapi érintkezésekben nem használják a beás nyelvet; a nyelvi asszimilációba beletörődőknél „megfigyelhető egy folyamatos, viszonylag lassú, intergenerációs nyelvvelhalás”, a nyelvi asszimilációt stratégiaként felhasználóknál a tudatos intragenerációs nyelvváltás.⁴⁷² A nyelvi asszimiláció jelenségéről számol be Szalai is:

Anyám beszél velünk cigányú, sokat nem értünk. Sokat megkérdezzük tőle, most mondja el magyarul, hogy mi az, mer minket má így neveltek, hogy nem nagyon tanítottak cigányú.⁴⁷³

Korábban láthattuk, hogy az anyanyelvi bevallások jóval alatta maradtak a nemzetiség vállalásánál. Ebből egyértelműen kiderül, hogy az anyanyelv és a nemzetiség elvált egymástól. Az anyanyelv elvesztette egyértelmű határkijelölő szerepét, és önmagában ma már legfeljebb csak a legidősebb nyelvi beszélők kis közösségeiben jelent önálló identitásképző elemet. A nemzetiségi identitásban a nyelvnél sokkal nagyobb szerepet kapott a nemzetiség, a származás, az önként vállalt csoporttagság és a nemzetiségi kultúrához való viszony.⁴⁷⁴ Ezt bizonyítják a 2001. évi népszámlálási adatai:

29. táblázat. 2001. évi népszámlálási adatok a négy identitáskategória szerint

	Anyanyelv	Nemzetiség	Kötődés a kultúrához	Anyanyelv-használat
Cigányok	48 685	190 046	129 259	53 323
Görögök	1 921	2 509	6 140	1 974
Németek	33 792	62 233	88 416	53 040
Ruszinok	1 113	1 098	1 292	1 068

⁴⁷⁰ Kemény–Janky, 2003a, 2003b.

⁴⁷¹ Kemény–Rupp–Csalog–Havas, 1976. 72. o.

⁴⁷² Fleck–Virág, 1999. 72. o.

⁴⁷³ Szalai, 1997. 105. o.

⁴⁷⁴ Bindorffer, 1999, 2001.

A fent leírtak klasszikus példáját a németek jelentik, de a görögöknél is megfigyelhető az anyanyelv és a nemzetiség szétválása. A magyarországi cigányok pontos anyanyelvi eloszlására nincsenek adatok, nem tudjuk megítélni, hogy a nemzetiség és az anyanyelv szétválásának folyamata elindult-e, és ha igen, milyen stádiumban van. Az 1000 fő körüli ruszin kisebbség a négy identitáskategória mindegyikében közel azonos nagyságrendű válaszokat adott, amiből arra következtetünk, hogy bár a ruszinok létszáma kicsiny, de erős identitástudattal rendelkezik.

Kérdőívünk 22–34. kérdéseiben a képviselők anyanyelvi tudását és a nyelvhasználat színtereit mértük fel. Tettük ezt azoknak a nyelvészeti kutatási eredményeknek a tudatában, amelyek a németek esetében kimutatták a diglossziás kétnyelvűség meghaladását és az új egy-nyelvűségbe való átlépést, és románok esetében is nyelvi asszimilációra utalnak. A görög kétnyelvűségéhez sem fér kétség, már a görög családokban sem lehet feltétlenül görögül megtanulni.

A ruszinok jelentős része magyar anyanyelvű, legfeljebb szülőfalujuk kodifikálatlan dialektusát beszélik. A Magyarországra a II. világháború után, majd nagyobb számban a rendszerváltás után áttelepülők jól beszélik a kárpátaljai ruszin dialektust, de ez a csoport már ukránjai életében is tudott magyarul.

Anyanyelv dolgában tehát rosszul állnak a kisebbségek. Mivel azonban a kisebbségi törvény még mindig feltételezi az anyanyelv határkijelölő funkcióját, és a képviselőjelölteket nyilatkoztatja az anyanyelv ismeretéről, kötelességünknek tartottuk a helyzet megvizsgálását.

17.2. Kisebbségi anyanyelv a Nektv.-ben

A törvény nagy hangsúlyt fektet a kisebbségi nyelvhasználat jogának biztosítására mind az egyének, mind a közösségek számára, és számos szöveghelyén rendelkezik róla. A kisebbségi közügy meghatározásának döntő eleme az anyanyelv ápolása, őrzése és gyarapítása. A törvény deklarálja, hogy Magyarországon bárki, bárhol és bármikor szabadon használhatja az anyanyelvét. A privát szférán túl a kisebbségi önkormányzati képviselő anyanyelvén teheti le esküjét, a helyi vagy az országos politikai életben, a helyi képviselő-testület ülésein vagy az országgyűlésben anyanyelvén is felszólalhat. Az egyes hivatalos eljárások során a jogalkotó külön jogszabályok feladatává teszi az anyanyelv használatának biztosítását például a polgári, a büntető- és a közigazgatási eljárásban – amely jogszabályok nem, vagy csak részben születtek meg.

Mivel az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösség-összetartó tényezőként ismeri el, közösségi jogként is kodifikálja az anyanyelv használatának, ápolásának jogát. A helyi önkormányzat „a kollektív nyelvhasználat kérdéskörében a kisebbségi lakosságot e minőségében érintő helyi önkormányzati rendeletet a képviselő-testület csak az e lakosságot képviselő települési kisebbségi önkormányzat egyetértésével alkothatja meg”. Ezenkívül a helyi önkormányzatnak indokolt igény esetén biztosítani kell a rendeletek, hirdetmények kihirdetését a kisebbség nyelvén is, a közigazgatási eljárás során használt anyanyelvű nyomtatványokat, a helység és utcaneveket, közhivatalokat jelző táblák anyanyelvi változatait is.

17.3. A képviselő-testület tagjainak anyanyelvismerete

Kérdésünkre, hogy hány kisebbségi önkormányzati képviselő beszél a kisebbségi nyelvet (22. kérdés), az elnökök 93%-a válaszolt. Az 5 fős önkormányzatokat alapul véve a minta 535 – 240 cigány, illetve német, 10 görög és 45 ruszin – képviselőt jelent. Ebből 362 fő – a képviselők 68%-a – beszélt saját kisebbsége anyanyelvét. Valamilyen cigány nyelven 69%, görögül 70%, németül 82%, ruszinul 27% beszélt.

A magyar anyanyelvű romákat leszámítva az önkormányzatok 15%-ában csak magyarul tudó képviselő ült, 38%-ában voltak találhatóak olyanok, akik nem beszéltek a kisebbségi nyelvet, és csupán az önkormányzatok 47%-ában beszélt valamilyen szinten minden képviselő a kisebbség anyanyelvét.

A cigány anyanyelv használata a BAZ megyei kisebbségi önkormányzatok esetében a magyar anyanyelv miatt nem jellemző. Összesen két önkormányzatot találtunk, ahol egy-egy fő beszélt romani nyelven. Ezzel szemben Baranyában a válaszoló 33 önkormányzat közül 20 esetében, vagyis a cigány kisebbségi önkormányzatok 61%-ában mind az öt képviselő beszélt beásul. A baranyai 165 beás nemzetiségű képviselő 81%-a beszélt a beás nyelvet.

Az interjúkból kiderült, hogy a nyelvi asszimiláció a beásokat is érinti. A beás önkormányzati elnökök a 25 év alatti fiatal beások gyorsuló nyelvi asszimilációjáról számoltak be. Az önkormányzatokban szerepet vállaló többnyire közép- és idős generáció azonban még jól beszél és használja is anyanyelvét.

„Nálunk többen értik a beást, mint amennyien beszélnek. Az idősek beszélnek, de a gyerekeknek nem tanítják. Én értem, de beszélni se az anyámmal, se a gyerekekkel nem beszélem. Van, aki el is ítéli a beás nyelvet. Meg aztán nálunk a gyerekek német kisebbségi oktatásban tanulnak, mert alkalmazkodni akarnak. Ezzel többre is mennek majd.”⁴⁷⁵

„Mi otthon beszélünk cigányul, igaz ritkán, de a gyerek azért érti, amit mondunk. Az én generációm cikinek tartotta anno, és inkább magyarul beszélünk. Az óvodában meg az iskolában ma sem lehet, csak magyarul. A gyerekeket busszal elviszik iskolába, csak késő délután jönnek meg. Egész nap a magyar megy.”⁴⁷⁶

A nyelvi asszimiláció a görögöket sem kímélte; a két görög önkormányzat tagjai közül hárman, a fiatalok, nem beszélnek görögül. Vegyes házasságban születtek, és csak magyarul értenek.

„Nekünk is elég nehéz, hogy most leülünk egy órára és akkor görögül beszéljük meg a dolgokat. Inkább magyarul. A középiskolával vége, onnantól kezdve már csak magyarul beszélünk” – mondta az idősek generációjához tartozó elnök.⁴⁷⁷

Az anyanyelvet tehát a fiatal görögöknek is vissza kell tanulniuk.

A németek esetében 48 kisebbségi önkormányzattól 28-ban tudott mind az öt képviselő németül – ez a vizsgált német önkormányzatok 58%-a. Az anyanyelven valamilyen szinten beszélő képviselők aránya 82%. A németek nyelvi asszimilációjának előrehaladott állapotát tekintve⁴⁷⁸ ez az arány igen jónak mondható.

Megyei bontásban nézve a baranyai 44 német kisebbségi önkormányzattól 27-ben (61%) minden képviselő beszélt németül, a képviselőket tekintve pedig 84% a németül beszélők aránya. Az adatok alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a németül beszélő képviselők aránya 65%, de csak egyetlen önkormányzat van a válaszadók között, ahol mind az öt képviselő beszél németül.

⁴⁷⁵ 131. interjú.

⁴⁷⁶ 126. interjú.

⁴⁷⁷ 81. sz. interjú.

⁴⁷⁸ Vö. Komlósi–Knipf, 1996. 291–292. o., Knipf–Erb, 1998. 138–146. o., Bindorffer, 1997. 121–142. o., Erb–Knipf, 1999. 176187. o., Bindorffer, 2001. 49–68. o. A nyelvi asszimilációról lásd még Radó, 1992. 135–145. o.

Az interjúkban érdeklődtünk a nyelvtudás mértékéről. Baranya megyében sok német nyelvtanár vesz részt a kisebbségi önkormányzati munkában – interjúalanyaink közül hat tanár-elnök volt. Állításaik szerint mindenki értett németül, de a beszéd nem mindenkinek megy. Ez nem jelentett problémát az önkormányzat települési és megyei szintjein – mert a kommunikáció nyelve mindenütt a magyar volt. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében azonban sokkal kedvezőtlenebb a helyzet; állítások szerint a képviselők (10 kisebbségi önkormányzat esetén 50 fő) körülbelül fele biztosan nem tud németül.

A ruszinok anyanyelvtudása mutatja a legrosszabb átlagokat. A válaszoló önkormányzatok 11%-ában tud csak minden képviselő ruszinul, a 45 képviselőből pedig pusztán 12 (26%). A kedvezőtlen arányok oka vélhetőleg az, hogy a zempléni ruszinok nyelve a szlovák nyelvhez hasonlító kodifikálatlan, írásbeliség nélküli, településekhez kötött tájszólás, amelyet csak az egyes szűk közösségeken belül beszéltek.

A ruszin önkormányzati elnökökkel készült interjúk kedvezőbb helyzetet festettek a ruszinul beszélőkről. Kilenc önkormányzati elnök közül nyolcan értettek ruszinul. Öten csak a helyi dialektust beszéltek, amit „48-tól 80 évesig itt mindenki beszél”.⁴⁷⁹ Kettő nem beszéltek ruszinul, egy fő pedig mind a két nyelvet, az ukránt és a ruszint, egyaránt jól értette. A nyelvi utánpótlás a BAZ megyei ruszinok lakta településeken nem megoldott. A Baranya megyében készült interjú szerint az ottani ruszin önkormányzat négy tagja beszélte a Kárpátaljáról magával hozott nyelvjárást.

A kisebbségi jelöltté váláshoz a 2005. évi CXIV. törvény 115/J. § (2) bekezdése szerint a jelöltnek nyilatkoznia kell arról, hogy ismeri-e a kisebbségi közösség nyelvét. A nyelv ismerete azt jelenti, hogy a képviselőjelölt nemcsak néhány szót ért, hanem legalább az alapvető kommunikáció szintjén használni is tudja a kisebbségi közösség nyelvét. De ahogy a tényleges kisebbségi közösséghez tartozás kijátszása, úgy a közösség nyelvének ismeretéről szóló valótlan állítások sem vonnak következményeket maguk után.

Mintánkban, ami az összes Magyarországon 2006-ban megalakult kisebbségi önkormányzat 8%-a, a mandátumot szerzett jelöltek közül a kisebbségi önkormányzatok elnökei – leszámítva a magyar anyanyelvű romungrókat – 100 főről (17%) nyilatkoztak úgy, hogy nem ismeri a közösség nyelvét. Ebben a 100 főben lehetnek olyanok, akik nem ismerték ugyan a közösség nyelvét, de származásukat tekintve a közösséghez tartoztak, és ha kevesen, de olyanok is, akik vagy a magyar többséghez, vagy más kisebbséghez voltak sorolhatók.

Ezek a képviselők tehát nem a valóságnak megfelelően nyilatkoztak. A jelölő szervezeteknek lenne a feladatuk, hogy kiszűrjék a hamisan nyilatkozókat, a kakukktojásokat – legalábbis ezzel érvelnek azok, akik a nyilvános választási névjegyzék ellen tiltakoznak. A gyakorlatban azonban sokkal fontosabb a jelöltlista összeállítása, mint a jelölti nyilatkozatok valóságtartalma. Egyébként is a törvény a kisebbségi szervezetek számára nem, csak a jelöltek számára ír elő jelölési feltételeket. Találkoztunk a 2006. évi választásokon olyan esetekkel, amikor kisebbségi jelölő szervezetek olyan jelölteket állítottak, akiket még hírből sem ismertek, és olyanokkal is, akik pontosan tudták, hogy akiket jelölnek, hamis adatokat közölnek.

Ha valaki nem a kisebbséghez tartozik, de jelölteti magát, etnobizniszről beszélünk. A közbeszéd a jelenséget személyekhez és a megalakult kisebbségi önkormányzatokhoz köti. A jelölő civil szervezetek felelőssége azonban sosem kerül szóba.

A dolog pikantériája, hogy a kérdésekre egy nem az adott kisebbségi közösséghez tartozó is „valós” válaszokat adhat. Mint ahogy a regisztrációnál, itt is a szabad identitásválasztás kihasználásának gyakorlatával állunk szemben, csak még szembeszökőbbek a tények. Ha megvalósulna egy olyan állandó, önmagát nyilvánosan vállaló és nem ad hoc kisebbségi bázis, akkor ilyen, az etnobizniszt semmiképpen nem kiküszöbölő nyilatkozatra sem lenne szükség.

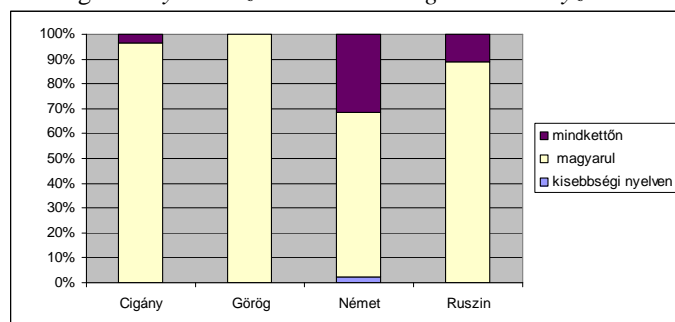
⁴⁷⁹ 22. interjú.

17.4. A testületi ülések nyelve

A testületi ülés nyelvére vonatkozóan (23. kérdés) mind a 115 kisebbségi önkormányzat nyilatkozott. Anyanyelven 1%, mindkét nyelven 16% ülésezett, 83% pedig kizárólag magyarul tartotta üléseit. Az önkormányzatok 80%-a még akkor sem beszélt az anyanyelvén, ha azt egyébként tudását tekintve megtehetette volna.

Kisebbségenként nézve a nyelvhasználati variánsok közül a magyar nyelv áll az első helyen. Az adatok szerint a romák 97%-a, a görögök 100%-a, a ruszinok 89%-a csak magyarul ülésezett. A német önkormányzatok 67%-ban magyarul, 30%-ban pedig mindkét nyelven, 3%-ban az anyanyelvükön üléseznek.

12. diagram. *Nyelvhasználat a kisebbségi önkormányzat ülésein*

A szinte kizárólagos magyar nyelvhasználatnak az interjúkban jártunk utána. Kisebbségtől függetlenül azt mondták az elnökök, hogy ott, ahol akár egy képviselő nem vagy rosszul érti a nyelvet, és/vagy nincs beszédképes tudása, magyarul beszélnek, mert félreértések, sértődések adódhatnak. Mint láthatjuk, a kérdőívvel vizsgált önkormányzatok 80%-ában eleve ez a nyelvi helyzet.

Az interjúval vizsgált kisebbségi önkormányzatok képviselői között voltak olyanok, akik csak passzív nyelvtudással rendelkeztek, sokat értettek, de megszólalni nem tudtak, vagy nem mertek. De például a sváb anyanyelvűek is inkább magyarul beszéltek, különösen akkor, ha a fiatalabbak az irodalmi németet, az idősebbek pedig a sváb tájszólást beszélték. Őszinte indok volt nem egy interjúban, hogy „magyarul könnyebben megy”.

A magyar nyelvhasználat további oka, hogy a jegyző vagy a jegyző képviselője jelen van az önkormányzat ülésein – aminek egyébként a kisebbségek örülnek, mert „*legalább nem csinálunk semmilyen marhaságot*”.⁴⁸⁰

A települési önkormányzati elnökök sehol nem éltek meg hátránnyként a magyar nyelvhasználat szükségességét, sőt arra sem mutatkozott igény, hogy a települési önkormányzatok a rendeleteket, hirdetményeket kisebbségi nyelven is közzétegyék, vagy anyanyelvű nyomtatványokat használjanak; de a felkeresett polgármesteri hivatalokban nem is álltak rendelkezésre kisebbségi nyelven a közigazgatási eljárás során használt nyomtatványok.

A megyei kisebbségi önkormányzatok ülései is magyarul folytak. A baranyai német megyei elnök például arról számolt be, hogy lehetetlen németül beszélni az üléseken, ha munkájukat segítő számos megyei önkormányzati tisztségviselő, szakértő is jelen van. A megyei önkormányzatok ülései a megyék által delegált tisztségviselők miatt mindenütt magyarul folytak. Kérdésünkre, hogy ha a delegált tisztségviselők is értenék, akkor használnák-e az anyanyelvüket, a „nem biztos”, „nem, mert van, aki nem értené a képviselők közül sem”, nem mert, a „nyelvünkön sok mindent nem tudunk elmondani, biztos ide-oda beszélénk” válaszokat kaptuk.

⁴⁸⁰ 16. interjú.

17.5. Jegyzőkönyv

A kisebbségi törvény a jegyzőkönyv készítésének tekintetében a következőket rendeli:

30/F. § (1) A testület üléséről jegyzőkönyvet kell készíteni. A jegyzőkönyvet a kisebbség nyelvén és magyar nyelven vagy kizárólag magyar nyelven kell készíteni. A két nyelven készített jegyzőkönyv közül a kisebbség nyelvén készült jegyzőkönyv tekintendő hitelesnek.

Kérdésünkre, hogy milyen nyelven vezetik a jegyzőkönyvet (24. kérdés), 114 elnök kivétel nélkül azt válaszolta, hogy magyarul. Miután az ülés magyarul folyik, egyértelmű, hogy az ülésről készülő jegyzőkönyvet is magyarul vezetik, majd készítik el. Nem egy esetben az önkormányzattól a jegyző képviselőjében jelen lévő csak magyarul beszélő hivatali alkalmazott vezeti és foglalja írásba a jegyzőkönyvet, tehát másról, mint a magyar nyelv használatáról, szó sem lehet.

A vizsgálatban részt vevő települések polgármesteri hivatalai közül igen kevés lenne képes megoldani a kisebbségi anyanyelvű jegyzőkönyvvezetést, vagy akár a jegyzőkönyv lefordítását. Azokon a településeken – elsősorban városokban –, ahol a települési kisebbségi önkormányzat munkájának segítésére a polgármesteri hivatalban, vagy a megyei kisebbségi önkormányzat munkáját támogató a megyei közgyűlés hivatalában ügyintézőt alkalmaznak, ott „mivel a törvény előírja, tehát igény esetén mindenképpen megoldanánk. Nem tudom hogyan, de megoldanánk” – állította interjúalanyunk. „Szerencsére eddig még egyik kisebbségi önkormányzat részéről sem merült fel ilyen igény” – tette hozzá.⁴⁸¹

17.6. Kisebbségi nyelvhasználat a polgármesteri hivatalban

A kisebbségek nyelvhasználati jogának érvényesülése érdekében a Nektv. elrendeli:

54. § Azon a településen, ahol a kisebbséghez tartozó lakosság számaránya ezt indokolja, a helyi köztisztviselői és közalkalmazotti, valamint közjegyzői és bírósági végrehajtói állások betöltése során – az általános szakmai követelmények megtartása mellett – biztosítani kell az adott kisebbség anyanyelvét is ismerő személy alkalmazását.

A törvény nem határozza meg az indokolt számarányt és azt sem, hogy ki dönti el, hogy mi az indokolt. A jegyző diszkrecionális döntésére van tehát bízva, hogy alkalmaz-e ilyen köztisztviselőt, vagy sem.

Megkérdeztük az elnököket (25. kérdés), hogy van-e településükön a polgármesteri hivatalban olyan köztisztviselő, aki beszél a településen használt nemzetiségi nyelvet. Az elnökök 99%-a válaszolt: a válaszok 30%-ában volt ilyen köztisztviselő, 70%-ában nem.

A pozitív esetek 76%-a Baranya megyei német, 21%-a Baranya megyei beás cigány, 3%-a BAZ megyei német kisebbségi önkormányzat településén található. Görögül és ruszinul tudó köztisztviselő a kutatásban részt vevő települések önkormányzatainál nem dolgozott.

Kérdést tettünk fel továbbá a kisebbségi önkormányzat és a polgármesteri hivatal közötti ügyiratforgalom nyelvéről (26. kérdés). A válaszolók 98%-a közül csupán 2%-ban volt lehetőség a kisebbségi nyelv használatára a két önkormányzat között; ezek az esetek mind baranyai német kisebbségi önkormányzatok településein találhatóak.

⁴⁸¹ 29. interjú.

Kérdőívünkben azután is érdeklődtünk, hogy megvalósíthatónak tartják-e az elnökök a kétnyelvű ügyintézés saját településük polgármesteri hivatalában (29. kérdés). A kérdésre minden elnök válaszolt.

A többség – 79% – nem tartja megvalósíthatónak az ötletet. A megvalósíthatóságot lehetségesnek tartó 21%-ot kitevő önkormányzatok eloszlása a következő: 58% baranyai német, 13% baranyai beás, 21% BAZ megyei roma, 8% BAZ megyei német kisebbségi önkormányzat.

Nyitott kérdésben (30. kérdés) kérdeztük meg, hogy milyen feltételek mellett jöhetne létre a kétnyelvű ügyintézés. A válaszolók többsége a nemzetiségi nyelvet jól beszélő önkormányzati dolgozókat, de minimálisan egy ilyen ügyintéző foglalkoztatását, és az anyanyelven írott anyagok, jogszabályok meglétét említette, amit egyébként a Nektv. is előír.⁴⁸² Fontosnak tartották még a politikai akaratot, szándékot, a felvilágosító munkát, a megyei és az országos önkormányzatok következetes egyeztető tevékenységét, a magyar sajtó segítségét, az anyanyelvi dolgozókat ösztönző nyelvpótlékot, az állam által finanszírozott szaknyelvi képzést. Olyan válasz is érkezett, hogy a jegyző és a települési képviselők is értsenek a kisebbség nyelvén.

Arra a kérdésre, hogy vajon vállalná-e a gyakorlati kipróbálást a hivatal (31. kérdés), mindenki válaszolt. A települési önkormányzat hivatalának pozitív válaszát 19% tartja valószínűnek; kisebbségenkénti és megyénkénti eloszlásban: 32% baranyai beás, 32% baranyai német, 23% Borsod-Abaúj-Zemplén megyei roma, 4% Borsod-Abaúj-Zemplén megyei német és 9% Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszin kisebbségi önkormányzati elnök.

A polgármesteri hivataloknak, mint az államhatalom helyi megtestesítőinek, a törvény szerint kötelességük lenne a nyelvhasználati lehetőségek biztosítása. A köztisztviselőknek azonban nem szabják feladatul a településeken élő kisebbség(ek) anyanyelvének ismeretét. Az állam tehát messze nem tesz eleget a törvény által előírtaknak. Egy kistéleplésen élő a körjegyző ezt azzal indokolta, hogy erre nincs is igény, és a kisebbségek igen csak meglepődnének, ha ezentúl csak „állítólagos” anyanyelvükön lehetne ügyeket intézni a hivatalban. Mint ahogy a jegyzőkönyvek kisebbségi nyelven történő vezetését, úgy igény esetén az ügyintézés sem lennének képesek megfelelő nyelvtudású köztisztviselők, jegyzők híján megvalósítani. Pedig a Nektv. Szerint

51. § (1) A Magyar Köztársaságban anyanyelvét bárki mindenkor és mindenhol szabadon használhatja. A kisebbségek nyelvhasználatának feltételeit – külön törvényben meghatározott esetekben – az állam biztosítani köteles.

A válaszokból azonban láthatjuk, hogy milyen nagy a különbség a törvény adta formai és a gyakorlati-tartalmi lehetőségek és igények között.

17.7. Az anyanyelvhasználat további esetei

A kisebbség anyanyelvén történő ügyintézés esetei még a házasságkötés, az anyakönyvi kivonatok kiállítása és a vallásgyakorlás. Ezekről a lehetőségekről 27–28. és 32–34. kérdéseinkben érdeklődtünk.

⁴⁸² 53. § (1) A helyi önkormányzat az illetékességi területén működő települési, illetőleg területi kisebbségi önkormányzat indokolt igényének megfelelően köteles biztosítani, hogy

a) rendeletének kihirdetése, hirdetményének közzététele – a magyar nyelven történő közzététel mellett – a kisebbség anyanyelvén is megtörténjék,

b) a közigazgatási eljárás során használt nyomtatványok a kisebbség anyanyelvén is rendelkezésre álljanak, [...]

17.7.1. Házasságkötés és anyakönyvi kivonat anyanyelven

115 kisebbségi önkormányzat településén belül csupán 6%-ban nyílt lehetőség kétnyelvű polgári házasságkötésre. A romák esetében egy baranyai, a németeknél négy baranyai és egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, valamint egy szintén Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszin kisebbségi önkormányzat településén volt a polgármesteri hivatalban olyan, a kisebbség nyelvét ismerő anyakönyvvezető, aki, maga is az adott kisebbséghez tartozván, képes volt a házasságot az adott anyanyelven megkötöni.

A Nektv. az egyéni kisebbségi jogok között rendelkezik az anyakönyvvezetésről és az vonatkozó okmányok nyelvéről:

12. § (1) A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelven szabályai szerinti anyakönyvvezetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez. A nem latin írásmóddal történő bejegyzés esetén kötelező a fonetikus, latin betűs írásmód egyidejű alkalmazása is.

(2) Kérésre az anyakönyvvezetés és az egyéb hivatalos okmányok kiállítása – az (1) bekezdésben meghatározottak szerint – kétnyelvű is lehet.

115 elnök közül csupán egyetlen baranyai német kisebbségi önkormányzati elnök választotta azt, hogy településén kiállítanak kétnyelvű anyakönyvi kivonatot. Kíváncsiak voltunk, hogy mit jelez ez az adat, ezért interjúinkban megpróbáltuk felfedni az okokat.

Interjúalanyaink közül még senki sem fordult konkrétan ilyen kérdéssel a polgármesteri hivatalhoz; egy részük nem is tudta, hogy van ilyen lehetőség. Elhangzott, hogy a polgármesteri hivataloknak falun problémát jelent a kisebbségi nyelvű okirat kiállítása, így biztos nem is örülnének a kérésnek. A beások, a görögök és a ruszinok kétségesnek találták, hogy polgármesteri hivatalaik képesek lennének-e a kérés teljesítésére. Egyedül a németek számára volt fontos, és hogy adott esetben igénybe vegyék ezt a szolgáltatást.

17.7.2. Vallásgyakorlás nyelve

Az anyanyelvi vallásgyakorlás nyilvános eseteit három kérdéssel (34–36. kérdések) vizsgáltuk: Van-e a településen a kisebbség anyanyelvét ismerő lelkipásztor, vagy jár-e a településre ilyen? Milyen nyelven folyik az egyházi szertartás? Van-e lehetőség családi jellegű egyházi szertartások (keresztelő, házasságkötés, temetés) anyanyelvű biztosítására?

Az 34. kérdésre az elnökök 98%-a válaszolt: az önkormányzatok településeinek 40%-ban van a településen a kisebbség anyanyelvét ismerő lelkipásztor, vagy jár a településre.

Kisebbségenként nézve azt látjuk, hogy a német közösséghez tartozók vannak a legkedvezőbb helyzetben; a települések 60%-ában (89% Baranya megye, 11% Borsod-Abaúj-Zemplén megye) elérhető németül beszélő pap. A románoknál 11%-ban (mint baranyai település), a görög katolikus ruszinok 55%-ban (mind BAZ megyei település) tudnak anyanyelvükön a pappal beszélni. A görögök által lakott településeken nincs görögül beszélő egyházi személy.

A misék nyelvére vonatkozóan az elnökök 99%-a válaszolt. A miséket 81%-ban magyarul és 19% két nyelven celebrálják. A kétnyelvű misék 81%-a német–magyar, 9%-a beás–magyar (Baranya megye) és 10%-a ruszin–magyar.⁴⁸³

Az egyházi szertartások kétnyelvűsége azt jelenti, hogy felváltva magyarul és az anyanyelven énekelnek, esetleg a szentleckét is az anyanyelven olvassák fel, de a prédikáció nyelv-

⁴⁸³ Az interjúkból kiderült, hogy ruszin alatt a görög katolikus vallási nyelvet kell érteni.

ve magyar akkor is, ha a pap beszéli a kisebbség nyelvét, vagy esetleg a kisebbségi nyelv az anyanyelve. Hiába adott tehát a pap személyében a lehetőség az esetleges anyanyelvű misézésre, az interjúban azt a választ kaptam, hogy vegyes települések lévén a miséket nem csak a kisebbséghez tartozók látogatják, ezért nem valósítható meg, hogy a misét csak a kisebbség nyelvén mondják.

A két nagyvárosban élő görögök számára helyben nem lehetséges még a kétnyelvű ortodox mise elérése sem, de az elnökök úgy nyilatkoztak, hogy az idősebb generáció tagjai – tekintve, hogy kommunista menekültként érkeztek az országba – nem is igénylik az egyházi szolgáltatásokat. „*Mi kommunisták voltunk, nem járunk templomba.*”⁴⁸⁴ A fiataloknak vallási igényeik kielégítésére el kell utazniuk Beloiannisza, vagy más ortodox templomot kell felkeresniük.

A családi jellegű egyházi szertartások (keresztelő, házasságkötés, temetés) anyanyelvi végzéséről a Nektv. is rendelkezik:

11. § A kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van a családra vonatkozó kisebbségi hagyományok tiszteletben tartására, családi kapcsolataik ápolására, családi ünnepeknek anyanyelven történő megtartására és az ezekhez kapcsolódó egyházi szertartások anyanyelven való lebonyolításának igénylésére.

53. § *d)* a kisebbség családi eseményeihez kapcsolódó egyházi szertartások anyanyelven történő lebonyolítását, illetve az egyházaknak a kisebbségek anyanyelvén végzett vallási tevékenységét.

A 98%-nyi válaszból 40% „igen” és 60% „nem” válasz érkezett. Az igenek száma magasabb, mint a kétnyelvű misék 19%-os vagy az anyanyelven köthető polgári esküvők aránya 6%-os aránya.

Az igen válasz eloszlása hasonló a korábbiakhoz: 62% baranyai német, 14% baranyai roma, 5% Borsod-Abaúj-Zemplén megyei német, és 12% Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszin kisebbségi önkormányzat településén van lehetőség a kisebbség nyelvén családi jellegű szertartások végzésére.

Mivel az anyanyelven elérhető egyházi személyek és az anyanyelven elvégezhető családi szertartások aránya, valamint nemzetiségenkénti eloszlása gyakorlatilag lefedi egymást, azt mondhatjuk, hogy ahol lehetséges, ott a kisebbségek élnek az anyanyelvhasználat lehetőségével.

Ez utóbbi adatokból az a következtetés vonható le, hogy a római katolikus és a görög katolikus egyház felkészültebb a kisebbségekhez tartozók nyelvi igények kielégítésében, mint az önkormányzatok hivatalai.

⁴⁸⁴ 84. interjú.

18. Kisebbségi önkormányzatok működéshez szükséges tárgyi környezet

A kisebbségi önkormányzatoknak feladataik ellátásához, a kisebbségi közügyek intézéséhez ingó és ingatlan vagyontárgyakra van szükségük. Erre vonatkozóan a Nektv. így rendelkezik:

27. § (1) A helyi önkormányzat a települési kisebbségi önkormányzat részére biztosítja – a helyi önkormányzat szervezeti és működési szabályzatában rögzített módon – a települési kisebbségi önkormányzat testületi működésének feltételeit. A végrehajtásról a polgármesteri hivatal gondoskodik.

(2) A testületi működés feltételeinek biztosításán, az ezzel kapcsolatos teendőkön értendő különösen:

a) a testületi működéshez igazodó helyiséghasználat biztosítása,

b) a postai, kézbesítési, gépelési, sokszorosítási feladatok ellátása és az ezzel járó költségek viselése.

59. § (3) A települési kisebbségi önkormányzat megalakulását követő 2 hónapon belül a kisebbségi közügyek ellátásához, a működési feltételek 27. § szerinti biztosításához szükséges ingó és ingatlan vagyontárgyakat a helyi önkormányzat a települési kisebbségi önkormányzat ingyenes használatába adja. Az átadás nem akadályozhatja a helyi önkormányzat feladat- és hatáskörének ellátását. Az ingyenes használatba adott vagyontárgyak körét a helyi önkormányzat a rendeletében elkülönítetten határozza meg.

A vagyona, a helyiséghasználatra és a felszereltségre vonatkozó kérdéscsoportban (35–43. kérdés) arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e a kisebbségi önkormányzatnak irodája? Ha van, milyen az elhelyezése, hol található, saját tulajdonú-e, vagy bérelt ingatlanban működik, mekkora az összterülete? A kisebbségi önkormányzat rendelkezésére álló területen belül rendelkezik-e a kisebbségi önkormányzat elnöke külön irodával, van-e külön tárgyalóhelyiség, van-e külön ügyfélfogadásra alkalmas helyiség? Az iroda felszereltségével kapcsolatban megkérdeztük, hogy a kisebbségi önkormányzat milyen eszközökkel rendelkezik; ezen belül van-e vonalas telefonja, mobiltelefonja, faxgépe, asztali számítógépe, hordozható számítógépe, internet-hozzáférése, nyomtatója, szkennere, rádiója, televíziója, egyéb műszaki eszköze (kávéfőző, gyorsmelegítő stb.), illetve az irodát saját irodabútorral rendezték-e be?

18.1. Helyiséghasználat – iroda

A Nektv. idézett rendelkezéséhez képest, a vizsgált önkormányzatok 60%-a – a német kisebbségi önkormányzatok 67%-a, a cigány kisebbségi önkormányzatok 62%-a, a ruszin kisebbségi önkormányzatok 33%-a – rendelkezett a helyi önkormányzat által biztosított vagy saját tulajdonú helyiséghasználati lehetőséggel, vagyis „volt irodája”.

Az iroda megléte presztízsértékű és nagyon fontos a kisebbségi közösségek számára. Az interjúkból tudjuk, hogy ahol nincs, ott sokkal nehezebb a képviselő-testület munkája, de a közösség egyben tartása is. Iroda hiányában a testületek a helyi önkormányzat épületében alkalmanként kapnak lehetőséget a testületi ülés vagy a közmeghallgatás megtartására, más esetekben az elnök lakásán rendezték be az „irodát”. Kisebbségtől függetlenül előfordult ez nagyvárosban és körjegyzőséggel működő kistélepülésen is.

„Hivatal nincs. Iroda a lakásunkon. Nincs lehetőség, hogy csak úgy felmenjek a hivatalba segítségért, pályázatokat megnézni vagy ilyesmi, mert zárva van. Egy hónapban max egyszer nyitják ki. Most nincs jegyző, de a jegyző se jött, amikor volt. Nincs ügyintéző, nincs telefon, se fax. Mindent a CKÖ költségére kellene fizetni, de inkább saját zsebből fizetem, mert nem tudom elszámolni. A CKÖ ugyanis a polgármester hivatal címére van bejelentve, így hiába

*intézem az ügyeket itthonról, nem tudom elszámolni. A levelek is oda érkeznek, és nincs, aki onnan továbbadja. Volt, hogy 2 hét múlva adtak oda egy fontos meghívót.*⁴⁸⁵

„Nekiünk az önkormányzat nem biztosított irodát. A cigányoknak igen, de a németeknek meg a ruszinoknak nem. Nekiünk ott van a szomszéd szobában, a németeknek meg az elnök munkahelyén.”⁴⁸⁶

*„A többi kisebbségnek van irodája, sőt egész épülete, de én irodát nem kértem. A nyelv-
oktatásra kellett volna helyiség, de arra sem adtak.*”⁴⁸⁷

A működéshez helyiség biztosítása alól a helyi önkormányzat számára a törvény kibúvót ad, amikor azt mondja, hogy az átadás nem akadályozhatja a helyi önkormányzat feladat- és hatásköreinek ellátását. A helyi önkormányzat testülete rendeletben dönt a kérdéstről, és mint látjuk, a kisebbségi önkormányzatok településeinek 40%-ában felmerültek ezek az akadályok.

Azokon a településeken, ahol több, esetünkben legtöbbször cigány és német vagy cigány és ruszin kisebbségi önkormányzatok is működtek a településeken, ott a legtöbb helyen a helyi testület igyekezett egyenlő mércével mérni. Az interjúk tanúsága szerint azonban a kisebbségek igényeit nem mindenütt bírálták el egyformán. A helyi önkormányzatok szempontjai különböztek egymástól; volt, ahol a romákat részesítették előnyben, volt, ahol ők kerültek hátrányba. Mivel a törvények nem sorolnak fel egységesen alkalmazandó szempontrendszert, a helyi önkormányzatok saját belátásuk szerint döntöttek.

Az iroda hiányával kisebbségre való tekintet nélkül sok helyütt, városon és kistélepeleken – egyaránt találkoztunk. Ahol az önkormányzat elnöke vállalkozó volt, ott az elnök cégének telephelyén volt az iroda, a telefon, internet, a költségeket pedig a cége állta. De találkoztunk olyan iskolával, könyvtárral, amely az ott dolgozó elnök vagy képviselő révén szolgált állandó összejöveteli helyként a kisebbség számára – sőt a településen működő cigány kisebbségi önkormányzatnak is helyet adtak. Az állami vagy helyi önkormányzati tulajdonban álló ingatlanok illetően felhasználása kisebbségi önkormányzati célokra mindenütt a tulajdonos beleegyezésével történt.

A teljes mintában az irodák aránya 60%, de irodabútorral a kisebbségi önkormányzatok 66%-a rendelkezik. Ez azt jelenti, hogy az önkormányzat irodabútorát lakásokon, munkahelyeken helyezték el, vagyis ott, ahol az önkormányzat egy irodának kinevezhető helyiséget tudott fenntartani. Találtunk erre példát a cigányoknál, a németeknél és a görögöknél egyaránt. A cigány kisebbségi önkormányzatok 63%-ának volt irodabútora, a németek esetében az arány 78%, a görögöknél 50%. A ruszin önkormányzatok 33%-ának volt irodája, de irodabútorral csak 27%-uk rendelkezett.

Az elhelyezés módja szerint a kisebbségi önkormányzatok önálló épületben vagy egy többlakásos épületen belül kaptak elhelyezést (36. kérdés).

A kisebbségi önkormányzatok 61%-a kapott lakásban irodát, 39%-uk pedig önálló épületben működött. Az interjúkból tudjuk, hogy az elhelyezés módja azonban nem mindig a törvényben előírtakhoz, vagyis nem a testületi működés feltételeihez, illetve a feladatellátás biztosításához, hanem a helyi önkormányzat lehetőségeihez és pozitív vagy negatív hozzáállásához, a két önkormányzat közötti viszonyrendszerhez igazodott.

A személyesen felkeresett önálló épületben működő irodák minősége meglehetősen alacsony színvonalon állt – előfordult, hogy felújítás, karbantartás ellenében használhatták, de arra viszont a kisebbségi önkormányzatnak nem volt pénze. Így amit tudtak, saját kézbe munkával rendbe hozták, de a forráshiány miatt a komfortosítás gyakran elmaradt. A lakások, illetve a lakásokban működő irodák ennél jobb állapotban voltak, de itt is szinte mindegyik helyiség kisebb-nagyobb felújításra szorult.

⁴⁸⁵ 110. interjú.

⁴⁸⁶ 4. interjú.

⁴⁸⁷ 84. interjú.

A kisebbségi önkormányzatok működése szempontjából nem elhanyagolható, hogy az iroda hol található (37. kérdés); könnyen megközelíthető-e, vagy utazni kell az eléréséhez? Presztízsértéke van annak is, hogy a település központjában, vagy a külterületén helyezkedik-e el.

A cigány önkormányzatok irodájának 93%-a, a német önkormányzatokénak pedig 100%-a a település központjában található. Arányait tekintve ebből a szempontból a ruszinok állnak a legrosszabbul, irodái 32%-a működik a település centrumában. Azokon a településeken, ahol több kisebbségi önkormányzat működött, ott általában mindegyik ugyanolyan jellegű és helyzetű elhelyezést kapott.

A kérdőíves mintában (38. kérdés) az önkormányzatok 10%-ának volt saját tulajdonú irodája. Ezen belül a kisebbségenkénti arányok: romák: 33%, németek: 58% ruszinok: 9%. Az önkormányzatok 25%-a (mind baranyai német) vásárolta, míg a többiek – többnyire a helyi önkormányzattól – ajándékba kapták. Az ingatlanok 67%-a önálló épület, amelyben egyúttal tájház, vagy kisebbségi klub is elhelyezésre került.

Az iroda területének nagysága (39. kérdés) az esetek 42%-ában 8–20 nm között mozgott és egyetlen helyiségből állt. 25%-ban az alapterület 21–40 nm között változott – ebben a kategóriában egy- és kéthelyiséges irodák találhatók. 19%-ban 41–100 nm, 14%-ban pedig 100 négyzetméternél nagyobb alapterület állt a kisebbségi önkormányzatok rendelkezésére. Mind a három kisebbségnél az irodák fele tartozott a legkisebb alapterületű egyhelyiséges szobához. A csekély alapterület ellenére az irodák az esetek többségében több funkciót is betöltöttek, de a tevékenységtípusok funkcionális elkülönülésére nem volt lehetőség. Láttunk olyan – egyébként kisebbségi önkormányzati tulajdonban lévő 100 nm-nél nagyobb –helyiséget, amit könyvespolcokkal, térelválasztókkal igyekeztek a különböző feladatok számára elkülöníteni.

30. táblázat. *Átlagos irodanagyság kisebbségenként (nm)*

	Cigányok ⁴⁸⁸	Németek	Ruszinok
Baranya	85	68	
BAZ	59	150	36

Kiemelkedően magas a BAZ megyei átlag annak köszönhető, hogy az itteni önkormányzatok többsége nagy alapterületű, többhelyiséges önálló házzal rendelkezik.

Az egyszobás rendszerből következett, hogy az elnökök csupán 20%-ának volt külön irodája (40. kérdés). A külön elnöki iroda legnagyobb mértékben – 84%-ban – a romákat jellemezte. Külön tárgyalóval (41. kérdés) az önkormányzatok 66%-a rendelkezett (romák: 52%, németek: 43%, ruszinok: 6%). Külön ügyfélfogadásra alkalmas helyiséggel (42. kérdés) a kisebbségi önkormányzatok 29%-a rendelkezett (romák: 52%, németek: 43%, ruszinok: 6%). Ezek az arányok megfelelnek az alapterületi eloszlásoknak.

A résztvevő megfigyelés alkalmával meggyőződhattünk arról, hogy az elnököknek szükségük volt külön helyiségre, mert a romák számára az iroda közösségi teret, spontán találkozóhelyet is jelentett, ahova napközben is be lehetett térni, de működtettek itt korrepetálást, játszótér is. Általában ez a helyiséget használták ügyfélfogadásra és tárgyalásokra is.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy ha a kisebbségi önkormányzat rendelkezik is valamilyen helyiséggel, az még messze nem jelenti azt, hogy az a feladatellátásra is teljeskörűen alkalmas is lenne. Annak ellenére, hogy a Nektv. előírja:

59. § (4) A használati jogra, az átadás rendjére a Polgári Törvénykönyv szabályai irányadók azzal, hogy a használatba adás feltételeit írásban kell rögzíteni, az átadásra kerülő vagyონrészek pontos körülírásával, értékének és az átadással megoldani kívánt kisebbségi közügynek a meghatározásával.

⁴⁸⁸ Kállai (2005. 89. o.) átlagai: Baranya, megye: 93 nm, BAZ megye: 45 nm.

A felkeresett saját tulajdonú irodák állaga – különösen a németeknél – sokkal jobb képet mutatott az átlagnál. Az épületek felújítására, berendezésére szükséges összegekhez saját megtakarításaikon túl a legtöbb esetben pályázati úton jutottak.

18.2. A működéshez szükséges tárgyi eszközök

A kisebbségi önkormányzatok 27%-a válaszolta, hogy van az irodában vonalas telefon és 26%-ban fax is társul hozzá. Vonalas telefon általában azokban az irodákban található, amelyekben már korábban is volt; új vonalat még az internet kedvéért sem szereltettek be. BAZ megyében a WIFI program keretében jutottak az önkormányzatok internethez. A személyen felkeresett kisebbségi önkormányzatoknál ezek költségét a helyi önkormányzatok vállalták magukra.

Mobiltelefon tulajdonlásáról az önkormányzatok 52%-a számolt be. Ezek a telefonok általában a kisebbségi önkormányzat nevéen lévő előfizetéses készülékek voltak, amit többnyire az elnök használt.

Asztali számítógéppel a kisebbségi önkormányzatok 73%-a rendelkezett. A legjobban a németek álltak, de még náluk is akadtak olyan önkormányzatok, amelyek nem rendelkeztek se számítógéppel, se internet-hozzáféréssel. A személyesen felkeresett kisebbségi önkormányzatok közül egyetlen helyen sem találtunk 1 évnél fiatalabb gépet. A számítógépek átlagéletkora 4 év volt – nem egy helyen a 2002-ben az Informatikai és Hírközlési Minisztérium pályázatán nyert HP gépekkel dolgoztak. A kisebbségi önkormányzatok költségvetésükben nem tudnak a géppark felújítására keretet biztosítani, így az új gépekre pályázni kell.

Az internet-hozzáférés a kisebbségi önkormányzatok 52%-a számára elérhető. Ezt nagyon alacsony hozzáférési aránynak tartjuk. Az interjúkból kiderült, hogy azok a kisebbségi önkormányzatok, amelyek saját irodájukban nem rendelkeznek a hozzáféréssel, a helyi önkormányzat hivatalában vagy a körjegyzőségen munkaidőben használhatják a netet.

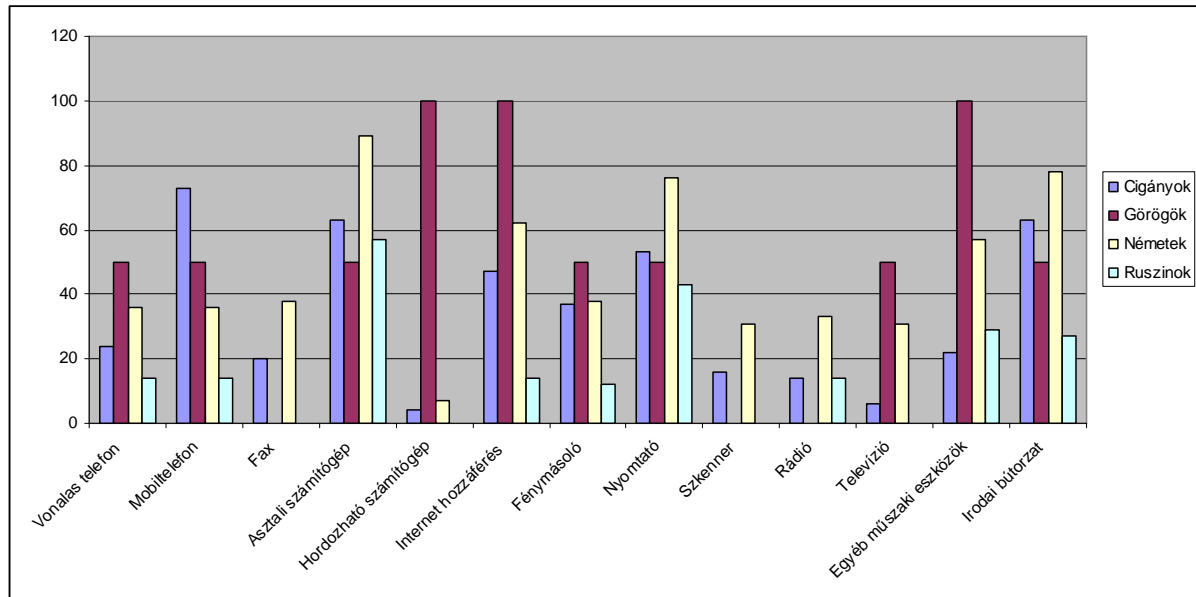
Fénymásolóval az önkormányzatok 35%-a rendelkezett. Ez az adat nem jelenti azonban, hogy nem használták többen – az internethasználathoz hasonlóan erre ugyancsak a polgármesteri hivatalban volt lehetőség.

Nyomtatója a kisebbségi önkormányzatok 62%-ának volt, amit a számítógépek arányához képest kevésnek találunk.

Szkennere a kisebbségi önkormányzatok 22%-ának, rádiója 22%-ának, illetve 17%-ának volt, egyéb műszaki eszközzel viszont 32%-uk rendelkezett.

Saját tulajdonú irodabútora a kisebbségi önkormányzatok 66%-ának van, amihez különböző módokon jutottak hozzá. A németek irodaberendezésére évekig pályázni lehetett Németország Belügyminisztériumához, de kaptak berendezési tárgyakat, eszközöket a testvérvárosoktól is. A cigányok számára ennél kevesebb lehetőség nyílt – ajándékba vagy adományként kapták a berendezést, amelynek minősége már az átvételkor nagyon sok esetben hagyott kívánnivalót maga után.

13. diagram. *Kisebbségi önkormányzatok tárgyi felszereltsége kisebbségenként (%)*

18.3. Összefoglaló megjegyzések

A kérdőíves adatok elemzése, valamint a helyszíni vizsgálatok azt mutatják, hogy a kisebbségi önkormányzatok működéséhez szükséges tárgyi felszereltség korántsem teljes és nem kiegyensúlyozott.

A görög kisebbségi önkormányzatok alacsony száma torzítja a mintát, de érdemes figyelni arra, hogy míg mind a két önkormányzatban van hordozható számítógép és internet-hozzáférés, addig se faxszal, se szkennerral nem rendelkeznek. Ennek ellenére tárgyi felszereltségüket illetően ebben a mintában a leggazdagabbnak mondhatók annak ellenére, hogy nincs irodájuk. A németeknek és a cigányoknak mindenük van, de a mobiltelefont leszámítva mindenütt a németek rendelkeznek nagyobb arányban a felsorolt eszközökkel.

Az interjúkból kiderült, hogy a mobiltelefon nem csupán státusszimbólum a romáknál, hanem elérhetőségük egyetlen eszköze. Míg a görögöket, németeket, ruszinokat lakásukon vagy munkahelyükön is el lehet érni vonalas telefonon, ez a romák esetében a legritkább esetben adatik meg.

Láthattuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok 31%-ának a maga erejéből kell megoldania elhelyezését, és ezt a kb. egyharmados arányt magasnak találjuk azért, mert több éve működő kisebbségi önkormányzatok vannak ebben a csoportban.

Alacsonynak találjuk a mobiltelefonok arányát, bár kétségtelen, hogy a németeknél vonalas telefonon elérhető az, akinek nincs mobilja. A 73%-os számítógéppel való ellátottsággal sem lehetünk elégedettek, ha a gépek életkorát és a kisebbségi önkormányzatok közötti eloszlását nézzük. A romák közel egyharmadának nincs számítógépe, 47%-ának pedig internet-hozzáférése. A ruszinok esetében alig valamivel több, mint az önkormányzatok felének van számítógépe, ehhez képest alig egynegyedének internet-hozzáférése.

A meglévő eszközpark hiányosnak és elavultnak mondható, és semmi kilátás nincs a megújítására.

19. A települési kisebbségi önkormányzatok feladatai, kötelezettségei és hatásköre

19.1. Kisebbségi civil szervezet vs. kisebbségi önkormányzat

Váradai Monika tanulmánya 2003-ban megállapította, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer „kvázi-jellegű”, és elégtelenül működik:

A kisebbségi önkormányzatoknak olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyek tulajdonképpen a kulturális egyesületek illetve oktatási intézmények illetékességbe tartoznak, de a nemzetiségi civil szféra gyengesége és a hiányos oktatási infrastruktúra okán a közösség-építés, hagyományörzés, legalább részben, hosszabb távon is az önkormányzatokra hárul.⁴⁸⁹

Ezzel nem kevesebbet állított, mint hogy a kisebbségi önkormányzatok kényszerűségből olyan feladatokat látnak el, amelyeket egyébként a civil szervezeteknek kellene felvállalni. Megállapításából levonhatjuk a következtetést: a helyzet nem optimális; de ebből adódik a kérdés is: mi is akkor a kisebbségi önkormányzatok feladata?

A kisebbségi önkormányzatok a politikai szerepvállalás lehetősége mellett sokkal jelentősebb szerepet játszanak a helyi nemzetiségi közösségek megszervezésében, kulturális életben, programjaiban, mint a civil szervezetek; minden, a nemzetiségi kultúrával kapcsolatos feladatot ellátnak – kulturális autonómia letéteményesei.

A kisebbségi törvény elfogadásával a kisebbségi civil szervezetek a kisebbségi önkormányzatok mögött a kulturális szférába szorultak vissza. 2005-ben azonban azok a kisebbségi szervezetek, amelyek alapszabálya tartalmazta a kisebbségek védelmét, az új kisebbségi választói törvénnyel megkapták a kizárólagos jelöltállítási jogot a kisebbségi önkormányzati választásokra.⁴⁹⁰

Ezzel a kulturális és politikai jogok gyakorlását a törvény – talán egyfajta kevéssé hatékonyra sikeredett ellensúlyképzés szellemében – elosztotta a kisebbségi önkormányzatok és kisebbségi civil szervezetek között, ugyanakkor az egymásrautaltság szoros viszonyrendszerét is kialakította.

A profilok duplikálásának azonban a gyakorlatból fakadó, nagyon is funkcionális okai is vannak. A kisebbségi önkormányzatok és civil kulturális egyesületek közötti szimbiotikus kapcsolatot a kezdetekben a szűk nemzetiségi kör idézte elő.

„Amikor 1994-ben megkeresett B. J., hogy szervezzem meg az önkormányzatot, akkor nem volt más, mint a nemzetiségi klub tagjai. Nálunk igazán egybefolyik a kettő. Mi mindenütt együtt vagyunk.”⁴⁹¹

Az idők folyamán azonban kiderült, hogy az anyagi forrásokat akkumulálni lehet. A törvény a kisebbségi önkormányzatok számára a kulturális autonómia megvalósításához állandó összegeket rendel. A civil szervezetek állami pályázat útján megvalósuló támogatása esetleges ugyan, és ezért az esetek jelentős részében a kisebbségi önkormányzatok támogatására is rászorulnak, de számos olyan forrást elérnek, amit a kisebbségi önkormányzatok nem, és fordítva.

Kérdőívünkben nyitott és zárt kérdésekkel vizsgáltuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok elnökei szerint melyek a kisebbségi önkormányzatok feladatai települési, területi és országos szinten, ebből mit látnak el az önkormányzatok, mennyire tudnak ezeknek a feladatoknak megfelelni, melyek a siker vagy a kudarc okai, illetve milyen intézményeket tartanak fenn

⁴⁸⁹ Váradai, 2003a.

⁴⁹⁰ A törvény 26. § (2) a) pontja szerint ugyanis a jelölő szervezet az egyesülési jogról szóló törvény szerint olyan bejegyzett társadalmi szervezet, [...] amelynek alapszabályában – a települési kisebbségi önkormányzati választás évét megelőző legalább 3 éve – rögzített célja az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselése.

⁴⁹¹ 127. interjú.

önként vállalt feladatként (44–51. kérdés). Az interjúk során a feladatok mellett a civil szervezetek és a kisebbségi önkormányzatok viszonyára is rákérdeztünk. Ebben a fejezetbe erről, továbbá a feladatok kapcsán megjelenő kisebbségi közügyről, illetve a feladatokkal összekapcsolható autonómiáról és az autonómia gyakorlati működéséről lesz szó.

19.2. Feladatmeghatározás a kisebbségi törvényben

A Nektv. szerint a kisebbségi önkormányzatok legfontosabb feladata az érdekvédelem és az érdekképviselés:

5/A. § (1) A kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselése az ezen önkormányzatok részére törvényben megállapított feladat- és hatáskörök gyakorlásával.

Ezen túl a települési kisebbségi önkormányzatok számára a törvény explicit csak a működéssel kapcsolatos feladatokat (30D–30J §) határozza meg. A kisebbségek érdekeinek védelmére és képviselésére vonatkozó feladatok a kisebbségi közügy fogalmából (6/A. § (1)), a „(2) E törvény alkalmazásában” című bekezdésben felsoroltak közül (6/A. § (2) a–d), a kisebbségi közösségek jogainak (15–19. §), és a kisebbségi önkormányzatok hatásköreinek felsorolásából (25–30. §), valamint az oktatási és kulturális öngazgatás paragrafusaiából (42–50. §) vezethetők le.

A feladatmeghatározás szempontjából fontos a kisebbségi közügy definíciója, amelyben visszacsatolást találunk az egyéni és közösségi jogok érvényesüléséhez, és megfogalmazódnak benne a kisebbségek kulturális érdekei is:

a) az e törvényben biztosított egyéni és közösségi jogok érvényesülése, a kisebbséghez tartozók érdekeinek kifejezésre juttatása – különösen az anyanyelv ápolása, őrzése és gyarapítása, továbbá a kisebbségek kulturális autonómiájának a kisebbségi önkormányzatok által történő megvalósítása és megőrzése - érdekében a kisebbségekhez tartozók meghatározott közszolgáltatásokkal való ellátásával, ezen ügyek önálló vitelével és az ehhez szükséges szervezeti, személyi és anyagi feltételek megteremtésével összefüggő ügy,

b) a közhatalmat gyakorló állami és helyi önkormányzati szervezetekben, továbbá a kisebbségi önkormányzati szervezetekben való kisebbségi képviseléshez és mindezek szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek biztosításához kapcsolódó ügy, [...]

A definíció szerint a jogérvényesülés, illetve érdekképviselés mellett az anyanyelv ápolása, őrzése és gyarapítása a kulturális autonómia kisebbségi önkormányzatok általi megvalósítása illetve megőrzése, és ezek megvalósulása érdekében végzett közszolgáltatások jelentik a kisebbségi közügy tartalmát, s mint ilyenek, véleményünk szerint a kisebbségi önkormányzatok feladatai közé tartoznak.

A Nektv. azonban nem sorolja fel, hogy a kisebbségi önkormányzatoknak milyen „meghatározott” közszolgáltatásokkal kapcsolatos, önállóan vitt ügyeket kell ellátniuk, és erről a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény sem tájékoztat. A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 2007. évi XXIII. törvény általi módosításában találtunk egy meghatározást, amely a kisebbségi önkormányzatokat is megnevezi – igaz, csak e törvény alkalmazásában, de számunkra ez is ad némi eligazítást:

1. § f) *közszolgáltatás:*

fb) az állam által fenntartott intézmény által nyújtott közszolgálati műsorszolgáltatás, továbbá oktatási, közművelődési, közgyűjteményi, kulturális, tudományos, szociális, gyermekjóléti, gyermekvédelmi, egészségügyi, sport-, ifjúsági, foglalkoztatási szolgáltatás, ellátás, illetve tevékenység,

fc) a helyi és kisebbségi önkormányzat hatásköre gyakorlása során kifejtett minden tevékenység – ideértve különösen a hatósági és egyéb közigazgatási tevékenységet –, valamint a helyi és kisebbségi önkormányzat, a nem állami és egyházi fenntartó, illetőleg az általa fenntartott közfinanszírozásban részesülő intézmény által nyújtott *fb)* szerinti szolgáltatás, ellátás, tevékenység.

A települési kisebbségi önkormányzatok hatásköre a helyi kisebbségi közügyek ellátása során a törvény által kötelezően előírt, illetőleg önként vállalt feladatok körére terjed ki. A települési kisebbségi önkormányzat kötelező feladatai különösen: *a)* saját kezdeményezésére a helyi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása, *b)* saját kezdeményezésére más kisebbségi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása. A települési kisebbségi önkormányzat a (3) bekezdésben említett feladatokon kívül – a rendelkezésére álló források keretei között – önként vállalt feladatot láthat el különösen a kisebbségi oktatás és nevelés, a helyi írott és elektronikus sajtó, a hagyományápolás és közművelődés területén (30/A. §). A törvényben ez az egyetlen szöveghely, ahol a kisebbségi önkormányzatok kötelezettsége explicit megjelenik, azonban itt is csupán a saját kezdeményezésre vállalt átruházott feladatok esetében.

Feladatként sorolja fel még a törvény a lakosság önszerveződő kisebbségi közösségei tevékenységének támogatását, a kisebbségi önkormányzat működésével kapcsolatos feladatokat, az egyetértési és véleményezési jog gyakorlását, de ezeket nem jelöli meg explicit kötelező feladatként. Pedig a feladatok logikájából következően a működéssel kapcsolatos feladatok kötelezőek, és ha a kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselése, akkor az érdekvédelem és a képviselést megvalósítását lehetővé tevő egyetértési és véleményezési jogok gyakorlását is kötelező feladatnak kell tartanunk.

19.3. A kulturális autonómia

A kulturális autonómia megvalósulása a kisebbségek leghőbb vágya. A kisebbségek harcolhatnak érte, de alapvetően az állam akaratától függ, hogy biztosítja-e, s ha igen, milyen mértékben autonómiajogokat. Mielőtt rátérnénk kisebbségeink autonómiaértelmezéseire, és ezzel kapcsolatosan feladataikra, nézzük át röviden, hogy mit mond a szakirodalom az autonómiáról.

Önkormányzatiság és autonómia szorosan összefüggő fogalmak; az önkormányzati gyakorlatban, bármilyen típusú önkormányzatról legyen szó, kölcsönösen feltételezik egymást. A magyarországi kisebbségek kulturális autonómia-gyakorlata egyenesen a kisebbségi önkormányzatiságra épül.

Az önkormányzat a közhatalom demokratikus decentralizációjának megtestesülése; alapelvei a helyi demokrácia, az átfogó felelősség, és a helyi önállóság, azaz a szervezet függetlensége, saját ügyeiben az önálló döntéshez való jog. Lényegét tekintve a saját ügyekben az önálló döntéshez való jog testesíti meg az autonómiát, amelynek garanciáit törvény szabályozza, és amelynek érvényesülésébe az állam önkorlátozó módon nem szól bele.⁴⁹² A kisebbségi önkormányzatokra ez a meghatározás, figyelembe véve a kisebbségi törvény meghatározását, csak erős megszorításokkal alkalmazható.

⁴⁹² Lásd Ficzere, 1998.

Az autonómia fogalmának „az autonómia modellek sokszínűségéből” következően és hasonlóan a kisebbségfogalomhoz, nincs általánosan elfogadott meghatározása a nemzetközi szakirodalomban.⁴⁹³ A fogalom „elsődleges jelentése egyértelműen valamilyen értelemben vett önkormányzatiságot, önállóságot jelent”,⁴⁹⁴ és választott témánk eseteiben mindig valamilyen kisebbség gyakorolja. Kisebbségi autonómia alatt a közhatalmi jogosítványok állam általi átruházását értjük a döntéshozatal olyan szintjeire, ahol a nemzeti kisebbségek politikai akaratára érvényesül, illetve olyan szervekre, melyeket a kisebbség demokratikusan megválasztott képviselői alkotnak, hoznak létre, illetve irányítanak.⁴⁹⁵

A nemzeti-etnikai kisebbségi kérdés rendezésének egyik lehetséges politikai és jogi eszköze a kisebbségi autonómia kialakítása, amely a kisebbségi jogi hierarchia és egyúttal a kiegyenlítési/kompenzációs kisebbségi jogok legmagasabb szintjét jelenti, amit egy kisebbség az adott állami keretekben elérhet.

A gyakorlatban a kisebbségi autonómia két módon valósulhat meg: a területi/politikai vagy személyi elvű/kulturális autonómia formájában.⁴⁹⁶

Kovács Péter az identitást és az érdekérvényesítést kihangsúlyozva a következőképpen fogalmaz:

Autonómia az illető közösségnek valamilyen – az általa lakott terület egészéhez, esetleg egy részéhez kötődő, vagy pedig a közösséghez tartozó s az identitást felvállaló összes individuumot átfogó – érdekképviseleti és adott esetben akár bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézménykomplexumokkal történő felruházása.⁴⁹⁷

Az identitás Heintze autonómiafogalmában is jelentős fogalom. Heintze szerint az autonómia biztosíték arra, hogy egy eltérő identitású csoport meghatározott terjedelmű önkormányzati lehetőséget kapjon, amelyben kiteljesedik a szubszidiaritás.⁴⁹⁸ Az autonómia határainak terjedelme minden esetben más, a mérték meghatározása annak a megállapodásnak a feladata, amelyet a kisebbség köt annak érdekében, hogy az önkormányzatiság alapján bizonyos területeken saját helyi ügyeit intézhesse saját állam létrehozásának igénye nélkül.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Korhecz, 1999.

⁴⁹⁴ Vizi, 2006.

⁴⁹⁵ Korhecz, 1999.

⁴⁹⁶ A területi autonómia egy, a kisebbséghez tartozók által többségben lakott területi egység speciális státuszát jelöli, ahol egy adott kisebbség többségben él, és a közhatalomból saját jogán részesül, és az állam törvényeivel és alkotmányos berendezkedésével összhangban saját döntéshozó és végrehajtó intézményekkel rendelkezik. Ezenkívül az autonóm területi igazgatási-szolgáltató szervek az általános hatósági reszortokon kívül az adott népcsoport fennmaradását is megcélzó feladat- és hatáskörökkel rendelkeznek. A területi autonómia esetében az autonóm területen élő összes állampolgár nemzetiségre való tekintet nélkül részt vesz az autonóm szervek megválasztásában. A kulturális autonómiát személyi elvű autonómiának is nevezik, és a jog személyhez kötöttségét jelenti. Lényege, hogy érvényesülése esetén nem egy terület földrajzi határait, hanem az egyes személyek szabad választását veszi figyelembe. A kulturális autonómia egy kisebbség tagjaihoz a kisebbség tagjainak lakóhelyétől, térbeli elhelyezkedésétől és lokális számarányaitól függetlenül kapcsolódik. Az állam közigazgatási berendezkedését nem érinti, és a szétszórtan élő, a többséget helyi szinten sem elérő kis létszámú kisebbségek kulturális, oktatási önkormányzatát garantálja, ezenkívül a kisebbségek még a tömegtájékoztatás területén rendelkeznek közhatalmi jogosítványokkal. Az átadott oktatási és kulturális hatáskörökhöz általános politikai szerepet (például konzultatív jog minden, a kisebbséget érintő kérdésben) is rendelhetnek (Korhecz, 1999, Gerencsér–Juhász, 2001, Majtényi, 2003c, Vizi, 2006, Kállai, 2008).

⁴⁹⁷ Kovács P., 1994. 77. o.

⁴⁹⁸ A döntési jogosítványokat a lehető legközelebbi szintre kell levinni ahhoz a közösséghez, amelyekre a döntések vonatkoznak.

⁴⁹⁹ Heintze, 1994. 180. o.

Kállai szerint a kisebbségi autonómia nem más, mint az identitáshoz kapcsolódó kérdésekben a döntéshozatali jogosítványok valamilyen mértékű átruházása az állam által egy adott kisebbségi csoport demokratikusan megválasztott vezetésére.⁵⁰⁰

Lapidoth autonómián kulturális, gazdasági, társadalmi ügyekre kiterjedő intézményes keretet ért, saját törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató szervekkel. Ezen a kereten belül az állam többségi lakosságától különböző, de az államon belül egy adott régióban a többségben lévő csoport számára biztosítják azokat az eszközöket, amelyekkel az – amúgy kisebbségi csoporthoz tartozó – egyének ki tudják fejteni saját identitásukat.⁵⁰¹ Orbán Balázs szerint:

A kisebbségi autonómia lényege az önkormányzás, általában kulturális, gazdasági valamint társadalmi ügyekre terjed ki, ugyanakkor egyes esetekben korlátozott nemzetközi jogosítványokat is magába foglalhat. Ha egy közösség saját ügyeiben autonóm módon kíván eljárni, ezen ügyek intézése céljából sajátos, közhatalmi jogosítványokkal ellátott intézményt, az autonóm közösség önkormányzatát hozza létre. A közösség voltaképpen önkormányzata révén válik autonómmá, illetve az önkormányzat megléte minimális elvárás, szükséges feltétele az autonómiának.⁵⁰²

A modern nemzetközi jogban is megtalálható a kisebbségi önkormányzatiságra történő utalás.⁵⁰³ Az állami szuverenitás sérthetlensége miatt azonban itt is csak jogi kötőerő nélküli ajánlásokról, javaslatokról beszélhetünk. Legjellemzőbb példa erre az ENSZ 1992. évi közgyűlési határozata a nemzeti vagy etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, amely elismeri ugyan a kisebbségek autonómiához való jogát, ha az adott nemzeti szabályozás azt lehetővé teszi.⁵⁰⁴ Hasonlóan tesz az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének ajánlása is, amely a területi autonómiát támogatja.⁵⁰⁵ Még ennél is határozatlanabban fogalmaz az EBEÉ Koppenhágai Záródokumentuma, amely az autonómia kérdését az adott államok döntési kompetenciájába utalja. Szövegezésében „ígéretet tesz”, „igyekezni fog”, „fontolóra vesz” fordulatokat használja, és a kötelező intézkedések helyett „tudomásulvétellel” szólítja fel az államokat.⁵⁰⁶

Az autonómia lényegét megvilágítani kívánó, fentebb idézett definíciók jól tükrözik ezen megfogalmazások legfontosabb közös elemét: a hatalommegosztást, mely révén a kisebbség megosztott vagy teljes körű döntéshozatali jogosítványokat kap az államtól saját ügyeinek irányítására abban az esetben, ha ezt az állam helyesnek találja. Bár a népeket megilleti az önrendelkezés joga, az csak az államalkotó népekre vonatkozik. Ha önrendelkezésről van szó, ez a kisebbségi sorban egy másik államon belül élő népeket nem illeti meg – teljes mértékben ki vannak szolgáltatva a többségnek, egyben az államot alkotó nép önkényének, kisserűségének, vagy éppen élvezhetik nagyvonalúságát. Bár a nemzetközi dokumentumok igyekeznek korlátozni az államok önkényes viselkedését kisebbségeikkel szemben, védelmezik a kisebbségek

⁵⁰⁰ Kállai, 2008. 89. o.

⁵⁰¹ Lapidoth, 1996. 34. o.

⁵⁰² Orbán, é. n.

⁵⁰³ A nemzetközi jogi vonatkozások részletes elemzése megtalálható Majtényi, 2003b. 79–100. o.

⁵⁰⁴ 2. cikk 3. pont: „A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben, amelyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyen élnek.” Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, G.A. res. 47/135, 47 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 210, U.N. Docímű A/47/49 (1992).

⁵⁰⁵ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása 3. cikkének 2. pontja: „Every person belonging to a national minority may exercise his/her rights and enjoy them individually or in association with others.”

⁵⁰⁶ EBEÉ-konferencia az emberi dimenzióról, Koppenhága, 1990. június 29. „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait egyénileg, valamint csoportjuk más tagjaival közösen gyakorolhatják. Egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyt semmilyen hátrány sem érhet annak kapcsán, hogy e jogait gyakorolja vagy sem.”

ségek jogait, tiltják a diszkriminációt, stb., de ezek a dokumentumok inkább csak a kisebbségekhez tartozó egyénekről tesznek említést, és kihangsúlyozzák az állam területi egységének sérthetlenségét.⁵⁰⁷

A rendszerváltás után az autonómia kérdésköre a magyarországi kisebbségek esetében is a politikai diskurzus meghatározó tényezőjévé vált. Orbán Balázs szerint a kisebbségi autonómia sikerességéhez

jelentős mértékben hozzájárul mind a kisebbségi, mind a többségi civil társadalom részéről történő támogatottság elnyerése. Minden autonómia-modell, ahhoz hogy tartós és életképes legyen, megkívánja az érintett csoportok hallgatóságos egyetértésének és együttélésének akarását.⁵⁰⁸

A többségi hatalom és kisebbségek nyilvános politikai diskurzusában Magyarországon az 1990-as évek elején ez az egyetértés körvonalazódott. Ellentétben a környező országokkal, a magyar többségi politikai elit tagjai nem diabolizálták a kisebbségi autonómiát, mert nem láttak, de nem is láthattak benne szeparatista törekvéseket. Mivel a kisebbségi autonómia Magyarországon nem területi a klasszikus értelemben, nem jelenti sem az állami hatalom decentralizációját, sem a központi hatalom egyes részeinek átruházását, valamint a szubszidiaritás is csak halvány foltokban jelenik meg.

Az 1993-ban elfogadott magyar kisebbségi törvény a területi és a személyi elvű – kulturális – autonómia elvének ötvözésére tett kísérletet. A kisebbségi önkormányzatok területhez kötődő hatáskörrel helyi, települési, fővárosi kerületi, megyei, fővárosi, valamint országos szinten szerveződnek. Az egy kisebbség tagjaihoz kapcsolódó személyi elven működő vagy kulturális autonómia elve abban fejeződik ki, hogy ezen autonómiatípus szervei csak a kisebbségi közösség tagjaira vonatkozóan rendelkeznek közhatalmi jogosítványokkal. Az identitás szabad megválasztásának elve alapján azonban a törvény nem definiálja, hogy kik és milyen kritériumok alapján lehetnek egy kisebbség tagjai. Elviekben azok köre, akikre a kulturális autonómia kiterjed, korlátozott, ezért szükséges lenne tudni az autonómiát és a kisebbségi különjogokat élvező kisebbségi jogalanyok körét. Erre azért is nagy szükség lenne, mert hatályban lévő Nektv. preambuluma kijelenti:

Figyelembe véve, hogy az önkormányzatok a demokratikus rendszer alapját képezik, a kisebbségi önkormányzatok létrehozását, tevékenységét és az ezáltal megvalósuló kulturális autonómiát az Országgyűlés a kisebbségek sajátos jogérvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti [...]

A kulturális autonómia ugyan személyi elvű, és a kisebbségi csoport – a törvényben nem meghatározott – tagjaihoz kapcsolódik, érvényesülésének kereteit azonban a kisebbségi önkormányzatok teremtik meg. A törvényt értelmezve, ha nincs kisebbségi önkormányzat, akkor nincs kulturális autonómia se. De nem mindegy, hogy a kisebbséghez tartozók maguk hozzák létre és alkotják önkormányzataikat, a kulturális autonómia letéteményeseit, vagy a kisebbséghez nem tartozó kakukktojások.

⁵⁰⁷ Vizi, 2002. 41. o.

⁵⁰⁸ Orbán, é. n.

19.4. Települési kisebbségi önkormányzatok feladatai az elnökök meghatározásában

Az alábbiakban a kérdőíves interjúk nyitott kérdései alapján (44. és 45. kérdés) ismertetjük, hogy a kisebbségi elnökök milyen feladatokat tulajdonítanak a kisebbségi önkormányzatoknak, ebből mit vállalnak, mit látnak el fontossági sorrendben. A felsorolt feladatokat típusok szerint a következő csoportokba rendeztük: 1. érdek-képviselési feladatok, 2. a közösség egészének érdekében nyújtott szociális tevékenység (segítséggyújtás, támogatás), 3. a közösség összetartása, 4. a gyerekek érdekében végzett munka (támogatások, ösztönzések, kulturális tevékenység), 5. együttműködés, kapcsolattartás más szervezetekkel, önkormányzatokkal, 6. kulturális tevékenység, (rendezvények), 7. identitásörzés (hagyományápolás, nyelvápolás és oktatás). A feladattípusokat, amelyek fő vezérmotívuma szinte mindegyik kategóriában a segítségnyújtás és a támogatás valamilyen formája volt, kisebbségenként vizsgáltuk meg, a kisebbségi önkormányzatok fontossági sorrendjében.

19.4.1. Cigányok

A cigány önkormányzatokról az az általános kép alakult ki, hogy különböznek a többi kisebbségtől, mivel energiáikat elsősorban a szociális problémák megoldására fordítják. Kállai Ernő szerint

nem lehet véletlen, hogy a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok fontosnak érzik a szociális kérdés „etnicizálását”, vagyis azt, hogy olyan területen is tevékenykedjenek, amely nem feltétlenül az ő feladatuk lenne. Oka lehet annak – már ha igaz, hogy ilyen jelentős mértékben vesznek részt a szociális kérdések megoldásainak keresésében –, hogy ilyen területre tévednek.⁵⁰⁹

Bizony, nem véletlen. Kutatásunk adatai is igazolták ezt az állítást – egyetlen kérdőív kivételével, ahol az elnök lemondóan úgy nyilatkozott, hogy „*az önkormányzat semmiféle feladatot nem tud ellátni, mert nincs hatalma*” – majdnem mindenütt az első helyen vállalt és legfontosabb feladatként jelent meg a szociális gondoskodás és az anyagi támogatás. Ezzel kapcsolatban a segítséggyújtás legkülönbözőbb formáit említették: romák magasabb fejlettségi szintre emelése, roma integráció segítése, hátrányos helyzetű családok beilleszkedésének segítése, életkörülmények javítása, lakhatási problémák megoldása. Konkrét segítség: tanácsadás, jogi segítségnyújtás szervezése, tájékoztatás a kisebbségi lakosságnak. A konkrét szociális támogatások: beiskolázás, iskolai felszerelések, élelmiszerjuttatás, karácsonyi csomagok, ruhaosztás, temetési segély, betegek látogatása, segítségnyújtás a házak rendbetételében, rászoruló időseknek favágás, turkáló szervezése a faluba, adománygyűjtés és szétosztása.

A munkahelyteremtéssel kapcsolatos elvégzendők: foglalkoztatás elősegítése, képzések szervezése munkanélküliek részére, részével munkaprogramokban, pályaorientáció, közhasznú foglalkoztatás. Ezeknek a feladatoknak a kivitelezésére a kisebbségi önkormányzatok együttműködési megállapodásokat kötöttek képzőközpontokkal, munkaügyi központokkal, kistérségi hivatalokkal.

Az alábbi interjúrészletek összefoglalják azt az elszánást és keservet, örömet és nehézségeket, amivel a cigány kisebbségi önkormányzatnak meg kell küzdenie.

„*Amikor elnök lettem 1994-ben, elhatároztam, hogy megváltoztatom az életvitelt, iskolába, óvodába járatom a cigányokat, és egészségügyi nevelést kapnak. Hogy elfogadjanak bennünket a faluban, és be tudjunk illeszkedni. Az iskolába járatás sikerült. Szerencsére, nálunk*

⁵⁰⁹ Kállai, 2005. 38. o.

nincs szegregáció, és a jó tanulókat ösztöndíjjal ösztönözzük. Az óvodába járatás nem megy, ma is ha 5%-uk jár. Én hároméves kortól kötelezővé tenném, mert az észérvek nem hatnak. Ott rohangálnak egész nap a sárban. Hiába mondom, én, a cigány, hogy az óvodában a gyerekek ingyen eszik, tiszta lesz, közösségekben van, szocializálódik, rám se hallgatnak. Az egyik asszonynak azt mondtam, ha beadja a nagyokat, a kisebbnek kifizetem a tápszerét négy hónapra. De a kisebbségi önkormányzat nem tud mindenkinek fizetni! Szóval az életvitel megváltoztatása nehéz. Jó lenne, ha lenne munka, de nálunk a testületben is csak nekem van. Hiába, muszáj támogatni az embereket. Minden évben minden cigány gyerek megkapja a fűzet-csomagot, karácsonykor mindenkinek élelmiszer-csomagot osztunk. Ha ballag a gyerek, akkor is kap valamit. Visszük a gyerekeket orvoshoz a falu kisbuszával, kifizetjük az útiköltséget. De amikor az egészségnevelési felvilágosító programot csináltuk az LHH-program keretében a védőnővel, meg a gyerekvédelemmel és jött egy nőgyógyász is, hogy ne szüljenek a tizenéves lányok, akkor H. lerasszisztázott. Azt mondta, még jó, hogy nem sterilizáltatni akarom a cigányokat. Pedig az életmódváltáshoz az is kell, hogy ne legyen sok gyerek. Ne kelljen őket elvinni az intézetbe. És hogy ezeknek a fiatal lányoknak ne az legyen az életük, hogy az egyik gyereket fogja, a másik a karján, a harmadik a babakocsiban, a negyedik a hasában, az ötödik meg megy utána.”⁵¹⁰

A tárgyi eszközök formájába nyújtott támogatásokhoz a CKÖ-k pályáznak. *„Idén nem volt hűsvét, és karácsony se tudom, hogy lesz-e, mert pályáztunk internetre, számítógépre kilenc család részére. Ezt mind mi fogjuk fizetni. Az OFA-hoz is pályáztunk a roma szövetkezetre.”⁵¹¹*

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a szociális gondoskodás hangsúlyosan, mindenütt az első helyen került említésre, míg Baranya megyében csak az elnökök 66% a hagyományápolást és a kultúra megőrzését tette az első helyre. A szociális kérdések megoldási lehetőségei közül a borsodiak számára sokkal fontosabbak voltak a segélyek és a közvetlen pénzügyi támogatások (gyerekek beiskolázási támogatása, ruhaosztás, élelmiszer-csomagok, mikulás-csomagok kiosztása), míg Baranyában – igaz, elsősorban a lehetőségekben jobban álló városi cigány önkormányzatok – a segítségnyújtás anyagi formáit kiegészítették a közvetett módokkal, és a felzárkóztatás, az integráció, valamint a foglalkoztatás érdekében tettek lépéseket.

„Bennünket a cigány származású családok leginkább a lakásproblémákkal, munkahelyekkel, iskolai problémákkal keresnek meg, hogy segítsünk. Van olyan, hogy a gyerekeket azért nem veszik fel az iskolába, mert cigány. Ennek utána kell járni. Vannak sérelmek, hogy a szórakozóhelyekre nem engedik be őket. Intézzük el. A cigány kisebbségi önkormányzatnak viszont kevés jogosítványai vannak, amibe bele tud szólni. Azzal a jogosítvánnyal, ami a kultúra megőrzésére meg a sportra vonatkozik, nem tudjuk megoldani ezeket a kérdéseket.”⁵¹²

Tegyük hozzá, nem is lehet. A kisebbségi törvény egyetlen olyan feladatkört sem jelöl meg, amit a roma önkormányzatok maguknak feladatként neveztek meg; így természetesen jogszabályi háttér sem biztosít számukra mozgásteret. Doncsev Toso a romák szociális érdekvédelméről ezt írja:

Az elmúlt tíz év tapasztalatai igazolták azt az előfeltételezést, hogy a roma és a többi kisebbség törekvéseiben markáns különbségek lesznek. Míg az utóbbiak esetében az identitásőrzés, a kulturális sajátosságokon alapuló másság ápolása és fejlesztése volt a fő cél, és ennek rendelődtek alá az egyéb érdekvédelmi és szociális támogatási szándékok, addig a cigány kisebbség esetében fordított a helyzet. Számos félreértés származott a törvény hibás értelmezéséből, mert a jogszabály rendelkezései nem alkalmasak a kisebbségek gazdasági és szociális gondjainak kezelésére, még kevésbé megol-

⁵¹⁰ 111. interjú.

⁵¹¹ 14–15. interjú.

⁵¹² 107. interjú

dására. Nem ebből a célból született. A fennálló szociális feszültségeket más jogszabályokkal, illetve az állami irányítás egyéb jogi eszközeivel lehet kezelni.⁵¹³

Hasonlóan vélekedik Kállai is:

A roma emberek nagy része azt várja el ezektől a testületektől, hogy megfelelő válaszokat találjanak azokra a hétköznapi gondokra, amelyek alapvetően befolyásolják életminőségüket. Így azt igénylik, hogy legyen elképzelésük a munkahelyteremtésről, az átképzésekről, vagy ha erre nincs lehetőség, akkor a segélyezés terén próbáljanak megoldásokat találni. És a kisebbségi testületek igyekeznek is megfelelni mindennek, de gyakran csak működésük megkezdésekor döbbenek rá arra, hogy erre nincs megfelelő jogszabályi felhatalmazásuk.⁵¹⁴

A baranyai beás cigányok között megfigyelhető volt a többi nemzetiség prioritásaihoz való közeledés: nagyon fontosnak tartották a nyelv megőrzését, valamint a kultúra- és hagyományápolást, és mint megállapítottuk, kétszer annyian tartották fontosabbnak a szociális támogatásoknál.⁵¹⁵

„Pécsről hívtunk tanárt, hogy tanítsa a gyerekeket cigány zenére. Most már 25 fős a tánccsoportunk! De a legfőbb feladat, hogy elérjük, menjenek iskolába. Akiknek nincs hozzá rendes ruhája, annak megvesszük, hogy ne kelljen szégyellniük magukat. Füzetsomagot minden általános iskolás kap, és a középiskolásaink is, mert szerencsére van három. Nyolc gyerek meg szakmunkásképzőbe jár továbbtanulni. Ösztöndíjat is adunk, hogy tanuljanak. Felső tagozatosoknak, akik elérték a 4,5 tizedes átlagot, egyszeri 10 ezer forintot adtunk. Aki 3,5 felett ért el, 3-5000 ezer forintot kapott. Ahogy most más többször adtuk ezt a pénzt, látjuk, hogy nagyon igyekeznek. Mondom is a szülőknek, hogy meg kell próbálni kitörni, de sokan mondják, annyian próbálták már és nem sikerült. De azért mondom, pályázunk, támogatunk[...].”⁵¹⁶

A gyermekek támogatását a roma kisebbségi önkormányzatok kiemelten fontosnak tartják. Az elnökök válaszait három csoportba foglalhatjuk össze: iskola, szabadidő hasznos eltöltése, ünnepek. Ez a három terület szorosan összekapcsolódik a tevékenységek anyagi támogatásával. Az interjúkban megjelent még az ösztöndíj, a jól tanuló roma gyerekek kitüntetése is; tanulmányi eredménytől függően 3000–8000 forint közötti összegekben.

Iskolával kapcsolatban feladatnak tekintik az étkeztetést, az iskolába, óvodába járás ösztönzését, ennek érdekében pedig a mindennapi kapcsolattartás roma szülőkkel, az iskolai felzárkóztatás támogatását, MACIKA ösztöndíjpályázatok írását, a tehetséggondozást. Részben iskolai, részben szabadidős tevékenység a gyerekek művészeti tevékenysége, a zenélés, festés és a sportolás. Szabadidős program a kirándulás, táboroztatás, sportprogramok, gyermeknap, állatkert-, strand-, templomlátogatás, ki mit tud, táncverseny. A szabadidős és kulturális programokkal egyaránt összefügg az ajándékozás. A gyermekek és felnőttek megajándékozása mikulásakor, anyagi lehetőségek esetén élelmiszercsomagok osztása húsvétkor és karácsonykor. Emellett találkoztunk cigányképviselők képzésével és népfőiskola szervezésének kísérletével is. Fontos megemlíteni azt a mentor programot, amit az egyik városi CKÖ indított el a cigány gyerekek iskolai felügyeletére.

„Az egyik iskolában 70 százalék a cigány, a másikban 90. Nagyon fontosnak tartottam, hogy legyen ott cigány »szótolmács«, aki ki tudja küszöbölni a tanár és diák közti meg nem értéseket elsőtől a nyolcadik osztályig. A gyereket már az elsőben el kell kezdeni rászoktatni

⁵¹³ Doncsev, 2004.

⁵¹⁴ Kállai, 2005. 121. o.

⁵¹⁵ A roma önkormányzatok kulturális orientáltságáról Molnár és Schafft (2003. 95. o.) azt írja, hogy az általuk vizsgált cigány kisebbségi önkormányzatok 23%-a volt tisztán kulturális, 11%-a tisztán szociális, 66%-a pedig vegyes orientáltságú volt.

⁵¹⁶ 131. interjú.

egy életvitel-változtatásra. Fontos rásarkallni, hogy a tanulást kötelességnek vegye, aminek eleget kell tenni."⁵¹⁷

A cigány kisebbségi önkormányzatok fontosnak tartották az együttműködést településük helyi önkormányzatával, a helyi iskolákkal, óvodákkal, és törekszenek a roma és nem roma családok jobb közösségi kapcsolatára. Terepmunkánk alkalmával mind a két megyében találkoztunk olyan cigány önkormányzatokkal, akik roma és nem roma gyerekeknek egyaránt ajándékoztak mikuláscsomagot, és meghívták a falu nem roma lakosságát is karácsonyi ünnepeikre. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a harmadik helyen legtöbbször valamilyen együttműködést említettek, iskolával, óvodával, rendőrséggel, álláskeresésnél munkaügyi központtal, háziorvossal, védőnővel, családsegítővel, az iskolás gyerekek szüleivel és hangsúlyosan a települési önkormányzattal. A romungrók sokkal inkább tartották fontosnak az együttműködést a nem romákkal és a részvételt a falu életében, mint a beások, ahol három elnök tett említést iskolai, illetve rendőrségi együttműködésről. Az együttműködés gyakran az iskolák, óvodák anyagi támogatásával járt együtt.

Az egyéb feladatok között megjelent egy-két, a kisebbségi önkormányzat működésével kapcsolatos feladat is, mint a CKÖ fenntartása, költségvetésének megállapítása, vagy roma civil szervezet létrehozása, támogatása.

Az érdek-képviselési feladatokat az 53 roma elnök közül 12 elnök említette, és tartalmát a következőkben határozta meg: a törvényben biztosított kisebbségi jogok megvalósítása, érdekvédelem, érdekképviselés, véleményezési jog gyakorlása az együttdöntésekben, részvétel a települési önkormányzat döntéshozatali eljárásaiban, eljárás a romákat érintő ügyekben, antidiszkriminációs és antiszegregációs feladatok elvégzése.

Terepmunkánk során azt tapasztaltuk, hogy ahol jó a viszony többség és kisebbség között, ott nincs szegregáció. De találkoztunk olyan önkormányzattal is, amely az antiszegregáció érdekében támogatja a település általános iskoláját. *„Tavaly 50 ezer forintot adtunk egészségfejlesztő eszközök vásárlására.”*⁵¹⁸

Egy elnök egyenesen a kisebbségi önkormányzat elsődleges feladatának tekintette, hogy *„a cigány önkormányzat jó viszonyt ápoljon a polgármesterrel, és jussanak be a nagy önkormányzatba”*.⁵¹⁹ Ugyanő mondta: *„hagyományörzés itt a cigányoknál nincs. Kihalt már a kultúránk. Nekünk az a feladatunk, hogy összetartsuk a cigányokat, tanácsadás, segítségnyújtás legyen, elérjük a nagy önkormányzatnál, hogy tegyenek a cigányokért. A mi javaslatunkra hozták létre a cigányok számára a krízis segélyalapot. Ezt mi értük el, hogy legyen. Bűncselekmény megelőzése, együttélés. Oda lehet hatni.”*

A romák egyetlenegyszer sem említették az identitás megőrzését, bár az olyan fontos identitásképző faktorok, mint a hagyományörzés, a nyelv, a roma történelem, valamint a kultúra és ezek ápolása a szociális problémák mögött ugyan, de szintén jelen vannak.

19.4.2. Görögök

A görögök feladatai a kultúrán és a nyelven keresztül az identitás megőrzésére, a nemzeti ünnepek megtartására,⁵²⁰ közösségen belüli egymás közti és az anyaországgal való kapcsolattartásra, kapcsolaterősítésre és összetartásra irányultak. Ezen belül kiemelt fontosságot kapott a fiatal generációk megtanítása az anyanyelvre és a görög kultúra megismertetése a magyar környezettel. Fontos számukra az idősgondozás, a kisnyugdíjas idősök anyagi támogatása is.

⁵¹⁷ 107. interjú.

⁵¹⁸ 14–15. interjú.

⁵¹⁹ 112. interjú.

⁵²⁰ Március 25. és október 29: az ellenállás ünnepe.

„Mi is meg szoktunk vendégelni őket a nemzeti ünnepeinken, Mikulásra mi is adunk csomagot az időseknek, elvisszük őket a faluba a közös ünnepségre.”⁵²¹

„Fontos a közösségtudat, ezért a gyerekeket elvisszük görög táborban, megismertetjük őket a görög zenével és tánccal. Szerveztünk már utakat hazafelé az időseknek, akik egyedül nem mertek nekivágni.”⁵²²

Az érdekérvényesítés, a kisebbségi jogok megvalósítása mint feladat ilyen megfogalmazásban a görögöknél nem jelent meg. A görög elnökök a törvény kulturális autonómiára vonatkozó klasszikus elemeit, a nyelvoktatást, a kultúraápolást, valamint a közösség összetartását tartották a legfontosabbnak. Ez egyértelmű jele annak, hogy a fiatal generációk anyanyelvi asszimilációja jelentős mértékben előrehaladt, és a közösség szétesése kitapintható félelem. Az interjúkból kiderült, hogy negatív folyamatok megállítását a kisebbségi önkormányzatok számára biztosított kulturális autonómiával vélik megállíthatónak.

19.4.3. Németek

A németek feladatstruktúrája teljes mértékben eltér a romákétól. A német elnökök által felsorolt feladatokat nehezen lehet kategorizálni, mivel a feladatok a kulturális autonómia témakörén belül szorosan összefüggnek egymással. A görögökhöz hasonlóan kiemelt szerepet kapott az identitásörzés, a kultúra-, hagyomány- és a nyelvápolás, új hagyományok teremtése, a kultúra megőrzése érdekében hagyományörző rendezvények szervezése, a nemzetiségi tudat ébren tartása, sváb nyelv oktatása, építészeti örökség védelme.

Az identitásörzéssel kapcsolatban „az önkormányzat dolga, hogy segítse elő, hogy az embereknek legyen meg az igényük arra, hogy fontosnak tartsák a nemzetiségi hovatartozást”,⁵²³ „fogja össze a német kisebbséget a faluban”,⁵²⁴ „vezesse be a fiatalokat a németiségbe”.⁵²⁵

A kérdőíves válaszokban az érdekvédelem és az érdekképviselet külön ritkán került említésre. Amikor az interjúkban a német elnököktől is megkérdeztem, hogy mi a kisebbségi érdek, és hogyan védik, akkor kiderült, hogy az érdek nem válik el a feladatoktól. Sőt, a németek az érdekvédelem tartalmát éppen a kulturális autonómia megvalósításában, a hagyomány-, és nyelvápolásban, valamint az identitás megőrzésében látják.

Idekapcsolódik a gyerekek iskolai nevelése, iskolán belüli német napközi működtetése, diákcsere, gyereknapi, olvasótábor, *Mundart*-szavalóverseny,⁵²⁶ gyerekek és felnőtteknek számára kulturális, nemzetiségi rendezvények szervezése – zenés-táncos bálók, *Oktoberfest*, Márton-napi, mikulás, farsang, pünkösdi, szüreti bál megünneplése. Fontos a klubkönyvtár fenntartása, német klub, idősek klubja, ahol biztosítani lehet a német nyelven történő beszélgetéseket, könyv kiadása a településről, tradíciók átadása német nyelvű színházi látogatások szervezése, kórus, táncsoport, zenekar működtetése, német nyelvű hitélet szervezése, falumúzeum, sváb szoba, német tájház kialakítása és fenntartása. Feladatként jelenik meg a kapcsolattartás és az együttműködés testvérvárosokkal, az elszármazottakkal, és az anyaországgal. A német településeken a kisebbségi önkormányzatok vállalják a köztéri egyházi emlékek, keresztek, világháborús emlékművek gondozását, a temetőben a német sírok rendbetételét, gondozását. Ezek egyúttal közösség-összetartó tevékenységek, amelyeket a kisebbségi önkormányzatok intenzíven és belülről motiváltan, szinte kötelességszerűen támogatnak.

⁵²¹ 81. interjú. A falu Beloiannis.

⁵²² 57–58. interjú.

⁵²³ 79. kérdőív.

⁵²⁴ 100. kérdőív.

⁵²⁵ 12. kérdőív.

⁵²⁶ Mundart = tájszólás. A gyerekek nagyanyáik dialektusában mondanak el verseket, meséket.

A németek jóval többet ünnepelnek, több rendezvényt tartanak – végső soron szervezik saját településük kisebbségének szabadidős tevékenységét, szórakozását. Látszik, hogy van mire alapozni a hagyományörzést, van mit átadni és megőrizni, prezentálni.

A németeknél még a támogatások formája és tartalma is eltérő. Szinte befektetésszerűen szervezeteket és tevékenységeket támogatnak, míg a romák a hátrányos helyzetűeket kiegészítő pillanatnyi tűzoltást végeznek. Külön támogatandó csoportként az időseket említették.

A kisebbségi törvényben megjelölt, az önkormányzat működésével kapcsolatos feladatok, mint egyetértési, véleményezési jog gyakorlása, saját költségvetés meghatározása, a kisebbségi törvény szerinti feladatok végrehajtása, alig kerültek említésre.

19.4.4. Ruszinok

Hasonlóan a németekhez, a ruszinoknál is a kulturális örökség, a hagyományok őrzése és bemutatása, a népi gasztronómia, a viselet, hagyományok folklórfesztiválok és a nyelvtanulás állnak az önkormányzatok feladatainak fókuszában. A ruszinoknál is megjelenik a gyerekek, fiatalok ösztönzése az anyanyelv és a kultúra megismerésére – gyakorlatilag a ruszinság megélésének megtanítása táboroztatással, kulturális programokon, rendezvényeken és a saját múltjuk feltárásán, megemlékezéseken keresztül, amit összefoglalóan identitásnevelésnek nevezhetünk.

Bár a németek is megemlégték az egyház támogatását, ez a ruszinoknál sokkal fontosabb identitáselem. Az őshonos zempléni és az Ukrajnából a II. világháború után és napjainkban bevándorolt ruszinokat a görög katolikus vallás köti össze. A hagyományápolás a görög katolikus hitéletet, egyházi ünnepeket, ruszin nyelvű mise szervezését és az egyház anyagi támogatását is magában foglalja.

A kapcsolattartás a ruszinoknál a saját közösség, a többi ruszin kisebbségi önkormányzat, az országos önkormányzattal és környező országokban élő, valamint az Amerikába szakadt ruszinok felé irányul. A kapcsolattartás formái a rendszeres nemzetközi találkozók, fesztiválok, kisebbségi konferenciák, amelyet egyedül a ruszinok említettek.

A feladatok közül teljes mértékben hiányzik az érdekképviselő, és az önkormányzat működtetésével kapcsolatos feladatok, viszont megjelenik a ruszinok kutatásának és nemzetközi tudományos reprezentációjának az igénye.

19.5. Feladatok, prioritások, gyakorlat

A kisebbségi önkormányzati elnökök feladatmeghatározásai lényegüket tekintve lefedik a közszolgáltatás meghatározásának *fb*) bekezdését (oktatási, kulturális, közművelődési, közgyűjteményi, tudományos, szociális, gyermekjóléti, gyermekvédelmi, egészségügyi, sport, ifjúsági, foglalkoztatási szolgáltatás) – igaz, a kisebbségi önkormányzatok ezeket nem közszolgáltatásként értelmezve, nem kötelező jelleggel és nem számon kérhető módon végzik. Ha nem akarják vagy tudják, vagy a feladatnak esetükben nincs relevanciája, akkor nem vállalják fel. Látható tehát, hogy a törvényi előírások igen tág teret hagynak annak, hogy települési szinten ki mit tartson kisebbségi közügynek, mit értelmezzen feladatként, és mit vállaljon ebből.

Az említett hét kategórián belüli tartalmak és a kategóriák fontossági sorrendje kisebbségenként változott.

A törvényben legfontosabb feladatként megnevezett érdekvédelem és érdekképviselő absztrakt fogalmak. Tartalmukat a kisebbségi önkormányzat elnökei konkrét feladatokra fordították le, amelyek a romák szociális feladatvállalásán kívül gyakorlatilag mind besorolhatók

a kulturális autonómia megvalósításának igen széles kategóriájába. A görögök, németek és a ruszinok fő érdeke az identitásörzés, és ennek megnyilvánulásai: az értékek tartott hagyományápolás, nyelvápolás, kultúra, aminek jogát egyébként a törvény külön is nevesíti. Érdek, érték és feladat – hagyományápolás, nyelvápolás, identitásörzés stb. – egybeesik az autonómiajogok gyakorolhatóságával.

A cigány önkormányzatok legfőbb érdeke és egyben feladata a szociális problémák kezelése, az iskoláztatás és ennek anyagi támogatása. Lényegét tekintve szociális problémáikat – amelyek megoldását akár közszolgáltatásként is felfoghatjuk – etnicizálták. Ezeket a feladatokat magukra nézve kötelezőnek is tartották; más kérdés, hogy megbirkózni nem tudtak vele. Ha még nem is dominánsan, de a cigányok feladatrepertoárjában is megjelent a kulturális értékek őrzése.

A vizsgálat során tapasztalt gyakorlatból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közszolgáltatás kulturális autonómiával kapcsolatos tevékenységeit, amelyek szorosan összekapcsolódtak az identitásörzést lehetővé tevő csoportösszetartó hagyományápoló, nyelvápoló tevékenységekkel (rendezvények, táborok, utaztatás, tájház stb.) a kisebbségi önkormányzatok nem kötelezően előírt feladatnak tekintették, bár leginkább és legszívesebben az ide köthető feladatokat végezték el.

Míg azonban a szociális tevékenység támogatás a létfenntartásról szól, addig a kulturális autonómia felsorolt megnyilvánulásai a szabadidő hasznos eltöltéséhez kapcsolódik.

19.5.1. Kulturális autonómia megvalósításának gyakorlata

19.5.1.1. Rendezvények

A hagyomány- és identitásörzés feladatának kivitelezése leghatásosabban rendezvények formájában valósul meg, s mivel az egyénhez rendelt autonómiajogok amúgy is csak csoportosan gyakorolhatók, idekapcsolódik a közösség összetartása mint feladat. Az összetartozás erősítése pedig ugyancsak a közös programokon, rendezvényeken keresztül lehetséges.

A rendezvényeket a kisebbségi önkormányzat egyedül, a településen működő többi kisebbségi önkormányzattal és/vagy a helyi önkormányzattal együtt szervezi meg. A rendezvények többféle formát ölthetnek – nem utolsósorban attól is függően, hogy kik vesznek részt a szervezésben. Az önállóan szervezett programok általában csak a kisebbség tagjainak szólnak, a többes szervezésű rendezvények nyitottak és nagyon fontosak az interetnikus kapcsolatok alakításában.

Megkértük a kisebbségi önkormányzatok elnökeit, hogy sorolják fel, milyen programokat szerveztek 2008-as kutatási év folyamán önállóan, és melyikből hányat tartottak (56. kérdés).

A cigány kisebbségi önkormányzatok önálló rendezvényei között mindkét megyében legtöbbször szórakozás jellegű – bállal egybekötött romanap – és a támogatással, csomagostással egybekötött kulturális programok – gyereknapi, mikulás, karácsony – a leggyakoribbak. A rendezvények körébe tartozik a farsang, a nőnap, a majális, az anyák napja és a szüret. Ezenkívül sportprogramokat, sportnapokat – focitorna –, versenyjellegű tehetségkutató programokat, mint ki mit tud, vers- és prózamondó verseny (települési és kistérségi szinten egyaránt) rendeznek. A gyerekeknek rendezett kirándulással és nyaraltatással olyan programokat biztosítanak, amelyekre a családokban nem jut pénz. A felnőttek számára fontos esemény a búcsú és a zarándoklat. A falunapot, ahol legalábbis tartanak, általában közösen szervezik a nagy önkormányzattal. Ahol a faluban több kisebbségi önkormányzat is működik, általában mind részt vesznek a szervezésben és a költségek viselésében. A romák számára fontos szempont, hogy a rendezvény ingyenes legyen és a gyerekeket, felnőtteket megvendégeljék.

„A mostani polgármester utálja a cigányokat. Pedig a falu pályázatainak 80%-a úgy jön, hogy a cigányok kapják. Az idei falunapra úgy volt, hogy közösen szervezzük, kétnapos lesz.

*Aztán nem is szóltak, hogy kihagytak minket belőle, és a cigányoknak mindent pénzért adtak.*⁵²⁷

Terepmunkánk során találkoztunk olyan önkormányzattal is, amely egészen másként gondolkodott. *„Mi nem tartunk romanapot. Mi úgy gondolkodunk, hogy nem fogunk több százezer forintot elkölteni egy nap, aztán a fiatalok szétvernek itt mindent és azt is fizessük. Inkább ösztöndíjat adunk, beiskolázási segílyt adunk.*”⁵²⁸

A cigányok rendezvényein csak nagyon kevés esetben vesznek részt nem cigányok. Ritka kivétel az a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település, ahol együtt képes ünnepelni cigány és német, és a hétköznapokban is segítik egymást. *„Mindenki csodálkozik, és nem akarja elhinni, hogy mi hogy kijövünk egymással. Közöttünk sose volt ellentét. A polgármesterrel is teljesen korrekt a viszonyunk.*”⁵²⁹

A programok keretében mindkét megyében megszervezik a tehetséges cigány fiatalok bemutatkozását. Baranya városokban működő cigány önkormányzati elnökei említették még a cigány népfőiskola látogatását, a tolerancia napot, szakmai konferencia és nemzetközi roma fesztivál.

A görög kisebbségi önkormányzatok programjaiban megjelennek a görög nemzeti ünnepek, megemlékezések a polgárháborúval összefüggő eseményekre. A legnépszerűbb rendezvények, amelyen nagyobb számban vesznek részt a magyarok, mint a görögök, a havonta tartott görög táncházak.

„Ezt mindig mi rendezzük. Hozatunk egy zenekart a faluból,⁵³⁰ aki játszik. Minden görög est tömve van. Nekünk az is a feladatunk, hogy népszerűsítsük a görögséget. Az az igazság, hogy nagyon kevesen vagyunk, és nem biztos, hogy a gyerekeink gyerekei is görögök lesznek. A zenével meg a tánccal talán egy kicsi megmarad a kultúránkból.”⁵³¹

A németek kulturális rendezvényei közé tartoznak a megemlékezések a kitelepítésről, a „malenkij robot”-ra hurcoltakról, az anyanyelvi mise, emlékműavatás, „Treffen” a kitelepítettek és az itthon maradottak között. Rendszeresek a nemzetiségi klubnapok, a nyugdíjas klubok rendezvényei, más települések kisebbségi önkormányzataival közös programok, cserevendégeskedés, testvérvárosi látogatások, onnan érkezők fogadása, kirándulások, gyermekprogramok, illetve táboroztatás (hagyományörző és olvasótáborok). Regionális és országos szinten évente kerülnek megrendezésre a különböző gálák, énekkari, tánckari találkozók, minősítő versenyek. Baranyában programként jön számításban a Szekszárdi Német Színház német nyelvű előadásainak megtekintése.

A németeknél is akkor vesznek részt más nemzetiségűek a rendezvényeken, ha azokat közösen szervezik. A nemzetiségi nap, a *Stimmungsparade*, hol önálló kisebbségi önkormányzati szervezés, hol beolvad a falunapba, amit közösen szerveznek a nagy önkormányzattal, és azon nemzetiségre való tekintet nélkül minden a faluban működő kulturális csoport fellép. A falunap keretében főző- és süteményversenyeket (halászlé, káposzta, kuglóf, fánk) tartanak. Az estét svábbál zárja, ami ma már csak a nevében az. A sramli és/vagy fúvós zenekar helyett gitáros zenekarok lépnek fel, és egy-két, az eredeti sváb népi kultúrát idéző közbeiktatott polka vagy keringő mellett inkább a magyar, a német és az osztrák zenei szórakoztatóipar számait játsszák.

A falunap mellett turisztikai igényeket is kielégítő kékfestő-, diófesztivállal, borverseny-nyel, kukoricás nappal is találkozhatunk, ahol szintén fellépnek a rendező településen működő és a meghívott nemzetiségi zenekarok, tánccsoportok, énekkarok. Bált általában minden nagyobb ünnepen például farsang, szüret, búcsú, tartanak.

⁵²⁷ 101. interjú.

⁵²⁸ 14–15. interjú.

⁵²⁹ 111. interjú.

⁵³⁰ A falu alatt Beloianiszta értik.

⁵³¹ 81. sz. interjú

A németek további kulturális ünnepei a katolikus valláshoz kapcsolódnak. Egyre több ilyen tartanak pünkösdi fesztivált bállal. Az adventhez, illetve a karácsonyhoz kapcsolódó programok között adventi rajzversenyt, adventi hangversenyt, bécsi karácsonyi kirándulást betlehemezést, vásárt, gyermekkarácsonyt szerveznek. A németek új keletű Márton napját az 52 elnök közül csupán három említette meg. Az ilyenkor szokásos lampionos felvonulást az óvónők és az alsó tagozatos tanítónők szervezik az óvodásoknak és a kisiskolásoknak, a kisebbségi önkormányzatok pedig anyagilag támogatják a rendezvényt.⁵³²

A ruszinok számára nagyon fontos a részvétel az országos ruszin nemzeti napon, a Rákóczi-ünnepség, a görög katolikus vallási ünnepek és misék. A ruszinok hagyományörző napot, nőnapot, majálist, időseknek klubnapot tartanak. A farsang, mikulás és karácsonyi ünnepekör, valamint az ezzel kapcsolatos rendezvények ugyanolyan fontosak számukra, mint azt a többi kisebbségnél is láthattuk. A ruszinok ezenkívül kisebbségi konferencia, ruszin festők számára kiállítás tartását említették. Az egyik ruszinok lakta városban heti két alkalommal rendszeres nyelvapoló rendezvényeket tartanak, és a ruszinok is megszervezik a maguk focibajnokságát.

A ruszinok rendezvényein más kisebbségek vagy magyarok nem vesznek részt, nem is hívják meg őket, közös rendezvényeket pedig nem szerveznek. Interjúinkban ezt a többen a görög katolikus vallással indokolták. Interjúkörütnk alkalmával azonban találkoztunk ennek ellenkezőjével. „A ruszinok mindig meghívják a cigányokat is. Ők is minket, igaz, mi nem szoktunk elmenni.”⁵³³

A vizsgált településeken összesen 634 rendezvényre került sor 111 kisebbségi önkormányzat szervezésében. Az egy önkormányzata eső átlag 5 rendezvény. Az önkormányzatok 67,5%-a 1-5 rendezvényt tartott, 5,5%-a azonban a 10-50 rendezvény közötti kategóriába esik.

A legtöbb rendezvényt, 296-ot, a 46 német önkormányzat szervezte. Átlaguk 5 rendezvény, amit erősen torzít, hogy 3 önkormányzat tartott 65 rendezvényt. Ezután az 54 cigány önkormányzat 235 (átlag 4) rendezvénye következik. A cigány kisebbségi önkormányzatok 75%-a tartja a cigány rendezvények 62%-át, a roma önkormányzatok fele azonban csupán egy rendezvény tart évente. A két görög önkormányzat 16 (átlag 8), a kilenc ruszin önkormányzat pedig 89 (átlag 9) rendezvényt tartott. A görögök rendezvényeinek száma az erőteljes létszámbeli különbség miatt nem hasonlítható össze a két nagylétszámú kisebbség rendezvényeivel. A ruszinok rendezvényeinek 57%-át egyetlen önkormányzat nyelvapoló rendezvényének rendszeres tartása jelenti, ezért ez az átlag is torzított.

A kérdőívben a romák és a németek említették a leggyakrabban a falunapot, amely mindenki előtt nyitott. A romák romanapját, gyereknapját vagy a németek, ruszinok nemzetiségi programját általában saját maguknak szervezik, oda nem hívnak meg másokat. Egy-egy ilyen falunapon, vagy nemzetiségi napon fellépnek a település nemzetiségi csoportjai, esetenként más településről is hívnak vendégfellépőket. A napot mindig bál zárja, ahol a fellépő nemzetiségi zenekar nem kizárólag a kisebbség zenéjét játssza.

A településeken semmi sem állja útját az autonómia illetően való megvalósulásának – a kisebbségi önkormányzatok által szervezett kulturális rendezvények, bálók megtartásával ezek az érdekek maradéktalanul érvényesülnek. A kulturális rendezvények azonban – bár kétségtelenül van csoportösszetartó és hagyományörző funkciójuk – az identitásnevelésben csak

⁵³² A legenda szerint Szent Márton a Római Birodalom Pannónia tartományának Savaria nevű városában látta meg a napvilágot 316-ban. A római császár katonájaként szolgáló Márton Amiensben egy hideg téli estén odaadta meleg köpenyének felét egy nélkülöző koldusnak. Aznap éjszaka álmában megjelent Jézus megkeresztelkedett és misszionárius lett. Amikor püspökké akarták szentelni, a ludak óljába bújt el, de azok zajongásukkal elárulták. Márton-nap megünneplését a németországi Deggendorfba továbbképzésre kiküldött nemzetiségi óvónők hozták magukkal 1990 után. Nagyon sok településen, ahol német kisebbségi önkormányzat működik, ez az egyetlen „hagyomány”. (Az információért Schuth Jánosnak mondunk köszönetet.)

⁵³³ 14–15. interjú.

részszerepet játszanak, különösen ami a fiatalokat illeti. A fiatalok identitásnevelésének legnagyobb gátja az asszimiláció, és az elvándorlás a falvakból. Az otthon maradók számára a kisebbségi önkormányzatok igyekeznek kulturális együtteseket, ének- és zenekarokat, valamint táncsoportokat szervezni, fenntartani, támogatni és számukra rendezvényeiken fellépést biztosítani.

A kisebbségi önkormányzatok szívesen végzik ezeket a feladatokat, amelyeket a törvény, ideértve az oktatást is, önként vállalt feladatként határoz meg:

30/A. § (4) A települési kisebbségi önkormányzat a (3) bekezdésben említett feladatokon kívül - a rendelkezésére álló források keretei között - önként vállalt feladatot láthat el különösen a kisebbségi oktatás és nevelés, a helyi írott és elektronikus sajtó, a hagyományápolás és közművelődés területén.

A lehetőségeket nézve semmi sem állja útját a kulturális autonómia kollektív kiteljesítésének: *„Mindent, amit meg akarunk valósítani, azt meg tudjuk. Nagy a lehetőségek tárháza. Bármilyen rendezvény szervezését meg lehet oldani. Csak az idő a kevés, mert aki főmunkaidőben dolgozik valahol, annak le kell dolgoznia a napi 8-8 és fél órát, esetleg utaznia kell, aztán ott van a család, a szülő.”*⁵³⁴

A „rendelkezésre álló források” a kulturális autonómia kiteljesedésében azonban komoly anyagi korlátot jelentenek, amit egy ruszin elnök a következőképpen fogalmazott meg: *„Addig terjed az autonómiám, amíg a pénzem.”*⁵³⁵ Vagyis csak addig lehet a kulturális autonómia jogával élni, ameddig azt az állam által rendelkezésre bocsátott vagy pályázatok útján elnyert pénz lehetővé teszi.

Tény, hogy a magyarországi kisebbségi autonómiák önállóságát saját forrásaik hiánya csonkítja. Önálló vállalkozásokra nincs se forrás, se készlet, se akarat, se hozzáértés. Anyagi lehetőségeiket tekintve teljes mértékben kiszolgáltatottak.

2008-ban a teljesült költségvetés szerint a kérdőívvel vizsgált 115 önkormányzat átlagosan 250 ezer forintot költött rendezvényekre; az interjúk szerint az összeget részben saját működési költségből, a feladatlapú támogatásból, illetve pályázatok útján fedezték. A romák átlag 222 ezer, a németek 264 ezer, a ruszinok 250 ezer forintot költöttek rendezvényekre. Ez költségvetésük kb. 25%-át jelentette. A görögök 350 ezer forintos átlaga a kicsi elemszám miatt nem mérvadó. Az átlagnál nagyobb arányú kulturális kiadásaikat a magas helyi önkormányzati támogatások, illetve költségstruktúrájuk eltérő jellege teszi lehetővé.

A kisebbségi önkormányzati rendszer – minden hibája, működési rendellenessége ellenére – a kulturális autonómia révén települési szinten messzemenően hozzájárult a kisebbségek etnikai, nemzetiségi identitásának újra felépítéséhez és megerősödéséhez. Az egyéni elhivatottság és a kreatív egyéni erőfeszítések sora hozta mozgásba a kultúra alkotó, újraalkotó és közösségteremtő folyamatát, ami az évek során tényleges csoportösszetartó erőként hatott.

19.5.1.2. Kulturális intézmények, csoportok

52–53. sz. kérdésünkben érdeklődtünk a települési kisebbségi önkormányzat saját fenntartású kulturális intézményei iránt (tájház, nemzetiségi múzeum, nemzetiségi klub, öregek otthona, énekkar, táncsoport, zenekar, anyanyelvű színjátszó csoport, egyéb), illetve hogy más szervezet fenntartásában milyen kulturális csoportok, működnek a településen. Megkérdeztük, hogy ha működik a településen valamilyen kulturális csoport, a kisebbségi önkormányzat támogatja-e valamelyiket, és ha igen, mekkora összeggel (54-55. kérdés)?

⁵³⁴ 8. interjú.

⁵³⁵ 4. interjú.

A válaszokból az derült ki, hogy a településeken a cigány és a ruszin kisebbségi önkormányzatok anyagi források híján nem tartottak fenn semmilyen kulturális intézményt vagy csoportot. Az intézményfenntartás állandó biztos bevételt igényel, ezt pedig a kisebbségi önkormányzatok a településeken nem tudták biztosítani.

Az autonómia ezen formája a vizsgált települési kisebbségi önkormányzatok 19%-a számára, 6 német tájházat fenntartó és 14 nemzetiségi klubot működtető német kisebbségi önkormányzat és az egy nemzetiségi klubot működtető görög önkormányzat esetében volt elérhető.

A településeken 120 működő kulturális csoportról, illetve nemzetiségi klubról számoltak be az elnökök; köztük 82 német, 32 roma, 1 görög és 5 ruszin volt (53. kérdés).

A 120 működő kulturális egyesület közül 108 (90%) kapott támogatást 73 kisebbségi önkormányzattól (63%) az alábbi összefoglalók között (54–55. kérdés):

30. táblázat. Támogatott kulturális csoportok száma és támogatási összegek (Ft)

	5000–10 000	10 001 –50 000	50 001–100 000	100 000>	Összesen.
Zenekar		14	2	3	19
Táncsoport	16	14	9	4	43
Kórus		12	8	4	24
Nemz. klub		10	5	5	20
Színjátszó csoport		1	1		2
Összesen	16	51	25	16	108

A nemzetiségi kulturális csoportok 15%-a 10 ezer forint alatti támogatást kapott, 47%-a 10-50 ezer forint között, 23%-a 50-100 ezer forint között kapott támogatást, 15%-uk pedig 100 ezer forint feletti támogatási összeggel rendelkezhetett. A német és a ruszin kisebbségi önkormányzatok között találtunk olyat, amely két-három kulturális szervezetet, csoportot is támogatott.

A vizsgált cigány kisebbségi önkormányzatok 45%-a 30 kulturális csoportot támogatott, ennek 57%-a táncsoport volt. A táncsoportok 82%-a viszont csupán 5-10 ezer forintot kapott, 12%-a 50-100 ezer forint és 6%-a pedig 100 ezer forint feletti támogatással rendelkezett. A 11-50 ezer forint közötti kategóriában 10 támogatottat találunk (33%), a két felső kategóriában pedig a csoportok 10-10%-a tartozott.

A görög önkormányzatok közül az egyik egy nemzetiségi klubot támogat 100 ezer forintnál nagyobb összeggel.

A német önkormányzatok 85%-a 74 nemzetiségi csoportot támogatott. A legtöbb támogatott a táncsoportok között található, majd a kórusok, a zenekarok, nemzetiségi klubok és színjátszó csoportok következnek. A németek összesen 2 csoportot támogattak 10 ezer forint alatti összeggel; a támogatások 55%-a a 10–50 ezer forint közötti, 27% 50–100 ezer közti, 55% pedig 100 ezer forint feletti összeget kapott.

A ruszin önkormányzatok 66%-a hét kulturális csoportot támogatott, amelyből kettő nem a kisebbségi önkormányzat településén működött. A támogatott csoportok 33%-a a 11-50 ezer, 33%-a pedig az 50–100 ezer forint közötti kategóriába esik.

A 2008-ban kulturális egyesületek támogatására a kisebbségi önkormányzatok átlag 94 ezer forintot fordítottak. A cigányok 73 ezer, a görögök 150 ezer, a németek 110 ezer, a ruszinok pedig 32 ezer forintot költöttek költségvetésükből a nemzetiségi kultúrát hordozó, művelő-örző civil szervezetek támogatására, ami a szabadidős rendezvények összegéhez képest alacsonynak mondható. Feltűnően alacsony a ruszinok átlaga, de az interjúk szerint ez nem a támogatási hajlandóság, hanem a kulturális csoportok alacsony számát jelenti.

Az interjúk szerint a támogatások általában alkalomhoz kötöttek, például fellépőruha varratása, utazási költségek támogatása fellépésre, hozzájárulás zenekari karmester, tánctanár tiszteletdíjához, hangszervásárláshoz.

Az a törvényi passzus, ami szerint a települési kisebbségi önkormányzat kapcsolatot tart kisebbségi egyesületekkel, más szervezetekkel, és feladatai körében támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek tevékenységét, valamint együttműködik e közösségekkel (30. § (1)) azokon a településeken, ahol erre mód és alkalom van, megvalósul; az interjúk tanúbizonysága szerint pedig anélkül, hogy a kisebbségi önkormányzatok tudatában lennének ennek a feladatnak, ez is önkéntes alapon történik.

19.6. Oktatási autonómia, oktatási intézmények

A 2005-ben elfogadott törvénymódosítás az 1993. évi törvényhez képest jelentős mértékben kiterjesztette a kisebbségek művelődési és oktatási öngazgatását.

47. § (1) A kisebbségi önkormányzat – a közoktatásról szóló törvényben meghatározottak szerint – részt vehet a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozók óvodai nevelésével, iskolai nevelésével és oktatásával, kollégiumi nevelésével és oktatásával összefüggő kötelező önkormányzati feladatok végrehajtásában.

(2) A kisebbségi önkormányzat – a közoktatási törvényben meghatározottak szerint – közoktatási intézményt létesíthet és tarthat fenn, illetve átveheti a más által létesített közoktatási intézmény fenntartói jogát.

Ennek értelmében 52. és 64–66 sz. kérdéseinkben érdeklődtünk a települési kisebbségi önkormányzatok településén megvalósuló nemzetiségi oktatásáról, annak jellegéről és a nemzetiségi képzettségű pedagógusok számáról.

Saját települési kisebbségi önkormányzati fenntartásban óvoda, általános vagy középiskola egyetlen vizsgált településen sem működött.⁵³⁶ Egy városon működő német önkormányzat szeretne volna a nemzetiségi iskolát és az óvodát átvenni, de ez sokéves próbálkozás után sem sikerült. *„Nem kudarcs (talán), de nem sikerült az egyik iskola és 2 óvoda fenntartójává válnunk.”*⁵³⁷ Találkoztunk olyan önkormányzattal, amely szerint *„a kisebbségi önkormányzat feladata bevezetni az óvodába és az általános iskolába a heti 4+1 órás ruszin oktatást”,* de a fenntartást hozzáértés híján már rábíznák a helyi önkormányzatra, mert *„ők értenek hozzá, mi nem”*.⁵³⁸

A mintában szereplő önkormányzatok 81%-a állította, hogy a helyi önkormányzat fenntartásában folyik a településén valamilyen nemzetiségi nevelés és oktatás.

31. táblázat. *Nemzetiségi oktatási intézmények száma helyi önkormányzati fenntartásban*

	Cigányok	Németek	Ruszinok	Összesen
Óvoda	10	32	2	44
Általános iskola	14	28	2	44
Középiskola		5		5
Összesen	24	65	4	93

A legtöbb nemzetiségi oktatási intézmény a német nemzetiséghez tartozók számára állt rendelkezésre – ezek mind Baranya megyében találhatóak. A 24 cigány oktatási intézmény ugyancsak baranyai, a két, ruszin nyelven is nevelő óvoda és két, ruszin nyelvet oktató iskola viszont BAZ megyében működik.

⁵³⁶ Magyarországon összesen három német települési önkormányzat tart fenn óvodát (Szekszárd, Törökbálint, Solymár) és egy német települési önkormányzat általános iskolát (Piliscsaba). Fórika, 2010. 358.

⁵³⁷ 109. kérdőív

⁵³⁸ 66. kérdőív és 22. interjú.

19.6.1. Nemzetiségi nevelést folytató óvodák

A helyi önkormányzatok, társulások, alapítványok és az egyházak által fenntartott óvodai intézményekben a kisebbségi nevelés a magyar nyelvű csoportok mellett külön csoportokban folyik. Olyan óvoda, ahol minden csoport nemzetiségi, csak nagyon kevés településen működik – ilyenről vizsgálatunk során csak a MNOÖ által fenntartott Koch Valéria Középiskola, Általános Iskola, Óvoda és Kollégium komplexumban találkoztunk.

A nemzeti, etnikai kisebbség óvodai oktatásának irányelveiről kiadott 32/1997. (XI. 5.) MKM-rendelet szerint a kisebbségi óvodai nevelés az óvodás korú gyermekek életkori sajátosságainak és egyéni fejlettségének megfelelően a kisebbség nyelvének és kultúrájának megismerését és elsajátítását, a kulturális hagyományok átörökítését és fejlesztését szolgálja. 2009-ben a kormány 255. sz. rendeletében kötelezte a nemzeti, etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek óvodai nevelését vállaló intézményeket az önazonosság megőrzésének, ápolásának, a nyelvi nevelésnek és a multikulturális nevelésen alapuló integráció lehetőségének biztosítására.

A célokat a rendelet a következő kisebbségi óvodai nevelési formákban látja megvalósíthatónak: anyanyelvű (kisebbségi nyelvű), kisebbségi nevelést folytató kétnyelvű óvoda, és cigány kulturális nevelést folytató óvoda a kisebbség nyelvén (romani és beás), két nyelven (magyar és romani vagy beás), cigány kulturális nevelés keretében, magyar nyelven.

32. táblázat. *Nemzetiségi csoportot is működtető óvodák száma*⁵³⁹

	Cigányok	Németek	Ruszinok	Összesen
Anyanyelvi	5	9		14
Kétnyelvű	4	23	2	29
Cigány kulturális nevelésű magyar nyelven	1			1
Összesen	10	32	2	44

A kérdőíves válaszok 38%-a állította, hogy működik a településén nemzetiségi csoport az óvodában. A két ruszin óvodát leszámítva az összes intézmény Baranya megyében működik.

Az óvodapedagógusok létszámát 41 településről kaptuk meg (66. kérdés). Nyolc településen, az óvodák 12,5 %-ában nemzetiségi képzettségű óvodapedagógus nélkül működik az intézmény, 29%-ában egy, 34%-ában pedig két óvodapedagógus foglalkozik a gyerekekkel. A legjobban ellátott kisebbség a német; a legrosszabb helyzetben a romák vannak.

19.6.2. Nemzetiségi általános és középiskolák; könyvtár

A kisebbségi iskolai oktatás a magyarországi közoktatás része. A nevelés és oktatás általános céljait és feladatait mellett biztosítja a kisebbség nyelvének tanulását, a kisebbség nyelvén való tanulást, a kisebbség történelmének, szellemi és anyagi kultúrájának megismerését, a hagyományőrzést és -teremtést, az önismeret kialakítását, a kisebbségi jogok megismerését és gyakorlását. A kisebbségi oktatás segíti a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozót abban, hogy megtalálja, megőrizze és fejlessze identitását, vállalja másságát, elfogadja és másoknak is megmutassa a kisebbség értékeit, erősítse a közösséghez való kötődést. A kisebbségi oktatás formái: *a)* anyanyelvű oktatás, *b)* kétnyelvű kisebbségi oktatás, *c)* nyelvoktató kisebbségi oktatás, *d)* cigány kisebbségi oktatás, *e)* kiegészítő kisebbségi oktatás.

⁵³⁹ Táblázatunkban a romákat egy csoportba soroltuk a többi kisebbséggel, és csak a magyar nyelvű cigány kulturális nevelést vettük külön.

33. táblázat. *Nemzetiségi oktatást is folytató általános iskolák száma*

	Cigányok	Németek	Ruszinok	Összesen
Anyanyelvi		3		3
Kétnyelvű		10		10
Nyelvoktató		15	2	17
Cigány kisebbségi	14			14
Összesen	14	28	2	44

A beás vagy beás–magyar nyelven folyó óvodai nevelés helyét az általános iskolában átveszi a magyar nyelvű cigány kisebbségi oktatás. A kilenc anyanyelvű német óvodából a gyerekek már csak három anyanyelvű általános iskolába mehetnek, és csökken a kétnyelvű általános iskolai oktatásban való részvétel lehetősége is. Megjelenik viszont a nyelvoktató formáció – összességében több gyerek jár ide, mint az anyanyelvi és kétnyelvű oktatásban részesülők száma összesen. Ez már ezen a kis mintán is azt mutatja, hogy a németeknél a legnagyobb igény az irodalmi német nyelv megtanulására és nem az anyanyelven vagy magyarul és németül folyó kétnyelvű oktatásra van.⁵⁴⁰

A németek nagy erőket fektetnek a nyelvoktatásba, nincs nemzetiségi szakképzettség nélküli pedagógus, míg a cigány kisebbségi nevelést kínáló általános iskolák 36%-ában nincs, 36%-ában pedig csak egy szakirányú képzettséggel rendelkező pedagógus van – ami egyébként egyáltalán nem jelenti egyúttal azt is, hogy a pedagógus a roma gyerekek anyanyelvéen meg tudnának szólalni.

A középiskolába érve már csak egy kétnyelvű és négy nyelvoktató iskolát találunk – minden esetben a német nyelvről van szó.

A Nektv. a könyvtárak vonatkozásában elrendeli:

49/E. § (1) A kisebbség anyanyelvű irodalommal történő ellátását nyilvános könyvtári ellátás biztosítja.

(2) Azokon a településeken, ahol nincs a helyi önkormányzat által fenntartott települési könyvtár, a kisebbségi lakosság részére az anyanyelvű könyvtári ellátást a helyi önkormányzat a vonatkozó törvény szerint biztosítja.

A kisebbségi önkormányzatok közül csupán 19% jelezte, hogy településén van olyan könyvtár, amiben anyanyelvéen is található könyvek, de egyetlen ilyen könyvtárban sem dolgozott nemzetiségi nyelvet beszélő könyvtáros.

19.6.3. Kisebbségi oktatás és etnobiznisz?

A nemzetiségi óvodákat, az óvodán belül nemzetiségi vagy magyar nyelvű cigány kulturális nevelésű csoportokat és iskolákat a helyi „nagy” önkormányzatok és egyéb fenntartó intézmények, például önkormányzati társulások – nem egy esetben – a kiegészítő kisebbségi normatíva érdekében hozzák létre és tartják fenn.

„A nemzetiségi oktatás a települési önkormányzatok etnobiznisze, amikor kihasználva, hogy nem lehet és kell tudni, hogy ki a nemzetiségi, csak azért hoznak létre ilyen iskolákat, hogy ne zárják be őket, vagy megkapják a kisebbségi normatívát” – nyilatkozta egy baranyai elnök.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Történetek próbálkozások néhány településen az ott beszélt dialektus megtanulására, de anyanyelvvé visszavarázsolni a kiháló félben lévő tradicionális „nagyanyelveket” nem lehetett. Dialektus (Mundart) és irodalmi nyelv (Hochdeutsch) viszonyáról lásd Bindorffer, 2001. 4–68. o.

⁵⁴¹ 76. interjú.

Ha etnobiznisz érdekében hoz létre a helyi önkormányzat kisebbségi neveléssel, oktatással foglalkozó intézményt, ha nem, tudomásul kell venni, hogy:

a hazai nemzetiségi nyelvek közösségmegőrző, összetartozás-tudatot erősítő, identitástudatot megalapozó funkcióját, és ehhez kapcsolódóan, az anyanyelvtanulás hatékonyságát támogató kisebbségi népismeret, kultúra átadását egyre inkább a közoktatási intézmények, pontosabban fogalmazva, a kisebbségi feladatot is ellátó közoktatási (és kisebb részben: a közművelődési) intézmények látják el.⁵⁴²

A cigány önkormányzatok, beleértve az OCÖ-t, egyetlen cigány kisebbségi oktatási intézménnyel sem rendelkeztek; ezeket a települési önkormányzatok, önkormányzati társulások, alapítványok, egyházak hozták létre és tartják fenn. Az óvodai cigány kulturális nevelés tartalmát tekintve nincsenek sztenderdek, nincs előírt és megtanulandó kisebbségi tananyag, így értékelhető egységes oktatásról, mérhető eredményekről nem beszélhetünk. Ez az oktatási forma számos településen a romák diszkriminációját szolgálja.⁵⁴³

Beás nyelvet közoktatási keretek között általános iskolában nem, középiskolában pedig az országban csak egy helyen, a pécsi Gandhi Gimnáziumban lehet tanulni. A felsőoktatásban a Pécsi Tudományegyetem Romológia szakán és a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola Romológiai és Alkalmazott Társadalomtudományi Intézetében oktatnak romani vagy beás nyelvet. Mindkét nyelv államvizsgaképes; oktatásukra másutt nyelviskolákban, tanfolyamokon kerül sor, amit a könnyebben megszerezhető nyelvvizsga miatt általában többségi társadalom tagjai vesznek igénybe.⁵⁴⁴

A legkiterjedtebb oktatási hálózattal a németek rendelkeznek, óvodától az egyetemig az oktatás minden szintjén tanulható a német irodalmi nyelv, bár ez korántsem a magyarországi németek anyanyelve – idegen nyelvként tanulják.⁵⁴⁵ Többségében nyelvoktató nemzetiségi óvodák és általános iskolák állnak rendelkezésre, ahova nem csak a kisebbséghez tartozókat írathatják be. Ezeket az intézményeket döntő többségében a települési önkormányzatok, önkormányzati társulások tartják fenn. A német kisebbségi önkormányzatok közül csak az országos önkormányzatnak van olyan anyagi háttere és a fenntartási feladatok ellátásához szükséges személyi állománya, ami az oktatási és kulturális intézmények fenntartásához szükséges. A megyei szinten, mint arról ebben a fejezetben még szólunk, még nem szilárdult meg a feladatmegosztás, települési szinten pedig nincs olyan kisebbségi önkormányzat egyetlen kisebbségnél sem – és ez nem csupán a négy vizsgált kisebbségre vonatkozik – amely képes lenne saját iskolát fenntartani. Az oktatási autonómiával a vizsgált négy kisebbség közül csak a németek képesek élni, de három városban működő kisebbségi önkormányzatot kivéve csak országos szinten.⁵⁴⁶

⁵⁴² Fórika, 2010. 351. Az oktatási etnobiznisz jelensége szintén az identitás szabad megválasztásának következménye. A kisebbségi oktatásban való részvétel olyan egyéni autonómiajog, ami a kisebbséghez tartozó egyéneket illeti meg. A költségvetési törvény azonban a kisebbségi nevelést, oktatást végző oktatási intézmények számára meghatározza, hogy milyen feltételekkel vehetik igénybe a kiegészítő hozzájárulásokat. Ezek között szerepel az is, hogy a nemzeti, etnikai kisebbségek óvodai nevelését vagy iskolai nevelését és oktatását *a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozó gyermek szülőjének, gondviselőjének írásban benyújtott igénye alapján szervezzék.* (Kiemelés tőlem. B. Gy.) A nyilatkozat tehát két dologhoz szükséges: 1. A nyilatkozat alapján lehet a kisebbséghez tartozó gyermekek számára nyújtott előnyben részesítést megvalósítani; 2. A kisebbségi nevelést, oktatást folytató intézmények fenntartói a kisebbségi nevelésben részt vevők száma alapján jogosultak a fenntartói kiegészítő normatívára. A szülőnek az iskola felé csak az igényelésről kell nyilatkozniuk, de hogy mi legyen a nyilatkozat alapja, arról azonban a törvény nem rendelkezik.

⁵⁴³ Romák diszkriminációjáról lásd Kertesi, 2000a, 2000b., 2005, Havas–Liskó, 2005, Kertesi–Kézdi, 2009.

⁵⁴⁴ <http://www.romapage.hu/hirek/hircentrum/article/71373/> és Magyar, 2005.

⁵⁴⁵ Manherz, 1989. 9. o.

⁵⁴⁶ Törökbálint, Szekszárd, Solymár német kisebbségi önkormányzata tart fenn óvodát.

A görögök országos önkormányzata, mint azt a görögöket bemutató fejezetben írtuk, nem a közoktatás keretei között valósítja meg a nyelvoktatást.⁵⁴⁷

18. § (3) A kisebbségi közösségeknek joguk van:

a) kisebbségi óvodai nevelés, kisebbségi alap- és középfokú nevelés és oktatás, továbbá felsőfokú képzés, illetve az országos kisebbségi önkormányzat útján a kiegészítő kisebbségi oktatás feltételeinek megteremtését kezdeményezni és kialakításában közreműködni.

Míg az iskolai rendszerű kisebbségi óvodai nevelést, kisebbségi alap- és középfokú nevelést és oktatást, továbbá felsőfokú képzést kezdeményezheti és elvben megvalósíthatja bármely kisebbségi önkormányzat, a kiegészítő kisebbségi oktatáshoz igénybe kell venni az országos önkormányzatokat.

„Amikor elkezdődött itt az iparosítás, akkor lehozták a görögöket ide az öntödébe. Egy görög tanár is lejött velük, és 1975-ig folyamatosan volt görög oktatás heti öt órában. Iskola után ott maradtunk, földrajz, történelem, nyelvtan, irodalom, mindennap más tantárgy volt. Ez azt jelentette, hogy mindenki jól megtanult görögül. Ez olyan természetes volt nekünk, hogy nem is jutott az ember eszébe, hogy nem csinálja.”⁵⁴⁸

Ma viszont, ha a görögök azt akarják, hogy gyermekeik tudjanak görögül, akkor azt saját maguknak kell megszervezni iskolán kívüli oktatás keretében a gyerekek szabad idejében. Mind a két görög önkormányzat saját maga próbálkozik a nyelvoktatás megoldásával. Végül is mondhatjuk azt, hogy élhetnek (nyelv)oktatási autonómiajogaikkal[...]

A fiatal görögök nyelvi asszimilációja előrehaladott, a szüleik saját szüleikkel még görögül beszélnek, de gyermekeikkel már nem. Míg azonban budapesti, formális keretek között működő kiegészítő iskola részesül állami támogatásban, a vidéki nyelvoktatást saját kisebbségi önkormányzati költségvetésből kell megoldani.

„Nagy most az örömünk, mert kapunk egy igazi görög tanárnőt, aki hetente 2-3 órát fog tartani, gyerekeknek, felnőtteknek egyaránt. Hogy ha hazamennek, akkor legalább a rokonokkal szót tudjanak érteni. Helyet az egyik gimnáziumban kapunk.”⁵⁴⁹

Görög nyelvet felsőfokú szinten a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen és a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetemen lehet tanulni.

Ruszin oktatási hálózat nincs, és ahogy említettük, a magyarországi ruszin nyelv kodifikálás alatt áll. Jelenleg a településeken csak az inkább a szlovákiai ruszinhoz hasonló helyi dialektusokat ismerik, illetve a Kárpátaljáról áttelepült ruszinok a magukkal hozott, a magyarországiak előtt ismeretlen, kárpátaljai ruszint beszélnek.

„Rendes ruszin nyelvoktatás nincs sehol. Múcsonyban és Komlóskán orosz nyelvszakos tanár tanítja a gyerekeket latin betűkkel. Kezdeményezésnek jó, jó hogy vannak, akik csinálják, de nincs ennek háttere. Ha meg lesz a kodifikáció, akkor arra fogják tanítani. Vasárnapi iskola szintjén tanítgatjuk a gyerekeket, de ez kevés. Egész Budapestről alig tizenvalahány gyereke jár ide az épületbe. Rendezvényekre több gyerek jön, de a nyelvórára vasárnap kevesen. A szlovákiai ruszinokkal megbeszéltem, hogy fel fognak készíteni tanárokat. De ott is ösztöndíjat kellene kérni, a szlovák–magyar vegyes bizottságtól próbáljuk két tanár részére.”⁵⁵⁰

Komlóskán az általános iskola 1–6. osztályában ruszin nyelvet két osztatlan osztályban heti öt alkalommal tanítanak, Szlovákiából beszerzett tankönyvekből. A 6. osztállyal mind az iskola, mind a nyelvtanulási lehetőség megszűnik. Múcsonyban a 6. osztályban kezdődik a

⁵⁴⁷ Emlékeztetőül: A 12 évfolyamos Kiegészítő Görög Nyelvoktató Iskola működik hétfőtől péntekig a délutáni és az esti órákban működik.

⁵⁴⁸ 81. interjú

⁵⁴⁹ Uo.

⁵⁵⁰ 92. interjú.

nyelvtanulás, és 8. osztályig tart. Középiskolai szinten semmilyen intézményben nincs lehetőség ruszin nyelvet tanulni. Felsőfokú tanulmányokat a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékén lehet folytatni. Az alapképzés keretében a szlavisztika szakon az ukrán szakirányon belül van ruszin interetnikus és nyelvi kapcsolatok, illetve ruszinisztikai ismeretek tantárgy.

Az óvodai, általános és középiskolai kisebbségi oktatás kizárólag vagy döntően tehát az állami közoktatási rendszeren belül valósul meg, ahol a kisebbségi önkormányzatok oktatási autonómiájukat a törvény értelmében csak a véleményezési, illetve az intézményvezető személyének kinevezése és az éves költségvetés elfogadása esetén az egyetértési jog formájába gyakorolják. A Nektv. általánosan,⁵⁵¹ a Kotv. pedig tételesen⁵⁵² sorolja fel azokat az eseteket, amikor a kisebbségi feladatot is ellátó intézmény fenntartója csak a kisebbségi önkormányzat véleményének ismeretében dönthet, illetve amikor a kisebbségi önkormányzatnak egyetértési joga, egyet nem értés esetén vétőjoga van. Bár a törvény ezt az egyetértési és a véleményezési jogot (együttdöntési jog) is autonómiajogként értelmezi, ezek lényegében csak participációs jogok.

Az egyetértési és a véleményezési jog gyakorlása nem áll a kisebbségi önkormányzatok feladatainak homlokterében, pedig az érdekérvényesítés lényeges eszköze. A kérdőíves válaszokban a görögök és a ruszinok meg sem említették, a németeknél és a romáknál is alig-alig fordult elő.

Interjúinkból az derült ki, hogy például a roma kisebbségi önkormányzatok ezeket a jogokat a szociális kérdésekben és a segélyelosztásban szeretnék inkább gyakorolni, de a helyi önkormányzatok ezt megtagadják tőlük, és oktatási kérdésekben sem nagyon kérik ki a véleményüket. Azokban a falvakban pedig, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egyaránt, ahonnan a gyerekeket egy másik település óvodájába, iskolájába viszik a szülők a körzetesítés miatt, fel sem merült, hogy a másik település helyi önkormányzata kikérje saját településük kisebbségi önkormányzatának véleményét. Semmilyen döntésben nem vehettek részt; jószerevével azt sem tudták, hogy döntési helyzet állt fenn.

A németeknek viszont az oktatás a fontos, és igyekeznek mindenben véleményt formálni. Ezen a téren kevésnek tartják a jogokat.

Az általános kép azonban az, hogy a véleményezési és egyetértési jog csak formális.

„Igen, minden esetben szólnak, én meg megszavazom. Vagyis egyetértek, nem szavazok, mert az nekem nem lehet. Mert ha nem értek egyet, akkor azzal csak a saját kisebbségemnek ártok” – mondta egy baranyai elnök.⁵⁵³

*„Azt szokták mondani, hogy ugye, akkor ti is egyetértetek vele. Nem nagyon van más lehetőség.”*⁵⁵⁴

*„Csak a végén szokták ideadni, amikor már csak rá kell bólintani. Hogy mi van benne, akkor azon már nem változtatnak.”*⁵⁵⁵

A mintában szereplő települési önkormányzatoknak semmilyen lehetőségük nem volt az oktatási autonómiajogok keretén belül intézményt alapítani vagy átvenni, és fenntartási jogaikkal élni. Amit ezen a szintén a kisebbségi önkormányzatok tehetnek, az a kisebbségi oktatás támogatása. Nagyon kevés olyan elnök volt, aki ne számolt volna be a település óvodájának, iskolájának adományozott összegekről, eszközvásárlásról, gyerekek kirándulási útiköltségének fedezéséről. 2008-ban 51 települési kisebbségi önkormányzat szűkös keretéből átlag 210 125 Ft-ot áldozott a nemzetiségi oktatás támogatására. 21 cigány kisebbségi önkormányzat átlag 240 880 Ft-ot, 28 német kisebbségi önkormányzat átlag 198 854 Ft-ot, két ruszin

⁵⁵¹ Nektv. 28. § (1), (2), (3). Fórika, 2010. 377. o.

⁵⁵² Közoktatási törvény, 85. § (4), 88. § (6), (7), (9), (12), 90. § (4), 102. § (12), 103. § (5). Fórika, uo.

⁵⁵³ 81. interjú.

⁵⁵⁴ 133. interjú.

⁵⁵⁵ 132. interjú

kisebbségi önkormányzat pedig átlag 45 000 forintot költött az oktatásra. Ezt a jelenséget „visszatámogatásnak” nevezi a kisebbségkutatói szakirodalom, melynek két extrém esetével találkoztunk. BAZ megyében egy kisebbségi önkormányzattal gyakorlatilag a fenntartására és feladatlapú támogatásként kapott összes pénzét a helyi önkormányzat számláján hagyta. Baranya megye egyik néhány lelket számláló településén a polgármester két kisebbségi önkormányzatot segített világra – átutalt pénzeiket a település költségvetése nyelte el.

19.7. Az önkormányzat működésével kapcsolatos és átruházott feladatok

A válaszadók 8%-a említette meg ezeket a kötelezőnek tekinthető feladatokat, és gondolt a költségvetésre vagy az önkormányzatiságból következő testületi ülésre; a közmeghallgatás tartását, a jegyzőkönyvek készítését pedig senki sem említette. Az interjúkból az derült ki, hogy a feladatok egy részét törvény szerint átvállalja a helyi önkormányzat és „*ha valamit csinálni kell, szólnak*”.⁵⁵⁶

A törvény lehetőséget ad a kulturális autonómia kiteljesedése érdekében feladat- és hatáskörök átvételére. Ebben a kérdésben a törvény teljesen egyértelműen fogalmaz: átruházott feladat- és hatáskört elvégzését nem lehet opcionálisan értelmezni. Ha a kisebbségi önkormányzat feladatot vett át, annak elvégzése kötelező.

Mint azt azonban vizsgálat kimutatta, a helyi önkormányzatok akkor sem engedtek át feladatokat a települési kisebbségi önkormányzatoknak, ahol azt a kisebbségi önkormányzatok kezdeményezték. A romák szerettek volna a szociális ügyek intézésében feladatokat átvállalni, de mivel ezek hatósági ügyek, és a törvény a kisebbségi önkormányzatok számára nem biztosítja a hatósági jogok gyakorlását, erre nem kerülhetett sor.

Az interjúk tanúság szerint a kisebbségi oktatás csak az intézmények egyes csoportjaiban, illetve osztályaiban és nem az egész intézményben folyt. Ilyen esetben az intézmény átvételével a többséget is érintő feladatok kerülnének a kisebbségi önkormányzat hatáskörébe. A feladatokat a helyi önkormányzat már csak azért sem adná át, mert akkor le kellene mondania nemzetiségi oktatással elnyerhető különböző, nem szigorú elszámolási rendben működő, s így tologatható támogatási összegekről. Igaz, egyetlen olyan települési kisebbségi önkormányzattal sem találkoztunk, amely akár anyagilag, akár személyi állomány tekintetében felkészültnek tartotta volna magát valamilyen kisebbségi oktatási intézmény működtetésére, így nem is igen akartak maguknak olyan kötelező feladatokat, amelyeket a szabadidejükben, munka mellett, tiszteletdíj nélkül dolgozó vagy adott esetben a feladat átvételéhez inkompetens kisebbségi önkormányzati képviselőkkel kellett volna ellátniuk. Ez azért figyelemre méltó jelenség, mert megkérdőjelezi a kisebbségi törvény teljes oktatási autonómia részének érvényességét.

Ha azonban egy kisebbségi önkormányzat saját kezdeményezésére mégis rászánná magát arra, hogy feladatokat és hatásköröket vegyen át a helyi önkormányzattól, és a helyi önkormányzat erre ráállna, vagy ha átvétel után a feladatellátás akadályokba ütközne, és ezeket vissza akarnák vonni, akkor ezt csak az országos önkormányzat bevonásával tehetné meg:

30/B. § (3) Az (1) és (2) bekezdés alapján – ha e törvény másképpen nem rendelkezik – az átadó és az átvevő önkormányzat, valamint az érintett országos kisebbségi önkormányzat háromoldalú megállapodást köt.

(3) c) az átvevő tudomásul veszi, hogy az átadó – ha a feladat ellátása nehézségbe ütközik – az országos kisebbségi önkormányzat egyetértésével, egyoldalú nyilatkozattal visszavonhatja az átadott feladat- és hatáskört; ez esetben az átvevő az átvett vagy annak helyébe lépő vagyont, vagyonrészt – átadáskori értékben – az eredeti átadó rendelkezésére köteles bocsátani [...]

⁵⁵⁶ 134. interjú.

A kisebbségi önkormányzatot meghatározása nem tesz különbséget az önkormányzati szintek között:

24/D. § (1) A kisebbségi önkormányzati jogok minden kisebbségi önkormányzat tekintetében egyenlőek.

Ha a települési kisebbségi önkormányzat feladatátvállalásához – kezesként? garanciavállalóként? – be kell vonni az országos önkormányzatot, akkor úgy tűnik, hogy a törvényalkotó szerint a kisebbségi önkormányzatok mégsem tekinthetők egyenlőnek.

19.8. A kisebbségi önkormányzatok elégedettsége saját munkájukkal

A kisebbségi önkormányzatok elégedettségét saját munkájukkal egy ötfokú skálán mértük, majd megkértük az elnököket, hogy számoljanak be sikereik, illetve kudarcaik okáról (46–47. kérdés). Egy német kisebbségi önkormányzati elnök kivételével mindenki válaszolt.

34. táblázat. *Elégedettség a saját munkával (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Összesen
Teljes mértékben	39		66	11	47
Majdnem teljesen	36		28	88	36
Felerészben igen	4	50			3
Többé-kevésbé	21	50	6		14

Mint az a táblázatból látszik, a kisebbségi önkormányzatok többsége úgy véli, hogy teljes mértékben vagy majdnem teljes mértékben eleget tesz feladatainak. Munkájukkal a németek a legelégedettebbek, a görögök pedig a legkevésbé. Elégedettség szempontjából a romák a harmadik helyen állnak, de úgy véljük, önkritikusabban értékelték magukat, mint a németek és a ruszinok.

„Nem sok mindent tudott itt elérni a CKÖ. A 97% roma, és az a pénz, amit mi kapunk, szinte semmire se elég. Az intézményeken kellene itt nagyon fordítani. Tavaly, tavalyelőtt kapunk rá egy kis pénzt, szépen megújult az iskola, óvoda, de a nagy önkormányzat adta a többet. A CKÖ-nek nem sok mindene volt benne, amit adtunk.”⁵⁵⁷

„Úgy érzem, mi maximálisan eleget teszünk a vállalt feladatainknak. De a nagy önkormányzattal közösen.”⁵⁵⁸

A romák sikereik okának a következőket említették: aktív munka, sok utánjárást, a CKÖ-k összefogása, folyamatos pályázatfigyelés, szoros együttműködés, napi kapcsolat egymás között, részvételi lehetőség és feladatellátás a helyi önkormányzatok, vagy kistérségek romákat érintő programjaiban, *„a romák és nem romák békés és egymást segítő együttműködése a településen”*.⁵⁵⁹ Ez utóbbi azért nagyon fontos, mert a kölcsönösség szükségességére mutat rá.

A kudarc oka legelsősorban a pénzhiány, amiből nem telik a pályázati önrészre sem, majd az elbukott pályázatok következtek. A pénzhiányt szinte kivétel nélkül minden elnök felsorolta. Ezenkívül említésre került a képviselők tehetetlensége, a szakemberhiány, az ügyfelek motiválatlansága, az iroda hiányos felszereltsége miatti nehéz kommunikáció, tájékozatlanság, kifejezetten a CKÖ-k számára kiírt megfelelő pályázatok hiánya, a *„nehézkés együttműködés a települési önkormányzattal”*,⁵⁶⁰ a térség hátrányos helyzete, nem biztosítja a megfele-

⁵⁵⁷ 113. interjú.

⁵⁵⁸ 112. interjú

⁵⁵⁹ 60. kérőív.

⁵⁶⁰ 59. kérdőív.

ló tárgyi és anyagi eszközök hiánya, amelyeket a helyi önkormányzatnak kellene biztosítania, a rossz törvények.

A sikertelenség okaként egyedül a romák említették a hatáskörök hiányát: „*az önkormányzat nélkül semmit nem lehet csinálni*”,⁵⁶¹ és az alárendelt helyzetet: „*település önkormányzata nem veszi komolyan a CKÖ-t*”.⁵⁶²

A görögök önkormányzatai a siker okaként a görögök és a többség érdeklődését nevezte meg, a kudarcok pedig annak tulajdoníthatók, hogy a települések közelében nincs több görög kisebbségi önkormányzat. Egyedül a görögök nem hivatkoztak a pénz hiányára. Az egyik elnök az interjúban a következőképpen nyilatkozott: „*Amikor megalakultunk, nagyon kevés pénziünk volt. A nyelvtanításhoz nem volt helyiségünk, mert elvette az önkormányzat. Fogtam és elmentem a vállalkozókhoz, szereztem táblát, még péntek délutánra egy helyiséget is adtak. Igaz, 40 éve vagyok itt, ismernek.*”⁵⁶³

A németek a siker okát a gyerekek érdeklődésében, a kulturális csoportokban részt vevők lelkesedésében, a sok önkéntes munkában, illetve a környezet – ideértve a civil szervezeteket, polgármesteri hivatalt – támogatásában, pozitív hozzáállásában, együttműködési készségében, a szervezés egységességében, „*a lelkes, közösségi szellemet fenntartó egyének áldozatvállalásában*”,⁵⁶⁴ az egymásra való odafigyelésben, a megnyert pályázatokban, a pozitív visszajelzésekben látták.

A kudarc fő okának a „*működéshez szükséges költségvetési keret nevetséges összegét*”⁵⁶⁵ tartják; egyébként a kudarcok okát önmagukban keresik. Említették a középső generáció, esetenként a fiatalok érdektelenségét, „*a közösség tagjainak eltűnését, megbúvását és érdektelenségét*”⁵⁶⁶ az anyanyelv használatának drasztikus visszaesését, közeli nagyváros elszívó hatását, korábbi kisebbségi önkormányzati elnökük alkalmatlanságát, helyenként a helyi önkormányzat merev ellenállását, a falu elöregedését, az iroda hiányát, a képviselők szakértelmének hiányát, a feladatok ellátásában részt vevő személyek munkájuk miatti időhiányát. Volt olyan elnök, aki a kudarcok okának a sok törvényi kötelezettséget és adminisztrációt nevezte meg.

Ahhoz képest, hogy a ruszinok 88%-ban gondolták úgy, hogy majdnem teljes mértékben eleget tesznek feladataiknak, sokkal több kudarcot soroltak fel, mint sikerokat. A ruszinok a siker okait az összetartozás-tudatnak, a hagyományok iránti érzékenységnek, a kapcsolatoknak, a tenni akarásnak, jó szervezésnek tulajdonították, míg a kudarc okait külső tényezők, ezen belül is elsősorban az anyagi források elégtelensége okozta. Továbbá a pályázatok súlytalanságát, elbírálásuk lassúságát, majd az emberek irigységét és előítéletességét, a fizetőképesség hiányát említették, de az egységes ruszin nyelv hiányát is szóba hozták. A ruszin nyelvű misék elmaradásáért a parókusokat okolták.

Láthatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok elsősorban saját befektetett munkájukban látják sikereik okát. Ezenkívül a romák és a németek megemlékeztek az együttműködést a különböző szervezetekkel. A külvilág kapcsolatok formájában, illetve a többség érdeklődésében a kisebbség kultúrája iránt a ruszinoknál, illetve a görögöknél is megjelenik, de míg a romák és a németek esetében a külvilággal való kapcsolattartás aktív, a ruszinok és a görögök esetében passzív.

A kudarcok legfőbb okát a görögök kivételével mind a három kisebbség egyforma arányban a pénzhiányban látták. Ezen túl a romák csak részben tulajdonítják kudarcaikat külső tényezőknek, saját felelősségük is megjelenik az okok között.

⁵⁶¹ 41. kérdőív.

⁵⁶² 64. kérdőív.

⁵⁶³ 84. interjú.

⁵⁶⁴ 108. kérdőív.

⁵⁶⁵ 13. kérdőív.

⁵⁶⁶ 108. kérdőív.

A görögök az „egyedül vagyunk” tényével magyarázzák a kudarcokat. A németek okrendszerében objektív és szubjektív elemek egyaránt megjelentek. A ruszinok kudarcaikat kizárólag külső, objektív tényezőknek tulajdonítják.

19.9. A törvényhozó szándéka, és ami megvalósult belőle – Összefoglaló megjegyzések

A törvényben olvasható olyan feladatok, mint a helyi kisebbségi közügyek ellátása során előírt kötelező feladatok ellátása, és ezen ügyek önálló vitelével és az ehhez szükséges szervezeti, személyi és anyagi feltételek megteremtése, a kisebbségekhez tartozók meghatározott közszolgáltatásokkal való ellátása, a kisebbségek kulturális autonómiájának megvalósítása és megőrzése, saját kezdeményezésére a helyi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása, saját kezdeményezésére más kisebbségi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása, a kisebbségi közügyek települési szinten történő önálló intézése semmilyen összefüggésben nem kerültek említésre egyik kisebbségnél sem. Ezeket a válaszadók nem fordították le a maguk számára.

Ebből az a következtetés vonható le, hogy a megfogalmazás bonyolult, nehezen érthető, tartalma a kisebbségi önkormányzatok elnökei számára megfoghatatlan.

A törvény értelmében a kisebbségi önkormányzatnak nem feladata szociális, gyermekjóléti, gyermekvédelmi, egészségügyi vagy foglalkoztatási szolgáltatás, a cigányok számára mégis ezek a prioritások. Ahogy ezt már korábban több kutató bizonyította, kutatásunk során is azt tapasztaltuk, hogy a létrejött helyi roma kisebbségi önkormányzatok a kulturális autonómia megvalósítása helyett a közösségi elvárásokhoz igazodva szociális feladatok ellátását vállalják magukra. Így nem az identitáspolitikát meghatározó, alakító intézmények, hanem helyi szociális lobbisták,

aminek eredményeként a helyi szociális kérdések etnikai színezetet nyernek. Ehhez társul az, hogy a kisebbségi önkormányzat intézménye felerősíti a leszakadó cigány csoportok disszimilációját, amely a rendszerváltással megakasztott (kényszer)asszimilációs folyamatot váltotta fel.⁵⁶⁷

Az érdekérvényesítésnek azonban ezen a területen van a legtöbb gátja. A megfelelő kompetencia és anyagi háttér hiánya, a diszkriminált helyzet és olyan megoldatlan, a cigányokon túlmutató makrogazdasági problémák, mint például a munkahelyek hiánya, emberhez méltó lakhatási körülmények, megoldhatatlan problémaként tornyosulnak a cigány kisebbségi önkormányzatok előtt.⁵⁶⁸ Ezeknek a kérdéseknek a megoldásában a települési kisebbségi önkormányzatok – bármilyen heroikusan próbálják is a szociális kérdéseket megoldani – eleve kudarcra vannak ítélve. Ezzel kapcsolatban az elnökök beszámoltak arról is, hogy a közösség nem tolerálja, hogy a kisebbségi önkormányzat nem tud segíteni, mert véleménye szerint azért van, és nem hiszi el, hogy az önkormányzat anyagi lehetőségei képtelenek az ilyen jellegű feladatoknak igény szerint eleget tenni. Nem egy elnök panaszkodott, hogy a közösség tagjai azt hiszik, a kisebbségi önkormányzat képviselői teszik zsebre a pénzt.

A többi kisebbségi önkormányzat feladatainak középpontjában települési szinten láthatóan a közösségi élet és a szabadidős kulturális programok szervezése állt, amely fontos a nemzetiségek megmaradásában, és a kisebbségi önkormányzatok sokat tettek is ezért, de kérdés, hogy a jövőben és a jövőben meddig érdemes ezeknek a feladatoknak az ellátására külön intézményrendszert fenntartani.

⁵⁶⁷ Molnár, 2004. 5. o.

⁵⁶⁸ A romafoglalkoztatásról lásd Kertesi, 2000a és b, 2005a.

A nemzetiségi identitás kialakulásában igen fontos szerep jut a hagyományörzésnek és kultúraápolásnak is, amely múzeumi és folklorizált formában ugyan, de kisebbségi csoporthoz tartozó egyének meg tudják élni, és ki tudják fejteni benne saját identitásukat. Ennek a sikernek az az oka, hogy ehhez nincs szükség fenntartandó intézményekre, ami nagyon fontos szempont. Így érthető például, hogy miért nem működik a romák segélyezési politikája – túl azon, hogy az anyagi kereteket nem segélyezésre szabták, nem áll mögötte intézményi háttér.

A kisebbségi autonómia nem más – idéztük Kállait –, mint az identitáshoz kapcsolódó kérdésekben a döntéshozatali jogosítványok valamilyen mértékű átruházása. Az identitás szocializációs termék, amit a csoportok, közösségek megtanulnak. A nemzetiségi identitás elsajátításának terepe valamikor a család és a kisközösségek voltak. Manapság a nemzetiségi identitás elsajátítása intézményi keretek között történik. S bár az oktatási öngazgatást a kisebbségi törvény biztosítja, a kisebbségi oktatást és identitásnevelést egy-néhány országos önkormányzat által fenntartott iskolán kívül a többségi intézmények szervezik, irányítják, és töltik fel tartalommal. Ugyan a kisebbségi jogok összessége, amelybe a kulturális autonómiához való jog is beleértendő, a törvény preambuluma szerint:

nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga,

láthattuk, hogy a kisebbségi önkormányzatoknak autonómiája azonban csak addig terjed, ameddig a pénzük. Mivel vállalkozásaik, önálló stabil jövedelemforrásaik nincsenek, jogaik gyakorlati érvényesülésére az állam adománya alapján, csak annak behatárolt keretei között jön létre.

Ha a kisebbségi autonómia magában foglalja a közhatalmi jogosítványok állam általi átruházását a döntéshozatal olyan szintjeire, ahol a nemzeti kisebbségek politikai akarata érvényesül, akkor a magyarországi gyakorlatban ez csak igen szelektíven valósul meg. Gondolunk itt az intézményalapítás, -átvétel és -fenntartás országos kisebbségi önkormányzatokra korlátozódó gyakorlati lehetőségére, és ezzel együtt a szubszidiaritás részleges érvényesülésére.

20. A települési és a területi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása

20.1. A települési kisebbségi önkormányzatok bevételei 2008-ban

A Nektv. 2005. évi módosítása szabályozta a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodását:

58. § (1) szerint a települési kisebbségi önkormányzatok vagyona és gazdálkodására vonatkozóan a kisebbségi törvény és az önkormányzati törvény rendelkezéseit együttesen kell alkalmazni. A Nektv. 58. § (2) bekezdése szerint ezt a vagyont (illetve bevételeket) képezi különösen: *a)* az állam költségvetési hozzájárulása, *b)* a helyi önkormányzat hozzájárulása, *c)* a saját bevételek, *d)* a támogatások, *e)* a vagyonának hozadéka, *f)* az adományok, *g)* az átvett pénzeszközök.

60/B. § (2) A települési és területi kisebbségi önkormányzatok az államháztartás helyi önkormányzati rendszeréhez tartoznak, gazdálkodásukra a helyi önkormányzati költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó szabályokat az e törvényben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

Bevételeiknél arra kértük az önkormányzatok vezetőit (57. kérdés), hogy adják meg, milyen tételekből áll össze a költségvetésük (állami normatíva, feladatalapú támogatás, helyi önkormányzat támogatása, megyei önkormányzat támogatása, külföldi támogatás (testvérváros), adományok, saját vállalkozás, egyéb forrás a forrás megnevezésével; pályázat útján elérhető támogatások a megyei kisebbségi önkormányzattól, megyei kisebbségi szövetségtől, országos kisebbségi önkormányzattól, kisebbségi közalapítványtól, Nemzeti Kulturális Alaptól, minisztériumoktól).

20.1.1. Feladatarányos támogatás 1: általános működési támogatás (normatíva)

A kormány 375/2007. (XII. 23.) rendeletével „a kisebbségi önkormányzatoknak a központi költségvetésből nyújtott feladatarányos támogatások feltételrendszeréről és elszámolásának rendjéről” átalakította a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok támogatási rendszerét: bevezette a normatív alapú általános működési támogatást és a teljesítményarányos feladatalapú támogatást.⁵⁶⁹

Az általános működési támogatásból az önkormányzatok a törvényben meghatározott tételek mellett – mint azt az interjúkból megtudtuk, rendezvényeket, ösztöndíjakat stb. is finanszíroznak úgy, hogy inkább nem vettek fel tiszteletdíjat, költségtérítést. Erre azért volt szükség, mert az önkormányzatok vagy nem pályáztak feladatalapú támogatásra, vagy kevésnek találták annak összegét.

A kérdésre a roma önkormányzatok 89%-a, a görög és a ruszin önkormányzatok 100%-a, a német önkormányzatok 86%-a válaszolt.

⁵⁶⁹ 375/2007. (XII. 23.) kormányrendelet: 1. (2) A rendelet alkalmazásában *a)* feladatarányos támogatás: a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok általános működési és feladatalapú, illetve kiegészítő támogatása; *b)* általános működési támogatás: a települési és a területi kisebbségi önkormányzatokat a megalakulásukat követő hónap 1-jétől a rendelet szerint megillető, az önkormányzati működéssel közvetlenül összefüggő – a Nektv. 27. §-ának (1)–(2) bekezdése szerint a helyi önkormányzat által biztosított feltételeken kívüli – feltételek biztosítására, az ellátott tevékenységhez kapcsolódó költségek fedezésére szolgáló támogatás (ilyen költségek különösen a rezi típusú és a munkabér típusú költségek, a költségtérítés, a tiszteletdíj); *c)* feladatalapú támogatás: települési és a területi kisebbségi önkormányzatoknak – ellátott feladataik arányában – a rendelet szerint nyújtható támogatás; *d)* kiegészítő támogatás: a tárgyévben fel nem használt és visszatartott támogatásokból a rendeletben meghatározott módon képződő és megállapított támogatás; 2. § (2) A települési és területi szinteken belül az adott szinthez tartozó valamennyi kisebbségi önkormányzat azonos összegű általános működési támogatásban részesül.

Ami számunkra meglepő volt, hogy az elnökök 55%-a 450–820 000 forint között változatos összegeket adott meg normatív támogatásként.⁵⁷⁰ Ez az arány egyenletesen oszlott el a kisebbségek között, tehát egyforma mértékben voltak tájékozatlanok. A helytelen választ adó elnökök 38%-a a 2008-ra meghatározott 555 000 forintnál kevesebb, 68%-a pedig magasabb összeget adott meg.

20.1.2. Feladatarányos támogatás 2: feladatalapú (differenciált) támogatás⁵⁷¹

A feladatalapú támogatás összege a kisebbségi közügyekből eredő feladatok ellátását szolgálja, és pályázat útján lehet hozzájutni. Odaítélése egy tárcaközi Kisebbségi Költségvetési Bizottság feladata. Ha komolyan vesszük, hogy a kisebbségi önkormányzat fő feladata a kisebbségi közügyek intézése, akkor a gyakorlatban minden önkormányzatnak be kellett volna nyújtania a pályázatot. 2008-ban a működő 2063 kisebbségi önkormányzat 20%-a, 2009-ben 15%-a nem pályázott. Vizsgálatunkban ez az arány az országos átlagnál jóval magasabb, 44% volt.

A feladatalapú pályázaton a mintában szereplő önkormányzatok 56%-a nyert el átlag 249 000 forintot. A roma önkormányzatok 23%-a, a német önkormányzatok 65%-a, a ruszin önkormányzatok 66%-a nyert különböző összegeket a pályázatban vállalt feladatai végrehajtására. A legkisebb megítélt összeg 25 000 Ft, a legmagasabb pedig 885 000 Ft volt; mindkettőt roma önkormányzat kapta. A roma pályázók átlaga 212 000 Ft-ot tett ki.

Átlagosan a németek nyerték el a legmagasabb összeget, 298 000 Ft-ot – a számukra megítélt legkisebb összeg 65 000, a legmagasabb 489 000 Ft-ot tett ki. A ruszinok elnyert támogatásai 30 000 és 320 000 forint között változtak, átlaguk 158 000 Ft volt. A görög kisebbségi önkormányzatok nem pályáztak feladatalapú támogatásra.

35. táblázat. *Elnyert feladatalapú támogatás kisebbségi önkormányzatok szerint (%)*

Ft	Cigányok	Németek	Ruszinok
100 000 alatt	22	6	50
101 000–200 000	41	10	33
200 001–300 000	18	32	17
300 001–500 000	16	52	
500 001 felett	3		

Összegkategóriánként vizsgálva az önkormányzatokat ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy a legnagyobb arányban a németek nyerték el a magasabb, a ruszinok pedig az alacsonyabb összegeket. A német önkormányzatok több mint fele kapott 300-500 000 forint közötti feladatalapú támogatást, a románoknál ez az arány viszont csak 16% volt.

⁵⁷⁰ Kállai is felfigyelt arra, hogy az önkormányzatok nem tudták megmondani pontosan az állami támogatás összegét (2005. 96. o.). Mintánkban ez a tájékozatlanság azonban nem csupán a cigány kisebbségi önkormányzatokra korlátozódott.

⁵⁷¹ A feladatalapú és kiegészítő támogatásokra benyújtott pályázatokat az öt tagból álló tárcaközi Kisebbségi Költségvetési Bizottság bírálta el, amely már két megjelent tag esetében is határozatképes volt. A Bizottságnak az igényléseket elbíráló ülésre tanácskozási joggal meg kellett hívnia az adott kisebbség országos önkormányzatának közgyűlése által kijelölt 1-1 országos kisebbségi önkormányzati képviselőt. A 2244/2007. (XII. 23.) Korm. határozat 1. sz. melléklete megadta az elnyerhető pontszámokat; egy pont pénzértékét úgy kapták meg, hogy a rendelkezésre álló pénzüsszeget elosztották a valamennyi pályázó részére kiosztott pontok összességével. Ezt az összeget megszorozták a pályázónak megítélt pontszámmal, ezt az összeget kapta a kisebbségi önkormányzat. A településeken a kisebbségi önkormányzatok körében elterjedt, hogy a megítélt pontszámok nem függetlenek a meghozott határozatok számától és az összeget növelendő, minden tételről külön határozatot érdemes hozni. A döntés után az elnyert összeget, amelyről szigorúan el kellett számolni, és a maradékot vissza kellett utalni az államkincstárnak, amit kiegészítő támogatás címen ismét megpályáztattak.

Az aránytalanságokat részint a pályázat feltételrendszere, részint a pályázó önkormányzatok tájékoztatatlansága okozta. A kisebbségi önkormányzati testület pályázhatott sikerrel, amely feladatok sokaságát nevezte meg, és minden egyes feladat végrehajtására külön határozatot hozott. Aki több feladatot foglalt egy határozatba, az hátránnyal indult. Ha például a képviselő-testület egy határozatot hozott a kisebbségi oktatás támogatására, kevesebbet nyerhetett, mintha külön határozatot hozott volna az óvodára és az iskolára, ezen belül pedig minden egyes részterületre (például tankönyvellátás támogatása, gyerekek kirándulásának támogatása, eszközvásárlás támogatása, iskolai, óvodai mikulás, karácsony, támogatása stb.).

„Mi egy határozatban rögzítettük a feladatokat, ezért kevés pénzt kaptunk. Kilóra ment, nem nézték a feladat tartalmát, csak a határozatok számát. A mi falunk, ahol mindenki sváb! 190 ezer forintot kaptuk. Kevesebbet kaptak, mint bárki a megyében. Tanultunk belőle.”⁵⁷²

Egy települési kisebbségi önkormányzat tehát 2008-ban görögök átlagosan 777 666 Ft feladatarányos (általános működési és feladatalapú) állami támogatásból gazdálkodhatott. Ehhez jöttek hozzá a különböző egyéb támogatások, pályázati pénzek, amelyek esetenként a bevételek nagyobb részét tették ki.

20.1.3. A helyi önkormányzat támogatása

A helyi önkormányzatok támogatása többféle formát ölthet. Jelenthet éves egyösszegű általános támogatást, amit a kisebbségi önkormányzat szabadon költhet el, alkalmi támogatást meghatározott célú feladat elvégzéséhez (nemzetiségi kulturális rendezvények, karácsonyi csomagok, kirándulások, külföldi vendégek fogadása, tengőpálya létesítése, romanap, mikulás ünnepség stb.), és természetbeni támogatást (iroda biztosítása térítésmentesen, rezsijének átvállalása, internet, telefon, faxhasználat a polgármester hivatalban, vagy gépkocsi, busz, illetve a polgármesteri hivatal helyiségeinek térítésmentes kölcsönadása stb.). A kisebbségi törvény 27. § (2) b pontja szerinti postai, kézbesítési, gépelési, sokszorosítási feladatokat és az ezzel járó költségeket mindenütt a helyi önkormányzatok viselték.

Településenként változó, hogy a helyi önkormányzat fedezte-e az irodafenntartás költségeit, vagy támogatás formájában utalt át egy bizonyos összeget a kisebbségi önkormányzat számlájára. A rezsiköltség is egyfajta támogatásnak számított. Ahol a helyi önkormányzat nagyobb összeggel támogatta a kisebbségi önkormányzatot, ott a rezsit a kisebbségi önkormányzatnak kellett állnia.

A támogatás, illetve a támogatás hiánya nagymértékben eltéríti az egyes önkormányzatok bevételeit és kiadási lehetőségeit.

„A települési kisebbségi önkormányzatokat nem egyformán támogatják a helyi önkormányzatok. Vannak olyan ruszin falvak, ahol a helyi önkormányzatok nem tudják támogatni a kisebbségi önkormányzatokat, míg például Miskolc város a területén működő minden kisebbségi önkormányzatot igen bőséges, milliós nagyságrendű anyagiakban részesíti.”⁵⁷³

A helyi önkormányzatok támogatásáról mindössze a kisebbségi önkormányzatok 20%-a számolt be; köztük a cigány önkormányzatok 18%-a, a görög önkormányzatok 100%-a, a német önkormányzatok 17%-a, és a ruszin önkormányzatok 33%-a kapott helyi önkormányzati támogatást.

⁵⁷² 8. interjú.

⁵⁷³ 27. interjú.

36. táblázat. *Helyi önkormányzati támogatás típusai városon és falun (%)*

	Támogatás	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Összesen
Város	Általános	30	50	25		26
	Feladathoz kötött	40	50	37,5	100	48
Falu	Általános			12,5		5
	Feladathoz kötött	30		25		21

A helyi önkormányzatok nagyobb arányban (74%) támogatták a kisebbségi önkormányzatokat, ha azok valamilyen cél megvalósításához, vagy feladat elvégzésére kértek pénzt; általános egy összegű támogatást minden kisebbség sokkal kisebb arányban (26%) kapott.

Ha a városon, illetve falun biztosított támogatásokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy a városi kisebbségi önkormányzatok jelentős előnyt élveztek mind a két típusú támogatás esetében. Nagyságrendileg vizsgálva a támogatásokat, azt találtuk, hogy a falvakban a legmagasabb támogatás 200 000 Ft. Városon a legalacsonyabb összeg 100 000 Ft, a legmagasabb pedig milliós nagyságrendű összeg volt, amellyel négy, városban működő kisebbségi önkormányzat gazdálkodhatott.

A bevételek erőteljes különbségeire Kállai is felhívta a figyelmet. A forráshiányos kistéleplések nemigen tudták támogatni a kisebbségi önkormányzatokat, míg a megyeszékhelyeknek nem okozott gondot a 2-3 millió forintos támogatás sem. A kitelepléseken meghatározó volt a támogatások odaítélésében a személyes kapcsolatok pozitív vagy negatív jellege is.⁵⁷⁴

Ez a támogatottsági aránytalanság jelenleg is fennáll. Interjúinkból kiderült, hogy a helyi önkormányzatok általában nem tudták külön összegekkel támogatni a kisebbségi önkormányzatokat. A meginterjúvált 51 kisebbségi önkormányzat 63%-a számíthatott ezekre a támogatásokra.

Néhány esetben talákoztunk olyan német, cigány és ruszin elnökökkel, akik a polgármester, illetve a helyi önkormányzat képviselő-testületének negatív hozzáállásáról panaszkodtak, de a támogatás mértékét sokkal inkább a település anyagi helyzete és nem a két önkormányzat közti kapcsolat határozta meg.

20.1.4. Megyei közgyűlés támogatása

A megyei közgyűléstől kapott támogatásoknak két formáját tapasztaltuk: 1. egyösszegű éves támogatás – ezt a területi kisebbségi önkormányzatok kapták, 2. pályázat útján elnyerhető támogatás a megyei közgyűlések által létrehozott Kisebbségi Bizottság saját költségvetéséből – ide a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok egyaránt fordulhattak; igaz, nem sok sikerrel.

2008-ban a mintánkban szereplő kisebbségi önkormányzatok 9%-a nyert el megyei támogatást. A Kisebbségi Bizottság Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 10 millió forintból gazdálkodott; ebből két német önkormányzat 50–100 000 forintot, egy ruszin önkormányzat pedig 25 000 forintot kapott konkrét kulturális célok megvalósítására. Baranya megyében hat cigány kisebbségi önkormányzat kapott megyei támogatást 50 000 forint alatti összegekben.

Az interjúkból az derült ki, hogy a kisebbségi önkormányzatok nem is fordultak megyénk Kisebbségi Bizottságához. Az önkormányzatok kisebb része nem tudta, hogy létezik ez a lehetőség; nagyobb részben azonban korábbi tapasztalatokra hivatkozva úgy nyilatkoztak az elnökök, hogy felesleges a bizottsághoz fordulni, mert úgyszemint kapnak támogatást.

⁵⁷⁴ Kállai, 2005. 98–99. o.

22.1.5. A megyei kisebbségi szövetségektől kapott támogatások

A települési kisebbségi önkormányzatok megyei szövetségei – amelyeket a települési kisebbségi önkormányzatok hoztak létre civil szervezetként – a területi szint pótlására jöttek létre 2005 előtt. A területi önkormányzatok és a megyei szövetségek⁵⁷⁵ egymás mellett és személyi átfedésekkel működnek. A megyei szövetségek funkcióját átvették ugyan a területi kisebbségi önkormányzatok, de a települési kisebbségi önkormányzatok pénzhez jutási forrásként csekély mértékben ugyan, de továbbra is számba vehetők.

Szövetségi forrásról két esetben Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből számoltak be a németek; egy-egy esetben 50–70 000 forinthez jutottak. A görög és a ruszin települési önkormányzatoknak nincs megyei szövetsége. A cigányoknak és a cigány önkormányzatoknak számos területi civil szervezetük van, de ezek korábban nem feltétlenül a megyei szint pótlására jöttek létre és pénzbevételi forrásként vizsgált cigány kisebbségi önkormányzatainak számára nem jöttek számításba.

20.1.6. A területi (megyei) és az országos kisebbségi önkormányzat támogatása

A települési kisebbségi önkormányzatok igényt tartanak a megyei önkormányzatok anyagi támogatására, amit azok lehetőségeikhez mérten pályázatok útján igyekeztek is teljesíteni. A két megyében a kisebbségi önkormányzatok összesen 25%-a számolhatott kisebb összegű támogatásokkal. Kisebbségenként:

37. táblázat. *Területi önkormányzatok által támogatott települési önkormányzatok aránya (%)*

	Cigányok	Németek	Ruszinok
Baranya megye	12,5	27	
BAZ megye	10	75	55

A kisebbségi önkormányzatok 79%-a 50 000 forint alatti támogatásban részesült. Idetartozott az összes cigány önkormányzat – mintánkban a legkevesebben és a legkevesebbet a cigányok kapták területi önkormányzataiktól –, a német önkormányzatok 66%-a és a ruszin önkormányzatok 80%-a. A kiírt pályázatok alacsony számát és az elnyerhető csekély összegeket szöveges válaszaikban leginkább a cigányok nehezményezték.

50–100 000 Ft közötti összeget a német önkormányzatok 27%-a kapott. 100 ezer forint feletti támogatást a német önkormányzatok 7%-a és a ruszin önkormányzatok 20%-a kapott.

Az országos kisebbségi önkormányzatok felé is kifejezett elvárás az anyagi támogatás nyújtása. Az országos önkormányzatok elnökei a velük készített interjúban elmondták, hogy nem rendelkeznek annyi forrással, amennyire a településekről igény lenne. Ezért inkább a nagyobb, több települést vagy egy egész régiót felölelő rendezvényeket támogatták. A pénz-eszközökhöz pályázat útján lehetett hozzájutni. Szerettük volna megtudni, hogy az országos önkormányzatok összességében hány települési önkormányzatot támogattak, és konkrétan milyen összegeket szántak erre, de kérdéseinkre a költségvetés bonyolultságára hivatkozva egyik országos elnöktől sem kaptunk értelmezhető választ.

2008-ban tíz önkormányzat, mintánk 8,6%-a kapott támogatást országos önkormányzatától. Egy roma önkormányzatnak 15 000 forintot, egy görög önkormányzatnak 200 000 forintot, négy Baranya megyei német önkormányzatnak egyenként 65 000, 100 000, 250 000 és 662 000 forintos támogatást ítéltek meg. A négy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszin önkormányzat egyenként 80 000, 100 000, 108 000 és 180 000 forintot kapott.

⁵⁷⁵ A megyei szövetségeket legnagyobb számban a németek hozták létre. Ezek nagy szerepet játszanak a jelöltállításban.

Interjúinkban nemzetiségtől függetlenül az derült ki, hogy a településeken élők elégedetlenek az országos önkormányzatok anyagi hozzájárulásával. „Az ülnek a pénzen” típusú megítéléstől a „csak magukra meg a húsfazékhoz közelállókra költik” verzióig terjedtek a vélemények.

20.1.7. Közalapítványi, NKA, minisztériumi támogatás

Közalapítványi támogatásban az önkormányzatok 11%-a részesült, és csak a német önkormányzatok 21%-át és a ruszin önkormányzatok 33%-át érintette. Az önkormányzatok 73%-a 50 000 forint alatti összegeket nyert el. A legnagyobb megítélt összeg 500 000 Ft volt, amit a németek kaptak.

A Nemzeti Kulturális Alaptól keretéből 2008-ban Baranya megyéből három roma (100 000 Ft, 150 000 Ft és 1 500 000 Ft) és egy német kisebbségi önkormányzat (150 000 Ft) kapott támogatást kulturális rendezvényekre. A nyertes önkormányzatok a mintában 3%-ot jelentenek.

A legtöbb pályázatot a 2006-2010 közötti ciklusban a minisztériumok közül a MeH írta ki, de pályázni lehetett az Oktatás sorolhatjuk az NFÜ pályázatait.

Mintánkban összesen két kisebbségi önkormányzat (2%) számolt be ilyen jellegű támogatásokról; egy roma önkormányzat az NFÜ HEFOP pályázatán nyert 200 000 Ft-os támogatást, egy német kisebbségi önkormányzat pedig az Oktatási és Kulturális Minisztériumtól kapott 100 000 forintot.

20.1.8. Külföldi támogatás

A külföldi támogatásnak több fajtája létezik: állami támogatás az anyaországból, amit az országos kisebbségi önkormányzat közvetítésével osztanak szét pályázat útján, és a testvérvárosi támogatás – mind a két forma csak a németeknél fordult elő. Németország Belügyminisztériumától (BMI) három német önkormányzat (6%) kapott támogatást 273 000, 300 000 és 3 millió 774 ezer Ft értékben. Interjúink szerint több önkormányzat kapott korábban nagyobb, akár milliós összegeket is a német államtól.

A görögországi támogatások nem voltak ilyen nagyvonalúak, és interjúalanyainknak nem volt tudomásuk arról, hogy települési önkormányzatok is kaptak volna görög állami támogatást. Az országos önkormányzat és Beloianisz azonban számíthat a görög állam anyagi segítségére.

A cigányok és a ruszinok anyaország híján elestek ettől a támogatási lehetőségtől.

20.1.9. Adományok, saját vállalkozás, egyéb bevételek

Pénzbeli adományokról a minta 8%-a számolt be; köztük a cigány önkormányzatok 3%-a, német önkormányzatok 6%-a, görög önkormányzatok 50%-a, illetve a ruszin önkormányzatok 11%-a. A romák 100–220 000 Ft, a németek 10–80 000 Ft közötti összegeket kaptak. A romák ezenkívül természetbeni (élelmiszer- és ruha-) adományokról is beszámoltak. A görögök 100 000 forintot, a ruszinok 900 000 forint adományt könyvelhettek el. A ruszinok az adományt egy konkrét célra, városuk görög katolikus temploma kapujának felújítására szánták.

Kisebbségi önkormányzat saját vállalkozással két esetben: egy baranyai és egy borsodi német kisebbségi önkormányzat esetében rendelkezett – a kérdőívek szerint az ebből származó bevétel 2008-ban átlag 197 000 forint volt.

Egyéb bevételekről kisebbségi önkormányzataink 18%-a – a cigány önkormányzatok 9%-a, a német önkormányzatok 33%-a, a ruszin önkormányzatok 11%-a – számolt be.

A legtöbb kisebbségi önkormányzat 100 ezer forint alatti egyéb bevételekhez jutott. A legnagyobb arányban ismét a németek jutottak egyéb bevételhez. Idesorolták az előző évi pénzmaradványt, AVOP-Leader⁵⁷⁶ bevételeket, Németország Belügyminisztériumától (BMI), a BAZ Megyei Kisebbségi bizottságtól kapott támogatásokat, kamatokat, klubház kiadásából származó bevételeket. A romák egyéb bevételeik közé sorolták az OFA támogatást,⁵⁷⁷ önálló épületben működő irodájuk kiadásából származó összegeket, és programjaik támogatását függetlenül attól, hogy kitől érkezett az összeg. Az egy ruszin kisebbségi önkormányzat egyéb bevétele más települési kisebbségi önkormányzatok átadott összegéből származott.

20.1.10. Összbevétel és elégedettség a bevételekkel

A kisebbségi önkormányzatok bevételeinek legnagyobb részét a normatíva, a feladatalapú támogatás, valamint a települések helyi önkormányzatainak támogatása tette ki.

A bevételi átlagok az egyes kisebbségek között nem mutatnak túlzott különbségeket. A romák bevételeinek átlaga 1 006 634 Ft, a görögöké 1 194 745 Ft, a németeké 1 251 458, a ruszinoké 904 221 Ft volt. A feladatarányos támogatást, amely átlag 777 666 Ft-ot tett ki, a kisebbségi önkormányzatok átlagosan 200-500 000 forinttal tudták a különböző forrásokból kipótolni. A görögök kiemelkedően magas, az átlagot torzító támogatásokat tudtak megszerezni.

Az önkormányzatokat bevételeik nagyságrendje szerint is megvizsgáltuk. Ebből látható, hogy a kisebbségeken belüli eloszlások mennyiben térnek el az kisebbségi átlagtól.

38. táblázat. Önkormányzatok bevételei 2008-ban összegkategóriánként (%)

	Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Teljes minta
1.	575 000 alatt	26		7	34	19
2.	575 001–700 000	14		10		11
3.	700 001–800 000	30		17		22
4.	800 001–1 millió	14	50	17	44	19
5.	1–1,5 millió	4		27	11	14
6.	1,5–2 millió	2	50	12	11	6
7.	2–3 millió	8		5		5
8.	3 millió felett	2		5		4

A teljes mintán belül az önkormányzatok 19%-a állította, hogy csupán a normatíva összegével (555 000 Ft) gazdálkodik. Ebben a kategóriában a legmagasabb arányt a ruszinoknál (34%), a legalacsonyabbat viszont a németeknél (7%) találtuk. Megyei összehasonlításban a cigány önkormányzatok 30%-a Baranya, 70%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található. A németeknél Baranya megyére 64%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyére 36% jut. Ez praktikusán azt jelenti, hogy ezek a kisebbségi önkormányzatok összes pénzüket az önkormányzat

⁵⁷⁶ Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP), a Vidékfejlesztési Minisztérium pályázata. A LEADER+ az Európai Unió Bizottsága által kialakított kísérleti, innovatív kistérségi komplex támogatási program. A 2004-ben csatlakozó országok esetében nem önálló programként, hanem az AVOP keretében nyílt lehetőség az EU-val társfinanszírozott LEADER+ mint önálló támogatási intézkedés megvalósítására. A LEADER+ intézkedés elsődleges célja, hogy elősegítse kistérségi szintű, integrált és innovatív vidékfejlesztési stratégiák sikeres kidolgozását és megvalósítását, és ezáltal előmozdítsa a vidéki térségek belső erőforrásainak fejlődését, eljárások, technikák, együttműködési és menedzsmentformák kialakítását és működtetését.

⁵⁷⁷ A válaszolók az Országos Foglalkoztatási Közalapítványi támogatást helytelenül ezen a soron tüntették fel.

működtetésére költik. Kérdésként merül fel, hogy miből finanszírozzák feladataikat; egyáltalán, milyen feladatokat végeznek?

A roma önkormányzatok legnagyobb arányban (30%) 700–800 000 Ft közötti összeggel rendelkeztek. A ruszin önkormányzatok zöme (44%) egy kategóriával jobban állt és 800 000 és egymillió forint közötti összegből gazdálkodhatott. A legjobban a németek álltak 27%-uk tartozott az 1–1,5 millió Ft-os kategóriába.

Egymillió forint feletti bevétellel az önkormányzatok 29%-a rendelkezett. A legmagasabb arány a németeké; önkormányzataik 49%-a esik ebbe a csoportba. A ruszinok aránya 22%, a romáké 16%. Kétségtelen, hogy arányaiban a németek rendelkeznek a legtöbb bevétellel, míg tételenkénti elemzésből egyértelműen látszik, hogy a cigány önkormányzatok, köztük is a Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiek a legszegényebbek.

A „milliomos” cigány önkormányzatok 23%-a működik ebben a megyében; köztük egy városi önkormányzat kap a helyi önkormányzattól kimagaslóan magas támogatást, a többi – falun működő – önkormányzat pályázati pénzek elnyerése révén lépte át a milliós határt. A Baranya megyében élő 77%-ot kitevő milliomosok közül a többség (városon és falun működők vegyesen) helyi önkormányzati támogatással lépte át a küszöböt, a többiek NKA és HEFOP pályázaton nyertek el nagyobb összeget.

A németek Borsod-Abaúj-Zemplén megyei milliomosai között minden településforma megtalálható (megyeszékhely, város, falu). Mindegyik önkormányzat költségvetését a helyi önkormányzat támogatása emelte meg. A Baranya megyeiek egyenlő arányban élnek városon és falun. Ezeknél az önkormányzatoknál a helyi települési támogatásokon kívül jelentős megtakarítások és egyéb pályázati nyeremények növelték meg a költségvetés összegét.

A 61. kérdésünkben megkérdeztük, hogy az elnökök mennyire elégedettek a kisebbségi önkormányzat bevételeinek nagyságrendjével.

39. táblázat. *Elégedettség a bevételekkel (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
Nagyon kevés	70		10	33
Kevés	23	50	52	56
Elegendő	7	50	32	11
Kényelmesen ki lehet jönni			2	
Félre tud tenni			4	

A kérdőíves interjúk szerint fokozatbeli eltérésekkel, de alapvetően mind a négy vizsgált kisebbség elégedetlen volt a rendelkezésére álló bevételekkel. A legelégedettebbek a németek, őket a görögök követik, akik annak ellenére megválaszolták a kérdést, hogy nem mondták meg mi az, amivel elégedetlenek, majd a sort a ruszinok és a cigányok zárják.

A cigány önkormányzatok elégedetlenségén nem csodálkozhatunk; 59%-uk 700 000 forint alatti összegből gazdálkodik. Ebből az összegből messze nem teljesíthetők azok a szociális feladatok, amelyeket feladatként tűztek maguk elé.

Az a görög önkormányzat, amely települése önkormányzatától nagyobb támogatásra számíthatott, elégedett volt, és az interjúban ezt meg is erősítette: *„Nagyon jól állunk, az igaz, de mi is spórolunk, gazdálkodunk. Tudom, hogy vannak akiknek ez kevés, de itt 20–25 fővel működő kisebbségi önkormányzatok is ugyanúgy megkapják a milliót, kérdelem én, minek? Hogy ebből utazzanak haza? Hogy eltelefonálják?”*⁵⁷⁸

„Nem csak az a baj, hogy kevés a pénz, hanem, hogy aránytalan. Ugyanannyit kap az a roma önkormányzat, ahol 100–150 fő romaság él, meg az is ahol 20 000. Minden önkormányzatnak pontosan meg kellene mondani, hogy mit lát el, hány főre, és akkor annyit kapjon. És meg kellene becsülni a képviselőket is, hogy azok tiszteletdíja meglegyen. Mert akinek a meg-

⁵⁷⁸ 81. interjú.

élhetésével gond van, attól hogyan várjam el, hogy dolgozzon, mindig kiegyensúlyozott és jókedvű legyen?”⁵⁷⁹

62. kérdésünkben arra kerestük a választ, hogy milyen összegnagysággal lennének elégedettek a kisebbségi önkormányzatok. A görög önkormányzatok nem válaszoltak.

40. táblázat. *Minimálisan szükséges összeg a feladatellátáshoz (%)*

Ft	Cigányok	Németek	Ruszinok
1–1,5 millió	75		57
1,510–2 millió	15	96	43
3–5 millió	10	4	

A legszerényebbnek a legszegényebb romák mutatkoztak; 75%-uk elégedett lett volna egy-másfél millió forint közötti összeggel.

A ruszinok kisebb arányban jelölték meg a másfél milliós összeghatárt, de jóval nagyobb arányban tartották elfogadhatónak a másfél-két milliós összeget. A legnagyobb mértékben a németek lettek volna elégedettek a másfél-kétmilliós összeghatárral. Tegyük hozzá, hogy ebben az átlagban azok az önkormányzatok is benne vannak, akik eleve ennyivel gazdálkodnak, tehát esetükben még elégedettségről is beszélhetünk.

20.2. A települési kisebbségi önkormányzatok kiadásai 2008-ban

Az átlagos kiadási tételekből a költségek struktúráját és a feladatellátás pénzügyi vetületét, leképeződését ismerhetjük meg. Nézzük most meg, hogy mire költötték el bevételeiket a kisebbségi önkormányzatok, megvalósult-e a cél, amire a pénzeket szánták (59. kérdés).

20.2.1. Működési költségek

A működési költségeiről az önkormányzatok 75%-a nyilatkozott. A minta átlaga 560 246 Ft. Ettől a cigányok jelentősen mértékben eltértek, és átlagosan 711 418 Ft-ot költöttek. A görögök átlaga 445 000 Ft, a németeké 471 000 Ft, a ruszinoké pedig 310 000 Ft.

41. táblázat. *Működési költségek összegkategóriánként (%)*

Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
10 001–100 000	21		25	43
100 001–555 000	34	100	49	43
555 001–1 millió	36		20	14
1–1,5 millió	6		3	
3 millió felett	3		3	

Ha a kiadásokat összeghatáronként vizsgáljuk, akkor látható, hogy a cigányok magas átlaga nem képezi le a valóságot; a cigány önkormányzatok 55%-a 555 000 forint alatti összegeket költött. Az eltérések a városon működő roma önkormányzatok magas támogatásai-ból adódnak. A német önkormányzatok 64%-a takarított meg a működési költségekből. Ebben a kategóriában azonban ruszinoké a vezető szerep, önkormányzataik 86%-a maradt az állam által biztosított összeghatár alatt.

Korábban már jeleztük, hogy a kisebbségi önkormányzatok a működési költségekből elvesznek az önkormányzati feladatok ellátására. Gyakorlatilag ez az egyetlen forrás, amelyekkel a feladatalapú összeget bizton kiegészíthetik és ahol lehetséges, meg is teszik.

Kisebbségi arányban ugyan, de találtunk a mintában túlköltsékezőket is. Az interjúkból az derült ki, hogy ezek a túlköltségek kisebb összegű új irodaeszközök beszerzésére, felújításra,

⁵⁷⁹ 107. interjú.

eszközpótlásra, takarításra mentek el. Az 555 000 forinton felüli összeget a helyi önkormányzattól kapott támogatásból pótolták. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha a törvényhozó komolyan gondolja a kisebbségi önkormányzatok feladatvállalását, akkor az erre szánt összegeket – nyilván konkrét feladatmeghatározással, de – emelni szükséges.

20.2.2. Költségtérítés

Gyakorlatilag a költségtérítés is a működési költség része, amin viszonylag sokat lehet megtakarítani. A költségtérítést az önkormányzatok 46%-a vette igénybe. A legkisebb összeg 4000 forint, a legmagasabb 520 000 forint volt. Átlagosan legkevesebbet a ruszinok (59 996 Ft), a legtöbbet a romák (125 666 Ft) és a németek (116 010 Ft) költötték.

42. táblázat. *Költségtérítés összegkategóriánként (%)*

Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
10 001 alatt			16	
10 001–100 000	66	100	58	100
100 001–300 000	24		16	
300 001–500 000	5		5	
500 001 felett	5		5	

20.2.3. Tiszteletdíj

A tiszteletdíjon, amit ugyancsak a működési költségek terhére fizetnek ki, szintén sokat lehet megtakarítani. Tiszteletdíjat csupán az önkormányzatok 17%-a fizetett. A roma önkormányzatok 22%-a, a német önkormányzatok 9%-a, a ruszin önkormányzatok 33%-a fizetett tiszteletdíjat. A görög önkormányzatok nem szántak erre egyetlen forintot sem.

A tiszteletdíjak összege a teljes mintában 10 000 és az irreálisan magas 5 millió forint között szóródott. A legmagasabb összegeket, átlagosan 764 600 Ft-ot, a cigány kisebbségi önkormányzatok fizették. Kiadásstruktúrájában a tiszteletdíj átlagos összege volt a legnagyobb tétel. A németek átlaga 218 000 forint, a ruszinoké 167 000 forint volt.

43. táblázat. *Tiszteletdíj összegkategóriánként (%)*

Ft	Cigányok	Németek	Ruszinok
50 000 alatt	10	50	33,3
100 001–300 000	30		33,3
300 001–500 000	50	50	33,3
500 001 felett	10		

Interjúalanyaink mindegyike azt állította, hogy az általa vezetett önkormányzatban senki sem kap tiszteletdíjat, mivel a tiszteletdíj és járulékai nem férnek bele a működési költségkeretbe. Ugyanakkor igazságtalannak tartották, hogy munkájuk honorálására nincs forrás, miközben a helyi képviselők tiszteletdíjat kapnak.

20.2.4. Kulturális egyesületek, csoportok támogatása

54. kérdésünkben azt kérdeztük válaszadóinktól, hogy támogatják-e a településükön működő kulturális egyesületeket, csoportokat. A kérdésre az önkormányzatok 64%-a válaszolt pozitívan (45% cigány, 50% görög, 85% német és 66% ruszin; kiadásaik között azonban csak 45%-uk adta meg a konkrét összegeket is (25% cigány, 100 % görög, 54% német, 44% ruszin). Tudnunk kell, hogy a támogatásra szánt összegeket is a működési költségből kell ki gazdálkodni, vagy pályázni kell rá.

44. táblázat. *Kulturális egyesületeket támogató kisebbségi önkormányzatok (%)*

Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
50 000 alatt	43		50	100
50 001–100 000	36		20	
100 001–300 000	21	50	15	
300 001–500 000		50	15	

Mivel anyagi forrásaik korlátozottak, nem is tudtak magas összegeket áldozni a nemzeti-ségi kultúra ápolására. A cigány önkormányzatok 43%-a kevesebb mint 50 ezer forintot fordított kultúra és hagyományápolásra, de a németek 50%-a is a legalacsonyabb kategóriába esik. Ezen a téren a görögök rendelkeztek a legnagyobb tartalékokkal.

20.2.5. Rendezvények

A 20. fejezetben láthattuk, hogy a kulturális autonómia megvalósulásának egyik legfontosabb formája a településeken az ezerféle formát, arculatot öltő kulturális rendezvény. Elviekben kulturális rendezvényt a működési költségkeret terhére is lehet szervezni, de ez a gyakorlatban szinte lehetetlen. Ezeket a programokat a kisebbségi önkormányzatok a résztvevők számára ingyenesen szervezik meg, sok esetben pedig ajándékcsomagot is osztanak; ezért mindenképpen pályázniuk kell. Mint a kisebbségi önkormányzatok feladatairól szóló fejezetbe láttuk, gyakran előfordul, hogy a település önkormányzatával vagy más kisebbségi önkormányzatokkal közösen szervezik meg az eseményt, például falunap formájában.

A kulturális rendezvények költségeiről az önkormányzatok 70%-a (roma önkormányzatok 52%-a, a görög önkormányzatok 100%-a, a német önkormányzatok 69%-a és a ruszin önkormányzatok 77%-a) számolt be. (Összehasonlításképpen: 56. kérdésünkre, amelyben arra kértük a kisebbségi önkormányzatok elnökeit, hogy sorolják fel, milyen programokat szerveztek 2008-as kutatási év folyamán önállóan, és melyikből hányat tartottak, a roma és a német önkormányzatok 97%-a, a ruszin és a görög önkormányzatok 100%-a válaszolt.)

A teljes mintán belül a legkevesebb összeg 15 000 Ft, a legmagasabb 1 805 000 Ft volt. Átlagosan legtöbbet a görögök költöttek (350 000 Ft), majd a németek (263 597 Ft) és a ruszinok (249 554 Ft) következnek; a legkevesebbet a romák szánták rendezvényekre (221 544 Ft).

45. táblázat. *Rendezvények kiadásai összegkategóriánként (%)*

Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
50 000 alatt	3		6	16
50 001–100 000	24		19	
100 001–200 000	38		39	28
200 001–300 000	21	50	21	28
300 001–500 000	7	50	9	28
500 000–1 millió	7			
1 millió felett			6	

A rendezvényekre szánt összegek zöme a 100–300 000 forint közötti kategóriába esik, de a roma önkormányzatok 24%-a, és a német önkormányzatok 19%-a az 50–100 000 forint közötti rendezvényei sem ritkák.

20.2.6. Helyi iskolák, óvodák támogatása

A visszatámogatás a minta 44%-nál fordult elő. A roma önkormányzatok 38%-a, a német önkormányzatok 58%-a, a ruszin önkormányzatok 22%-a részben saját költségvetéséből, részben a feladatalapú pályázaton útján elnyert összegekből biztosították a támogatási összegeket a kisebbségi neveléssel, oktatással foglalkozó óvodák vagy iskolák számára. Az inter-

júkból megtudtuk, hogy a romák akkor is nyújtottak visszatámogatást, amikor az iskolában nem folyt semmilyen roma kisebbségi kulturális nevelés vagy nyelvoktatás, míg a németek és a ruszinok csak a nyelvoktató iskolákat támogatták.

A legmagasabb átlagot a roma önkormányzatok érték el (240 888 Ft); a legtöbb nemzeti-ségi iskolával, osztállyal rendelkező németek viszont csak 198 854 Ft-ot költöttek erre a célra. A ruszinok átlagosan 45 000 forintot szántak az iskolai ruszin nyelvoktatás támogatására. A görögök költségvetésükből délutáni nyelvoktatást szerveztek – elsősorban felnőttek részére –, ami kívül esik a közoktatás körén.

46. táblázat. *Helyi óvodát és iskolát támogató kisebbségi önkormányzatok (%)*

Ft	Cigányok	Németek	Ruszinok
50 000 alatt	9,5	11	
50 001–100 000	33,5	32	100
100 001–200 000	19	14	
200 001–300 000	9,5	29	
300 001–500 000	9,5	11	
500 000–1millió	9,5		
1 millió felett	9,5	3	

Az önkormányzatok legnagyobb arányban 50–100 000 forint közötti összegeket ajánlottak fel az oktatási intézményeknek. Ahogy emelkednek az összegnagyságok, a németeknél úgy csökken a támogatást nyújtó önkormányzatok aránya. Interjúinkból tudjuk, hogy 200 000 forint fölötti támogatást az önkormányzatok általában csak akkor tudtak nyújtani, ha arra a feladatalapú támogatás keretében pályáztak, vagy településüktől nagyobb általános támogatási összeget kaptak.

20.2.7. Egyházak támogatása

Az egyházak támogatása egyenletesen oszlott el a cigány, német és ruszin kisebbség között (6%). Az egyházak támogatása a ruszinoknak volt a legfontosabb, átlagosan 338 333 forintot költöttek rá, és kiadásai között is ez volt a legnagyobb tétel. A már korábban említett adományhoz a ruszin kisebbségi önkormányzata hozzátett még 100 000 forintot, és így támogatta a templomkapu felújítását.

Ehhez képest a németek átlagos 28 333 és a romák 22 000 forintos átlagos egyház-támogatási kiadásai – amelynek tételei kivétel nélkül 50 000 forint alatt maradtak –, elenyészőnek mondhatók.

Interjúinkból tudjuk, hogy a romák és a ruszinok munkával is segítették településük egy-egy utcai keresztjének felújítását vagy a templom renoválását.

20.2.8. Átutalás saját alapítvány számlájára

Saját alapítványa egy cigány és egy német önkormányzatnak volt, amelynek számlájára a romák további támogatási célokra 250 000, a németek pedig kulturális célokra 100 000 forintot utaltak át. Mindkét esetben városi, a települési önkormányzat által általánosan támogatott kisebbségi önkormányzatról van szó.

20.2.9. Szociális kiadások

A teljes minta 10%-a 9000–450 000 forint közötti összegeket szánt szociális célokra. Az alacsony bevételi összegek fényében nem hatott meglepetésként, hogy a cigány önkormányzatok csupán 20%-a tudott költségvetéséből átlagosan 75 000 forintot erre a hangsúlyozottan fontosnak tartott célra áldozni temetési segély, gyorssegélyként juttatott alkalmankénti ételmisszercsomag, orvoshoz utaztatás, gyógyszerkiváltás stb. formájában. Ettől az átlagtól jelentősen eltérő összegeket is költöttek a városi cigány önkormányzatok; például egy kisebbségi önkormányzat 350 000 forinttal támogatott egy családot lakhatásának megoldásában.

Ezzel szemben a romáknál messze jobb szociális helyzetben lévő egyik görög önkormányzat 450 000 forintot szánt szociális kiadásokra. Az elnökkel készített interjúból kiderült, hogy saját költségvetésükből, adományból és az általános támogatási összegből finanszírozott szociális kiadások alatt az idősek klubjára és ajándéksomagokra költött összegeket értették.

A német önkormányzatok közül kettő, a ruszin önkormányzatok közül egy támogatott rászorultakat kevesebb, mint 50 000 forinttal.

20.2.10. Iskolakezdési támogatás; tankönyvbeszerzés rászorultaknak

Lényegét tekintve az iskolakezdési támogatás is szociális kiadás, de külön kategóriát képez a kiadásokon belül. Jellemzően a cigány önkormányzatok nyújtják a családoknak – erre 46%-uk vállalkozott. A támogatás ezen formáját nyújtó önkormányzatok 88%-a 50–100 000 forintot költött füzetcsomagokra, tisztálkodási és rajzfelszerelésre, esetenként iskolatáskára. A támogató cigány önkormányzatok 74%-a ebben az esetben faluról került ki.

A németeknél összesen két falun működő önkormányzat adott ilyen támogatást 45 000 és 165 000 forint értékben, amely utóbbiból a településen élő cigány gyerekeket is részesítették.

A tankönyvbeszerzéseket kiemelten is megnéztük. A cigány önkormányzatok 11%-a – amelyek mind városon működtek – átlag 104 000 forintot költött. Ezzel szemben a németek falun támogattak tankönyvekkel két településen átlag 67 500 forintos összegben.

20.2.11. Mikulás, karácsony gyerekeknek és időseknek

Mikulási csomagra, karácsonyi ajándéokra gyermekeknek a cigány önkormányzatok 77%-a átlag 83 480 Ft-ot, a német önkormányzatok 35%-a átlag 34 300 Ft-ot, a ruszin önkormányzatok 66%-a átlag 46 200 Ft-ot költött.

47. táblázat. Gyerekek Mikulásünnepét, karácsonyát tartó önkormányzatok (%)

Ft	Cigányok	Németek	Ruszinok
5 000 alatt	3		
10 001–50 000	36	81	66,6
50 001–100 000	36	19	33,3
100 001–200 000	17		
200 001–300 000	8		

A legkevesebbet a németek költötték; önkormányzataik 81%-a nem szánt többet 50 000 forintnál az ajándékozásra, míg a cigányok esetében az önkormányzatok 61%-a költött 100 000 forint feletti összegeket. A Mikulást azonban a legszegényebb cigány önkormányzatok is megünneplik. Mint korábban említettük, ezek az ünnepek egyben a rászoruló roma családok támogatásának alkalmi, ahol a gyerekek mikuláscsomagja mellé általában szüleikkel együtt vendéglátást is kapnak.

Időseknek kevesebben szerveztek Mikulás- vagy karácsonyünnepet, de nagyobb összegeket fordítottak az ajándékozásra.

48. táblázat. *Idősek Mikulásünnepét, karácsonyát tartó önkormányzatok (%)*

Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
10 000–50 000	29		71	60
50 001–100 000	47	100	29	
100 001–200 000	12			40
300 000 felett	12			

A táblázatból látszik, hogy ez a támogatási forma a romáknak a legfontosabb. A romáknál az önkormányzatok 37%-a fordított átlag 173 000 forintból erre. A német önkormányzatok 18%-a átlag 38 700 Ft értékben, a ruszin önkormányzatok 55%-a átlag 82 000 forintot szánt a felnőttek Mikulására, illetve karácsonyára.

20.3.12. Utazás belföldre és külföldre

A belföldi utazások költségei nemcsak a kirándulások útiköltségét, hanem az utazók kisebb megvendéglését is jelenti. Például gyerekek strandoltatása, üdítő, csokoládé, felnőtteknek kávé, sör. Az ilyen utakat a feladatalapú támogatásból lehet finanszírozni.

Belföldi kirándulásra a cigány önkormányzatok 38%-a költött átlag 130 000, a német önkormányzatok 38%-a átlag 90 000 forintos nagyságban; egy görög önkormányzat 100 000, egy ruszin önkormányzat pedig 80 000 forintért utazott.

Az interjúkból megtudtuk, hogy a romák elsősorban gyerekeket vittek egynapos kirándulásokra állatkertbe, strandra, a németek ebből fedezték a támogatott kulturális gyerekcsoportok alkalmankénti utaztatását, vagy a nyugdíjasklub „szomszédolását”, vagy utazást a szekszárdi német színházba, a görögök budapesti koncertre utaztak, a ruszinok pedig búcsúba mentek. Az utazásokon részben vagy egészében a kisebbségi önkormányzatok képviselő-testülete is részt vett.

Legnagyobb arányban – 31% – a német önkormányzatok szerveztek külföldi utazást; és átlagosan 146 000 forintot költöttek rá. Az interjúk szerint az utazások testvérvárosi látogatások voltak Németországba. Rajtuk kívül három cigány és egy ruszin önkormányzat költött átlag 115 000, illetve 200 000 forintot külföldi útra. A cigányok úti céljait nem ismerjük, a ruszinok csoportos látogatást tettek Szlovákiába.

20.3.13. Pedagógus-szakképzés támogatása, nyári tábor, egyebek

Pedagógus szakképzésre 1 városon működő cigány és 1 községben működő német önkormányzat átlagosan 10–50 000 Ft közötti összeget, két városon működő német önkormányzat pedig 100 ezer forint feletti összeget költött. Mivel ezt az összeget is a működési költségből kell fedezni, a kis költségvetésű önkormányzatok, bármilyen nagy szükség is lenne rá, ezt nem tudják kigazdálkodni.

Nyári táborozásra a cigány önkormányzatok 29%-a, valamint a német önkormányzatok 28%-a költött átlagosan 111 384, illetve 117 646 forintot.

49. táblázat. *Nyári táborra költő önkormányzatok (%)*

Ft	Cigányok	Németek
10 000–50 000	31	55
50 001–100 000	38	18
100 001–200 000	23	9
300 000 felett	8	18

Interjúinkból megtudtuk, hogy a táborokat nem a kisebbségi önkormányzatok szervezték, csak a gyerekek táboroztatási költségeihez járultak hozzá. A meginterjúvolt cigány elnökök balatoni nyaralásokat, a németek olvasótábort és német nyelvi táboroztatást támogattak.

Egyéb kiadásokat az önkormányzatok 30%-a jelzett. Egyéb kiadásai a cigány önkormányzatok 36%-ának voltak átlagosan 191 783 forint összegben. A német önkormányzatok 36%-a átlagosan 548 377 forintot költött. Egy görög önkormányzat 100 000 forintot, két ruszin önkormányzat átlagosan 97 000 forintot költött.

A romák az egyéb kiadásai: helyi egyesületek támogatása, roma kulturális programok, sportrendezvények, balatoni nyaralás, kirándulás, telefondíjak, telefonkártyák, egyéb készletek, írószer beszerzése, internet bekötése, számítógép és bútor vásárlása pályázati önrész, képviselők képzése, ösztöndíj kifizetése, szociális támogatások, például lakhatási támogatás, élelmiszersomagok, élelmiszer kiszállítása családokhoz, tüzelő vásárlása.

A görögök az egyéb kiadások alatt görög nyelvű könyvek és szótárak vásárlását számolták el.

A németek tagsági díjakat, biztosítási díjat fizettek, német könyveket, kisebb tárgyi eszközöket vásárolták, könyvet adtak ki, emlékművet emeltek, és újíttak fel, testvérvárosból érkező vendégeket szállásoltak el, vendégeltek meg, delegációt fogadtak, német napközit, hagyományörző klubot támogattak, hozzájárultak a falubusz megvásárlásához, tájházat leltároztak, játszótér létesítését támogatták, német köszöntő táblát készítettek a falu határába, tartalékot képeztek, építőanyagot vásároltak, tájház berendezésére költöttek, ösztöndíjat adtak, számítógépet vásároltak.

A ruszinok templomkaput restauráltattak, harangot vettek, tájházat építettek.

22.3.14. Az önkormányzatok összkiadásai

A cigány önkormányzatok költési átlaga 836 094 Ft, a görögöké 964 654 Ft, a németeké 1 146 999 Ft, a ruszinoké 791 665 Ft volt.

Az önkormányzat működési költségeit leszámítva azt láthatjuk, hogy szinte minden sor a javak újraelosztását valósítja meg a kisebbségi közösséghez tartozók számára. Ami eltérő, az az, hogy milyen arányban szánnak az önkormányzatok pénzt az egyes támogatási formákra.

A romák a legtöbbet átlagosan a tiszteletdíjakra költötték, de hozzá kell tennünk, hogy ez a városi, milliós nagyságrendű összegekkel gazdálkodó önkormányzatokat jellemzi. Költségstruktúrájukon az az igyekezet látszik, hogy anyagilag pótoljanak valamit abból, amit a gyerekek a családban nem kaphattak meg, hogy ha apró dolgokkal is, de segítsenek a rászorultakon. Ez természetesen még a milliós nagyságrendben gazdálkodó egy-két városi cigány önkormányzat esetében sem valósulhatott meg.

A görögök költségeiből teljes mértékben hiányzik ez a fajta hiánypótló szociális gondoskodás, de nincs is rá szükség. Nagyon kevés dologra költöttek, de amire pénzt szántak, arra nem sajnálták, például rendezvényekre ők költötték a legtöbbet. Azok a sorok azonban, amelyek gyerekek támogatásával voltak kapcsolatba hozhatók, a görögöknél rendre üresek maradtak. Ez a görög gyerekek hiányát jelzi a közösségben.

A németek minden olyan tételnél alatta maradtak a romák költségeinek, ahol egyértelműen megnyilvánult a támogatási jelleg (iskolák, szociális kiadások, Mikulás, karácsony). Többet költöttek viszont pedagógus-szakképzésre, rendezvényekre, külföldi utazásokra, tartalékképzésre és az egyéb költségeknél felsoroltakra.

A ruszinok költségeiből is hiányoznak a gyerekek iskolai oktatásával kapcsolatos támogatások, de rendezvényekre, ünnepekre közel olyan összegeket szántak, mint a németek. A ruszin önkormányzatok átlagosan az egyház támogatására költötték a legtöbbet.

20.4. A 2009. évre tervezett bevételek

A 2009. évi tervezett bevételekről az elnökök 74%-a nyilatkozott. Ebben évben az állami normatíva 570 000 forint volt. A pontos összeget csupán az elnökök 28% tudta megmondani, holott ezt az adatot a kérdőív kitöltésekor már ismerhették. Az összeghatárok 555 000 forint és 1 millió 200 ezer forint között változtak, de az átlagok a tényleges összeg körül mozogtak.

Feladatalapú támogatást 57% várt, ez gyakorlatilag ugyanolyan nagyságrend, mint 2008-ban. A romák átlagosan 580 000 Ft, a németek 380 000 Ft, a ruszinok 200 000 Ft támogatásra számítottak, a görögök nem pályáztak.

A kisebbségi, köztük a görög önkormányzatok⁵⁸⁰ kisebb arányban (17%) terveztek helyi önkormányzati támogatást. Azok az önkormányzatok, amelyek általános támogatást kaptak, többet terveztek, míg a célzottan támogatott önkormányzatok óvatosabban kevesebb összegre számítottak. A városon működő önkormányzatok jóval magasabban terveztek a falvakban dolgozó kollégáiknál. A városon tervezett támogatások legkisebb összege is növekedett 150 000 forintra, míg a falvakban élők az előző évi 100 000 forintos maximumot tartották.

A pályázati támogatásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy interjúalanyaink szerint az év elején még nem mindig lehet tudni az év folyamán kiírandó pályázati lehetőségeket, így a kérdőíves válaszok alacsony aránya ezekben a kategóriákban ennek tulajdonítható.

A megyei önkormányzatoktól 7% várt átlag 56 251 Ft-ot. A területi önkormányzatoktól 14% átlagosan 60 000 Ft bevételt tervezett. A területi kisebbségi önkormányzatok támogatásában 13% reménykedett átlag 60 000 Ft összegben. Megyei szövetségi támogatással csupán két német önkormányzat számolt átlag 50 ezer Ft-os nagyságban. Csökkent az országos kisebbségi önkormányzatok támogatására számítók aránya, valamint a várt összeg átlagos nagysága is; a települési önkormányzatok 6%-a szándékozott átlag 95 000 forintra pályázni. Közalapítványi pályázatokból befolyó összegekre a kisebbségi önkormányzatok ugyanolyan arányban számítottak, de átlagosan magasabb összeget terveztek. Az NKA-támogatásra számítók száma két roma önkormányzatra csökkent, az összegek nagyságát pedig kétharmadára vették. Külföldi támogatásban csak két német és egy ruszin önkormányzat tervezett átlagosan 150 000 Ft-ot. Adományra viszont csak két roma és egy görög önkormányzat számított átlag 145 000 Ft-tal. Egyéb bevétel a kisebbségi önkormányzatok 12%-át érintette; legnagyobb arányban a németek számoltak vele. A tervezett átlag itt 250 000 Ft volt.

Az összbevételek átlaga a romáknál 1 142 070 Ft, ez az előző évi bevételhez képest 11%-os növekedés. A görögök 1 094 000 forintos tervezett bevétele 7%-os csökkenést, a németek 1 068 978 forintos tervezete pedig 5%-os csökkenést mutat. A ruszinok 911 833 forintos bevételükkel 0,8%-kal terveztek többet. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy kisebbségi önkormányzataink a romákat kivéve a 2008. évinél alacsonyabb bevételeket terveztek.

Ha megnézzük az összegkategóriánkénti eloszlást, akkor a 2008. évihez képest az alacsonyabb összegkategóriák felé sűrűsödnek az arányok.

50. táblázat. Önkormányzatok tervezett bevételei összegkategóriánként 2009 (%)

	Ft	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok	Teljes minta
1.	575 000 alatt	10		14	33,3	17
2.	575 001–700 000	40		18		20
3.	700 001–800 000	20		7		9
4.	800 001–1 millió			21,5	33,3	23
5.	1 000 001–1,5 millió	10	100	29	33,3	25
6.	1 500 001–2 millió	10		3,5		2
7.	2 000 001–3 millió			3,5		2
8.	3 millió felett	10		3,5		2

⁵⁸⁰ A görögök ezenkívül csupán adományt terveztek.

A legalacsonyabb összegkategóriába a német önkormányzatok 14%-a tartozik, ez duplája az előző évinek. A románoknál az előző évi 26%-hoz képest 10%-ra csökkent a legalsó kategóriába tartozó roma önkormányzatok aránya, viszont 14-ről 40%-ra nőtt a magukat a 2. kategóriába sorolóké. A németeknél 10%-ról 18%-ra nőtt a kategóriaarány. A románok 1 millió forinttal nagyobb összeggel rendelkező csoportjai egyenletesebben oszlottak el, mint egy évvel korábban. A németeknél az 1,5 millió forint fölötti kategóriából az önkormányzatok visszacsúsztak a 4. és az 5. kategóriába. Arányait tekintve a ruszinok milliomosai is visszacsúsztak egy kategóriát.

20.5. Tervezett kiadások 2009-re

A tervezett kiadásokról csak az önkormányzatok 66%-a nyilatkozott, ami még inkább arra utal, hogy az önkormányzatok bizonytalanok voltak, hogy mire is költhetik el szűkösebbnek ítélt bevételeiket.

A románokat leszámítva minden válaszoló önkormányzat csökkentette működési költségeit. Az interjúkból nagyon érdekes kép rajzolódott ki. A románok azzal magyarázták a 19%-os növekedést, hogy többet akarnak költeni a szociális támogatásokra; a 16%-os illetve 44%-os csökkentést a németek, illetve a ruszinok pedig azzal, hogy többet akarnak költeni a kulturális programokra.

A költségterítés arányai a németeket leszámítva azonosak az előző évvel; a németek 50%-os csökkentést terveztek. Ezzel szemben a románoknál radikális, átlagosan 77%-os, ruszinoknál 36%-os tiszteletdíj-csökkentést tapasztaltunk, míg a németeknél 46%-os emelkedés volt megfigyelhető. Egy interjúalanyunk a tiszteletdíj csökkenését a csökkenő általános települési támogatásokkal és a románok helyzetének rosszabbodásával magyarázta.

A kulturális egyesületek támogatására a románok átlag 7%-kal, a németek 58%-kal többet, a görögök pedig 33%-kal kevesebbet terveztek; a ruszinok tervezetében nem volt változás.

A rendezvényekre szánt összegek mind a négy kisebbségnél lényegesebb változás nélkül az előző évit követték.

A helyi iskolák, óvodák támogatására a románok átlagosan megduplázták kiadásaikat, a németek 70%-kal csökkentették, míg a ruszinok 50%-al terveztek többet. Tankönyvtámogatásra a románok 20%-kal, a németek 10%-kal emelték az előző évi átlagot. Egyházi támogatásra a románok ugyanannyit szántak, a németek megháromszorozták, a ruszinok pedig megfelezték az előző évi összeget. A saját alapítványra szánt összegek a románoknál eltűntek, a németeknél pedig felére csökkentek.

A szociális kiadások, az iskolakezdési támogatások terén, és a gyerekeknek szervezett Mikulási ünnepség költségeiben sem találtunk említésre méltó változást. A felnőtteknek szervezett Mikulás ünnep költségeit a románok, a németek és ruszinok átlag 20%-kal csökkentették. A görögöknél 2008-ban nem jelent meg ez a kiadás, 2009-ben 60 000 forintot szántak rá.

A belföldi utazásokra szánt összegkeretet a románok, görögök és németek 60%-kal csökkentették, míg a ruszinok 25%-kal növelték. Külföldi utazásra a románok feleannyit, a ruszinok negyedannyit terveztek. A németek viszont 21%-kal többet terveztek. A görögök kiemelkedően magas, 2 millió forintos összegből Görögországba terveztek családlátogatást.

Pedagógusképzésre a románok 81%-kal fordítottak többet, a németek stagnáltak. A görögök 200 000 forintot terveztek erre a sorra, de mint az interjúból kiderült, ezt az összeget a görög nyelvet tanító anyanyelvű tanárra szánták. A kisebbségi önkormányzatok a nyári táborra szánt kiadásokat 51%-kal csökkentették. Egyéb kiadásokra a románok ugyanannyit terveztek, a németek és a ruszinok megduplázták az összeget.

Összességében a románok 11%-os kiadáscsökkentéssel számoltak. A görög önkormányzatok jelentős, 100%-os kiadásnövekedése egy önkormányzat külföldi utazási terveinek a követ-

kezménye. Így tehát az átlagokat ez az összeg torzítja. Az interjúkból megtudtuk, hogy ez az összeg még nem állt rendelkezésre a tervezéskor, pályázni kellett rá. A németek az előző évihez képest 13%-kal tervezték kiadásaik csökkentését. A legnagyobb arányban, 17%-kal a ruszinok fogták vissza tervezett kiadásaikat.

Működési költségekre az állam 2008-ban 555 000 forintot, 2009-ben pedig 575 000 forintot biztosított. A táblázatban azt látjuk, hogy az átlagos kiadásokból levonva a normatíva összegét, mennyi marad a törvényben jelzett feladatok elvégzésére – amelyeket elviekben a feladatalapú támogatás fedez.⁵⁸¹

51. táblázat. *Kisebbségi önkormányzatok átlagos kiadásai*

	Kiadások összesen Ft	Feladatellátásra maradó összeg Ft	Kiadások összesen Ft	Feladatellátásra maradó összeg Ft
	2008 megvalósult		2009 tervezett	
Cigányok	836 094	281 194	909 323	338 323
Görögök	964 654	409 654	2 320 000	
Németek	1 146 999	591 999	996 058	426 000
Ruszinok	791 665	236 665	659 426	89 427

20.6. Az autonómia korlátai – Összefoglaló gondolatok

A kisebbségi önkormányzatok finanszírozottsága nagymértékben eltér annak függvényében, hogy a települések, illetve a megyék többségi képviselő-testülete milyen összeggel tudja, és hajlandó támogatni a kisebbségi önkormányzatokat. A Baranya megyei Közgyűlés például a megyei kisebbségi önkormányzatoknál differenciál a kisebbségek létszáma szerint, Pécs városa szintén, Miskolc városa azonban minden kisebbségi önkormányzat számára ugyanazt a milliós nagyságrendű támogatást biztosítja. A kistépülések kisebbségi önkormányzatainak többsége azonban semmiféle extra támogatást nem kap a településtől.

Láthatjuk, hogy az önkormányzatok milyen kevés bevételből milyen sok tételt finanszíroztak. A 2009-es évre tervezett költségcsökkentés során prioritásaik részben megváltoztak. A romák többet szántak közösségi kiadásokra, a németek szinte mindenből elvettek egy kicsit, viszont növelték a kulturális egyesületek támogatását és a tiszteletdíj összegét. A ruszinok csökkentették az egyház támogatását. A görögök több költséget terveztek rendezvényekre, Miskolcra, oktatásra és külföldi utazásra.

Ha a költségstruktúrát vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a bevételek jelentősebb része önfenntartásra megy el. A fennmaradó összegek különböző támogatások, visszatámogatások formájában újraelosztásra kerülnek, illetve hagyomány- és nyelvörző szabadidős tevékenységre fordítódnak.

Ha az előző fejezetben idézett kisebbségi közügy és közszolgáltatás meghatározásából kivehető feladatokat rávetítjük erre a költségstruktúrára, akkor azt láthatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok közül kevesen és önfenntartási kiadásaiknál kevesebbet költenek ezekre a feladatokra.

⁵⁸¹ Az összeg torzító hatása miatt nem számoltunk feladatátlagot.

21. A települési kisebbségi önkormányzatok viszonyrendszere

21.1. Települési kisebbségi önkormányzatok és helyi önkormányzatok

Girán és Gyurok a települési kisebbségi önkormányzatokról írt tanulmányából kiderül, hogy a kisebbségi önkormányzatok jelentkezését a települési önkormányzatok nem fogadták pozitívan. Ha több kisebbségi önkormányzat működik a településen, akkor a köztük lévő kapcsolat harmonikusabb, mint a többségi települési önkormányzattal.⁵⁸²

Rozs András is utalt arra, hogy a települési önkormányzatok képviselői és a polgármesteri hivatalok alkalmazottai, akiknek több munkát adott a kisebbségi önkormányzatok megalakulása, számos esetben érthetetlenül és idegenül álltak a kisebbségi önkormányzatokkal szemben; a kompetens bizottságokban a kisebbségi képviselők nem kaptak helyet. Mivel a kedvezményes mandátum lehetőségével a kisebbségek nem tudtak élni, nem volt képviselőjük a település önkormányzatában, ami érdekérvényesítésükben jelentős hátrányt jelentett.⁵⁸³

Váradi Monika kutatásai megállapították, hogy a német kisebbségi önkormányzatok kisebbségi politikusainak elfogadottsága a helyi önkormányzatban természetes, míg a cigány kisebbségi politikusoknak – függetlenül attól, hogy hol élnek, és milyen képzettséggel rendelkeznek – ott is nehezen vagy egyáltalán nem tudják elfogadtatni magukat, ahol a települési és a kisebbségi önkormányzat viszonyát nem terhelik konfliktusok.⁵⁸⁴ Ennek okát Molnár szerint abban is kereshetjük, hogy „a helyi roma vezetők nem rendelkeznek sem megfelelő szellemi, sem kapcsolati tőkével a hatékony érdekérvényesítéshez”,⁵⁸⁵ és a polgármesteri hivatalok vagy a települési képviselő testületek nem tekintik partnernek őket.

A módosított Nektv. kimondja ugyan, hogy

24/D. § (2) A kisebbségi önkormányzatok között, illetőleg a kisebbségi önkormányzatok és a helyi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony,

de ez a gyakorlatban nem mindig valósul meg. A Váradi által bemutatott helyzetre napjainkban is találunk példát. Hiába a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőinek igyekezete az integrálódásra, a települési önkormányzatoknál sokszor falakba ütköznek. Előfordult azonban a befogadás is, különösen azokon a településeken, ahol cigány és német vagy cigány és ruszin kisebbségi önkormányzatok egyaránt működtek. Ezekben a falvakban, városokban a települési önkormányzatok kínosan ügyeltek arra, hogy ne tegyenek különbséget a kisebbségi önkormányzatok vezetői között annak ellenére, hogy a cigány kisebbségi önkormányzati elnökök, elnökhelyettesek tíz év elteltével is alacsony iskolai végzettségűek, munkanélküliek és rokkantnyugdíjasok. Sőt, a nemzeti kisebbségek részéről az is felvetődött, hogy a cigányokat preferálják, és több juttatást kapnak, mint a többi kisebbség.

Kutatásunk során a jó és a rossz viszonyra egyaránt láttunk példát, cigány, német, ruszin kisebbségi önkormányzat és helyi önkormányzat viszonyában is. A rendszer azonban ott is működőképes, ha csikorogva is, ahol a viszony nem olajozottan működik.

A törvénymódosítás ma már ugyanis kötelezővé teszi a helyi önkormányzatok számára egy meghatározott minimum teljesítését, de az kétségtelen, hogy a teljesítés elmaradása miatt semmiféle szankcióval nem lehet élni. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy a helyi önkormányzatot még mindig „semmi sem kötelezi a partneri viszony kialakítására”.⁵⁸⁶

Terepmunkánk tapasztalatai szerint – bár a települési kisebbségi önkormányzatok működőképességének legfontosabb feltétele kétségtelenül a két önkormányzat közötti jó viszony –

⁵⁸² Girán–Gyurok, 1999. 227. o.

⁵⁸³ Rozs, 1999. 238–240. o.

⁵⁸⁴ Váradi, 2002b. 27. o.

⁵⁸⁵ Molnár, 2002.

⁵⁸⁶ Molnár, 2004. 51. o.

azonban még a jó viszony eseteiben is előfordult, hogy a kisebbségi érdekképviselő eredményessége a személyes kapcsolatok esetlegességén, a jegyzők, polgármesterek, hivatali tisztviselők jóindulatán múlik. Leggyakrabban a romák esetében igaz ez, de a ruszinok és a németek sem jelentenek egységes kivételt.

A jó viszony kialakítása a kisebbségi önkormányzatok számára gyakorlatilag létfeltétel, különösen a kistépeléseken, ahol a kisebbségi önkormányzatok nagymértékben rá vannak utalva a polgármesteri hivatalok segítségére. Példáinkban láttuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok törekedtek a jó viszonyra, sőt feladatuknak tekintették ennek kialakítását.

63. kérdésünkben kértük válaszadóinkat, hogy ötfokú skálán értékeljék együttműködésüket a település helyi önkormányzatával.

52. táblázat. A két önkormányzat együttműködésének megítélése (%)

	Cigányok		Görögök	Németek		Ruszinok
	Baranya	BAZ	Baranya	Baranya	BAZ	BAZ
Kitűnő	5	25		34	50	22,5
Jó	33	30	50	41	25	44
Közepes	17	15	50	21		22,5
Elégséges	14	20		2	25	11
Elégtelen	22	10		2		

Az értékek az elfogadottság és a befogadottság viszonyait is mutatják. A leelégedetlenebbek mind a két megyében romák (36% és 30%), de közel ilyen arányban jónak (Baranya 33%, BAZ 30%), sőt kitűnőnek (BAZ 25%) ítélték meg kapcsolataikat.

Terepmunkánk során érdeklődtünk az elégedetlenség, illetve az elégedettség okai után is. A romák nem azt hiányolták elsősorban, hogy a helyi önkormányzat nem támogatja a kisebbségi önkormányzatot anyagilag, sokkal inkább az odafigyelést és az egyenrangúság hiányát említették. Ezeken a településeken általában körjegyzőség működik, és a cigány kisebbségi önkormányzatok alig találkoznak vele.

Az elégedett romák pedig a „mindenben segítenek”, „mindenhova meghívják”, „együtt szerveztük a közmunkát” típusú válaszokat adták, és inkább gondolták úgy, hogy a „nagy” önkormányzattal egyenrangúak.⁵⁸⁷

Az egyenrangúság érzetét nagymértékben növelte az, amikor a két önkormányzat közösen pályázott, és a pályázatot a felek együtt dolgozták ki. Korábban idéztünk roma elnököt, aki arról panaszkodott, hogy csak a nevét kellett a pályázathoz adnia; sem a kidolgozásba, sem a pályázati pénz elköltésébe nem szólhatott bele. Előfordult azonban a németeknél is, hogy a két önkormányzat nem tudott együttműködni.

Az együttműködés pedig nagyon fontos, mivel a kisebbségi önkormányzat működési és gazdálkodási autonómiájának gyakorlása közben rá van utalva a helyi önkormányzatra.

Az 59.§ (3) bekezdése azonban rögtön egy kibúvót is beépít a helyi önkormányzatok számára:

A települési kisebbségi önkormányzat megalakulását követő 2 hónapon belül a kisebbségi közügyek ellátásához, a működési feltételek 27. § szerinti biztosításához szükséges ingó és ingatlan vagyontárgyakat a helyi önkormányzat a települési kisebbségi önkormányzat ingyenes használatába adja. Az átadás nem akadályozhatja a helyi önkormányzat feladat- és hatáskörének ellátását. Az ingyenes használatba adott vagyontárgyak körét a helyi önkormányzat a rendeletében elkülönítetten határozza meg.

⁵⁸⁷ Pl. Baranya megyében 86 körjegyzőségi székhelyre 187 társközség jut. A 86 székhelyközség 77%-ában (67), míg a 187 társközség 55,6%-ában (104) működik egy vagy több kisebbségi önkormányzat. Hasonló adatokat találunk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is. (Az adatokat dr. Magicz Andrásról kaptuk.)

Mivel a törvény nem határozza meg, hogy mit jelent az akadályoztatás, a helyi önkormányzatok ezt önkényesen értelmezhetik. A kisebbségi önkormányzatok elhelyezésének bemutatásakor láthatunk, hogy a helyi önkormányzatok élnek is a lehetőséggel.

A gazdálkodási autonómia keretében a kisebbségi önkormányzat önállóan határozza meg saját költségvetését (25.§ (1) j és k), ami beépül a helyi önkormányzat költségvetésébe, illetve zárszámadásába. Amikor a kisebbségi önkormányzat költségvetése módosítására szorul, akkor a helyi önkormányzat költségvetését is módosítani kell.

Bár a kisebbségi törvény értelmében települési kisebbségi és a helyi önkormányzat között, valamint és területi kisebbségi önkormányzatok és a megyei/budapesti önkormányzatok között sincs alá-fölé rendeltségi viszony, gazdálkodásukat tekintve csak részben önállóak.

A kisebbségek gazdálkodási autonómiájuk megsértését látják abban, hogy pénzeszközöket csak a helyi önkormányzat alszámláján tarthatják. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden számára átutalt pénzeszköz a helyi önkormányzat számlájára érkezik, amit az önkormányzat utal tovább a kisebbségi önkormányzati alszámlájára; egyben vezeti is az alszámlát, ami a kisebbségek szerint pénzügyi felügyeletet jelent.

A kisebbségi önkormányzat költségvetése annak minden tételével a helyi önkormányzat költségvetésének részét képezi. Ugyanakkor – tudomásul véve, hogy a helyi önkormányzat pénzgazdálkodásának minden mozzanatáról tudomást szerez, és néha az is előfordul, hogy forrásainak átmeneti pótlására a helyi önkormányzat csak késedelmesen utalja át a kisebbségi önkormányzat számlájára a neki járó pénzt – e hátrányok mellett nem egy esetben találkoztunk olyan kisebbségi önkormányzattal, amelyik örült, hogy nem kellett a gazdálkodás könyvelési oldalával foglalkoznia, külön könyvelőt fizetnie, és megszabadul a gazdálkodás szabályszerűségének felelősségétől.

21.2. Viszony a területi és országos önkormányzatokkal

Alapvetően arra voltunk kíváncsiak, hogy a kisebbségek, településeiktől messze, sokszor több száz kilométeres távolságban a „központtól”, miként látják a területi és az országos kisebbségi önkormányzatok feladatait, és mennyire elégedettek a munkájukkal (48–51. kérdés). A feladatok felsorolására nyitott kérdést tettünk fel, majd egy ötös skálán értékeltettük, hogy mennyire elégedettek az általuk felsorolt feladatok elvégzésével.

Annak érdekében, hogy a kép teljes legyen, interjúkat készítettünk a területi és az országos kisebbségi önkormányzatok elnökeivel is.⁵⁸⁸

21.2.1. Területi kisebbségi önkormányzatok feladatai és működése a Nektv.-ben

A Nektv. nem részletezi a területi kisebbségi önkormányzatok működésére, feladataira, hatásköreire vonatkozó szabályokat, hanem kimondja, hogy a területi kisebbségi önkormányzatoknál a települési kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni; meghatároz azonban speciális szabályokat, mint a nemzeti és etnikai kisebbségi kollégiumi, középiskolai, szakiskolai ellátását biztosító feladat- és hatáskörök átvételének kezdeményezése, vagy a megyei/fővárosi önkormányzati rendeletek véleményezése. Az olyan kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó feladatok, mint a jogosultságok érvényesítése, a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselése, a kisebbségi közügyek települési, területi (megyei, fővárosi) szinten történő önálló intézése, a települési és az országos kisebbségi önkormányzatok mellett a területi önkormányzatokra is vonatkozik.

⁵⁸⁸ A Baranya megyei cigány kisebbségi elnökkel több próbálkozás ellenére nem sikerült interjú készíteni.

A területi kisebbségi önkormányzatokat a Nektv. a megyei önkormányzati rendszerbe integrálta; ügyeiket a megyei közgyűlés hivatala intézi, alszámláján tartja a pénzüket, intézi a könyvelésüket, és vezeti az üléseik jegyzőkönyvét. A megyei közgyűlések mind a két megyében Kisebbségi Bizottságot üzemeltetnek, amelyek ülésein a területi kisebbségi elnökök tanácskozási joggal vehetnek részt. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei bizottság elnöke roma, a Baranya megyeié német.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye minden területi önkormányzatnak ingyen biztosított irodát és hozzájárult annak fenntartásához. Baranyában irodát a közgyűlés hivatala egyik megyei kisebbségi önkormányzatoknak sem biztosított, de fenntartási költségeiket fedezte, és jóval magasabb, milliós nagyságrendű egyösszegű pénzügyi támogatást biztosított, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol a legmagasabb összeg 650 ezer forint volt.

A bizottsági ülések anyagát a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei elnökök nem kapták meg automatikusan, csak „igény szerint”.⁵⁸⁹ Ha valaki jelezte, hogy szüksége van az ülések anyagára, annak a megyei referens kipoztázta. Baranya megyében a közgyűlés és a Kisebbségi Bizottság üléseire a megyei elnökök rendszeresen kaptak meghívót és anyagokat. Mind a két megyében külön kisebbségi ügyintéző állt a rendelkezésükre, valamint szükség esetén a megyei közgyűlés hivatali apparátusának munkatársait, valamint a megyei közgyűlés hivatalának eszközparkját is igénybe vehették.

„A megyei közgyűlésre elmenni elvesztegetett idő. Felszólalási jogunk van ugyan, de nem szavazhatunk. Pénzt sem kapunk érte, társadalmi munkában csináljuk” – mondta az egyik megyei elnök,⁵⁹⁰ akinek a véleményét a többiek is osztották.

A területi önkormányzatok számára egységesen az állam biztosítja a működési költségeket. Ezenfelül a települési önkormányzatokhoz hasonlóan feladatalapú támogatásra nyújthatnak be igényt pályázat formájában.

A területi kisebbségi önkormányzatok normatív állami támogatására önkormányzatonként 2007-ben 1 millió Ft, 2008-ban 867 ezer Ft, 2009-ben 892 ezer Ft, 2010-ben 884 230 Ft jutott. A differenciált támogatás a beadott pályázatokban vállalt feladatoktól függött.⁵⁹¹

*„Nagyon kevés az a pénz, amivel a megyei kisebbségi önkormányzatok gazdálkodnak. Én azt mondom, adjanak nekik 40-50 millió forintot, de mondják meg pontosan, hogy mi az a feladat, amit el kell végezniük. Így mindenkinek világos lenne, hogy mire vannak, és mire megy el a pénz.”*⁵⁹²

21.2.2. Területi kisebbségi önkormányzatok feladatai a megyei és a települési elnökök szerint

Baranya megyében német és cigány, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében német, cigány és ruszin területi önkormányzat működik. A görögöknek egyik megyében sincs területi önkormányzatuk. A feladatokról a megyei elnököket is megkérdeztük; a BAZ megyei cigány, német és ruszin elnök mellett a Baranyai megyei német elnök mondta el erről a véleményét.

Kérőívünk 48. kérdésében pedig a települési elnököktől kérdeztük meg, hogy szerintük mi a megyei önkormányzati szint feladata. Az elnökök olyan feladatokat soroltak fel, amelyek elvégzését elvárták a területi önkormányzatoktól.

⁵⁸⁹ 29. interjú.

⁵⁹⁰ 89. interjú.

⁵⁹¹ Lásd A települési és a területi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása című fejezetet.

⁵⁹² 107. interjú.

21.2.2.1. Cigányok

A BAZ megyei területi elnök szerint nagyon fontos a megyei önkormányzati szerepvállalás; a feladatokat ő is a szociális gondoskodásban, munkahelyteremtésben látta.

„Azért kell a területi, hogy benne legyen a nagy megyeiben, és mert az országos aztán nem csinál itt semmit. Ide már nem ér el a szeme. Láttuk már, hogy bele kell itt szólni, mert a cigányság nagyon el volt hanyagolva, ezért nagyon kellett az érdekképviselő meg a segítség a munkavállalásban. Alig tud 20-30 ember hivatalosan dolgozni, a többi mind feketemunkában. Ezen változtatni kell. Meg azon is, hogy aki dolgozik három műszakban, ne kapjon kevesebb pénzt, mint aki reggel felkel, nem csinál egész nap semmit, és kapja a segélyeket. De az is igaz, hogy folyamatosan kéne munkát adni, de most mondja, mit szólna polgármester, ha mind a 200 cigány oda menne munkáért. Mi tudna nekik adni? Jól csinálni csak akkor lehet, ha teljes elhivatottsággal megy az ember, és ha hatásköre is van. De nem elég a hatáskör. Tanácskozási jog, slussz. Anyagiak semmi. Most levitte a szélvihar a tetőket, beázás, az elnöki keretből adtam. De mi lesz a következő beázáskor? Az állam nem ad elég pénzt, egy kalap alá veszik a területit és a települést. Van, hogy egy településnek több pénze van, mint nekünk 145 önkormányzatra. Nem gondolták kellőképpen át, hogy a megyei önkormányzat magasabb rendű szervezet.”⁵⁹³

A megyei kisebbségi önkormányzat feladatairól az önkormányzatok 72%-a válaszolt. A válaszadók 12,5%-a jelezte, hogy nem tudja, mik a megyei önkormányzat feladatai, „mert nincs semmiféle kapcsolatunk velük”.⁵⁹⁴ A feladatokat felsoroló 87,5% alapján két nagy csoportot különíthetünk el: támogatás (pénzosztás és egyéb segítségnyújtás) és az érdekképviselő közelebről meg nem határozott formái.

A támogatások legfontosabbika az anyagi támogatás – ezt minden válaszadó megemlíti. A spektrum a közvetlen pénzbeli támogatástól a pályáztatás útján megszerezhető pénzekig terjedt. A kért pénzbeli támogatások zömét a programok finanszírozása tette ki. A pályázatok kiírásán túl a települési kisebbségi önkormányzatok rendszeres tájékoztatást igényelnének a megyei és az országos kisebbségi önkormányzat kiírásairól, más pályázati lehetőségekről, és segítséget szeretnének kapnia a pályázatok elkészítéséhez.

A képviselői feladatok között felsorolták érdekeik kiharcolását a megyében és az OCÖ-nél. Mind a két megyében felmerült, hogy a megyei kisebbségi önkormányzat mérje fel a cigányok életkörülményeit, gondjait, elemezze a helyzetet, és közvetítse az OCÖ felé; figyelje az országos pénzelosztásokat, hogy mindenki egyenlően kapjon. A legfontosabb feladatok ezen a téren: oktatás, lakhatás, foglalkoztatás, egészségügy – ezt a négy faktort mindig együtt említették. Az oktatás területén a felnőttek, a munkanélküliek átképzése kapott hangsúlyt; kisebbségi nemzetiségi oktatás nem merült fel feladatként. A feladatok a foglalkoztatás terén a közmunkaprogramokról szóló tájékoztatástól a munkalehetőségek teremtésig terjedtek.

A megyei önkormányzat feladata továbbá a jogsegélyszolgálat megszervezése, a megyében működő összes kisebbségi önkormányzat összefogása, legyen benne a kistérségi koordinációkban, képviselje a cigányság integrációját, és „úgy nyilvánuljon meg a médiában, hogy a cigánykérdést érdemben kezeljék”.⁵⁹⁵

A romák a megyei kisebbségi önkormányzatok feladatának tartják még a panaszok kivizsgálását, az ügyek feljebbvitelének segítségét, a tájékoztatást, a romák képzését, a mentorálást, fórumok szervezését, sőt a karitás szervezetek felkutatását is.

⁵⁹³ 23. interjú.

⁵⁹⁴ A települési elnökök ismerték a megyei kisebbségi önkormányzat tagjait mind a két megyében, de kapcsolatot csak kevesen tartottak velük.

⁵⁹⁵ 107. kérdőív.

21.2.2.2. Németek

A BAZ megyei elnök – elsősorban az anyagi háttér hiánya miatt – szkeptikus volt a megyei rendszer értelmét illetően, nem látta át, hogy milyen feladatokat kellene ellátnia. De ezzel a véleményével nem volt egyedül. A területi önkormányzat képviselői egyúttal a települési önkormányzatok elnökei,⁵⁹⁶ akik együtt döntöttek arról, hogy évente egy megyei szintű kulturális rendezvényt tartanak. Az elnök ezenkívül a megyei szint fő feladatának a települések kulturális rendezvényeinek anyagi támogatását és a szövetséggel közösen szervezett megyei német nemzetiségi rendezvény tartását tartotta. Egyéb feladatokat nem említett. Intézményeket a megyei szint nem vett át, mert „*ebből a pénzből nem érdemes nekiindulni*”.⁵⁹⁷

A Baranya megyei elnök a kulturális autonómia megyei szintű kiteljesítését tartotta fő feladatuknak, amelyhez a megyei közgyűlés jelentős összegű támogatást biztosított. Az autonómia kiteljesítésének egyik formáját a megyei szintű rendezvények jelentik. Az önkormányzat társrendezőként beszáll a települési önkormányzatok által rendezett régiós vagy országos találkozók szervezésébe és finanszírozásába is. Német nyelvű misét szerveznek a pécsi Belvárosi templomban, ahova mindig más település német énekkarát hívják meg. Ezenkívül helyi kulturális rendezvényeket támogatnak pályázatok útján. Tervezik a Baranya Megyei Könyvtár nemzetiségi állományának bővítését, a Baranyai Levéltárban a németek betelepítése utáni időszak feltárását, és feldolgozását, a halódó Kisebbségkutató Közalapítvány felélesztését és egy interaktív német múzeum kialakítását fiataloknak.⁵⁹⁸ A felsoroltakból látszik, hogy Baranya megyében megtalálta helyét és feladatát a megyei szint.

A feladatokra vonatkozóan a német önkormányzatok 69%-a válaszolt. A válaszadók 41%-a azonban bizonytalan volt a megyei szint feladatainak megítélésben, és nem látta helyét a rendszerben; 59%-a pedig elsősorban érdekérvényesítési és oktatási, valamint identitásörzési és hagyományápolási feladatokat tulajdonított a megyei önkormányzatnak.

Az érdekképviselő feladatánál a következőket említették: a németiség általános képviselete, a kisebbségi jogok érvényesítése és védelme ott is, ahol németek élnek, de nincs önkormányzatuk, a németiség összetartása a megyében, véleménynyilvánítás az általa képviselt kisebbséget érintő megyei önkormányzati rendeletekről. Az oktatás terén: kezdeményezze a megyei és községi önkormányzatok kollégiumi ellátásának, középiskolai ellátásra vonatkozó hatáskör- és feladatátadást, alakítson ki szoros együtt működést a települési önkormányzatok között a kulturális autonómia érvényesülése érdekében. Szervezzen képzéseket, levéltári kutatásokat, zárandoklatokat, valósítsa meg a megyei szintű programokat, biztosítsa a nemzetiségi nyelv oktatásának módszertani és anyagi támogatását, támogassa a kulturális programokat, segítse a kisebbségi önkormányzatokat az identitástudat megerősítésében, a hagyományok ápolásában, pályáztasson, segítsen a pályázatírásban. Egyebekben: vállaljon közvetítő funkciót a települési és országos önkormányzat között, tartsa nyilván a megyei kisebbségi adatokat, továbbítsa a panaszokat a hatóságoknak.

A megyei elnök és a települési elnökök válaszai nagy részben lefedték egymást, amiből az derül ki, hogy van kommunikáció a két szint között, együttműködésük pedig zavartalan.

⁵⁹⁶ Rudabányán 2006-ban létesült először önkormányzat, megfigyelői státussal vesznek részt a megyei önkormányzat munkájában.

⁵⁹⁷ 8. interjú.

⁵⁹⁸ 89. interjú.

21.2.2.3. Ruszinok

A megyei ruszin elnök a vele készített interjúban lényegében ugyanazokat a feladatokat sorolta fel, mint a települési elnökök, de ezen túl megemlítette az együttműködést a görög katolikus egyházzal, a települési parókusokkal, a kisebb anyagi segítségnyújtást a településen működő ruszin önkormányzatoknak, konferenciák szervezését, a ruszinság oktatását a saját múltjáról és a hagyományőrzést.⁵⁹⁹

A ruszin települési önkormányzatok mindegyike válaszolt; feladatmeghatározásaik hasonlíthatnak mind a romák, mind a németek elvárásaihoz: a megyei önkormányzattól támogatást és egyéb funkciók gyakorlását várják el. Ezen belül: a megyében élő ruszinok képviselője, összefogás, települési önkormányzatok munkájának koordinálása, segítségnyújtás, tájékoztatás. Emellett a megyei önkormányzat feladatai közé sorolták a feladatok kiosztását a települési önkormányzatoknak, a közös programok szervezését, közelebbi meghatározás nélkül a megyei szintű feladatok elvégzését. Egyebekben a ruszinok ugyancsak elvárják, hogy a megyei önkormányzat lássa el települési önkormányzataikat információkkal, tartson kapcsolatot az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzattal, támogatóan és szorosan működjön együtt a települési kisebbségi önkormányzatokkal.

21.2.3. Elégedettség a területi önkormányzatok munkájával

49. kérdésünkben azt kértük válaszadóinktól, hogy egy ötfokú skálán értékeljék, mennyire elégedett azoknak a feladatoknak az elvégzésével, amit megyei önkormányzataiknak tulajdonítottak. Teljes mértékben a kisebbségi önkormányzatok jóval kevesebb, mint fele elégedett a megyei szinttel, és az elnökök 45%-a gondolja úgy, hogy a megyei feladatteljesítéssel gond van.

53. táblázat. *Elégedettség a területi önkormányzatokkal (%)*

	Cigányok	Németek	Ruszinok
5. Teljes mértékben	16	40	11
4. Majdnem teljesen	5	39	44
3. Felerészben igen	12	4	
2. Többé-kevésbé	22	9	22
1. Nem tesz eleget	36	4	11
Nem tudja	9	4	11

Az ötös skálán mért adatok a németeknél mutatták a legnagyobb elégedettséget, amin nem csodálkozhatunk, mivel Baranya megyében a települési kisebbségi önkormányzatok által felsorolt feladatok és a megyei elnök interjújában elmondottak fedésbe hozhatók, BAZ megyében pedig teljes a két önkormányzattípus között a személyi átfedés.

Az elégedettséget tekintve a ruszinok következnek. A feladatok és a megye által nyújtott „szolgáltatások” gyakorlatilag itt is lefedik egymást.

Legkevésbé a romák elégedettek, és itt a legmagasabb azok aránya (36%), akik szerint a megyei önkormányzat nem tesz eleget a feladatainak. Ha a két megyét külön nézzük, túl sok elégedettséget egyikben sem tapasztalunk.

⁵⁹⁹ 28. interjú.

54. táblázat. Romák elégedettsége megyei kisebbségi önkormányzatukkal (%)

	Baranya	BAZ
5. Teljes mértékben	16	
4. Majdnem teljesen	9	15
3. Fele-részben igen	9	10
2. Többé-kevésbé	20	15
1. Nem tesz eleget	37	45
Nem tudja	9	15

Láthatjuk, hogy az összes vizsgált kisebbségi önkormányzat közül a minden mutató szerint a leghátrányosabb helyzetű BAZ megyei romák a legelégedetlenebbek megyei önkormányzatukkal. A romák sok helyütt megfogalmazott információhiányával kapcsolatosan a BAZ megyei roma elnök megjegyezte: *„Nem veszik a fáradságot, hogy bemenjenek a polgármesteri hivatalba, internet ma már mindenütt van, nem igaz, hogy nem engedik meg, hogy megnézzék a Macikát, vagy rámenjenek a romanetre. Aki akar, az tud pályázni. Van egy megyei irodája itt az országos önkormányzatnak, és mind a 140 önkormányzatnak kiküldtük az elérhetőségünket, hogy hol vagyunk, e-mail címet adtunk, vagy jöjjenek be Miskolcra. Magatehetetlenek, várják, hogy berepüljön a sült galamb. Azok az emberek, akik azt mondják, hogy mi nem tájékoztatjuk őket a pályázatokról, azokat más sem érdekli. Szerveztünk egy rendezvényt, hogy például alakítsunk ki közös álláspontot a monoki polgármesterrel szemben. 140-ből húszan jöttek el.”*⁶⁰⁰

21.3. Országos kisebbségi önkormányzatok

21.3.1. Országos kisebbségi önkormányzatok feladatai a Nektv. Szerint

A törvény 31. §-a az országos önkormányzatok feladatait a települési kisebbségi önkormányzatok jogállására, feladat- és hatáskörére, szerveire vonatkozó 30/A–30/Q. §-a szerint a 37. § (2) bekezdésében és a 39–39/C. §-ban foglalt eltérésekkel határozza meg.

Az országos önkormányzat ellátja az általa képviselt kisebbség érdekeinek országos, és ahol nincs területi kisebbségi önkormányzata, területi (megyei, fővárosi) képviseletét és védelmét. Az országos önkormányzatok véleményt nyilváníthatnak a kisebbségeket e minőségükben érintő jogszabálytervezetekről, tájékoztatást kérhetnek a kisebbségek csoportjait érintő kérdésekben a közigazgatási szervektől, ebben a körben javaslatokat tehetnek, intézkedéseket kezdeményezhetnek, részt vehetnek a kisebbségi oktatási intézmények szakmai ellenőrzésében, egyetértési joguk van a kisebbségek történelmi településeinek és építészeti emlékeinek megőrzésével és ápolásával kapcsolatos jogszabályok megalkotásánál, egyetértési joguk van a kisebbségi oktatás törzsanyagának kialakításánál. A kisebbség kulturális autonómiájának megteremtése érdekében a törvények keretei között saját országos nevelési, oktatási, kulturális, tudományos intézményhálózatot hozhatnak létre és tarthatnak fenn, és összehangolhatják azok működését.⁶⁰¹

21.3.2. Országos kisebbségi önkormányzatok feladatai az országos és a települési elnökök szerint

A kutatás során az országos elnökök közül a görög, a német és a ruszin elnök tudott időt szakítani az interjúra. Információgyűjtés céljából elemeztük az országos önkormányzatok

⁶⁰⁰ 28. interjú.

⁶⁰¹ Preambulum, fogalom-meghatározás, 36. §, 37. §.

honlapját, valamint kérdőívünk 50., nyitott kérdésében a települési elnököktől érdeklődtünk az országos kisebbségi önkormányzatok feladatairól.

21.3.2.1. Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ)

Az OCÖ honlapján található 2008-ban elfogadott Szervezeti és Működési Szabályzat a következőkben határozza meg az országos önkormányzat céljait és feladatait:

A magyarországi cigányság társadalmi integrációjának elősegítése, kulturális autonómiájának megőrzése, hatékony politikai érdekképviseletének ellátása, a cigány kisebbségi önkormányzati rendszer munkájának segítése. Az országos önkormányzat ellátja az általa képviselt kisebbség érdekeinek országos, valamint területi (regionális, megyei) és a helyi képviseletét és védelmét. A kisebbség kulturális autonómiájának megteremtése érdekében intézményeket hozhat létre és összehangolja azok működését.⁶⁰²

A településeken dolgozó cigány elnökök szerint (75%) is ez (lenne) az OCÖ feladata. Ezenkívül még a pénzek elosztásának mérlegelését, pályázatok kiírását és egyenlő elbírálását, az információk továbbítását, a vidéki CKÖ-k számon tartását és egyforma kezelését, a diszkrimináció és a szegregáció megszüntetését, illetve az oktatás, lakhatás, foglalkoztatás, egészségügy problémáinak segítségét sorolták fel. Az óhajtó módon megfogalmazott feladatok, a „kellene”, a „jó lenne” típusú megfogalmazások arra engednek következtetni, hogy a településeken a kisebbségi önkormányzatok úgy érzik, az OCÖ magára hagyja őket, problémáik nem jutnak el hozzájuk.

Szeretnék, ha több információt és anyagi támogatást, jogvédelmet, jogsegélyt kapnának, valamint a megyei önkormányzat munkájának felügyeletét is elvégeznék. Részletek az interjúkból:

*„Kísérje figyelemmel a megyei és települési CKÖ-k igényeit, és a munkájukat, hogy mi-
ben tesznek eleget és mire van szükségük.”⁶⁰³*

*„Jó lenne, ha lenne feladata a CKÖ-k felé! Sajnos nem nagyon tapasztaljuk, hogy léte-
zünk a számukra. Majd a jövő évi választás előtt megkeresnek minket a szavazás miatt”.⁶⁰⁴*

*„Nagyon sok feladata lenne, de sajnos ezeket egyáltalán nem látja el: megyében működő
CKÖ-k koordinálása, támogatása, működésének ellenőrzése, részvétel a testületi üléseiken,
CKÖ vezetők továbbképzése, többen kapcsolattartás a körjegyzőkkel.”⁶⁰⁵*

Az elnökök fele megemlítette, hogy nem átlátható az OCÖ működése, gazdálkodása, nem képviselik az ország cigányságát, csak magukat. A negatív kritikák többsége a pénzgazdálkodás módját és a permanens információhiányt nehezményezte. Részletek az elhangzottakból:

„Sajnos nem tudom felsorolni, mert nem sok mindent ismertetek, ha segítségért fordulunk, elutasítanak.”⁶⁰⁶

„Azoknak rengeteg feladatuk lenne, de nem foglalkoznak semmivel. Benyelik a sok pénzt, mi meg ahogy tudunk, boldogulunk.”⁶⁰⁷

„Sajnos nem tudom, mert csak azok az önkormányzatok vannak előtérben, akikkel kapcsolatban vannak, kimondottan csak azok kapnak támogatást, aki közel áll hozzájuk.”⁶⁰⁸

„Összehívna bennünket, ott elmondják, hogy mit csinálnak, mit tesznek a romák érdekében, de a települések ebből semmit se éreznek és kivételeznek a pénzelosztásnál.”⁶⁰⁹

⁶⁰² <http://www.oco.hu/webset32.cgi?OCO@@HU@@1527@@406580904>

⁶⁰³ 22. kérdőív.

⁶⁰⁴ 23. kérdőív.

⁶⁰⁵ 10. kérdőív.

⁶⁰⁶ 23. kérdőív.

⁶⁰⁷ 19. kérdőív.

⁶⁰⁸ 36. kérdőív.

„A megválasztásuk után elfelejtenek minket. A költségvetésünk nem emelkedik, a pályázatokat negatív irányba bírálják. Vannak pályázatok, amiket lehetetlen beadni, mivel hogy nincs vagyunk hozzá.”⁶¹⁰

„Nincs igazi feladata és hatásköre semmihez. A legtöbb helyen csak meghasonlást és elmentést szül a cigányságon belül. Jellemtelenül, diktatórikus módon a rábízott pénzeszeget tetszés szerint ossza szét az elnök.”⁶¹¹

„Nincs kapcsolat. Négyévente megkeresnek minket, mint tavasszal a gólyák, meg a fecskék, amikor szavazni kell arra, hogy ők bekerüljenek. Legalább negyedévente felvehetné velünk a kapcsolatot, levéllel, telefonon. Sose kérdeznak meg, hogy kellene-e segítség, de majd jönnek jövő tavasszal, és ígérnek majd fűt, fát. Volt, hogy ötezer forintot ígértek fejenként, ha rájuk szavaznak az emberek. Meg hogy hoznak majd a cigányságnak ruhákat. Üzletelnek, aztán ide jönnek a nagy kocsiikkal szavazatot venni.”⁶¹²

21.3.2.2. Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata

A Magyarországi Görögök Országos Önkormányzatának elnöke a legfőbb feladatnak a kapcsolattartást tartja a magyar állammal, a minisztériumokkal, a Kisebbségi Hivatallal, a Kisebbségekért Közalapítvánnyal és a görög állammal, megszervezze és segítse a görög nyelv oktatását Budapesten és a görögök lakta településeken.

A két görög települési kisebbségi önkormányzat részben megerősítette az országos önkormányzat elnökének felsorolását: az országos önkormányzatnak az a feladata, hogy kapcsolatot tartson az anyaországgal, fogja össze a települési önkormányzatokat, biztosítsa zökkenőmentes működésüket, gondoskodik a nyelvvoktatásról, és szervezze meg az országos kulturális rendezvényeket.

21.3.2.3. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (MNOÖ)

Az országos önkormányzat honlapja szerint a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata a magyarországi németek politikai és kulturális képviselői szerve, amely a 1993 évi. LXVII. számú kisebbségi törvény által kínált lehetőségek szerint egy modern kisebbségpolitikát kíván megvalósítani. Az önkormányzat fő célja a nyelv, a szellemi örökség, a történelmi tradíciók, a magyarországi német identitás megőrzése és támogatása. Idetartozik kulturális területen a német anyanyelv megőrzése és ápolása, a német nyelv oktatásának támogatása a magyar iskolarendszerben és a németországi cserekapcsolatok, programok révén. Az MNOÖ fő tevékenységi körét a kulturális autonómia megvalósítása, vagyis a magyarországi német intézmények saját fenntartásba történő átvétele biztosítja.⁶¹³

Az országos elnök emellett a kulturális és oktatási autonómia megerősítését, fenntartott intézményeik színvonalának emelését és az intézményi épületek korszerűsítését tartotta a legfontosabb feladatnak

A települési önkormányzatok elnökeinek feladatfelsorolása (76%) lényegében lefedte az országos önkormányzat által meghatározott feladatokat. A települési elnökök elvárják az érdekképviselőket, a kulturális autonómia körébe tartozó kérdésekben a döntéshozatalt, „a kisebbségeket érintő kérdésekben hozott döntések befolyásolását, az egyetértési, illetve a véle-

⁶⁰⁹ 21. kérdőív.

⁶¹⁰ 21. kérdőív.

⁶¹¹ 7. kérdőív.

⁶¹² 23. interjú.

⁶¹³ <http://www.ldu.hu/hu/uberuns.php>

ményezési joggal való élés kihasználását”,⁶¹⁴ a kisebbség fennmaradásának segítését, ennek érdekében a kapcsolattartást az anyaországgal. Megemlítésre került még a nemzetiségi oktatás fenntartása, a helyi szintű oktatásban a nyelvhasználat feltételeinek megteremtése, kisiskolák megmentése azokon a kistelepüléseken, ahol nyelvhasználat jelen van, közép- és felsőoktatási intézmények támogatása, közgyűjtemények a tárgyi emlékek gyűjtése, közgyűjtemények és könyvtárak fenntartása, kitüntetések adományozása, a pályázatás és kisebbségi projektek támogatása, jogszabályi tájékoztatás, valamint a jogi képviselő biztosítása és a megyei önkormányzatok irányítása. Csak a németek említették meg, hogy az országos önkormányzat érje el, hogy német képviselők bejuthassanak a parlamentbe, a kormánynál érje el a kisebbségi önkormányzat működtetésére szánt összegek emelését, és lobbizzon. Negatív kritikaként a személyes kapcsolattartás hiányát, az országos önkormányzat ügyeire való rálátást hiányolták.

21.3.2.4. Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat (ORKÖ)

Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzatának preambulumban fejt ki feladatait, amelyek szerint az országos önkormányzat a magyarországi ruszin népcsoport országos és területi (regionális) politikai és érdek-képviselői szerve, védi a ruszin nemzetiség politikai, kulturális és gazdasági érdekeit, és minden rendelkezésére álló törvényes eszközzel fellép fennmaradása érdekében. Különös hangsúlyt fektet a ruszin anyanyelv, valamint a magyarországi ruszinság kulturális értékeinek és identitásának fejlesztésére és támogatására. A Magyar Köztársaság Alkotmányának megfelelően az ORKÖ részt vesz Magyarország állami, politikai és társadalmi intézményrendszerének kiépítésében és megerősítésében, így különösen a magyarországi nemzetiségek fennmaradásához nélkülözhetetlen kulturális autonómia megvalósításában saját oktatási és művelődési intézményekkel. Az önkormányzat hosszú, közép- és rövid távú programokat dolgoz ki, amelyekre stratégiáját építi. Az elnök a továbbiakban egy görög katolikus fatemplom felépítését tartotta a legfontosabbnak.

A települési kisebbségi önkormányzatok mindegyike válaszolt. Az elnök szerint a fő feladatok – összehangolni az ország területén működő ruszin kisebbségi önkormányzatok anyanyelvi és hagyományörző törekvéseit, és érdekeit képviselni bel- és külföldön – lényegüket tekintve megegyeznek. Amit kritikaként fogalmaztak meg, a személyes kapcsolat, az ORKÖ munkájáról való tájékoztatás hiánya, a települési kisebbségi önkormányzatok szimpátialapú anyagi támogatása.

21.3.3. Elégedettség az országos önkormányzatok munkájával

Az 51. kérdésre, amelyben azt kérdeztük, hogy mennyire elégedettek a településen a kisebbségek tagjai az országos önkormányzatok munkájával, az önkormányzatok 96%-a válaszolt.

56. táblázat. *Elégedettség az országos önkormányzatokkal (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
1. Teljes mértékben	2		39	22
2. Majdnem teljesen	15	50	35	11
3. Fele-részben igen	9	50	2	33
4. Többé-kevésbé	16		6	11
5. Nem tesz eleget	41		4	22
Nem tudja	13		13	

⁶¹⁴ 74. kérdőív.

A négy kisebbség közül a németek a legelégedettebbek országos önkormányzatukkal. A ruszin önkormányzatok közül ugyanolyan arányban elégedettek teljesen az országos önkormányzattal, mint amennyien azt gondolják, nem tesz eleget a feladatainak. Ez igen nagy polarizációt jelez. A cigányok messze a legnagyobb arányban elégedetlenek, amit az interjúk is megerősítettek.

Ha összehasonlítjuk a skála adatait az írásos véleményekkel, akkor a cigányoknál és a ruszinoknál ellentétes tendenciákat figyelhetünk meg: az elégedettségi arányok nem támasztják alá az írásos kritikákat. A ruszin és a cigány települési elnökök írásos és az interjúkban elhangzott kifogásai, kritikái között jelentős súllyal jelent meg a bizalmatlanság az országos önkormányzat pénzgazdálkodásával és pénzelosztási technikáival szemben, és úgy vélték, hogy a támogatások odaítélése nem objektív elbírálás eredménye.

A támogatások odaítélése kapcsán egy görögök is megjegyezték, hogy *„aki a tejfől közelében van, az kapja. De azért, néha, ha kérünk, akkor adnak, mondjuk, kifizetik a zenekar úti-költségét”*.⁶¹⁵

A legjobb viszony a németeknél tapasztalható, a legélesebb kritikákat a cigányok fogalmazták meg. Különböző mértékben ugyan, de mind a négy kisebbség települési elnökei hiányolták a tájékoztatást országos önkormányzataik munkájáról.

21.4. Egyenlőség. Egyenlőség? – Összegző gondolatok

A háromszintű kisebbségi önkormányzati rendszerben a települési, megyei és országos szint között a kisebbségi törvény értelmében nincs alá-fölé rendeltségi viszony.

24/D. § (1) A kisebbségi önkormányzati jogok minden kisebbségi önkormányzat tekintetében egyenlőek. A kisebbségi önkormányzatok kötelezettségei eltérők lehetnek.

(2) A kisebbségi önkormányzatok között, illetőleg a kisebbségi önkormányzatok és a helyi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony.

A mellérendelt viszony a szegmentáris elv érvényesülését jelenthetné. A szegmentaritás azt jelenti, hogy a csoportok (esetünkben a települési, területi és országos önkormányzatok) közös területen élnek, közös nyelvet beszélnek, és a kultúra tekintetében bizonyos fokú egyöntetűséget mutatnak, de a szintek között nincs függőségi viszony, minden szint a saját tevékenységéért felel. Minden szinthez a funkciók egy bizonyos köre tartozik és mindegyik csak a szintjére vonatkozó sajátos feladatot old meg. A szintek ebből következően féltékenyen őrzik függetlenségüket, és nem ismernek el érdekeik felett álló ügyet.

Ezzel szemben azt láthattuk, hogy a települési önkormányzatok mint patrónusra, közvetítőre, kijáróra, és egyfajta kvázi felettes, felügyeleti szervre néztek fel saját területi és országos önkormányzatukra, aki koordinálja a munkát, kijelöli a főbb irányokat, összefogja és tájékoztatja a települési önkormányzatokat, orvosolja a panaszokat, illetve továbbítja azokat a hatóságoknak. A törvény által garantált egyenlőség ellenére a települési és területi, illetve települési és országos, valamint területi és országos önkormányzatok között a gyakorlatban paternalista viszonyrendszer áll fenn. A területi és a települési önkormányzatok számára az országos önkormányzatok ernyő- és pénzelosztó szerepe a legfontosabb. Magabiztosságot, mellérendelt viszonyt, partnerséget a háromszintű önkormányzati rendszeren belül a vizsgált terepen nem tapasztaltunk.

A szintekhez a törvény ugyanazok a feladatok és jogérvényesítési lehetőségeket kapcsolja. Különbség azonban mégis van, mivel a gyakorlatban eltérnek a szintek lehetőségei. Mint láttuk korábban, se települési, se területi szinten nincs lehetőség például intézmények átvéte-

⁶¹⁵ 81. interjú.

lére, de ha lenne, az átvétel lebonyolításához igénybe kellene venni az országos önkormányzat garanciáját. Bár a jogalkotó a települési és az országos kisebbségi önkormányzat viszonyát mellérendelteként szabályozta,

a települési kisebbségi önkormányzatoknak nincs „beeszlása” az országos kisebbségi önkormányzat és a helyi önkormányzat intézmény átvételére-átadására irányuló megállapodásába, még akkor sem, ha az átadni kért intézmény működése jelentős részben helyi kisebbségi közügynek volna minősíthető.⁶¹⁶

Az átruházott feladatokról szóló fejezetben már utaltunk arra, hogy a települési önkormányzat messzemenő alárendeltsége mutatkozik meg az országos önkormányzattal szemben akkor, amikor esetlegesen intézményátvételre kerül sor. A törvény 30/B. § (1), (2) és (3) bekezdései leírják, hogy a települési kisebbségi önkormányzat feladatátvállalásához be kell vonni az országos önkormányzatot; egyéb gyakorlati helyzetekben pedig automatikusan rendelik magukat az országos önkormányzat alá.

71. kérdésünkben megkérdeztük az elnököket, hogy helyesnek tartják-e a háromszintű kisebbségi önkormányzati rendszert. Kérdésre a cigányok 89%-a, a görögök 100%-a, a németek 94%-a és a ruszinok 88%-a válaszolt. A pozitív válaszok aránya egyedül a görögöknél maradt alul a negatív válaszokkal szemben, ami a települési kisebbségi önkormányzatok szemében a megyei szint fontosságát bizonyítja.

57. táblázat. *Helyesnek találja-e a háromszintű önkormányzati rendszert? (%)*

	Cigányok	Görögök	Németek	Ruszinok
Igen	62		76	75
Nem	28	100	24	25

A görögök visszautasítása nem értelmezhető, mivel esetükben nem volt lehetőség megyei kisebbségi önkormányzat létrehozására.

22. Törvényi alapelvek, valóságos gyakorlatok – Záró gondolatok

22.1. Az identitásválasztás szabadsága, avagy ki a kisebbségi?

A szociálpszichológiában általános elfogadott Tajfel nézete, miszerint a csoportok tudomásul veszik, hogy társadalmilag konstruált és ebből következően kognitív tartalommal rendelkező csoportjegyeik különböztetik meg őket környezetüktől.⁶¹⁷

Kérdés, melyek ezek a társadalmilag és politikailag konstruált elemek ma Magyarországon. Származás? Anyanyelv? Képviselőség a kisebbségi önkormányzatokban vagy tagság, tisztségviselés a kisebbségi társadalmi szervezetekben? Vajon melyik kritérium képezi le, tükrözi vissza leginkább a valóságot?

Ezek azért nagyon fontos kérdések, mert összefüggnek azzal, hogy ki is a kisebbségi törvény jogalánya? Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény abszurd helyzetet teremtett:

[...] a szabályozás nem a kisebbségekről készült megbízható statisztikákon vagy reális igényfelméréseken alapult. [...] A tervezet a szabad identitásválasztáson alapult, és a személyi hatály megállapítása érdekében ki kellett mondania, hogy ezt az állampolgár a valamely kisebbségi szervezetben vagy a kisebbségi önkormányzati választásokon való részvétellel, illetve egyes kisebbségi jogok gyakorlásával teheti meg.⁶¹⁸

⁶¹⁶ Fórika, 2010. 354. o.

⁶¹⁷ Tajfel, 1978. 3–4. o.

⁶¹⁸ Bodáné, 1993b. 185. o.

De mit is jelent az identitás megválasztásának szabadsága?

Bíró Gáspár 1989-ben elkészített kisebbségi törvénytervezetében nem állított mást, mint hogy a kisebbséghez tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. Bíró azonban, alkalmazva azt a szociálpszichológiai tételt, hogy a csoporthoz tartozáshoz nem elég, ha az egyén kinyilvánítja, hogy ő ehhez vagy ahhoz a csoporthoz tartozik, csoporttagságát csoportnak el is kell ismernie, beépített egy kontrollt: a személyi elven szerveződő kulturális önkormányzatok a hozzájuk önkéntes alapon csatlakozó tagokat saját maguk tartották volna nyilván.⁶¹⁹

Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló 1995-ben kihirdetett Kisebbségvédelmi Keretegyezménye rögzíti az önrendelkezés jogát az identitásról, vagyis az egyén számára szabad döntést biztosít ahhoz, hogy saját identitását mások felé, ideértve az államot is, megvallja.⁶²⁰ A Keretegyezményhez fűzött magyarázat szerint az idézett rendelkezés nem foglalja magában a tetszés szerinti választás jogát a kisebbséghez tartozás kérdésében. Az egyén szubjektív választása elválaszthatatlanul kötődik a személy azonosságtudatát meghatározó lényeges objektív kritériumokhoz.⁶²¹

Az állam köteles tiszteletben tartani ezt a jogot, mint ahogy azt is, ha az egyén nem nyilatkozik ebben a kérdésben – vagyis az identitás vállalása nem kényszeríthető ki. Ebben az értelemben beszélhetünk szabad identitásválasztásról, de a meghatározás lényegét tekintve ez inkább szabad identitásvállalás.

Nem véve figyelembe a Keretegyezmény magyarázatát, az 1993-ban erre az elvre épülő rendszert a törvényhozó a 2005. évi törvénymódosításkor is meghagyta; így egy egész kisebbségi választási és önkormányzati rendszert épített erre az elvre oly módon, hogy a jogokat gyakorlatilag a jelöltek kontrollálhatatlan kijelentése keletkeztette.

Amikor a kisebbségi törvény kimondta az egyén „elidegeníthetetlen” jogát az identitás szabad megválasztására [...] valójában normatív koncepcióvá alakított egy nagyon is létező társadalmi jelenséget, amit némi színpadias, de szükséges felhanggal, a múlt hosszú árnyának nevezhetünk.⁶²²

A Nektv. 1993-ban elfogadott és a 2005. évi törvénymódosítás után is érvényben maradó szövege explicit módon nem tartalmazza a szabad identitásválasztás gyakorlatát. A legtöbb, amit erről meg lehetett tudni:

Az Országgyűlés [...] kinyilvánítja, hogy a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti, a nemzeti és etnikai kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogai alapvető szabadságjogok, amelyeket tiszteletben tart, és mindezeknek a Magyar Köztársaságban érvényt szerez. Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga.

⁶¹⁹ Bíró, 1995. Bíró kéziratait (1989, 1990.) idézi Dobos, 2005.

⁶²⁰ Kisebbségvédelmi Keretegyezmény 3. Cikk 1. Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem, és ebből a választásából vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék. 2. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek a jelen Keretegyezményben foglalt elvekből származó jogait és szabadságaikat egyénileg, valamint másokkal közösségben gyakorolhatják. (1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről.)

⁶²¹ Commentary on the provisions of the Framework Convention. Preamble. Section I. Article 3. Paragraph 3. 35. This paragraph does not imply a right for an individual to choose arbitrarily to belong to any national minority. The individual's subjective choice is inseparably linked to objective criteria relevant to the person's identity. http://www.minelres.lv/coe/FC_exr.htm

⁶²² Kardos, 2007. 37. o.

A szabad identitásválasztást explicit formában a Nektv. törvény indoklásában jelenik meg és a fogalom teljesen más értelmezését adja, mint ami a törvény szövegezéséből kiolvasható:

A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. Ezen alapelvből következően a törvény jellegét és tartalmát alapvetően az a célkitűzés szabja meg, hogy a magyar történelem hagyományai-ból kiindulva megteremtse azokat a jogi kereteket, amelyek lehetővé teszik és biztossítják a kisebbségek *szabad identitásválasztása* alapján az egyéni és a közösségi jogaik érvényesülését, valamint a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményes alapokat.

A kisebbséghez tartozó személy joga, hogy saját maga nyilvánítsa ki a kisebbséghez való tartozásának tényét és az, hogy kisebbségi létét egyenként és közösségként megőrizhesse és fenntarthassa. A nemzeti és etnikai önazonossághoz való jog, valamely kisebbséghez való tartozás vállalásának és a vele való azonosulás kinyilvánításának szabadsága olyan alapvető emberi jog, amely az egyéneket és a közösségeket egyaránt megilleti. A törvény a *szabad identitásválasztás* elvének kimondásával valamely népcsoporthoz tartozás jogát az alapvető emberi jogként fogalmazza meg.

A törvény a szabad identitásválasztás alapján állapítja meg személyi hatályát.

A Nektv. indoklása az önkéntes vállalás szubjektív kategóriáját objektív kategóriává emeli, és semmilyen valóságkritériumot nem követel meg hozzá; gyakorlatilag kiszolgáltatja a kisebbségi közösségeket a kakukktojásoknak. A törvény azonban az államot is kiszolgáltatja – amelynek nem pontosan körülhatárolt csoportokat kell megvédenie és finanszíroznia.

A kisebbségi törvény kimondja ugyan, hogy

24/B. § (1) A kisebbségi önkormányzati jogok a kisebbséghez tartozó választópolgárok közösségét illetik meg, akik ezeket a jogukat törvényben meghatározott módon, választott képviselőik útján gyakorolják,

de nem ad választ arra, hogy kik is a kisebbséghez tartó választópolgárok; adós maradt a jogalkotó annak a megválaszolásával, hogy kikre terjed ki ez az alanyi kör, és ki, milyen eljárás keretében állapíthatja meg.

Így tehát, ha a kisebbségi különjogokkal csak az önbevallás útján meghatározható személyek vagy személyek csoportjai élni kívánnak, akkor ezt minden további kontroll nélkül megtehetik.

Ha azonban a kisebbségi polgár jogait gyakorolni kívánja és ez valamilyen állami intézkedést igényel, akkor a legegyszerűbb jogállami követelmény, hogy az állam a joggyakorlás törvényességéről meggyőződhesse. Az a kérdésfelvetés tehát, hogy rögzíthető-e a kisebbségi identitás álkérdés, az erről folyó vita álvita, az igazi kérdés ezzel szemben csak az lehet, hogy mikor, hogyan és ki(k) által és hogy ezt milyen garancia-rendszer védi a visszaélésektől.⁶²³

Csányi szerint azért fontos egy jogilag elismert fogalom léte, hogy

a kisebbségek és velük szemben az államok és a többség jogainak és kötelességeinek terjedelmét meg lehessen határozni. Akkor egyértelmű lenne, mely népcsoportokkal szemben vannak az államok kötelezve egyes jogok nyújtására, mikor követ el az állam jogsértést. Nem lehet igazán kisebbségi *jogokról* beszélni, amíg a jog „*hordozója*” nincs meghatározva.⁶²⁴

⁶²³ Kaltenbach, 2007. 140. o.

⁶²⁴ Csányi, 2004. Kiemelés az eredetiben.

Kállai Ernő kisebbségi ombudsmani állásfoglalása szerint:

Ennek az elvnek az érvényesítése különösen a választójog gyakorlása során vett fel problémákat. A választójogi visszaélések elleni fellépés a kisebbségi választói jegyzék újraszabályozásával lenne biztosítható.⁶²⁵

A jogalany gyakorlati meghatározhatatlansága kihat a képviselet és az érdekvédelem kérdésére is. Az önkormányzatiság mellett érvelők azt állítják, hogy a civil szervezetekkel szemben a települési kisebbségi önkormányzatok nem csupán tagságukat, hanem a település egész kisebbségi közösségét képviselik. Azt azonban jelenleg senki sem tudja megmondani, hogy ez valóban így van-e, és azt sem, hogy ténylegesen ki tartozik ehhez a közösséghez.

Az identitás tudásszociológiai kategória, szocializációs termék, tudáselemei vannak, amit az egyének elsődleges és másodlagos szocializációjuk során sajátítanak el. Az etnikai/nemzetiségi identitás, amely meghatározza a kisebbségi létet, a családban sajátított elsődleges szocializáció terméke. Az identitás semmiképpen sem választás, sőt válogatás kérdése!

Ezért nagyon fontos, hogy az identitás szabad megválasztásának jogára hivatkozva ne legyen lehetséges, hogy olyan egyének is egy-egy kisebbséghez tartozónak mondhassák magukat, akiknek identitásából a nemzetiségi tudás- és identitáselemek hiányoznak.⁶²⁶

Ha azonban ragaszkodunk a választáshoz, választani identitások között csak az tud, akinek többes identitása van. A magyarországi kisebbségek jelentős része kettős identitású, hisz tagjai egyszerre születtek bele a többségi és a kisebbségi csoportba, ahol szocializációjuk során mind a nemzeti, mind a nemzetiségi identitás tudáskészletét elsajátították. Tehát egy többes kötődésű nemzetiséghez tartozó egyén megválaszthatja, hogy vállalja-e német, szlovák, szerb, horvát stb. identitását, vagy inkább a magyar identitást választja, vagy egyszerre mind a kettőt. Ez a lehetőség azonban csak a nemzetiségekhez tartozó személyek számára adott. Az, aki nem született bele egy adott nemzetiségi interakciós mezőbe, kulturális és nyelvi közegbe, és nem abban szocializálódott, az a törvény adta lehetőség ellenére, mondhat bármit, sohasem lesz igazán a kisebbség tagja.

A jelenlegi törvényi szabályozás instabilitást okoz, és kedvez a felelőtlenségtudat kialakulásának. Ha nem tudjuk, ki választott meg bennünket, akkor nem is tartozunk senkinek felelősséggel se erkölcsi, se anyagi értelemben; nincs számonkérhetőség.

Bár a kisebbség önkormányzatok képviselőinek többsége elutasítja a kisebbségi névjegyzékbe vételt, a helyzet orvoslásának kulcsa a *nyílt, az önkéntes, mindenki számára megismerhető kisebbségi névjegyzék*. Úgy véljük, ha a személyi elvű autonómia keretében egy személy nemzetisége és identitása révén különjogokat, autonómiát és ezek üzemeltetéséhez anyagi eszközöket igényel a költségvetésből, az a minimum, hogy ne maradjon homályban, hanem nyíltan és büszkén vállalja csoport-hovatartozását.

Természetesen minden a regisztráción alapuló megoldás bevezetésekor szigorú követelményeket és megfelelő garanciákat kell bevezetni. [...] Így a kisebbséghez tartozó személyek szövetségének az önkéntességen kell alapulnia s az abban való tagságot egy személyes akaratnyilvánításnak kell megelőznie a szabad identitás elvének megfelelően. [...] a tagság bizonyos objektív kritériumokhoz is köthető, mint például nyelvtudás, kultúra ismerete, vallási hovatartozás.⁶²⁷

⁶²⁵ 2007. nov. 12.

⁶²⁶ A 2004. évi törvénymódosító javaslat tartalmazott egy önnnyilvántartó konstrukciót, amit a Fidesz visszautasított.

⁶²⁷ Halász–Majtényi, 2003. 297. o. A szerzők megemlítik a 2003. évi státustörvényt, ami objektív kritériumoktól tette függővé a magyar igazolványra való jogosultságot.

22.2. Szükség van-e kisebbségi önkormányzatokra?

67. kérdésünkben tettük fel ezt a kérdést, amire az önkormányzatok 98%-a válaszolt. A roma önkormányzati elnökök 98%-a, a görög és ruszin elnökök 100%-a, a német önkormányzatok 96%-a állította, hogy szüksége van erre a kisebbségi intézményre.⁶²⁸ Ezek a magas átlagok azt bizonyítják, hogy a kisebbségi önkormányzatok beágyazódtak egy adott társadalmi réteg praxisába, és mély gyökeret eresztettek.

Kérdés azonban, hogy közjogi értelemben valóban önkormányzatok-e ezek a szervezetek?

A közjogi jogi személyek közfunkciók, közfeladatok ellátására szerveződnek. A közfeladatokat számukra a hatályos jog állapítja meg. Ismérveik közé tartozik a közfeladat ellátása, részvétel a közösség kormányzásában, a kormányzattal szembeni feladatteljesítési kötelezettség, és a kormányzati felügyelet (például közigazgatási hivatalok). Közjogi jogi személy különösen többek között a helyi/területi önkormányzat.⁶²⁹

Közjogi önkormányzatiságról akkor beszélhetünk, ha a képviselő-testületnek szervezeti, funkcionális és gazdasági önállósága van. A kisebbségi képviselő a települési önkormányzati szabályozás modelljét követi; a helyi önkormányzatokhoz hasonlóan a kisebbségi önkormányzatok is választott szervezetek, döntéseiket csak törvényességi szempontból lehet felülvizsgálni, szervezetüket maguk alakíthatják, társulhatnak, szövetségbe tömörülhetnek, saját forrásokkal és vagyonnal rendelkeznek.⁶³⁰ A Nektv. kimondja:

63. § (1) A törvényben nem szabályozott kérdésekben a kisebbségi önkormányzatokra megfelelően alkalmazni kell a helyi önkormányzatokra, helyi önkormányzati képviselőkre, polgármesterekre és helyi önkormányzati társulásokra vonatkozó jogszabályokat.

Már az 1993-ben elfogadott kisebbségi törvény kritikusai is felvetették, hogy nem szerencsés a kétfajta önkormányzat összekapcsolása; már csak azért sem, mert a kisebbségi önkormányzati feladatrendszer, illetve eszközrendszer szabályozása nem követi az önkormányzatiság elvi követelményeit. A helyi önkormányzattól eltérően a kisebbségi önkormányzatnak ugyanis a jogosítványok közül teljes mértékben csak szervezeti önállósága van, önrendelkezését pedig csak egyes kulturális kérdésekben valósíthatja meg.

A magyar törvényhozás nem az önkéntesen szerveződő civil szervezeteket, hanem az önkormányzati rendszerbe integrált, választott kisebbségi önkormányzatokat tette meg a kulturális autonómiával letéteményeseinek, de a kulturális autonómia deklarálásával véget is ért a jogok telepítése.⁶³¹

Funkcionális önállósága azonban legfeljebb részleges, mivel csak oktatási és részben kulturális funkciókat vehet át az államtól. Az olyan kisebbségeket érintő ügyekben, amelyekben a helyi önkormányzatok döntenek, a kisebbségi testületek a véleményezési és egyetértési jog gyakorlásával csak részt vehetnek; ez azonban nem önkormányzati, hanem participációs jog.

Kutatásunk során láttuk, hogy a településeken a kisebbségi önkormányzatok nem vállalkoznak, amelynek bevételeiből valamelyest anyagi függetlenséget teremthetnének maguknak. Csefkó kritikájával egyetértve azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok a kisebb-

⁶²⁸ Kállai Ernő kutatásában az elnökök 70%-a válaszolt igennel. Kállai, 2005. 146. o.

⁶²⁹ „A magyar közjogi szisztémában egyáltalán nem könnyű a szervezeti státus, a jogalanyiség kérdésében állást foglalni, hiszen a szervezetalapításnak, a közjogi jogi személyiséggel való felruházásnak nincsenek alkotmányosan rögzített szabályai. [...] Általános elvi követelményrendszer tehát a közjogi funkcionális (személyi) és területi alapokon nyugvó önkormányzati szervezeti modellel szemben sem alkotmányos, sem egyéb törvényi formában nem fogalmazódott meg a magyar közjogban.” Csefkó, 1998.

⁶³⁰ Csefkó, 1998.

⁶³¹ Vizi, 2002. 39. o.

ségi törvény 2005. évi módosítása után is „legfeljebb formai-szervezeti, de nem funkcionális, tartalmi értelemben önkormányzatok”.⁶³²

Feladataikat tekintve továbbra is egy sor olyan feladat- és hatáskört tartalmaz a törvény, amelyek gyakorlásához nincs szükség közjogi értelemben vett önkormányzatokra, mert azok az állampolgárokat és az egyesületeket, alapítványokat, társadalmi szervezeteket is megilletik.⁶³³ Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzati eszköztárból alapvető jogosítványok hiányoznak; például a kisebbségi önkormányzatokat saját ügyeik vitelében nem illeti meg a szabályozási jog.⁶³⁴

Miközben az önkormányzati formának van a legerősebb közjogi és politikai legitimitása, addig a kisebbségek a 2005. évi törvényt módosítás után is lényegét tekintve tényleges mozgáster helyett korlátozott eszköztárral, csak szervezetre korlátozódó önkormányzatisággal rendelkeznek, amit a törvényalkotó a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok praxisában nem gyakorolható autonómiajogok bővítésével kívánt elfedni.

70. kérdésünkben azt tudakoltuk, hogy elégedettek-e a törvény szabta tevékenységi körrel és jogosítványokkal, vagy szükséges lenne-e ezek bővítése. Tulajdonképpen ez is egyfajta elégedettségi teszt, amelynek eredménye azt mutatja, hogy a kisebbségi önkormányzatok mennyire tartják a gyakorlatban működésképesnek a törvényt.

A tevékenységi kör és a jogosítványok bővítése mellett volt a cigány önkormányzatok 96%-a, a görög önkormányzatok 100%-a, a német önkormányzatok 59%-a és a ruszin önkormányzatok 89%-a. Az elégedetlenség magas arányai azt jelzik, hogy a kisebbségi törvény feladatértelmezése és a kisebbségi önkormányzatok gyakorlata nem mindig fedte egymást.

72. kérdésünkben arra kértük válaszadóinkat, hogy ha nem elégedettek, írják meg, mely területeken kellene a kisebbségeknek nagyobb lehetőségeket biztosítani.

A válaszok kb. 63%-a általánosan csak „több jogot”, „nagyobb lehetőségeket” szeretett volna. A konkrétumok említésénél mindegyik kisebbség számára a települési önkormányzati szavazati jog és az egyenlőség volt a legfontosabb.

„A kisebbségi önkormányzat elnöke legyen automatikusan szavazati joggal rendelkező tagja a helyi önkormányzatnak, mert a tanácskozási jog semmit se ér.”⁶³⁵

„A kisebbségek adhassanak bizottsági tagokat is, és azoknak is legyen szavazati joguk.”⁶³⁶

„Felháborító, hogy ahol kb. 35-40 % a romák aránya, ott még a szociális bizottságban sincs roma képviselő.”⁶³⁷

Pedig a kisebbségi önkormányzatnak törvény adta joga, hogy részt vegyen a helyi önkormányzat döntéshozatali eljárásában. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) 24. § (2) bekezdése értelmében a helyi önkormányzat bizottságaiba indokolt beválasztani a települési kisebbségi önkormányzat tagját.⁶³⁸

A törvényt módosítás ellenére továbbra is a helyi képviselő-testület mérlegelheti, hogy a kisebbségi önkormányzat elnöke mely esetekben élhet tanácskozási jogával. Ráadásul, amikor az elnök szószólóként vehet részt a helyi önkormányzat zárt ülésén, akadályoztatása esetén az elnökhelyettes vagy az ezzel megbízott képviselő a törvényi szabályozás hiányosságai miatt nem helyettesítheti.

⁶³² Csefkó, 1998.

⁶³³ Például 30K.§, 40. § (1) d.

⁶³⁴ A kisebbségi önkormányzatok csak a szabályozás tartalmának kialakításában vesznek részt, illetve kezdeményezésük kötelezi a települési önkormányzatot az illető szabály megalkotására.

⁶³⁵ 31. kérdőív.

⁶³⁶ 42. kérdőív.

⁶³⁷ 72. kérdőív.

⁶³⁸ A kisebbségi önkormányzat elnöke azonban érthetetlen és meg nem indokolt módon nem választható be egyetlen helyi önkormányzati bizottságba se.

Az elnökök a legtöbbször ezeknek az anomáliáknak a kiküszöbölését, az együttdöntési jog tényleges érvényesülését, illetve az önálló döntési jogkörök kiterjesztését, a hatósági jogok gyakorolhatóságát említették, de voltak, akik mindenben egyenlő intézkedési jogokat szerettek volna a helyi önkormányzattal, de legalábbis beleszólási jogot igényeltek a település költségvetésébe.

*„Intézménymegszüntetés esetén nem kéri ki a kisebbségi önkormányzat véleményét. Vagy ha nagy ritkán kikéri, nem veszik figyelembe.”*⁶³⁹

*„Az önkormányzati elnökök jogállása legyen egyenlő a polgármesterével.”*⁶⁴⁰

Kerékgyártó így jellemezte a helyzetet:

Habár kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a kisebbségi törvény elég szűkre szabja az önkormányzatok jog- és tevékenységszféráját (valójában a kulturális autonómia megteremtéséhez és fenntartásához szükséges jogszabványokat garantálja), ettől függetlenül mégis sajátos illúziók jelentek meg. Mintha a települési önkormányzattal azonos rangú és státuszú kisebbségi testületről lenne szó.⁶⁴¹

A romák jogkörbővítéssel szeretnék, ha a szociális támogatások, és a foglalkoztatás önálló intézésében, az oktatásba és a gyermekvédelemben való nagyobb beleszólással ezek az illúziók gyakorlattá válnának. A roma önkormányzatok nem szeretnék a helyi politika kényszeredetten elfogadott kellei lenni.⁶⁴²

*„Legyen a munkavállalással kapcsolatosan önálló jogosultsági körünk. Nekünk kellene a pénzt a munkahely biztosítási lehetőségekre átutalni, nem a nagy önkormányzatnak.”*⁶⁴³

*„Közmunka program lehetőségének biztosítása a kisebbségi önkormányzati szinten.”*⁶⁴⁴

*„A pénzügyi támogatást a kisebbségi önkormányzatnak kellene önállóan kiosztani; ne a nagy önkormányzaton keresztül menjen.”*⁶⁴⁵

A németek különösen a valódi kulturális és oktatási autonómiát szerettek volna:

*„A települési önkormányzattal egyenlő jogunk legyen az épületeink helyi védelem alá helyezésében.”*⁶⁴⁶

*„Hiába tarthat fenn óvodát, iskolát a kisebbségi önkormányzat, ha az állami finanszírozás nem fedezi a költségvetését.”*⁶⁴⁷

*„Települési szinten nagyobb befolyást szeretnénk gyakorolni a nemzetiségi oktatásra.”*⁶⁴⁸

A hatáskörbővítéshez az anyagi források hozzárendelése is felmerült. Nem egy kisebbségi önkormányzat az egyenlő jogok mellett az elnöknek ugyanannyi pénzt tartott volna jogosnak, mint a polgármesternek, illetve a kisebbségi képviselőknek ugyanannyi tiszteletdíjat igényeltek volna, mint a nagy önkormányzat képviselőinek.

A 73. kérdésre, amely arra vonatkozott, hogy milyen törvényi változtatásokra lenne szükség a jobb működés érdekében, már jóval kevesebben válaszoltak. A válaszok aránya: romák: 77%, görögök: 100%, németek: 33%, ruszinok: 66%.

A válaszokban az elnökök kisebbségtől függetlenül részint a 72. kérdésben felsorolt hatásköri bővítések törvénybe iktatása mellett a kisebbségi választási törvény megváltoztatását, a regisztráció és a kopogtatócédulák eltörlését, a kedvezményes mandátum visszaállítását, az

⁶³⁹ 75. kérdőív.

⁶⁴⁰ 109. kérdőív.

⁶⁴¹ Kerékgyártó, 1999. 720. o.

⁶⁴² Kerékgyártó, uo.

⁶⁴³ 25. kérdőív.

⁶⁴⁴ 33. kérdőív.

⁶⁴⁵ 75. kérdőív.

⁶⁴⁶ 102. kérdőív.

⁶⁴⁷ 52. kérdőív.

⁶⁴⁸ 91. kérdőív.

elnökök automatikus helyi önkormányzati taggá válását említették. A parlamenti képviselet törvénybe iktatása a válaszok 75%-ában fordult elő.

Akadnak olyanok, akik törvénybe szabályozták volna, hogy a helyi önkormányzat kötelezően biztosítson helyiséget a kisebbségi önkormányzat számára, rendelje el, hogy az országos önkormányzatok kötelezően tartsanak kapcsolatot a települési önkormányzatokkal, de nem egy esetben született javaslat a képviselői létszám csökkentéséről is.

Azt láthatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok úgy tartják, nem egyenrangú partnerei a helyi önkormányzatoknak. A kisebbségi vezetőknek nem sikerült igazi befolyásra szert tenniük, szerepük a saját kisebbségen belüli döntéshozatalon túl kifelé csak reprezentatív. Válaszaikból az is látszik, hogy még azokkal a jogaikkal sem tudnak élni, amelyeket a Nektv. felsorol.

A jogérvényesítés lehetetlensége abból fakad, hogy a törvény nem tartalmaz erre nézve garanciákat.

[...] a Nektv klasszikus *lex imperfecta*, azaz számos rendelkezésének jogi norma mi-volta erősen kétséges, miután hiányzik a jogi norma differencia specifikája, a kikényszeríthetőség.⁶⁴⁹

Mivel a törvény nem rögzíti a jogok érvényesülésének kikényszerítő eszközeit, az állam és helyi képviselője, a település önkormányzata, azt teljesíti a kisebbségek felé, amit és amennyit jónak lát.

A kisebbségi jogok érvényesülését a politikai megfontolások alapján hozott jogi struktúrák biztosítják olyan mértékben, amilyen mértéket az adott állam még el tud viselni és amilyen szintet a kisebbségi csoport érdekérvényesítő képessége révén el tud élni.⁶⁵⁰

Nem pusztán feladat- és forrásátadásról van itt szó, hanem arról a fejlődési folyamatról is, ami a joggyakorláson keresztül a kulturális csoportként nyilvántartott közösségeket a politikai közösséggé alakulás felé vezetheti. Azonban

[...] a gyakorlat bizonyítja, hogy a jogilag institucionalizált autonóm kisebbségi csoportok politikai jellegének elismerése terén még hiányok mutatkoznak. Az, hogy egy állam mennyiben garantálja egy kisebbségi közösség politikai entitásként való elismerését, alá van vetve az állam pragmatizmusának, probléma-érzékenységének és a problémák megoldására tett gesztusoknak.⁶⁵¹

A kisebbségek érdekérvényesítését és egyenlőségi törekvéseit gyengíti, valamint politikai mobilizációjukat hátráltatja azonban az is, hogy a magyarországi kisebbségek esetében hiányoznak az ezeket a feladatokat elvégző, illetve nyomásgyakorlásra vagy lobbizásra képes kisebbségi kulturális, politikai és gazdasági elitcsoportok.⁶⁵²

Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a kialakult, illetve a törvényben kialakított helyzet – a kisebbségek kulturális státusban tartása, politikai mobilizációjának fékezése, a kisebbségi választópolgár meghatározatlansága, a feladatmeghatározás helyenkénti értelmezhetetlensége, stb. – mind az államnak, mind a kisebbségek – legalábbis – egy részének megfelel. Pedig mindenkinek csak hasznára válna, ha az állam és a törvényhozó megfontolná, szükség van-e az önkormányzati státusra, és ha úgy dönt, igen, akkor az önkormányzati kereteket kitöltené

⁶⁴⁹ Kaltenbach, 2007. 139. o. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁵⁰ Vizi, 2002. 39. o.

⁶⁵¹ Vizi, uo.

⁶⁵² Vizi, uo.

tartalommal, és megalapozná a hozzá szükséges eszköztárat.⁶⁵³ Tegyük hozzá, nem egy „soft-law”-ban. Ha viszont a törvényhozó másként dönt, úgy olyan törvényre van szükség, amely garantálja, hogy „a kisebbségek társadalmi szervezetei sokkal kevesebb formai szabállyal (például közvetlen választás) terheltetvén, plurálisabb keretek között szinte valamennyi eddigi kisebbségi önkormányzati jogosítványt” gyakorolhassák, „esetleg felmerülhet egy másik jogi státusz intézményesítése, például a köztestületi forma”.⁶⁵⁴

Minkét esetben elkerülhetetlen azonban, hogy a kisebbségi közösség tagjai nyíltan felvállalják hovatartozásukat.

Tapasztalataink szerint a kisebbségi önkormányzatok azonban ténylegesen hatottak az etnikai/nemzetiségi identitás ébredésére, revitalizációjára és kinyilvánítási hajlandóságára, s ha le nem is állították asszimiláció folyamatát, talán valamelyest lelassították azt. Tény, hogy összefogták kisebbségeiket és halódó kultúrájukba megpróbálták életet lehelni. Azonban sem helyi-települési, sem országos szinten nem váltak politikai tényezővé; érdekérvényesítő képességük pedig gyenge maradt. Többségük a jelenlegi keretben képzeletben el a jövőjét, nem véve tudomást asszimilációról, többgenerációs vegyes házasságról, nyelvvesztésről. Küzd azért, hogy nemzetisége mint kulturális színfolt, ne tűnjön el, vagy mint hátrányos helyzetű, diszkriminált csoport felemelkedhessen.

A törvényhozó feladata eldönteni, hogy milyen szervezeti és anyagi keret biztosításával járul hozzá ezekhez a törekvésekhez, és ezáltal milyen irányba tereli az etnikai/nemzeti kisebbségi közösségek sorsát.

22.3. Feltett kérdéseink és a rájuk adott válaszok

A kutatás centrumába állított települési kisebbségi önkormányzatok társadalmi beágyazottsága ellentmondásos: szervezetenként beágyazódtak, funkcionálisan azonban nem. A tényleges gyakorlatban csak a legkritikább esetekben egyenrangúak a helyi önkormányzatokkal. Ezt nem csupán a kisebbségi önkormányzatok elnökei érzik így; a visszajelzésekből egyértelmű, hogy a helyi önkormányzatok sem tartják magukat egyenlőnek a kisebbségi önkormányzatokkal; viszonyukat önkényes paternalizmus jellemzi.

A gyakorlatban a kisebbségi önkormányzatok a kisebbségi önkormányzati rendszerben nem egyenlők egymással, de a települési kisebbségi önkormányzat a helyi önkormányzattal sem egyenlő. Az egyenlőtlenségi viszonyok nem kizárólag az ellentmondásos törvényi rendelkezések következményei: a települési kisebbségi önkormányzatok önszántukból rendelik alá magukat a megyei és országos szintnek. Láttuk, hogy a szegmentáris elv nem érvényesül; ez a viszonyrendszer alulról szervezetenként paternalista, ami azt jelenti, hogy maguk a települési önkormányzatok kívánják az alá-fölé rendeltség viszony életben tartását. Éppen ezért a háromszintű önkormányzati rendszer bevezetése a települési önkormányzatok számára nem járt hátránnyal.

Miközben saját rendszerükben elfogadják a paternalista viszonyt, a helyi önkormányzatokkal szemben tökéletes egyenlőséget szeretnének. Helyük azonban valahol a sor végén áll az egész önkormányzati rendszerben. Szerepük korlátozott, számos esetben csupán szimbolikus jelentőséggel bír – a törvényben garantált jogokkal nem vagy csak részlegesen tudnak élni. Tényleges működési területük korlátozott, a kulturális autonómia megvalósításában a kisebbségi élet kereteit csak nagy ritkán átlépő rendezvényekben, illetve az együttléti jogban valósul meg, amennyiben élnek, illetve amennyiben a helyi önkormányzatok hagyják, hogy éljenek vele.

⁶⁵³ Csefkó, 1999.

⁶⁵⁴ Uo.

A kisebbségi önkormányzatiság lényegét jelentő autonómia szelektíven és részlegesen érvényesül az önkormányzati szintek között. Ennek oka sem kizárólag a törvényi rendelkezésekben keresendő, hanem abban, hogy a három egymással egyenrangú és egyenjogú viszonyrendszerbe helyezett szint a kialakult különböző gyakorlatok okán, leginkább az állami támogatások szükségét okolva, nem tudott az autonómiajogokhoz egyformán hozzáférni. A települési kisebbségi önkormányzatok jelentős része nem elégedett az autonómia adott kereteivel, és tágításuk mellett szavaznának. Mindamelllett az autonómia és a megvalósítását célzó feladatok értelmezése a településeken teljesen szubjektív és önkényes. Ebből következően addig nem is ítéltjük meg objektíven, hogy melyek is a kisebbségi önkormányzatok konkrét feladatai, amíg azok az önkormányzatok saját elhatározásának függvényei.

Kérdésünkre, hogy mennyire lehetnek alkalmasak a kisebbségi önkormányzatok Magyarországon a kisebbségek legitim és hatékony képviselőjére, azt a választ adhatjuk, hogy addig, amíg nem tudjuk, hogy hol húzódnak a kisebbségi közösségek határai, amíg nem tudjuk, hogy ki a jogalany, ki a kisebbségi választópolgár, addig a kisebbségi önkormányzatok nem legitimek.

A legitimitás erősítését, illetve a kakukkfióka-jelenség kiküszöbölését a kisebbségi törvény módosításával életbe lépő kisebbségi választói névjegyzék alkalmazása nem valósította meg. A csoportkohézió ezáltal nem erősödött, mivel a névjegyzékek titkosak maradtak, és nem lehetett tudni, hogy abban ki a ténylegesen kisebbséghez tartozó állampolgár.

A magyarországi kisebbségpolitika mozgatórugója kifelé az elismerésigény – nem utolsósorban a határon túli magyarok érdekében –, befelé pedig a soft law állandósága. A kisebbségeken belüli politika mozgatórugója a jelenlegi helyzet fenntartása. Gyakorlatilag a két szándék egybeesik. Az államtól nem lehet bizonyos jogokat kikényszeríteni, az állam viszont hagyja, hogy a kisebbségek és a hozzájuk csapódó kakukktojások bizonyos szinten önkényes döntéseket hozzanak. Nem látják be, hogy a jelenlegi helyzet fenntartása egyik félnek sem kedvez. De az állam fél a törvényesen kikényszeríthető garanciáktól, a kisebbségek pedig félnek, hogy kiderül, a nyelvi, a strukturális, a maritális (vegyes házasságok) asszimiláció oly mértékben erodálta közösségeiket, hogy megkérdőjelezhető, léteznek-e még egyáltalán.

Véleményem szerint nem lenne szabad félni a csoport-hovatartozás nyílt megvallásától, még akkor sem, ha kiderül, a kisebbségek kevesebben vannak, mit gondolták. Már csak azért sem, mert a kisebbségi jogok gyakorlása nem létszám kérdése, és a nyílt vállalás növelheti a tényleges kisebbségi közösségek kohézióját és a jogérvényesítés hatékonyságát.

Bibliográfia

1. Könyvek, cikkek, tanulmányok

A Magyar Köztársaság Miniszterelnökének két állásfoglalása a magyarországi szervezeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos teendőkről. *Regio*, 1991. 2. sz. 211–212. o.
<http://epa.niif.hu/00000/00036/00006/pdf/143.pdf> (Letöltve: 2009. 02. 03.)

A Pallas Nagy Lexikona. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897.
<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/067/pc006722.html> (Letöltve: 2009. 02. 02.)

Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.

Ács Zoltán: A bolgár, görög, és örmény országos önkormányzatok (1995–1998). In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja, 1999. 20

Áts Erika (összeáll.): *Több nyelven – egy akaráttal. Nemzetiségek a Magyar Népköztársaságban*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1976.

Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. In Fokasz Nikosz (szerk.): *Görögök Budapesten. Budapesti Negyed*. 54. XIV. évf. 4. sz. 2006. tél.
<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/bacsikai.html> (Letöltve: 2010. 07. 20.)

Baka András: A nemzeti kisebbségek joga a politikai gondolkodás szemszögéből. *Jogtudományi Közlemény*, 1989. 3. sz. 115–119. o.

Baka András: Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény. *Magyar Tudomány*, 1990a. 4. sz. 385–393. o.

Baka András: Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. *Regio*, 1990b. 4. sz. 59–66. o.

Balogh Sándor (főszerk.) – Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2002.

Balogh András: Európa és a nemzeti kisebbségi kérdés a második világháború után. *Európai Utas*, 2003. 2. sz. <http://www.hhrf.org/europaiutas/51/balogh.pdf> (Letöltve: 2010. 02. 11.)

Barabási Kun József: Tisza István liberálistusa és szociális érzése. In *Tisza–emlékkönyv*. Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda–vállalata, 1928.

Barth, Frederyk: Introduction. In uő (szerk.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London: George Allen & Unwin. 1969. 9–38. o.

Benoît–Rohmer, Florence: *The Minority Question in Europe. Texts and Commentary*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996.

Bindorffer Györgyi: Nyelvében él az etnikum? Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban. *Szociológiai Szemle*, 1997. 2. sz. 125–141. o.

Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2001.

Bindorffer Györgyi: Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás – Előszó. In uő (szerk.): *Változatok a kettős identitásra – Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében.* Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 7–15. o.

Bindorffer Györgyi – Sólyom Barbara: A pomázi szerbek identitása. In uő (szerk.): *Változatok a kettős identitásra – Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében.* Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2007. 188–236. o.

Bíró Gáspár: *A nemzeti és etnikai kisebbségi törvénytervezetének alapelvei.* A Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága, 1989. (Kézirat, TLIK)

Bíró Gáspár: *A nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségi törvénytervezet alapelvei.* 1990. (Kézirat, TLIK)

Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága.* Budapest: Osiris–Századvég, 1995.

Bodáné Pálok Judit: A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 1993a. 12–13. sz. 26–45. o.

Bodáné Pálok Judit: Egy törvény története. *Regio*, 1993b. 3. sz. 182–192. o.

Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok).* Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/A_rutenek/index.htm (Letöltve: 2009. 11. 06.)

Bottlik Zsolt: A németek etnikai földrajzi képe alakulása a XVIII. században a Dunántúli–középhegység területén. *Kisebbségkutatás*, 11. évf. 2002. 1. szám. <http://www.epa.hu/00400/00462/00013/9.htm> (Letöltve: 2010. 02. 03.)

Brunner, Georg – Küpper, Herbert: Európai autonómia megoldások: A kisebbségi önkormányzatok autonómia–modelljének tipológiája. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 377–403. o.

Capotorti, Francesco: Proposed Definition of ‘Minorities’ within the Context of Article 27, ICCPR: Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (1979) E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1

Approaches towards the definition of Minorities and related groups by UN bodies; HUMR 5120: International Human Rights Law: Substantive Rights

http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5120/h06/undervisningsmateriale/Approaches_towards_the%20def_of_minorities_and_related_groups_by%20UN_bodies.doc (Letöltve: 2010. 02. 02.)

Caruha Vangelio: A magyarországi görögök szellemi öröksége. Demeter Zayzon Mária (szerk.): *Más-ság–azonosság. Kisebbségismereti előadások Kőbányán.* Budapest: Kőbányai Önkormányzat. 1994. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/2008/Massag_azonosság_I/index.htm (Letöltve: 2009. 01. 18.)

Caruha Vangelio: *Magyarországi görögök.* Budapest: Körtánc Egyesület, 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/2008/Kortanc_sorozat/Magyarorszag_i_gorogok/pages/002_gorog.htm (Letöltve: 2009. 01. 18.)

Csányi Edina: A kisebbségvédelem és egyes jogi kérdései. *Jogelméleti szemle*, 2004. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/csanyi20.html> (Letöltve: 2010. 06. 13.)

Csefkó Ferenc: A kisebbségi önkormányzatok közjogi státusa, működésük meghatározó területei. *Regio*, 1998. 4. sz. 39–52. o.

Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális Kutatások Központja. 1999.

Deschênes Jules: Proposal Concerning a Definition of the Term ‘Minority’ E/CN.4/Sub.2/1985/31, 14 May 1985 at 30.

http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5120/h06/undervisningsmateriale/Approaches_towards_the%20def_of_minorities_and_related_groups_by%20UN_bodies.doc
(Letöltve: 2010. 02. 02.)

Dobos Balázs: A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. *Kisebbségkutatás*, 2005. 4. sz. 496–512 o.

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_04/cikk.php?id=981 (Letöltve: 2009. 12. 20.)

Dobos Balázs: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája. *Kisebbségkutatás*, 2006. 3. sz. 507–529. o. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00031/cikke1e1.html> (Letöltve: 2010.02.20.)

Dobos Balázs: Kisebbségpolitika és kisebbségpolitikai intézményrendszer Magyarországon, 1948–1993 között. *Regio*, 2007. 3. sz.

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/147-172.pdf> (Letöltve: 2010. 08. 04.)

Dobos Balázs: A kisebbségi önkormányzatiság kérdőjelei. *Kommentár*, 2008. 5. sz. 16–25. o.

Dobszay Tamás: Település és lakóhely. In *Kettős Kötődés. Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918)*. Encyclopaedia Humana Hungarica 08. Budapest, 2001.

<http://vmek.oszk.hu/01900/01905/html/index.html> (Letöltve: 2010. 03. 02.)

Doncsev Toso: A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 2004. 1. sz.

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_01/cikk.php?id=1020 (Letöltve: 2008. 03. 02.)

Drahos Ágoston – Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. Néhány adat nemzeti kisebbségeinkről. *Regio*, 1991. 2. sz. 167–192. o.

<http://epa.niif.hu/00000/00036/00006/pdf/12.pdf> (Letöltve: 2008. 04. 03.)

Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.

Dzindzisz Jorgosz: A magyarországi görögök legújabb kori története. In Demeter Zayzon Mária (szerk.): *Másság – azonosság*. Budapest: Kőbányai Önkormányzat Emberjogi, Kisebbségi Bizottsága, 1994.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/Magyarorszag_i_nemzetisegek_kotetei/Massag_azonosság_I/pages/000_konyveszeti_adatok.htm (Letöltve: 2009. 02. 02.)

Eide, Asbjörn: Working Definition of Minorities, Protection of Minorities. Possible Ways and Means of Facilitating the Peaceful and Constructive Solution of Problems Involving Minorities. E/CN.4/Sub.2/1993/34, 10 August 1993, SCPDPM (45th Session), para 29.

http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5120/h06/undervisningsmateriale/Approaches_towards_the%20def_of_minorities_and_related_groups_by%20UN_bodies.doc
(Letöltve: 2010. 02. 02.)

Eiler Ferenc: A magyarországi német kisebbség kronológiája (1987–2000). In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 437–460. o.

http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_01/t_es_t_01_eiler_f_nemet_kron.pdf.

(Letöltve: 2008. 06. 02.)

Eiler Ferenc: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998–2004. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 209–226. o.

Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Pest, 1865. Forrás:
<http://books.google.com/books?id=0rEMAAAAYAAJ&oe=UTF-8> (Letöltve: 2009. 12. 02.)

Eötvös József: *Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben.* 1861.
http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdf&id=KI-1861_1&pg=109&l=hun (Letöltve: 2010. 05. 02.)

Erb Mária – Knipf Erzsébet: Új lehetőségek, új kommunikációs stratégiák: A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás*, 1999. 2. sz. 176–187. o.

Észak–Magyarországi Munkaügyi Központ: *A munkaerő–piaci folyamatok főbb jellemzői Borsod – Abaúj – Zemplén megyében 2009. évben.* Miskolc, 2010. február.
http://emrmk.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=emrmk_mptaj_baz_2009 (Letöltve: 2010. 06. 23.)

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
http://www.mtaki.hu/docs/fedinec_csilla_karpataljai_magyarsag_torteneti_kronologiaja_1918_1944/fedinec_csilla_karpataljai_magyarsag_kronologiaja.html (Letöltve: 2010. 08. 14.)

Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, IX. évf., 2007. 1. sz. 83–110. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00028/pdf/83-110.pdf>
(Letöltve: 2010. 08. 14.)

Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1993.

Fényes Elek: *Magyarország leírása.* Pesten, Nyomatott Beimelnél. 1847.
<http://books.google.com/books?id=lgsIAAAAQAAJ&pg=PA1&dq=fenyese+elek&ei=7eXwRtCRAoH87gKo7cHrBg#PPA8,M1> (Letöltve: 2009. 01. 19.)

Ficzere Lajos (szerk.): *Magyar Közigazgatási Jog. Általános Rész.* Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

Finta István: A kisebbségi önkormányzatokat érintő hatályos magyar szabályozás. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998.* Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 25–37. o.

Fleck Gábor: Néhány bekezdés a kisebbségi önkormányzatokról. In *Jelentés a Tárki önkormányzati kutatásáról.* Budapest, 2003. 17–23. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a187.pdf> (Letöltve: 2008. 12. 21.)

Fleck Gábor – Virág Tünde: *Egy beás közösség múltja és jelene.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 1999.

Fórika László: A kisebbségi nevelés–oktatás néhány alapkérdése. In Gyulavári Tamás – Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010. 348–386. o.

Forray R. Katalin: Nemzetiségek, kisebbségek. *Educatio*, 1998. 11. sz. 50–66. o.
<http://www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomso/1161>. (Letöltve: 2010. 01. 19.)

Föglein Gizella: Közvetíteni a „párt és az állam” jelszavát. Nemzetiségi–kisebbségi szövetségek, 1958–1972. *História*, 1996. 9–10. sz. 45. o.

Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség. A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Budapest: Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagikisebbssegek/Nemzetiseg_vagy_kisebbsseg/pages/003_torvenytervezet.htm (Letöltve: 2008.09.12.)

Föglein Gizella: Nemzetiségi oktatás a Rákosi–kurzus idején. *Új Pedagógiai Szemle*, 2004. június.

<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00082/2004-06-mk-Foglein-Nemzetisegi.html>

(Letöltve: 2010.02.14.)

Föglein Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945–1985*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2006.

Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

Füves Ödön: Gründungsurkunde der griechischen Gemeinde in Pest aus dem Jahre 1802. *Μακεδονικά* 11. 1971. 335–341. o. Klny. Makedōnika.

Füves Ödön: *A pesti görögök iskolái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973. 98–104. o. Klny. az Antik Tanulmányokból.

Füzes Miklós – Gyurok János (szerk.): *Kisebbségek jelene Baranya megyében*. Pécs: Baranya Megyei Önkormányzat–Pécs MJ Város–Kisebbségkutató Közalapítvány. 2007.

G. Fekete Éva: Cigányok a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken. Tájegységi elemzés. In Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a cserehádi és a dél–baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005. 53–83. o.

http://www.mtaki.hu/docs/roma_szegregacios_folyamatok/roma_szegregacios_folyamatok_g_fekete_eva_ciganyok_a_cserehat_hernad_bodva_videken.pdf (Letöltve: 2010.02.23.)

Galambos József: A cigánykérdés megoldása. *Orvosok lapja – Népegészségügy*, 1947. 36. sz. 1446–1450. o.

Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest: Maecenas, 1989.

Gángó Gábor: Az 1868.évi nemzetiségi törvény korunk nemzetiségpolitikájának tükrében. *Barátság*, 2003. 10. évf. 4027–4031 o.

<http://nemzetisegek.hu/repertorium/2003/05/Bar02.pdf> (Letöltve: 2010.01.23.)

Geertz, Clifford: The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In uő (szerk.): *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York: The Free Press. 1963. 105–157. o.

Gilliland, Mary K.: Nationalism and Ethnogenesis in the former Yugoslavia. In George De Vos – Lola. Romanucci-Ross (szerk.): *Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accomodation*. Walnut Creek–London–New Delhi: Alta Mira Press. 1995. 197–221. o.

Girán János – Gyurok János: Kisebbségek Baranya megyében. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 217–226. o.

- Girasoli, Nicola: *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.
- Gombár Csaba: Társadalomszemléletünk etnicizálódása. *Politikatudományi Szemle*, 1994. 4. szám. 78–115. o.
- Gorman; Margo: „Közösség” Európában. A közösség–fogalom mellékjelentései. *Parola*, 2002. 2. sz. http://www.pafi.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/b84c8c861998671e8525670c00815721/c6680463d75b03cbc1256c4d00395d74?OpenDocument#%E2%80%9EK%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g%E2%80%9D%20Eur%C3%B3p%C3%A1ban (Letöltve: 2010. 02. 21.)
- Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
- Gyulavári Tamás – Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010.
- Halász Iván – Majtényi Balázs: Létrehozhatók-e a kisebbségi választói névjegyzékek Magyarországon? In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartás nyilvántartása*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör-MTA Jogtudományi intézet, 2003. 295–310. o.
- Hambuch Géza: *Javaslatok nemzetiségi törvény megalkotásához. Tervezet*. 1988. (Kézirat, TLIK)
- Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 1982. 61–140. o.
- Havas Gábor – Liskó Ilona: *Szegregáció a romák általános iskolai oktatásában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet, 2005.
- Heintze, Hans-Joachim: *Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenrechte im Völkerrecht. Herausforderungen an den globalen und regionalen Menschenrechtsschutz*. (Demokratie, Sicherheit, Frieden. 85.) Baden-Baden: Nomos, 1994.
- Herbai István: *A magyar nemzetiségi politika a rendszerváltás éveiben*. Budapest: Demokrácia Kutatószok Magyar Központja Alapítvány, 1992. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/politika/hungpol/herbai.hun> (Letöltve: 2008. 01. 08.)
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.
- Horváth Katalin: Az önkormányzati választások jogi háttere. *Író Gergely Alapítvány*, II. évfolyam, 6. sz. 2002. november. <http://www.iroga.hu/onkormanyzati/horvath.htm> (Letöltve: 2009. 08. 30.)
- Horváth Lajos: *Kárpátalja képviselői a magyar országgyűlésben*. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2008.
- Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. VII. kötet. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1873. <http://www.archive.org/details/magyarorszagt07horvuoft> (Letöltve: 2010. 01. 20.)
- Hoóz István: Népszámlálás és nemzetiség. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00008/4.htm> (Letöltve: 2010. 02. 13.)
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Gondolat, 1986.
- Kaltenbach Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. Bevezető (módszertani) megjegyzések. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása*

1985/1990–2005. I–II. I. kötet: *Jog, rendszerváltozás, EU–csatlakozás*. Budapest: Gondolat Kiadó–ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007. 136–171. o.

Kardos Gábor: *Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák*. Budapest: gondolat Kiadó, 2007.

Kállai Ernő: Az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működése. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 300–307. o.

Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején*. Budapest: MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.

http://www.mtaki.hu/docs/moi_cig_nep_kut_gyorsjel/kallai_cko_moi_cig_nep_kut_gyorsjel.pdf
(Letöltve: 2009. 03. 24.)

Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok elméleti modellje és működési gyakorlata Magyarországon*. PhD értekezés, Miskolc, 2008. 14. o. (Kézirat, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola.)

Kálmán András: A magyar cigányok problémája. *Társadalmi Szemle*, 1946. 8–9. sz. 656–658. o.

Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*, 1993. 4. sz. 99–128. o.

<http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf> (Letöltve: 2008. 10. 29.)

Katus László: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849–ben. *Kisebbségkutatás*, 2002. 1. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00013/index.htm> (Letöltve: 2008.07.29.)

Kemény István: A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, 2004. 3–4: 335–346. http://demografia.hu/Demografia/2004_3-4/Kemeny%20Istvan_kozl.pdf (Letöltve: 2008.06.18.)

Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Változó világ 31. Budapest: Press Publica, 2000.

Kemény István – Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzeti-ségi adatok. 2003a.

<http://www.romapage.hu/hircentrum/article/107278/2964/page/1/> (Letöltve: 2008.12.29.)

Kemény István – Janky Béla: Cigány népesség Magyarországon az ezredfordulón. A cigány nemzeti-ségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2003b. 2. sz. 309–383. o.

<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00018/pdf/05.pdf> (Letöltve: 2008.12.29.)

Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971–ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbssegek/2009/ciganyok/Beszamolo_a_magyarorszagi_ciganyok/pages/002_a%20magyarorszagi_ciganyok_helyzete.htm (Letöltve: 2010. 10. 06.)

Kerékgyártó T. István: Kisebbségi önkormányzatiság és kulturális autonómia. *Magyar közigazgatás*, 1999. (49. évf.) 12. sz. 720–723. o.

Kertesi Gábor: A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. Munkatörténeti elemzés. *Közgazdasági Szemle*, 2000a. május, 406–443. o.

http://www.tte.hu/_public/ttorszkonf/leepules.pdf (Letöltve: 2010.08.12.)

Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Budapest: Új Mandátum, 2000b. 425–471. o.

Kertesi Gábor: *Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkja*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet Munkapiaci Kutatások – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, 2005.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 2009. november, 959–1000. o.

Kéri Katalin: Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig – Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In Hanák Péter (főszerk.) – Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs: University Press Pécs, 1997. 269–280. o.
<http://kerikata.hu/publikaciok/text/lexaponyi.htm> (Letöltve: 2010. 09. 09.)

Kisebbségi választási előkészületek– trükkös képviselők. *HVG*, 2002. 08. 10. 32. sz. 95–98. o.

Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Szent István Emlékkönyv. II. k. Budapest 1938. Új kiadás. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.

Kocsis Károly: Magyarország nemzetiségei településterületének átalakulása. In *Nemzetiségi ismeretterjesztés 2*. Budapest: TIT, 1998. 17–40. o.

Komlósi–Knipf Erzsébet: Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében. *Kisebbségkutatás*, 1996. 3. sz. 291–292. o.

Knipf, Elisabeth – Erb, Maria: Sprachwohnheiten beim den Ungarndeutschen (Vorergebnisse einer Umfrage). In Manherz K. (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Budapest: Ungarische Ethnographische Gesellschaft. 1998. 138–146. o.

ifj. Korhecz Tamás: A kisebbségi autonómiáról címszavakban. *Európai Utas*, 1999/4. 37. sz.
<http://www.hhrf.org/europaiutas/19994/index.htm> (Letöltve: 2009.02.02.)

Kossuth Lajos üzenetei. Szabad György összeállítása. Budapest: Neumann Kht., 2004
<http://mek.oszk.hu/04800/04882/> (Letöltve: 2008. 02. 02.)

Kovács Katalin – Váradi Mónika Mária: Német kisebbségi önkormányzatok: Németbóly, Nagynyárád, Pilisvörösvár, Solymár. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 265–283. o.

Kovács, Martin: Az Országos Kisebbségi Önkormányzat tevékenysége. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 185–202. o.

Kovács Péter: Területi autonómiák és speciális státuszok nemzetközi jogi és diplomácia történeti összefüggése. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája – aláírás után, ratifikálás előtt című tatabányai nemzetközi konferencián tartott előadás anyaga alapján. *Magyarság és Európa*, 1994. 2. sz. 77–84.

Kovács Péter: A kisebbség definíciójáról és a többség–kisebbség viszonyáról. In uő *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

Kovacsics József: A történeti demográfia és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan. In Dr. Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Budapest: KSH, 1997.

Kozma István: A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás kérdésköréből II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 325–399. o.

Koulisch, E. Robert: *What Roma Want Survey: An Analysis of Roma Civil Society and Minority Self-Government in Hungary*. Budapest, 2001.
http://www.partnershungary.hu/images/downloads/4708495182_nyomdakoul_partners_final.doc
(Letöltve: 2010. 04. 01.)

Kövágó László: *Kisebbség–nemzetiség*. Budapest: Kossuth, 1977.

Kövágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest: Kossuth, 1981.

Kymlicka, Will – Straehle, Christine: Kozmopotizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 17–42. o.

Ladányi János: Az antiszegregációs programok szükségességéről és lehetőségeiről. *Kritika*, 2007. október.
http://www.kritikaonline.hu/kritika_07oktober_ladanyi.html (Letöltve: 2009. 12. 14.)

Lásztity Péter: A kisebbségek részvétele a törvény megalkotásában. In Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzat. Az 1993. szeptember 27–29. között Szentendrén tartott konferencia előadásai és vitája*. Budapest: Minoritás Alapítvány, 1994. 57–79. o.

Levélváltás a magyarországi kisebbségi törvénytervezetről. *Regio*, 1991. 1. sz. 194–190. o.
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00005/pdf/21.pdf> (Letöltve: 2008. 10. 11.)

Lapidoth, Ruth: *Autonomy Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Washington D. C.: United States Institute of Peace Press, 1996.

Ligeti György – Varga Ilona: *Magyarországi cigányok*. Budapest: Körtánc Egyesület. 1998.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbségek/Kortanc_sorozat/Magyarorszagi_ciganyok/pages/011_magyarorszagi.htm (Letöltve: 2009. 11. 23.)

Ligeti György: Cigányok a felvilágosodás korában. In uő (szerk.) *Cigány népismereti tankönyv*. Piliscsaba: Konsept-H Kiadó, 2004.
http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/ciganyok_felvilagosodas_koraban_lgy.pdf
(Letöltve: 2009. 11. 23.)

Magyar Bea: *Az ötödik legnépszerűbb nyelv*. 2005.
<http://www.amarodrom.hu/archivum/2006/05/29.html> (Letöltve: 2010. 04. 23.)

Majtényi Balázs: Három választás Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 2002. augusztus 23.
<http://www.es.hu/index.php?view=doc;1854> (Letöltve: 2010. 05. 05.)

Majtényi Balázs: Az ENSZ és a kisebbségek védelme. *Kisebbségkutatás*, 2003a. 2. sz.
<http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00017/7.htm> (Letöltve: 2010. 02. 11.)

Majtényi Balázs: A kisebbségek autonómiája és a regisztráció. In uő (szerk.): *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2003b. 79–100. o.

Majtényi Balázs: Korlátozható-e az identitásválasztás szabadsága? A területi, személyi elvű autonómia és a regisztráció. In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartás nyilvántartása*. Budapest: Gondolat–MTA Jogtudományi Intézet, 2003c. 9–36. o.

Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogszabályozás. *Fundamentum*, 2005. 3. sz. 109–120. o.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Romakérdés és állami politikák. In Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. (A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai)*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2005. 409–429. o.

Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Jogtudományi Intézet–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.

Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település-és nemzetiségpolitikája*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2002.

Manherz Károly: Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet*, 1989. jan. 14. 9. o.

Manherz Károly (szerk.): *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató Kiadó. 1998.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/Valtozo_vilag_sorozat/A_magyarorszag_i_nemetek/pages/001_torteneti.htm (Letöltve: 2009. 01. 15.)

Mátrai Górnai Mária: A nemzetiségi oktatásügy alakulása az 1945 utáni évtizedekben. In *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Békéscsaba: Körösi Csoma Sándor főiskola. 1995.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/2008/Fejezetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/pages/007_nemzetisegi.htm (Letöltve: 2010. 04. 04.)

Mátyás Tibor Attila: *A dél–dunántúli régió leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek bemutatása*. Pécs: Dél–Dunántúli Regionális Munkaügyi Központ, 2008.

Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1925.

Mészáros Árpád – Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. *Regio*, 1995. 3. sz. 3–33. o.

Mezey Barna: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth, 1986.

Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Budapest: Optimum Kiadó. é. n. Reprint. Eredeti kiadás: Kolozsvár, 1944.

Mlecsenkov László: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kronológiája (2003). In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 339–368.

Mocsáry Lajos: *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában*. Pest, 1860.

Mocsáry Lajos: *Nemzetiség*. (Pest: Ráth Mór, 1858.) Reprint. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Molnár Emília – Kai A. Schafft: A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000–2001-ben. *Szociológiai Szemle* 2003. 1. sz. 79–99. o.

Molnár Emília: *Cigány kisebbségi önkormányzatok. A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai*. PhD dolgozat. Budapest, 2004.
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/87/1/molnar_emilia.pdf (Letöltve: 2009. 02. 16.)

Molnár Judit: Elszegényedett, elszigetelődött aprófalvak gondjai. A népesség és a társadalom jellemzői 17 észak–cserehádi falu vizsgálatában. In Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): *A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon*. Szombathely: Savaria University Press, 2007. 173–193. o.

Molnár Judit: Cigányok és magyarok életminősége Észak–Cserehát 17 településén. *Földrajzi Értesítő*, 2008. LVII. évf. 3–4. füzet, 335–363. o.

Nemes Dénes: A kisebbségi lét történelmi és társadalmi gyökerei Magyarországon – 1993. *Acta Humana*, 1993. 12–13. sz. 7–25. o.

Népszámlálás, 2001. IV. Nemzetiségi kötődés – A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH. 3. o.

Nikolakopulosz, Iliász – Rigosz, Alkisz – Pszalidasz, Grigorisz (szerk.): *A görög polgárháború. A varkizai egyezménytől a Gramosznál lezajlott hadműveletig 1945. február – 1949. augusztus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.

Olasz Lajos: Szabadság, egyenlőség és nemzetiségi eszme. Eötvös József nemzetiségpolitikai nézetei. *Európai Utas*, 2000. 11. évf. 1. szám. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20002/7.htm> (Letöltve: 2009. 01. 15.)

Orbán Balázs: *Mi az autonómia?* Magyar Ifjúsági Értekezlet és a Demokrata Magyar Ifjak Szövetsége (DMISZ) kiadása, é. n. <http://miert.ro/kepek/autonomia.pdf> (Letöltve: 2009. 12. 03.)

Öry Mária: *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. Budapest: Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2005. <http://mek.niif.hu/06400/06453/06453.pdf> (Letöltve: 2010. 04. 23.)

Pálné Kovács Ilona: A kisebbségi önkormányzatok jogállása. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 38–49. o.

Pap András László: Biznisz és etnicitás. *Élet és Irodalom*, XLVI. évfolyam, 42. szám, 2002., október 18.

Pap András László: Etnikai–nemzetiségi identitás és választójogi korrupció. In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartás nyilvántartása*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Jogtudományi Intézet, 2003. 252–294. o.

Pap András László: *Identitás és reprezentáció – Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselőig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007.

Papadopoulosz Filipposz: A magyarországi görögök múltjáról és jelenéről. In Eperjessy Ernő (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, 1996. 53–61. o.

Papadopoulosz Filiposz: Emberi sorsok a görög történelem sodrában. In Eperjessy Ernő (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2000. 251–267. o.

Papadopoulosz Filiposz: *Miként a madarak. Magyarországi görögök vallomásai*. Budapest: Újpesti Görög Kisebbségi Önkormányzat. 2005.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/2008/Mikent_a_madarak_2/pages/001_eloszo.htm

Dr. Petrusán György – Martyin Emília – Kozma Mihály: *A magyarországi románok*. é. n.

http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/roman/pgy/publikaciok/moi_romanok.doc

(Letöltve: 2009. 11. 03.)

Pogány György – Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. Budapest 1957. Kézirat. [Országos Széchényi Könyvtár.]

Pók Attila: A magyarországi nemzetiségi kérdésről (1868–1918). *História*, 1982. 4. sz. 19–26. o.

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1982-04/historia-1982-04-081013-3> (Letöltve: 2009. 10. 24.)

Pongrácz Zoltán: A cigányság Magyarországon [Részlet egy készülő könyvből]. *Alföld*, 1960. 4. sz. 130–133. o.

Popovics Tibor Miklós: Ruszin identitás megőrzési törekvések Magyarországon. In Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a XX. század végén*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely. 2001. 202–215. o.

Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.

Radó Péter: A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon. *Regio*, 1992. 2. sz. 135–145. o.

Rátkai Árpád: A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio*, 2000. 3. sz. 113–132. o.

Rozs András: Cigány állampolgárok Pécssett 1994–1997. *Pro Minoritate*, 1997. tavasz. 6. évf. 2. sz.

<http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tav02.htm#E13E6> (Letöltve: 2008. 01. 06.)

Rozs András: Kisebbségi önkormányzás egy nagyvárosban, Pécssett. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.) *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális kutatások Központja. 1999. 233–253. o.

S. Benedek András: Eszmék és téveszmék. A ruszin etnogenezis története. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. sz. http://www.hhrf.org/kisebbsgekutatas/kk_2000_04/cikk.php?id=352 (Letöltve: 2009. 03. 16.)

S. Benedek András: *A Gens Fidelissima: a ruszinok* Budapest: Belváros–Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. 2003.

Samu Mihály: *Előterjesztés a nemzetiségi törvény koncepciójáról*. 1988. (Kézirat).

Samu Mihály: *A nemzetiségi törvény megalkotása nem pártügy*. 1989. (Kézirat)

Sáposová, Zlatica – Šutaj, Štefan: *Kormányzati pártok kisebbség politikája Magyarországon és Szlovákiában 1989 után (különös tekintettel a magyar–szlovák kapcsolatokra)*. Kosice, 2006.

http://www.saske.sk/SVU/downloads/publikacie/Narodnostna_politika_2006.pdf

(Letöltve: 2009. 05. 06.)

Schwicker, J. H.: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. Wien u. Teschen 1883.

Seewann, Gerhardt: Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa*, 1992. 5. sz. 293–325. o.

Seirinidou, Vasso: Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában (17–19. század). In Fokasz Nikosz (szerk.): Görögök Budapesten. *Budapesti Negyed*. 54. XIV. évf. 4. sz. 2006. tél.
<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/seirinidou.html> (Letöltve: 2010. 07. 20.)

Skevis Theodoros – Athanasiou Christoforos: Görögök. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. Budapest: Auktor Kiadó, 1998. 81–100. o.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbssegek/2008/Nemzeti_es_etnikai_kisebbsegek_magyarorszagon/pages/005_gorogok.htm (Letöltve: 2010. 07. 20.)

Soós István: A cigány kisebbség első századai. *História*, 1991. 2–3. sz.
<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1991-023/historia-1991-023-cigany> (Letöltve: 2010. 07. 20.)

Szabó M. Attila: *Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába*. É. n.
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1156.pdf (Letöltve: 2009.12.10.)

Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. *Medvetánc*, 1984/1985. 1. sz. 45–74. o.

Szabó Orsolya: A kisebbségi törvény és módosítása avagy: a „nagyon várt, kiemelkedő jelentőségű, sanyarú sorsú torzszülött. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés – 2004: Helybenjárás*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005. 108–130. o.

Szalai Andrea: A „mi” és az „ők” határai, avagy a beások belülről. *Regio*, 1997. 1. sz. 104–126. o.
<http://epa.niif.hu/00000/00036/00028/pdf/05.pdf> (Letöltve: 2010. 08. 20.)

Szalai Júlia: Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, 2000a. 531–572. o.

Szalai Júlia: A kényszerasszimiláció zsákutcája és a kisebbségi jogok. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, 2000b. 149–158.o.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a XX. században*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet. 2003a.

Szalayné Sándor Erzsébet: Nemzetközi jog a kisebbségvédelem szolgálatában 1919 és 1950 között. *Kisebbségkutatás*, 2003b. 12. évf. 1. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00017/6.htm> (Letöltve: 2008. 12. 10.)

Szajbély Katalin – Tóth Judit: Kisebbségvédelem az Európai Unióban. *Kisebbségkutatás*, 2002. 2. sz. http://www.hhrf.org/kisebbssegekutatasa/kk_2002_02/cikk.php?id=1134 (Letöltve: 2008. 12. 10.)

Szarka László: Tilkovszky Loránt „Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig.” *Regio*, 1995. 3. sz. 164–165. o.
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/konyvismerteto.pdf> (Letöltve: 2008. 10. 10.)

Szász Zoltán: A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998. 3–4. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_szasz_zoltan.htm (Letöltve: 2010. 01. 04.)

Szász Zoltán: A román kérdés Tisza István kormányának politikájában. *Történelmi Szemle*, 1968. 84. o.

Szegő László: A hagyományos cigány közösségek. In uő (szerk.): *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest: Kozmosz könyvek 1983. 82–101. o.

Székely András Bertalan: Kisebbségek és kisebbségügy Magyarországon, a honfoglalástól napjainkig. 2008. Forrás: http://muravidek.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=19&Itemid=31 (Letöltve: 2010. 01. 17.)

Szesztay Ádám: Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. *Regio*, 1994. 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00018/pdf/07.pdf> (Letöltve: 2010. 01. 24.)

Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet–közép–európai kisebbségpolitikára.* MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003a. 132–135. o.

Szesztay Ádám: Az 1960-as nemzetiségi iskolareform. In Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat.* Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003b.

Szokai Imre – Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 10–11. o.

Szücs Jenő: A középkori Magyarország népei. *História*, 1982. 6. sz.

Szücs Jenő: *Nemzet és történelem.* Budapest: Gondolat. 1984.

Tabajdi Csaba – Barényi Sándor (szerk.): *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák. Nemzetközi konferencia, Budapest, 1995. november 9–10.* Budapest: Osiris, 1997.

Tajfel, Henry: *The Social Psychology of Minorities.* London: Minority Rights Group. 1978.

Tamás Edit: Zemplén vármegye népessége a XVIII–XIX. században. In Uő (szerk.): *Zemplén népessége, települései. In memoriam Németh Gábor.* Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum. 1999. 265–297. o.

Tamás Kincső – Tóth Ágnes – Vékás János (szerk.): *Tíz éves a kisebbségi törvény.* Szakmai Konferencia, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. október 7–9. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2004.

Tardos Katalin: Munkaerő–piaci helyzetkép és az aktív foglalkoztatási eszközök működése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In Tibori Tímea (szerk.): *Zempléni átjáró. Magyar–szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért.* MTA Szociológiai Kutatóintézet–Belvedere Meridionale Alapítvány, 2007. 49–109. o.

Theoharidis Antonios: *Életem mozaikja.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2008.

Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen: Csokonai Kiadó. 1998.

Tomka Miklós: A cigányság története. In Szegő László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest: Kozmosz, 1983. 36–52. o.

Tóth Judit: Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvallásánál? In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás? Az identitásválasztás szabadsága és a nemzeti hovatartozás nyilvántartás nyilvántartása*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör–MTA Jogtudományi Intézet, 2003. 37–72. o.

Tóth Zoltán: Önkormányzati választások, 1990. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt., 1991. 197–201. o.

Udvari István: Ruszinok és ukránok. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. Budapest: Auktor Kiadó, 1998. 257–276. o.

Vági Péter: Cigányok Szekszárdon. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, 2000. 573–592. o.

Váradai Monika: *Eredmények, kudarcok, hiányok és dilemmák: német kisebbségi önkormányzatok mérlegén. Jelentés az LDU számára*. Budapest, 2000.

http://www.kisebbségivalasztasok.mtaki.hu/adattar/tanulmanyok/ldu_varadi.html

(Letöltve: 2007. 08. 08.)

Váradai Monika: Német kisebbségi önkormányzatok és változó helyi társadalom. *Regio*, 2002a. 2. sz. 166–193. o. <http://epa.niif.hu/00000/00036/00045/pdf/07.pdf> (Letöltve: 2009. 05. 15.)

Váradai Monika: „A rendszer működőképes, de...” A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő*, 2002b. 12. sz. 26–39. o.

<http://beszelo.c3.hu/02/12/06varadi.htm> (Letöltve: 2008. 07. 14.)

Vercseg Ilona: A közösség–fogalom értelmezési keretei. *PC Lemezújság*. 1992. 35. sz.

http://www.adata.hu/_Kozossegi_Adattar/Lemezuar.nsf/nyomtat/431450C9837557E28525663E0052AA46?OpenDocument (Letöltve: 2010. 02. 03.)

Vizi Balázs: Minority Groups and Autonomy from an International Political Perspective. In Kinga Gál (szerk.): *Minority Governance in Europe*. Budapest: Open Society Institute, 2002. 39–54. o.

Vizi Balázs: Kisebbségi autonómiák Európában. *Kisebbségkutatás*, 2006. 2. sz.

<http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00030/cikke876.html> (Letöltve: 2008.12.10.)

Vogel Sándor: Az erdélyi szászok. *Honismeret*, 2001. 3. sz.

<http://www.vjrktf.hu/carus/honisme/ho010338.htm> (Letöltve: 2009. 02. 03.)

Walter Tibor: Német kisebbségi önkormányzatok Baranya megyében, I–II, rész. *Magyar Közigazgatás*, 2001. 12. sz. 742–749./ 2002. 1. sz. 55–63. o.

Wesselényi Miklós, Báró: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Budapest: Európa, 1992.

2. Törvények

1723. évi CIII. törvénycikk az ország benépesítéséről

1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék

1741. évi XXIX. törvénycikk a görögök, örmények és rácok kereskedéséről

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról

1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról

1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról
1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről
1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről
1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről
1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúságáról
1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
1891. évi XV. törvénycikk a kisedővásról
1907. évi XXVI. törvénycikk az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről
1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól
1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.
1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról
1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről
1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról
1946. évi VII. törvény a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről
1946. XV. törvény a magyar–csehszlovák lakosságcsere–egyezmény becikkelyezéséről
1948. évi XLVIII. a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról
1949. évi XX. törvény. A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA
1953. évi II. törvény az országgyűlési választásokról szóló jogszabályok módosításáról
1954. évi X. törvény a tanácsokról
1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről
1971. évi I. törvény a tanácsokról, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelettel
1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről
1976. évi V. törvény a közművelődésről
1983. évi III. törvény az Országgyűlési képviselők és a tanácsstagok választásáról
1985. évi I. törvény az oktatásról
1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról
1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról
1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról + indoklás
1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról
1990. évi XVII. törvény a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről
1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról
1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről
1994. évi LXII. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény módosításáról
1994. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról
1997. évi XV. törvény a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezmény kihirdetéséről

1997. évi C. törvény a választási eljárásról
1997. évi XCVIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról
1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről
1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről
2002. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról
2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról
2007. évi CLXIX. törvény a Magyar Köztársaság 2008. évi költségvetéséről
2008. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaságnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája 2. Cikk 2. bekezdése szerinti kötelezettségvállalásai cigány (romani és beás) nyelvekre történő kiterjesztéséről
2008. évi CII. törvény a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetéséről
2009. évi CXXX. törvény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetéséről

3. OGY határozatok

70/1990 (IX. 14.) OGY határozatot az 1990. évi önkormányzati választások előkészítésének és lebonyolításának pénzügyi szükségletei biztosításáról
81/2005 (X. 19.) OGY határozata a nemzeti és etnikai kisebbségek kedvezményes mandátumhoz jutásáról

4. Törvényerejű rendeletek

1962. évi 13. törvényerejű rendelet a tankötelezettségről
1976. évi 15. törvényerejű rendelet a könyvtárakról
1965. évi 24. törvényerejű rendelet a középfokú oktatási intézményekről

5. Minisztertanácsi rendeletek

4274/1949. (X. 11.) MT sz. rendelet a német lakosságra vonatkozó rendelkezések módosítása tárgyában
4364/1949 (VII. 31.) MT sz. rendelet a földreform és a telepítés befejezéséhez szükséges egyes rendelkezésekről
84/1950. (III. 25.) MT sz. rendelet a magyarországi német lakosság áttelepítésével kapcsolatban kibocsátott korlátozó rendelkezések alkalmazásának megszüntetése tárgyában

6. Minisztertanácsi határozatok

1048/1989. (IV. 24.) MT határozat a Minisztertanács Nemzetiségi Kollégiumáról

7. Miniszterelnöki rendeletek

4044/1919. ME sz. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról
4800/1923. ME sz. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról
Az 1924. évi 7500. ME sz. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról
Az 1935. évi 11 000. (XII. 23.) ME sz. rendelet az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetéséről
Az 1941. évi 700. ME sz. rendelet az 1923. évi nemzetiségi iskolarendelet három iskolatípusához való visszatéréséről
3820/1945. (VII. 21.) ME sz. rendelet a német lakosság kategorizálásáról és e csoportok elleni intézkedésekről

- 10030/1945. (X. 24.) ME sz. rendelet a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról
 12330/1945. (XII. 22.) ME sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről
 12340/1945. (XII. 22.) ME sz. rendelet a kitelepítésekkel kapcsolatos bűnvádi rendelkezésekről
 330/1946. (I. 5.) ME sz. rendelet a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatása tárgyában
 7970/1946. (VII. 12) ME sz. rendelet a Németországba áttelepítettek magyar állampolgárságának elvesztéséről
 2280/1946. (II. 1.) ME sz. rendelet a délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok kulturális és egyéb nemzetiségi jogainak hatékonyabb biztosítása érdekében végrehajtandó nemzetiségi összeírás tárgyában
 4300/1947. (III. 31.) ME sz. rendelete a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján Magyarországra áttelepített szlovákiai magyarok elhelyezése érdekében a 12330/1945. ME sz. rendelet értelmében Németországba való áttelepítésre kötelezett magyarországi német lakosság összeköltözéséről

8. Kormányrendeletek

- A Forradalmi Kormányzótanács XLI. sz. rendelete a nyelvhasználatról. 1919. április 6.
 A Forradalmi Kormányzótanács LXXVII. sz. rendelete a német és a ruszin tanácsok megválasztásáról. 1919. április 28.
 10515/1947. (VIII. 28.) Korm. rendelet a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítését akadályozó egyes cselekmények meggátálása és egyes ilyen rendelkezések megváltoztatása tárgyában
 12200/1947. (X. 28.) Korm. rendelet a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12.330/1946.M.E. számú rendelet, valamint az ezzel kapcsolatos egyéb rendeletek módosítása, kiegészítése és összefoglalása
 27/1965. (XII. 1.) Korm. rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. törvényerejű rendelet végrehajtásáról és az oktatási tanácsokról. 4. § (2).
 34/1990. (VIII. 30.) Korm. rendelet a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal létrehozásáról
 53/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet a helyi önkormányzati választásokon jelöltek állító kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásáról.
 137/1996. (VIII. 28.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjának kiadásáról
 105/2004. (IV. 27) Korm. rendelet egyes jogszabályok hatályon kívül helyezéséről
 375/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet a kisebbségi önkormányzatoknak a központi költségvetésből nyújtott feladatarányos támogatások feltételrendszeréről és elszámolásának rendjéről
 376/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodásáról
 2244/2007. (XII.23.) Korm. határozat a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok számára a központi költségvetésből nyújtott feladatarányos támogatás bevezetésével összefüggő feladatokról
 255/2009. (XI. 20.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjának kiadásáról szóló 137/1996. (VIII. 28.) Korm. rendelet módosításáról

9. Kormányhatározatok

- 2187/1995. (VII. 4.) Korm. határozat Nemzeti és etnikai Kisebbségekért Közalapítvány létrehozásáról
 3347/1968. Korm. határozat a Cigány Tárcaközi Koordinációs Bizottság létrehozásáról

10. Miniszteri rendeletek

- 20301/1885. (V. 28.) VKM sz. rendelet valamennyi kir. tanfelügyelőséghez, egyházi főhatósághoz és közigazgatási bizottsághoz a magyar nyelvnek az összes népoktatási tanintézetekben való kötelező oktatása tárgyában

- 110478 VIII. a. VKM sz. rendelet a 4800/1923. ME. sz. rendelet 18. §-ában foglalt rendelkezések végrehajtásáról
- 70010/1946. (I. 4.) BM sz. rendelet a nemzeti kormánynak a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről kiadott 12330/1945. ME sz. rendelete és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak ugyanezen tárgyban 1945. november 20-án hozott határozata végrehajtásáról
- 68800/1945. (X. 31.) VKM sz. rendelet a nemzetiségi oktatással kapcsolatos szavazásról
- 1200/1946. (II. 15.) VKM számú rendelet a nemzetiségi oktatásról szóló rendelet végrehajtásáról
- 2100/1948. (II. 17.) VKM sz. a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról szóló 1200/1946. (II. 15.) VKM számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában
- 70010/1946. (I. 4.) BM sz. Rendelet a nemzeti kormánynak a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről kiadott 12330/1945. ME sz. rendelete és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak ugyanezen tárgyban 1945. november 20-án hozott határozata végrehajtásáról
- 7/1963. (XII. 11.) MM rendelet a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.
- 9/1965. (XII. 1.) MM rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. törvényerejű rendelet, valamint az annak végrehajtásáról rendelkező 27/ 1965. (XII. 1.) Korm. rendelet végrehajtásáról. 4. § (1).
- 3/1966. (XI.4.) MM rendelet az alsófokú oktatási intézményekről szóló 1962. évi 14. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. 20. § (2). 26. §. c
- 7/1963. (XII. 11.) MM rendelet a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
- 3/1966 (XI. 4.) MM. sz. rendelet szerint a beíratásra felszólító felhívás az adott nemzetiség nyelvén való közzétételéről az alsófokú oktatási intézményekről szóló 1962. évi 14. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
- 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról
- 1/2010. (II. 16.) MeHVM rendelet a Miniszterelnökség fejezetnél a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek, valamint a határon túli magyarok támogatásával kapcsolatos fejezeti kezelésű előirányzatok felhasználásának szabályairól

11. Alkotmánybírósági határozatok

- 435/B/1997. AB határozat a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 24. §-a alkotmányellenességének vizsgálatáról, 1998. június 15. AB közlöny, VII. évf., 6–7. sz.
- 34/2005. (IX. 29.) AB határozat A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló, az Országgyűlés 2005. június 13-i ülésnapján elfogadott törvény 68. §-ának (3) bekezdése alkotmányellenességéről

12. Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman beszámolói, jelentései

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről – 1998. január 1.–1998. december 31. Budapest: OBH, 1999.

Jelentés a kisebbségi jogok érvényesüléséről a kisebbségi önkormányzatok 2000. évi működési tapasztalatai alapján. Budapest: OBH, 2001.

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről – 2002. január 1.–2002. december 31. Budapest: OBH, 2003.

A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2006. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról. Budapest: OBH, 2007.

13. Kállai Ernő kisebbségi ombudsman jelentései, állásfoglalásai

A települési önkormányzatok képviselő-testületeiben biztosított kisebbségi kedvezményes mandátumról, 2007. november 20.

Feljegyzés a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény alkalmazása során tapasztalt problémákról (Budapest, 2007. szeptember 27.).

Kállai Ernő dr. – Jóri András dr.: *Jelentés az etnikai adatok kezeléséről szóló vizsgálat megállapításairól.* 2009. november 9.

14. Nemzetközi dokumentumok

Egyesült Nemzetek Alapítóokmánya (1945)

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)

ENSZ Közgyűlésének 217 C (III) számú, A kisebbségek sorsa című határozata (1948)

„Egyezmény a Népiirtás büntetettének megakadályozásáról és megbüntetéséről” (1948)

Az ET Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezménye (1950)

ENSZ Nevelésügyi, tudományos és Kulturális Szervezetének 1960. december 14-én Párizsban elfogadott egyezménye „Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemlről.”

Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966)

Emberi jogok nemzetközi törvénye

Az ENSZ Nevelésügyi, tudományos és Kulturális Szervezetének 1960. december 14-én Párizsban elfogadott egyezménye „Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemlről” ugyancsak használja a nemzeti kisebbségek fogalmát.

1966. december 16-án az ENSZ közgyűlésén elfogadott „Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya”

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet emberi dimenziójával foglalkozó konferencián elfogadott dokumentum IV. fejezete – Koppenhágai Nyilatkozat. Részletek magyarul *Regio*, 1991. 2.

ENSZ 1992-ben a „Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól”

UN Seminar on the promotion and protection of human rights of national, ethnic and other minorities. Ohrid, 1974, Draft report of the seminar. ST/TAO/HR/49,

1977-es 814. sz. „A modern nyelvekről Európában” címet viselő ET ajánlás, 1977.

Az ET 1134. sz. „A kisebbségek jogairól” szóló 1990. évi ajánlása

Az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját Strasbourgban, 1992. november 5-én

1201-es ET „Ajánlás az emberi jogok európai egyezményének a kisebbségi jogokra vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvéhez. 1993.

Framework convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 1.II. 1995. ETS No. 157.

Framework Convention for the Protection of National Minorities – Explanatory report 1995

ET Miniszteri Bizottságának RecChL (2010) 3 sz. ajánlása a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának magyarországi alkalmazásáról, 2010. március 10.

Rövidítésjegyzék

AB	Alkotmánybíróság
AVOP	Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program
BAZ megye	Borsod-Abaúj-Zemplén megye
BM	Belügyminisztérium
BMI	Bundesministerium des Innern (Németország Belügyminisztériuma)
CKÖ	cigány kisebbségi önkormányzat
EBEÉ	Európai Biztonsági Együtműködési Értekezlet. 1994-től Európai Biztonsági és Együtműködési Szervezet (EBESZ)
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szövetsége
ELTE ÁJK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
ET	Európa Tanács
EU	Európai Unió
EURIFE	Európai Unió Roma Ifjúságáért Egyesület
Fidesz	Fiatal Demokraták Szövetsége
HEFOP	Humán Erőforrás Operatív Program
HNF OT	Hazafias Népfront Országos Tanácsa
Horue	Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmiségi Egyesület
IM	Igazságügyi Minisztérium (1990)
KEOP	Környezet és Energia Operatív Program
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
Kotv.	1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról (Közoktatási törvény)
Kvjf.	2005. évi CXIV. Törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról
KB	Központi Bizottság
LHH	Leghátrányosabb helyzetű
MACIKA	Magyarországi Cigányokért Közalapítvány
MCF	A Magyarországi Cigányok Országos Fóruma
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MGOÖ	Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata
MNOÖ	Magyarországi Németek Országos Önkormányzata
MARUSZE	Magyarországi Ruszinok Szervezete
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MeH	Miniszterelnök Hivatal
MeHVM	Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter
MKP	Magyar Kommunista Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt
NEKH	Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
NF	Nemzetiségi Fórum
NFÜ	Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
NKA	Nemzeti Kulturális Alap
Nektv.	1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
OCÖ	Országos Cigány Önkormányzat
OCKÖ	Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat
OFA	Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
OGY	Országgyűlés
ORKÖ	Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
OVb	Országos Választási Bizottság
Ötv.	1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról (Önkormányzati törvény)
Övtv.	1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról (Önkormányzati választási törvény)
PB	Politikai Bizottság
PM	Pénzügyminisztérium

RPM	Roma Polgárjogi Mozgalom
Rukisösz	Ruszin Kisebbségi Összefogás Közhasznú Egyesület
Ruke	Ruszin Kulturális Egyesület
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZMSZ	Szervezeti és Működési Szabályzat
TÁMOP	Társadalmi Megújulás Operatív Program
VKM	Vallás és Közoktatási Minisztérium

Mellékletek

1. sz. melléklet

1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. § A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. § Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

4. § A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyek jegyzőkönyvekben használnak. Egymásközti irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.

5. § A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. § A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. § Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény ótalmát, és a bíró segélyét:

a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;

b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.

8. § A bíró a 7-ik § eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközöli; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelve-

inek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segítyével is megmagyarázni.

Szintügy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnak, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A birói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó: de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kívánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

9. § Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala fölött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.

10. § Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.

11. § A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használható; de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. § A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.

Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbviteli bíróság végzését, határozatát, vagy ítéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kívánja, a mennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.

13. § Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

14. § Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben - az országos iskolai törvény korlátai között - iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

15. § A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.

Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.

16. § Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét; vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét: az egyházi községek pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvöket; más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.

17. § Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

18. § Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.

19. § Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, a mennyiben még nem állítottak, tanszékek állíthatnak.

20. § A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.

21. § A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

22. § A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

23. § Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7–13. §-ok szabályozzák.

24. § Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvöket.

25. § Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékelendő.

26. § Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvénszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek - az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, - az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvökön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai lesznek szabályozók.

27. § A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. § A korábbi törvényeknek a fennebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.

29. § Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavon- és dalmátországokra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáló szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavon országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyaró-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.

1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5848>

Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e végből a következő intézkedések állapíttatnak meg:

1. § Minden, akár felekezeti, akár másnemű oly tanító-képző intézetben, a melyben a tanítás nyelve nem a magyar, a magyar nyelv, mint már az 1868: XXXVIII. tcímű rendelete szerint is ez intézetekben köteles tantárgy, oly óraszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa.

2. § A jelen törvény hatályba léptét követő 3 évi tanító-képző intézeti tanfolyam eltelte után, vagyis 1882. évi június 30-tól kezdve tanítói oklevelet senki sem nyerhet, és a képezdei tanfolyamot akár magán úton, akár tanintézetben 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanítói vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, a ki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolában taníthassa.

3. § A már hivatalban levő, vagy tanító pályára lépő azon egyének, kik a képezdei tanfolyamot az 1872-től 1881-ik év végeéig terjedő időközben végezték el - illetőleg végezendik el - avagy ezen idő alatt léptek, vagy lépnek a tanítói hivatalba, - kötelesek a magyar nyelvet - ha azt nem bírják - a jelen törvény hatályba léptétől számított 4 év alatt annyira elsajátítani, hogy azt a népiskolában tanítani képesek legyenek.

E képesség egy, a ministerium által rendeleti után szabályozandó vizsgatétellel igazolandó.

Oly községekben, hol magyar és nem magyar ajkuak vegyesen laknak, akár községi, akár felekezeti, akár egyéb nyilvános népiskolákban, az 1883-ik évtől fogva ugy rendes, mint segéd- vagy ideiglenes tanítóul csak oly egyének alkalmazandók, kik a magyar nyelvet tanítani képesek; azonban az 1883-ik évig is a tanítói állomások betöltésénél a magyar nyelvet tudóknak elsőbbség adandó; valamint a községi elemi népiskolákra nézve az 1868. XXXVIII. törvénycikk 58. §-ában és az 1876. XXVIII. tcímű 13. §-ának 2. és 3. kikezdésében foglalt rendelkezések szigoruan végrehajtandók.

4. § A magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé ezennel felvétetik.

Azonban mindaddig, míg a magyar nyelv tanítására alkalmas kellő számú tanító fog rendelkezésre állani, ezen törvény fennebbi rendelete csak fokozatosan, következőleg léptethető életbe:

minden oly elemi népiskolában, melyek tannyelve nem a magyar, de oly tanító van alkalmazva, ki annak tanítására képes, a magyar nyelv, mint köteles tantárgy, már a jelen törvény hatályba léptét követő tanévben; azon elemi népiskolákban pedig, a melynél ily tanító alkalmazva nincs, mihelyt a 2-ik és 3-ik §-ok értelmében, a magyar nyelv tanításra képes tanító alkalmazva leend, azonnal tanítandó.

A magyar nyelv ezen köteles tanítását az összes községi népiskolákban a vallás- és közoktatási minister külön rendeletben szabályozza. - E szabályrendeletet, az óraszámra nézve, a népiskolai tantervek megállapításánál, az összes felekezeti és egyéb iskolai hatóságok is kötelesek szem előtt tartani.

5. § A jelen törvény intézkedései kitejeszhetnek az 1868:XXXVIII. tcímű 16–22. §-ai értelmében fennálló és felállítandó nem magyar tannyelvű tanintézetekre is.

6. § Az előbbi szakaszokban foglalt határozatok és átmeneti intézkedések foganatosítását, a vallás- és közoktatási minister, a tanfelügyelők, s a népiskolai hatóságokról szóló 1876:XXVIII. törvénycikkben (3. §) megnevezett egyéb közegei által ellenőrzi.

E célból:

1. Azon tanító-képző intézeteknél, melyekben a tannyelv nem a magyar, a tanfelügyelőnek a tanítás alkalmával időközönként tett látogatásain felül, úgy az évi, mint a képesítő vizsgálatok a tanfelügyelőnek, vagy a közoktatásügyi minister által kinevezett helyettesének jelenlétében és részvételével tartanak meg és a képesítő oklevelek 1882. évi június 30-ától fogva, általa is aláírva csak azon az esetben adhatók ki, ha a vizsgálattevő a magyar nyelvet a jelen törvény 2. §-a értelmében kellően bírja.

A tanfelügyelőnek ellenzése ellen azonban a jelölt, a vizsgálat napjától számított legfeljebb 30 nap alatt, a vallás- és közoktatási ministerhez felfolyamodhatik, a ki ez esetben egy általa kinevezendő három tagú bizottság által újra megvizsgálhatja őt s ha ez a folyamodót a magyar nyelvben a 2-ik §-ban megszabott mértékben képesnek találja, az oklevél neki azonnal kiadandó.

A bizottság határozata az oklevélre rávezetendő.

2. A közoktatásügyi minister felügyel arra, hogy az 1876:XXVIII. tcímű 5. § 3. pontja értelmében bemutatott tantervekbe a magyar nyelv a jelen törvényeknek megfelelőleg, kellő kiterjedésben legyen fölvéve és ugyanezen törvény 5. §-a 3. b) pontja szerint a tanításra felügyeltet.

3. A jelen törvény rendeleteinek meg nem tartása esetében az 1868:XXXVIII. tcímű 15. §-a, illetőleg az 1876:XXVIII. tcímű 7. §-a alkalmazandó. És végül:

4. Az 1868:XXXVIII. tcímű 22. §-a intézkedései azon esetben is alkalmazandók, ha a jelen törvény előző szakaszában megemlített intézetek, ezen törvény rendeleteinek eleget nem tettek.

7. § Mindenütt, hol e törvényben tanító-képezdek, tanítók, tanítójelöltek, segéd- vagy helyettes tanítókról van szó, a tanítónő-képezdek, tanítónők, tanítónő-jelöltek, segéd- vagy helyettes tanítónők is értendők.

8. § A jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatási minister bizatik meg.

1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól (Lex Apponyi) – Részletek

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966>

15. § Az államsegély összegének meghatározását megelőzőleg a közigazgatási bizottság megállapítja:

b) a tanító törvényes képesittségét, magyar állampolgárságát, valamint azt, hogy magyar nyelven helyesen beszélni és írni, valamint tanítani is tud és hogy a jelen törvény 32. §-ában előírt esküt letette;

17. § Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül minden iskolában, jellegkülönbség nélkül, úgy a főbejárat fölött, mint megfelelő helyen a tantermekben Magyarország czimere helyezendő el, a tantermekben a magyar történetből vett falitáblák alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig az épületen a magyar nemzeti czimeres zászló tüzendő ki. E jelvényeken kívül csak a törvényhatóság és a község czimere és az iskola községi, illetőleg felekezeti jellegét a törvényesen megállapított kitételekkel megjelölő magyar nyelvű külső felirat és a tantermekben az illető hitfelekezet egyházi főpásztorainak arczképei, vallási jelvények, valláskegyeleti képek, és az oktatáshoz szükséges tanszerek alkalmazása van megengedve, melyek azonban idegen történeti vagy földrajzi vonatkozásokat nem tartalmazhatnak és csakis hazai készítmények lehetnek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tárczája terhére gondoskodik arról, hogy az összes iskolák a magyar czimmerrel és zászlóval, valamint az iskolafentartó hatóság meghallgatásával megállapítandó magyar történeti képekkel elláttassanak. E történeti képek a tantermekben kellő módon elhelyezendők és a tanító tartozik jelentőségüket a nyelv- és értelemgyakorlatok, továbbá a földrajz és történelem tanítása során a gyermekeknek megmagyarázni.

18. § Az 1868:XLIV. tcímű 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvü vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fenmaradán természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya. A hol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, a kiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tannyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a huszat eléri, vagy az összes beirt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beirt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafentartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban.

Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható.

Az összes elemi népiskolák ismétlő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar.

Ezek az intézkedések érvényesek a községi elemi népiskolákban is.

19. § A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskolafentartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

Az államsegélyben részesülő községi elemi népiskoláknál az 1876:XXIII. tcímű 13. §-ának 1. pontjában körülírt tanítóválasztási eljárás a jelen §. rendelkezéseinek megfelelően módosíttatik.

22. § Az 1876:XXVIII. tcímű 7. §-ának 3. és 4. pontja a községi elemi népiskolai tanítók tekintetében a következőleg módosíttatik:

1. A községi elemi népiskolai tanító fegyelmi vétséget követ el:

a) ha a magyar nyelv tanítását elhanyagolja, vagy azt nem a jelen törvény 16., 19. és 20. §-aiban felsorolt rendelkezések szerint, illetőleg saját hibája vagy mulasztása folytán nem az ott kitűzött

czélnak megfelelő átlagos eredménnyel tanítja, vagy ha a 16. és 17., illetve 20. § meghagyásainak nem tesz eleget;

b) ha az iskolában a kormány által eltiltott, vagy a 20. § esetében a miniszter által nem engedélyezett tankönyveket vagy ilyen taneszközöket használ;

c) ha államellenes irányt követ; államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekedet, amely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, külön állása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása és az állam címere, jelvénye és zászlaja ellen irányul; [...]

A felsorolt fegyelmi vétségek egyaránt megtorlandók, történetek legyen azok akár a tanhelyiségben, akár azon kívül, vagy más állam területén, élő szóban, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyv vagy egyéb taneszközök közreadása avagy terjesztése által.

2. Mindezen fegyelmi vétségek alapján a közigazgatási bizottság községi elemi népiskolában alkalmazott, akár rendes, akár segédtanító ellen az iskolaszék vagy ennek valamely tagja, ugyancsak valamely növendék törvényes képviselőjének vagy gondozójának följelentésére, vagy hivatalból is fegyelmi vizsgálatot rendelhet el, a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére pedig elrendelni köteles.

32. § Bármilyen jellegű elemi népiskolánál első ízben alkalmazott rendes tanító köteles magyar állampolgárságát a kir. tanfelügyelő előtt igazolni. Továbbá köteles a kir. tanfelügyelő vagy ennek megbízottja és az illetékes iskolai hatóság előtt a következő hivatalos esküt az állam nyelvén letenni:

„Én, N. N. rendes tanító, esküszöm az élő Istenre, hogy Ő Felsője apostoli királyom, magyar hazám és annak alkotmánya iránt tántorithatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem, az ország szentesített törvényeit és törvényes szokásait megtartom, a hazai hatóságok törvényes rendeleteit, valamint a tanítói tisztemmel járó köteleességeket mindenkor lelkiismeretesen, hiven és pontosan teljesítem és a gondjaimra bízott ifjúságot a magyar haza szeretetében fogom nevelni. Isten engem úgy segítjen!”

A tanító csak ezen eskü letétele után foglalhatja el állását, az országos tanítói nyugdíjintézetbe csak ezen eskü letételének igazolása mellett vehető fel.

33. § Bármilyen jellegű elemi népiskolánál magyar nyelvű és csak olyan nyomtatványminták (iskolai felvételi, előmeneteli és mulasztási naplók, mulasztási kimutatások stb.) alkalmazhatók, amelyek a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított összes rovatokat tartalmazzák. E nyomtatványminták magyar nyelven töltendők ki. A községi iskolák és az államsegélyes hitfelekezeti népiskolák az állami iskolák számára megállapított nyomtatványmintákat köteles használni és szintén magyar nyelven kitölteni. A tanulók számára kiadandó értesítő könyvek és bizonyítványok bármily jellegű elemi népiskolánál magyar nyelven állítandók ki.

Az iskola fentartónak azonban jogában áll ezeket a magyar nyelv mellett hasábosan a megállapított tannyelven is kitölteni.

A magyarországi nemzetiségek jogi helyzetét szabályozó rendelet alapelvei, 1945

Forrás: Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség. A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993.*
Budapest: Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.

A) Elvi állásfoglalás

1. Minden magyar állampolgár, bármilyen anyanyelvű, nemzetiségű vagy vallású is, a törvény előtt egyenlő. Vallása, származása, anyanyelve vagy nemzetisége okából magyar állampolgárt joghátrány nem érhet.
2. A demokratikus Magyarországon a nem magyar nemzetiségű állampolgárokat a magyar nemzetiségű állampolgárokkal egyenlő jogok illetik és egyenlő kötelességek terhelik. Így különösen megilletik az alábbiakban felsorolt jogok.

B) Magánjogi rendelkezések

3. Minden magyar állampolgár nevét, köz- és magánokiraton, és egyébként is minden vonatkozásban, választása szerint akár a magyar nyelv, akár saját nemzetiségi nyelvének törvényei és írásmódja szerint használhatja.
4. Minden magyar állampolgár az ország bármely nemzetiségű állampolgárával korlátozás nélkül köthet házasságot. Származás, nemzetiség, anyanyelv vagy vallás okából házassági bontó vagy tiltó akadályt felállítani nem lehet.
5. Minden magyar állampolgár a magyar magánjogban ismert bármely vagyonjogot megszerezhet, vagyoni kötelezettséget vállalhat, így nevezetesen magyar állampolgár ingatlanvagyon vagy valamilyen meghatározott ingóvagyon megszerzésének képességét származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása okából kizárni vagy korlátozni nem lehet.
6. Hasznot hajtó állami vagy közületi jogosítvány megszerzéséből magyar állampolgárt származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása okából kizárni nem lehet.

C) Közjogi és közigazgatási rendelkezések

7. Minden magyar állampolgárt, egyéb törvényes előfeltételek fennforgása esetén, származásra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallására tekintet nélkül megillet az országos törvényhatósági és községi aktív és passzív választójog.
8. Minden magyar állampolgár származásra, nemzetiségre, anyanyelvére és vallására tekintet nélkül egyaránt viselhet akár kinevezéssel, akár választással, akár egyéb módon betöltendő közhivatalt. Tiltott és semmis minden olyan pályázati feltétel, amely e tekintetben megszorítást tartalmaz.
9. Minden magyar állampolgárt az ország területén belül szabad költözködési jog illet meg. Magyar állampolgár az ország bármely községében szabadon tartózkodhatik. Magyar állampolgárt származási, nemzetiségi, anyanyelvi vagy vallási okokból valamely község területén való tartózkodásból kizárni vagy valamely község vagy vármegye területén vagy egyébként meghatározott területen számára kényszertartózkodást kijelölni nem szabad.
10. Minden magyar állampolgárt megilleti a munkára való jog. Magyar állampolgárt származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása okából munkavállalási lehetőségeiben korlátozni, valamely testi munkával járó, vagy szellemi foglalkozásból kirekeszteni, alkalmaztatását különleges előfeltételekhez kötni nem szabad. Tilos és semmis minden olyan szabályozás (helyhatósági szabályrendelet, kollektív szerződés, egyéb magánjogi ügylet), amely bármely foglalkozás vagy üzem keretében a munkavállalók arányát nemzetiségük vagy vallásuk országos arányához mérten szabja meg.
11. Magyar állampolgár iparúzési jogát – a törvényes feltételek fennforgása esetén – származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása okából kizárni vagy korlátozni nem szabad. Ilyen okból már kiadott jogosítvány meg nem vonható, annak gyakorlása nem korlátozható, új jogosítvány kiadása meg nem tagadható.
12. A magyar állam területén létező bármely társadalombiztosítási szervezetnek minden magyar állampolgár tagja lehet. A társadalombiztosítási juttatások mértékénél a jogosítottak származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása figyelembe nem vehető.

13. Minden magyar állampolgárnak joga van a művelődésre. Magyar állampolgárt származása, nemzetisége, anyanyelve vagy vallása okából a művelődés [sic!] megszerzésében korlátozni nem lehet. Így különösen joga van minden magyar állampolgárnak az összes, állam által fenntartott tanintézetbe való beiratkozásra.

D) A nem magyar nemzetiségeket megillető kollektív jogok

14. Minden magyar állampolgár akár saját, akár az ország bármely más nemzetiségének nyelvét gondolatai és érzelmei közlésére szabadon használhatja.

15. Amennyiben valamely község, járás vagy vármegye területén állandóan lakó magyar állampolgárok közül valamilyen nem magyar anyanyelvű nyelvcsoporthoz arányszáma az illető közigazgatási egység területén állandóan lakó magyar állampolgárok együtödét eléri, úgy az illető közigazgatási egység lakosai a közigazgatási egységben székelő hatóságok előtt akár a magyar, akár bármelyik, ilyen mértékben előforduló nyelvcsoporthoz nyelvét használhatják. A nyelvhasználati jog kiterjed minden írásbeli beadványra, szóbeli nyilatkozatra, panaszra vagy előterjesztésre, tanúvallomásra, szakvéleményre. A nyelvhasználati jog az arra jogosítottat megilleti a jogorvoslati eljárásban akkor is, ha a jogorvoslati hatóság területén az illető nyelvcsoporthoz arányszáma még csekélyebb 10%-nál. Ilyen ügyek ellátására a másod-, illetőleg harmadfokú hatóságnál megfelelő nyelvismerettel rendelkező előadókat kell alkalmazni, illetőleg tanácsokat szervezni.

16. Ugyanez érvényesítendő a bírói eljárásnál.

Azokban a községekben, megyei vagy törvényhatósági városokban, amelyekben valamilyen nem magyar anyanyelvű lakosság arányszáma eléri az összlakosság egytizedét, az utcanévek, továbbá a hatósági falragaszok és általában [a] hatóság közleményei, a helyhatósági szabályrendeletek magyarul, valamint minden olyan nyelvcsoporthoz nyelvén teendők közé, amely azt az arányt eléri. Ugyanez áll szóbeli közhírré tételekre is. Ilyen községek vagy törvényhatóságok önkormányzati testületeiben a tagok akár magyarul, akár a községben (törvényhatóságban) legalább 10%-ot tevő nem magyar nyelvcsoporthoz anyanyelvén szólhatnak fel. Az ülések jegyzőkönyvei kívánatra valamennyi számba jöhető nyelven vezetendők.

Az egyes községekben, megyékben és törvényhatósági jogú városokban a fentiek szerint fennálló nyelvhasználati jogokról a magyar miniszterelnök jegyzéket vezet.

17. Minden magyar állampolgár gondolatait sajtó útján, saját anyanyelvén terjesztheti. Bármely időszaki lap vagy egyéb sajtótermék az országban előforduló helységneveket azok magyar elnevezése mellett bármely, az országban használatos egyéb nyelven is megjelölheti.

18. Színelőadások, ismeretterjesztő előadások, hangversenyek bármely, az országban használatos nyelven rendezhetők. Filmek feliratai bármely, az országban dívó nyelven készülhetnek.

19. Magánszemélyek és vallásfelekezetek által fenntartott alsó és középfokú iskolákban a tanítás bármely, az országban használatos nyelven folyhatik. Ezekben az iskolákban azonban kötelező tantárgyként oktatóként legalább heti ... [a dokumentumban is kipontozva szerepel - F. G. megj.] órában a magyar nyelv és irodalom, továbbá Magyarország történelme. Külföldi állampolgárok azonban ilyen iskolákban tantervként nem alkalmazhatók.

20. Azokban a községekben, ahol a valamely nem magyar anyanyelvű nyelvcsoporthoz tartozó iskolaköteles gyermekek száma legalább ... [a dokumentumban is kipontozva szerepel - F. G. megj.], az illető nyelvcsoporthoz tartozó községi választók felének kívánságára, a község költségén külön községi elemi iskola állítandó fel, amelyben az oktatás a nyelvcsoporthoz nyelvén folyik. Azokban a megyei városokban, amelyekben állami vagy községi középiskola működik és a városban állandóan lakó nem magyar anyanyelvű állampolgárok [száma a lakosság] számának egytizedét eléri, a nem magyar anyanyelvű községi választók egyharmadának kívánságára a középiskolában az iskola-fenntartó költségén az illető nemzetiség nyelvén oktató külön tagozat állítandó fel. E tagozatban az oktatás a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyott tanterv szerint folyik. Magyar nyelven oktató azonban ilyen tagozatokban a magyar irodalom, a történelem és a földrajz. A nem magyar nyelvű alsó fokú és középfokú iskolákban, valamint iskolai tagozatokban az illető nemzetiség sajátos ünnepein a tanítás szünetel. A magyar nemzeti ünnepek ez iskolákban is megtartandók.

21. Minden nemzetiséget megillet a demokratikus szervezkedésre való jog. Ehhez képest különösképpen saját nemzeti nyelvük, kultúrájuk és népi hagyományaik ápolására egyesületeket alapíthatnak.

Ilyen egyesület alapszabályai a tagságot valamely, az országban dívó, nem magyar nyelv ismeretétől vagy valamely, nem magyar nemzetiséghez való tartozástól tehetik függővé. Alapíthatók egyesületek valamely nemzetiséghez tartozók gazdasági érdekeinek védelme céljából is. Amennyiben ilyen egyesületbe az illető nemzetiséghez tartozó nagykorú magyar állampolgároknak legalább 50%-a tagként belép, úgy az ilyen egyesületet még a következő jogok illetik meg:

1. szabályszerű közgyűlési határozattal kimondott kívánságára az egyesület szerveinek rendelkezésre bocsátandó annak az összegnek a kétszerese, amely összeg a vallás- és közoktatásügyi költségvetés kiadása összegéből az illető nemzetiségnek az ország összlakosságához viszonyított aránynak megfelel. Az egyesület ezt az összeget az államszámvitelre vonatkozó törvényes szabályok szerint tartozik kezelni;

2. az illető egyesület által megállapított tagdíjak köztartozások módjára hajtandók be;

3. ilyen egyesületek a jelen rendelet megszegése címén az összes bíróságok és hatóságok előtt eljárhatnak és autoritással bírnak.

Alapítványok alapító okiratában érvényesen kiköthető, hogy az alapítvány jövedelmében csakis bizonyos meghatározott anyanyelvű, nemzetiségű vagy vallású személyek részesedhetnek. Amennyiben valamely szabad szakszervezet tagjainak legalább egyötöde valamely nemzetiséghez tartozik, követelheti, hogy számára a szakszervezeten belül külön tagozat létesüljön.

22. A magyar gyülekezési jog szabályainak betartásával a nemzetiségek gyűléseket tarthatnak, és ilyen gyűléseken saját nyelvüket szabadon használhatják.

23. Bármely magyar állampolgár saját nemzetisége színeit, címerét, jelvényét az illető nemzetiség sajátos ünnepein, továbbá nemzetiségi egyesületek, iskolák, színházak helyiségében, végül nemzetiségi jellegű gyűléseken szabadon használhatja.

24. A magyar államkincstár anyagi erőforrásaiból nyújtandó országos jellegű termelési hitelek és segélyek szétosztásánál a kedvezményezettek foglalkozás vagy szakma szerinti megoszlása mellett az is figyelembe veendő, hogy ez az összeg a magyar állampolgárok között lehetőleg nemzetiségük arányában oszoljék meg. Ilyen esetben az illető nemzetiség gazdasági egyesületei meghallgatandók.

25. A honvédség vezényleti nyelve magyar. A szolgálati szabályzat azonban az országban dívó valamennyi nyelven is kinyomtatandó. Ha a honvédség valamely tagja a vezényleti nyelv nem értése miatt követ el kötelességmulasztást, emiatt felelősségre nem vonható.

E) Büntetőjogi rendelkezések

23. Büntettnek minősítendő:

– ha valaki a magyar állampolgárok egyes csoportjai ellen származásuk, nemzetiségük, anyanyelvük vagy vallásuk miatt izgat, ha ilyen csoportok ellen szervezkedést indít, ha szóban vagy írásban a különböző származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású magyar állampolgárok jogegyenlősége ellen izgat, erre másokat felhív stb.;

– ha valaki bármely származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású embercsoport ellen gyűlöletet szít, ilyesmire szervezkedik vagy lealacsonyításukra törekszik.

Büntettet követ el az a hatósági közeg vagy magánszemély, aki erőszakkal vagy vesztegetéssel igyekszik valamely magyar állampolgárt arra rábírní, hogy magát valamely nemzetiséghez tartozónak vagy bizonyos anyanyelvűnek mondja.

Vétséget követ el az, aki magyar állampolgár származását, nemzetiségét, anyanyelvét vagy vallását nyilvánosan nevetségessé teszi.

F) Vegyes rendelkezés

24. A fenti alapelvek a magyarországi német kisebbséghez tartozókra nem vonatkoznak. Helyzetük nemzetközi rendezéséig rájuk nézve a jelenlegi jogszabályok maradnak érvényben.

25. A nemzetiségi rendeletet sértő vagy annak alkalmazását kizáró minden hatósági intézkedéssel szemben kétfokú jogorvoslatnak van helye. Ilyen ügyekben döntsön végső fokon a közigazgatási bíróság.

**Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása
a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről**

Forrás: *Társadalmi Szemle*, 1989. 1. sz. 42–47. o.

Nemzetiségi politikánk jelentős eredménye, hogy hazánkban érvényesül a nemzetiségek egyenjogúsága, a nemzetiségi és a magyar lakosság viszonya zavartalan, a nemzetiségi lakosság ápolhatja kapcsolatait anyanemzetével, a nemzetiségi lakosság közérzete jó, és elkötelezetten vesz részt a szocialista társadalomépítés feladatainak megoldásában. Nemzetiségi politikánknak ezekben az eredményekben jelentős szerepük van a nemzetiségi szövetségeknek és azoknak a párt-, állami és társadalmi szervezeteknek, amelyek nemzetiségpolitikánk elveinek megvalósításáért az elmúlt időszakban is sokat tettek.

A nemzetiségi politika megvalósításáért felelős párt-, állami és társadalmi szervezetek, valamint a nemzetiségi szövetségek erőfeszítései ellenére sem sikerült előrehaladást elérni a nemzetiségi lakosság azonosságtudatának megőrzésében, anyanyelvhasználatának, sajátos kultúrájának fejlődésében. Ebben az objektív történelmi, társadalmi és etnikai folyamatokon kívül szerepet játszik az is, hogy nemzetiségi politikánk helyes elveit a gyakorlatban csak részben sikerült érvényre juttatni.

Ahhoz, hogy a nemzetiségek meg tudják őrizni sajátosságaikat, kisebbségvédelmi szemléletű, támogató jellegű nemzetiségi politikára van szükség. Ennek szellemében kell megújítani nemzetiségpolitikai gyakorlatunkat is.

Nemzetiségi politikánk megújulásának fontos feltétele az aktív kisebbségvédelmi szemlélet széles körű elfogadtatása és meggyökereztetése társadalmunkban. Ennek érdekében változást kell elérni a magyar közvéleménynek a nemzetiségek életéről, helyzetéről való tájékozottságában, és következetesen fel kell lépni a nemzeti előítéletek megnyilvánulásaival szemben.

Tudatosítani kell, hogy:

- a nemzetiségek léte és boldogulása, nemzeti sajátosságaik megőrzésének támogatása társadalmunk demokratizmusának, politikai érettségének is fokmérője, és sajátos feladatokat ró a többségi nemzethez tartozókra is;

- az MSZMP nemzetiségi politikája elvi politika, nem függvénye a szomszédos országok nemzetiségi politikájának - e téren a viszonyosság elve semmilyen formában sem érvényesülhet.

Az alkotmány - az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről szóló fejezetben - 1949 óta rendelkezik a Magyarországon élő nemzetiségek egyenjogúságáról, anyanyelvük használatáról, anyanyelven történő oktatásuk, valamint saját kultúrájuk megőrzésének és ápolásának jogáról. Jogrendszerünkben azonban hiányzik a nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és a szükséges mértékig részletes szabályozása.

Az ország gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életének megújulása, a politikai és jogi intézményrendszer reformja, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának aláírásával vállalt kötelezettségünk is megkívánja nemzetiségpolitikai gyakorlatunk továbbfejlesztését. A Magyar Népköztársaság szocialista elveken alapuló nemzetiségpolitikai törekvéseit az alkotmány megújítása mellett önálló nemzetiségi törvény megalkotásában is ki kell fejezni. A törvény a következő évtizedekre kereteket teremthet a Magyar Népköztársaságban élő nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek társadalmi viszonyainak fejlesztésére, meghatározhatja a kisebbségek fejlődéséhez szükséges jogi feltételeket, elősegítheti a kedvező társadalmi közhangulat kialakulását, hozzájárulhat a társadalom - különbözőségek elismerésén alapuló - egységének erősítéséhez, a tolerancia, szolidaritás és internacionalizmus megszilárdításához. Ennek megfelelően több évtizedre érvényes módon kell kifejeznie a nemzetiségi érdekeket, összhangban a társadalmi fejlődés hosszú távú céljaival.

A törvény megalkotásánál figyelembe kell venni a sajátos, főképp legújabb kori történelmünk során kialakult magyarországi adottságokat, illetve a nemzetiségekkel, kisebbségekkel kapcsolatos általános kérdések hazai megjelenési formáit. Ide tartozik elsődlegesen az a körülmény, hogy a hazai kisebbségek nem összefüggő tömbökben, jól meghatározható területeken élnek, hanem többé-kevésbé szétszórt, az ország területén egyenlőtlenül eloszló csoportokban, s általában még az úgynevezett nemzetiségi vidékeken vagy településeken sem alkotják a lakosság többségét. Ennek következtében a nemzetiségi jogok együttesét a nemzetiségi közösségekhez (s nem tájegységekhez, területekhez) kell kapcsolni.

Sajátos történelmi adottság továbbá, hogy Magyarországon a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében - a kitelepítések, lakosságcserek, illetve az egyes nemzetiségi csoportokkal szembeni gyanakvás, ellenézés következtében, de egyéb gazdasági-társadalmi okokból is - széleskörűen megindult a nemzetiségi helyzetből való menekülés, fokozódott az asszimilációra való törekvés. A későbbiekben - az MSZMP és a kormány pozitív nemzetiségi politikájának is köszönhetően - ez a folyamat lelassult. A jelenlegi helyzetben lehetőség van e folyamatok fékezésére, majd megállítására.

Különös figyelmet kíván a nemzetiséghez való tartozás kritériumainak kérdése. Az előkészítés során is megmutatkozott, mennyire szükséges egyértelműen hangsúlyozni: az etnikai értelemben vett „származás” a demokratikus jogrendszerekben meghatározatlan kategória. Az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normáknak megfelelően a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén, alanyi jogából fakadó elhatározásán alapulhat.

Egyénenként a Magyar Népköztársaság állampolgárai bármilyen, a világban létező nemzetiséghez tartozónak vallhatják magukat. A törvény függeléke azokat a nemzetiségeket tüntesse fel, amelyekkel mint közösségekkel kapcsolatban az állam központi és helyi szervei anyagi konzekvenciákkal is járó kötelezettséget vállalnak.

A törvénynek az emberi jogi és kisebbségvédelmi elvek figyelembevételével lehetővé kell tennie, hogy a magukat cigányoknak valló magyar állampolgárok szervezeteik révén kezdeményezhessék nemzetiségük válásukat.

A törvény célja

1) A törvény elsődleges célja, hogy a maga eszközeivel biztosítsa a magyarországi nemzetiségek sajátosságainak megőrzését, e sajátosságok kibontakoztatását és akadálytalan fejlődését. Ennek érdekében a törvénynek egy aktív kisebbségvédelmi politika alapelveit kell rögzítenie. Meg kell határoznia a nemzetiségek egyéni és kollektív jogait, továbbá az állami szervek ezekkel kapcsolatos kötelezettségeit; biztosítani kell a nemzeti sajátosságok érvényesülésének anyagi és személyi feltételeit.

2) A törvény teremtsen feltételeket ahhoz, hogy a nemzetiségek mint kollektívák és a nemzetiségi lakosok mint egyének nemzeti sajátosságaik és identitásuk feladása nélkül illeszkedhessenek a Magyar Népköztársaság társadalmába.

3) A törvénynek a társadalom alapvető egységét és összetartozását a sajátos nemzetiségi jogok megszilárdításával párhuzamosan kell erősítenie, s biztosítékokat kell nyújtania a nemzetiségeknek az elkülönítés és mindenfajta hátrányos megkülönböztetés ellen is.

4) A nemzetiségi jogok egyértelmű rögzítése, tényleges gyakorlásuk biztosítása - viszonyosságra való tekintet nélkül a nemzetközi kapcsolatokban - a Magyar Népköztársaság alkotmányos kötelezettsége.

A törvény alapelvei

1) A nemzetiségi jogok sajátos jogok, amelyeket az állam aktív kisebbségvédelmi politikájának és demokratikus jellegének megfelelően, az emberi jogok állami szintű védelmének részeként köteles nemzetiségi lakossága számára biztosítani.

2) Az állampolgár szuverén személyi joga annak eldöntése, hogy valamely nemzetiség tagjának tekinti-e magát avagy nem, s döntése abban nyilvánul meg, hogy a nemzetiségi lakosokat megillető sajátos jogokat, illetve a nemzetiséget megillető kollektív jogokból való részesedést részben vagy egészben igényli magának és/vagy kiskorú gyermekeinek. E döntését s annak érvényesítését semmilyen szerv nem akadályozhatja; az államnak minden lehetséges intézkedéssel biztosítani kell, hogy döntéséből sem politikai jogai, sem gazdasági vagy munkavállalási lehetőségei szempontjából hátránya ne származhassék. A törvényből eredő állami kötelezettségeket azon nemzetiségek számára kell az állam központi és helyi szerveinek biztosítani, amelyek a törvény függelékében szerepelnek.

3) A jogok biztosítása, a jogok gyakorlásának lehetővé tétele alapvetően az állam - a központi, illetve helyi állami szervek - feladata; ugyanakkor maximálisan biztosítani kell e tekintetben is az állampolgárok kezdeményezési és szerveződési lehetőségeit; kereteket kell teremtenie arra, hogy a nemzetiségek oktatási, kulturális stb. tevékenységüket saját kezdeményezésükből és saját erejükből is kifejthessék. A nemzetiségeknek és szervezeteiknek rendelkezniük kell azzal a joggal, hogy az állami intézmények nemzetiségi vonatkozású tevékenységét ellenőrizhessék és értékeljék.

4) A nemzetiségekhez való tartozás vagy nem tartozás nem lehet sem negatív megkülönböztetés, sem előnyszerzés alapja. A nemzetiségi hovatartozás hatósági rögzítése, állami igazolványban, útlevelben stb. való feltüntetése nem engedhető meg, az ún. származási kritérium sem vehető tekintetbe.

5) A népszámlálást úgy kell megszervezni, illetve végrehajtani, hogy az alapelvek érvényesülését és a nemzetiségi törvény céljainak megvalósítását segítse elő. Ennek érdekében tudományos adatgyűjtéseket is kell végezni, az itt megfogalmazott általános alapelvek tiszteletben tartásával.

A nemzetiségi jogok fő tartalma

Előzetes megjegyzések

Nem részei a felsorolásnak azok az általános állampolgári jogok, amelyek mindenkit megilletnek, de amelyeket a nemzetiségi lakosok vagy csoportok sajátos nemzetiségi céllal, tartalommal vehetnek igénybe. Ezek között legfontosabb az egyesülési jog, amelynek értelmében a nemzetiségi állampolgárok joga, hogy - a törvény megszabta lehetőségekkel élve - különböző egyesüléseket alakítsanak, amelyeknek sora a helyi kulturális vagy egyéb célú egyesületektől, kluboktól az országos szövetségekig, társadalmi szervezetekig terjedhet, s célja lehet bármely, a nemzetiségi törvényben foglalt vagy általános állampolgári jog gyakorlásának biztosítása, elősegítése.

A nemzetiségi jogok bármelyikének igénybevétele értelemszerűen soha nem jelentheti azt, hogy a nemzetiségi lakos a társadalom többi tagját megillető azonos jogok igénybevételéről lemond vagy azokból kizárható; a magyar nyelv és kultúra tanulmányozása, a magyar oktatási intézmények igénybevétele, a magyar nyelvhez, kultúrához való kötődés fenntartása a nemzetiségi lakosoknak a nemzetiségi jogok igénybevétele esetén is magától értetődő joga.

A nemzetiségi nyelv (anyanyelv) használatának joga

Kollektív nyelvhasználati jogként a nemzetiségi vagy vegyes lakosságú településeken biztosítandó a nyilvános hivatalos szövegek, feliratok, valamint egyéb dokumentumok kötelező két- vagy többnyelvűsége (magyar, valamint a nemzetiségi nyelv).

Az egyén anyanyelvhasználati joga az ország területén minden nyelv esetében korlátozatlan, ezért az egyéni nyelvhasználat kérdése csak a hatóságokkal való érintkezés viszonylatában merül fel. E tekintetben az ország egész területén biztosítandó a nemzetiségi nyelvek használata a hatóságok és a bíróságok előtt, s a velük való minden szóbeli vagy írásos érintkezésben; a jog folyamatos gyakorlásának lehetővé tétele céljából a nemzetiségi, illetve a vegyes lakosságú településeken külön intézkedésekkel is elő kell segíteni az állami szervek felkészülését.

Az anyanyelven folyó oktatás joga

Az arra illetékes állami (köztük tanácsi) szervek a törvényben meghatározandó számú gyermek jelentkezése esetén kötelesek biztosítani és támogatni a nemzetiségi anyanyelv oktatását a nemzetiségi nyelv sztenderd változata alapján, valamint a nemzetiségi nyelv sztenderdizált változatán folyó teljes iskolai nevelést-oktatást az óvodától a középiskolával bezárólag, szükség esetén körzetesített vagy megyei szinten, kis létszámú igény esetén országos szinten. A nemzetiségi lakos e jogokkal egyéni döntése alapján élhet. A magyar nyelv és irodalom magyar nyelvű oktatása a nemzetiségi tannyelvű iskolákban is kötelező marad. A nemzetiségi és vegyes lakosságú települések iskoláiban a nemzetiségi lakos gyereke számára is lehetővé kell tenni a nemzetiségi nyelv tanulását, úgy, hogy ez a nemzetiségi anyanyelv-elsajátítását ne terhelje, ne korlátozza.

Az e pontban meghatározott oktatási jogok keretében a nemzetiségek - az oktatási törvény előírásainak megfelelően, esetleg annak szükséges módosításával - saját kezdeményezésű, illetve fenntartású és felügyeletű óvoda-, illetve iskolaalapítási joggal is rendelkeznek.

A saját értelmiség kialakításának, saját kultúra megőrzésének és fejlesztésének joga

Az állam köteles a nemzetiségi iskolák pedagógusainak, a nemzetiségi nyelv oktatóinak, a nemzetiségi közművelődés dolgozóinak, valamint a hatósági tolmácsoknak a kiképzését a magyar felsőoktatásban, illetve a nemzetiség nyelvét általános felsőoktatási nyelvként használó országok felsőoktatási intézményeiben biztosítani, s elősegíteni valamennyi értelmiségi pályán a kiképzés iránti igény felkelését.

Saját költségükön, állami, illetve a nemzetiségek által alapított vagy külföldi adományozású ösztöndíjak segítségével a nemzetiségi fiataloknak legyen joguk a nemzetiségük nyelvét általános felsőoktatási nyelvként használó országok egyetemén és főiskoláin diplomát szerezni; e diplomák egyenér-

tékűségének elbírálására és honosítására a nemzetközi egyezmények és egyenértékűségi szabályok értelmében, az e szabályok megengedte maximális rugalmassággal kell az állami szerveknek eljárniuk. Azok a nemzetiségi fiatalok, akik saját költségükön szocialista országokban a nemzetiség nyelvét felsőoktatási nyelvként használó egyetemeken, főiskolákon folytatják tanulmányaikat, két sikeresen lezárt félév után tanulmányaikhoz állami támogatást igényelhessenek.

A magyar felsőoktatási intézményekbe való felvétel célját szolgáló vizsgákon - a magyar nyelv és irodalom vizsgák kivételével - a nemzetiségi fiataloknak legyen joguk anyanyelvükön vizsgázni.

A hatályos jogszabályok keretei között a nemzetiségi közösségeknek, illetve személyeknek joguk van könyveket kiadni, illetve kiadóvállalat alapítását kezdeményezni, nemzetiségi nyelvű műkedvelő vagy hivatásos művészeti (színházi, zeneművészeti stb.) csoportokat alakítani és fenntartani, hanglemezek és más hanghordozók, filmek, videokazetták gyártását kezdeményezni.

A minden állampolgárra érvényes jogszabályok alapján a nemzetiségeknek joguk van időszaki, illetve napilapok alapítására, közösségi fenntartású zárt láncú tv-hálózatok, kábel tv-k kialakítására. A nemzetiségi nyelven, illetve a nemzetiséget érdeklő kérdésekről szóló televízió- és rádióműsorok sugárzása alapvető állami feladat.

Erősíteni kívánatos a nemzetiségi települések népesség- és munkaerőmegtartó, illetve -vonzó erejét. E kérdést a helyi, megyei szerveknek folyamatosan figyelemmel kell kísérniük, és adott esetben – központi állami szerveknél is – kezdeményezéseket kell tenniük megfelelő intézkedések megtétele céljából.

A települések, illetve a megyék állami szerveinek figyelemmel kell kísérniük, illetve támogatniuk kell a nemzetiségi lakosság tárgyi, építészeti, települési emlékeinek megőrzését.

Érdekképviseleti jogok

A nemzetiségek által alakított helyi egyesületek, országos szövetségek, társadalmi szervezetek a Minisztertanács nemzetiségi ügyekben illetékes tagjánál, a Nemzetiségi Konzultatív Bizottság (lásd alább) elnökénél az általuk képviselt nemzetiségek nevében és érdekében közvetlenül eljárhatnak, illetve a nemzetiségi törvényben biztosított jogok megsértése esetén a megfelelő bíróságokhoz fordulhatnak (például alkotmánybírósághoz, közigazgatási bírósághoz). Nemzetiségi jogainak megtagadása vagy megsértése esetén az állampolgár egyénileg is jogorvoslatot kérhet az illetékes bíróságoktól.

A választási törvény tartalmazza az eljárást arra vonatkozólag, hogy a nemzetiségek milyen módon ajánlhatnak képviselő- és tanácsstagjelölteket.

A vegyes lakosságú településeken és megyékben a közhivatali állások betöltésének szabályait szintén a megfelelő törvény keretei között kell szabályozni az aktív kisebbségvédelem figyelembevételével.

Jog az anyanemzettel való kapcsolattartáshoz

A Magyar Népköztársaság síkraszáll a területén élő nemzetiségek és a velük egy nyelvű nemzetiek kapcsolatainak erősítéséért. Külpolitikájában képviseli a nemzetiségek e kapcsolatokhoz fűződő érdekeit, törekszik a szükséges keretek kialakítására, amelyeket a nemzetiségek szervezeteik és intézményeik útján is hasznosítanak.

A nemzetiségek egyesületeinek, szövetségeinek és társadalmi szervezeteinek s az egyes nemzetiségi lakosoknak is jogot kell hogy biztosítson a törvény arra, hogy - amennyiben létezik ilyen - annak az országnak, illetve azoknak az országoknak állampolgáraival, oktatási és kulturális intézményeivel, amelyben az adott nemzetiségnek megfelelő anyanemzet él, akadálytalan kapcsolatot tartson fenn a Magyar Népköztársaság törvényes rendjének keretein belül, az anyanemzet országának sajtójával, kulturális életével megismerkedjék, az adott ország iskoláztatási lehetőségeit hasznosítsa.

Szervezeti, végrehajtási intézkedések

A nemzetiségi kérdésekben való állásfoglalások elősegítése, a nemzetiségi alap (lásd alább) kezelése céljából – a Minisztertanács közvetlen tanácsadó és konzultatív szerveként – kívánatos egy Nemzetiségi Konzultatív Bizottság létrehozása, a Minisztertanács illetékes tagjának közvetlen felügyelete alatt.

A nemzetiségek oktatási, kulturális, tájékoztatói stb. jogainak gyakorlása csak többféle anyagi forrás egyidejű igénybevételével biztosítható. Továbbra is jelentős szerepet kell játszania ezen belül a központi és tanácsai költségvetésnek. A Központi Bizottság mindezek mellett ajánlja a kormánynak:

vizsgálja meg egy költségvetési, vállalati, magán- és külföldi pénzeszközök befogadására is alkalmas ún. nemzetiségi alap létrehozásának lehetőségét. A nemzetiségi alap elsődleges célja volna, hogy kiegészítő jellegű anyagi támogatást biztosítson a helyi állami szerveknek és nemzetiségi szervezeteknek azon tevékenységükhöz, amely a nemzetiségi törvény végrehajtását, a nyelvhasználati, oktatási és kulturális stb. jogok gyakorlását szolgálja.

A törvény függeléke

Kívánatos, hogy a Magyar Népköztársaságban élő nemzetiségek deklarálását a törvény maga ne tartalmazza. A függelék azokat a nemzetiségeket sorolja föl, amelyekkel kapcsolatban az állam anyagi konzekvenciákkal járó kötelezettségeket is vállal. A törvény függelékében való feltüntetést – a magukat nemzetiséginek valló állampolgárok megbízásából – a nemzetiségek országos szervezetei kezdeményezhetik a Minisztertanács útján.

A Minisztertanács a nemzetiségi érdekképviseleti szervekkel és a tanácsokkal egyeztetve tegyen javaslatot a törvény függelékében feltüntetett nemzetiségek által lakott, illetve vegyes lakosságú települések listájára abból a célból, hogy az egyes, törvényből eredő állami kötelezettségeket ezeken a településeken biztosítsák.

1988. november 22.

Kisebbségi elvárások a 2002. évi választások után megalakuló új Országgyűléstől és Kormánytól

Forrás: *Barátság*, 2002. 3603. o.

A magyar kisebbségpolitika a 90-es évek első felében a kisebbségi törvény megalkotásával, a kisebbségi önkormányzati rendszer létrejöttével, a kisebbségi ombudsmani intézmény felállításával jelentős és több szempontból Európa számára is megoldási modelleket kínáló lendületet vett. E fejlődés az évtized végére megtorpant. A kisebbségi törvény számos ígérete (kulturális autonómia, parlamenti képviselő, a kisebbségek fennmaradását szolgáló megfelelő finanszírozási rendszer) beváltatlan maradt. Egyre szélesebb a szakadék a hazai kisebbségekkel való állami törődés és a határon túli magyar közösségeket erőteljesen támogató politika között.

A „helybenjárás” tovább nem vállalható. Megérett, sőt túlérett a helyzet a magyarországi nemzetiséggel kapcsolatos politika újrafogalmazására.

1. Sürgős feladat a kisebbségi törvény és a hozzá kapcsolódó jogszabályok reformja. Ennek keretében:

- Stabilizálni kell a kisebbségi önkormányzati rendszert. A választási szabályok módosításával minimalizálni kell a visszaélési lehetőségeket. Pontosítani kell a helyi és a kisebbségi önkormányzati testületek kompetenciaviszonyait, ki kell alakítani a ma szinte teljesen hiányzó szankciórendszert és olyan finanszírozási megoldásokat kell kidolgozni, amely a ténylegesen ellátott közfeladatokhoz igazodik. Meg kell teremteni a kisebbségi önkormányzati középszint létrehozásának lehetőségét.
- Elsősorban az országos önkormányzatok számára kell olyan jogi és pénzügyi garanciákat teremteni, amelyek képessé teszik őket oktatási és kulturális intézmények működtetésére, fenntartására.
- Meg kell erősíteni a kisebbségi civil szférát. Az egyesületek támogatását ki kell vonni a politikai testületek (országgyűlési bizottságok) hatásköréből.
- Meg kell reformálni a kisebbségi feladatok finanszírozási rendjét. A rendelkezésre álló források bővítése mellett átláthatóbbá kell tenni a tárcák és háttérintézményeik költségvetési előirányzatainak felhasználását. A kisebbségi közalapítványt – mint a legjelentősebb állami forrásokkal rendelkező intézményt – meg kell szüntetni, a közalapítvány pénzeszközeinek felosztását az érintetteknek kell bízni.
- A kisebbségi oktatást a kétnyelvűség és a tannyelvűség irányába kell fejleszteni.
- Biztosítani kell a szaktárgyak kétnyelvű és tannyelvű oktatására képes pedagógusok hazai képzését. Azokon a területeken, amelyeken ez nem megoldható, állami ösztöndíjakat kell biztosítani a szak tudás nyelvterületen való elsajátítására.
- Vissza kell állítani a kisebbségi oktatási állami kiegészítő normatívák felhasználási kötöttségét és biztosítani kell a kisebbségi önkormányzatok ellenőrzési jogát.
- Az önkormányzati címzett és céltámogatási rendszerben preferálni kell a nemzetiségi nevelési, oktatási intézmények (óvodák, iskolák, kollégiumok) bővítését, létesítését.
- Kiemelt figyelmet kell fordítani a nemzetiségi tankönyv- és taneszközfejlesztésre.

2. Meg kell oldani a kisebbségek parlamenti képviseletét

Választással legitimált teljes jogú képviseletet tudunk elfogadni minimálisan az 5%-os bejutási küszöb eltörlésével. A kétkamarás elképzelések akkor fontolhatók meg, ha a második kamara megfelelő kompetenciákkal bír.

3. Kapjon méltó rangot a kisebbségek államigazgatási kezelése!

Erősíteni kell a Nemzeti és Etnikai kisebbségi Hivatal kormányzati koordinatív szerepkörét, felügyeletét a Miniszterelnökséghez kell rendelni. A legfontosabb tárcáknál (oktatásügy, kultúra, belügy) és háttérintézményeiknél önálló szervezeti egység (osztály vagy főosztály) foglalkozzon a hazai kisebbsége ügyeivel. Támogathatónak tartjuk egy emberi jogi, antidiszkriminációs kérdésekkel és kisebbségekkel foglalkozó tárca létrehozását.

Az országos, regionális és megyei területfejlesztési tanácsokban biztosítsák a kisebbségek teljesjogú képviseletét.

4. Meg kell erősíteni a kisebbségi ombudsman hatásköreit

a kisebbségekkel szemben diszkrimináció elleni fellépés,
a hatóságokkal kapcsolatos ellenőrzési tevékenység erősítése érdekében.

5. Méltó helyet kell biztosítani a kisebbségnek a közszolgálati médiában

A Magyar Rádió és a Magyar Televízió anyanyelvű műsorainak műsoridejét növelni kell, a műsorok sugárzási idejét olyan időpontra kell helyezni, hogy valóban országszerte hallgatható, nézhető műsorok legyenek. Javítani kell a technikai feltételeket, növelni a műsorkészítő műhelyek önállóságát.

Mindkét intézmény teljes műsorfolyamában biztosítani kell a hazai kisebbségek tisztességes megjelenését.

T/9126. törvényjavaslat a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról

Részlet

A választójogosultság nyilvántartása

115/E. § (1) Az országos kisebbségi önkormányzat a választást megelőző év december 15. napjáig kijelöli azokat a településeket, ahol sor kerülhet települési kisebbségi önkormányzati választásra, és e településekre 3 tagú névjegyzékbizottságot választ.

(2) Azokra a településekre, amelyek nem tartoznak az (1) bekezdés szerint kijelölt települések közé, a településen lakóhellyel rendelkező, magát a kisebbséghez tartozónak valló legalább 10 polgár a választás évének január 5. napjáig kezdeményezheti az országos kisebbségi önkormányzatnál a névjegyzékbizottság megválasztását. Ebben az esetben az országos kisebbségi önkormányzat a választás évének január 15. napjáig választja meg a névjegyzékbizottságot.

(3) A névjegyzékbizottságnak az adott településen lakóhellyel rendelkező polgár lehet a tagja. A névjegyzékbizottság tagjának javasolt személynek nyilatkozatot kell tennie, hogy az adott nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozónak vallja magát és a megbízatást elvállalja. A nyilatkozat egyebekben a 11. melléklet szerinti adatokat tartalmazza.

(4) A névjegyzékbizottság tagjaira javaslatot tehetnek

a) az országos kisebbségi önkormányzat tagjai,

b) a területi kisebbségi önkormányzat tagjai,

c) a települési kisebbségi önkormányzat tagjai,

d) a névjegyzékbizottság megválasztására irányuló kezdeményezést benyújtó polgárok.

(5) Ha a kisebbségnek nincs országos kisebbségi önkormányzata, a névjegyzékbizottságot

a) a területi kisebbségi önkormányzat,

b) a területi kisebbségi önkormányzattal nem rendelkező megyében a települési kisebbségi önkormányzat,

c) a települési kisebbségi önkormányzattal nem rendelkező településekre a helyi választási bizottság választja meg, s a kezdeményezést is az a)-c) pont szerint illetékes szervhez kell benyújtani. A c) pont alapján benyújtott, a névjegyzékbizottság megválasztására irányuló kezdeményezésnek tartalmaznia kell a névjegyzékbizottság tagjának jelölt legalább három polgár (3) bekezdés szerinti nyilatkozatát.

(6) A névjegyzékbizottság tagjai a helyi választási bizottság elnöke előtt esküt tesznek. Az eskü szövegét az 1. számú melléklet állapítja meg.

(7) Ha az országos kisebbségi önkormányzat vagy az (5) bekezdés alapján a névjegyzékbizottság megválasztására jogosult egyéb szerv a (2) bekezdésben foglalt kötelezettségének nem tesz eleget, a választás évének január 31. napjáig a névjegyzékbizottság megválasztására irányuló kezdeményezést benyújtó bármely polgár kifogást nyújthat be az Országos Választási Bizottsághoz. Ha az Országos Választási Bizottság a kifogást alaposnak találja, a névjegyzékbizottságot megválasztja.

115/F. § (1) A névjegyzékbizottság a választás évének január 31. napjáig hirdetményben tájékoztatja a település lakóit a kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétellel kapcsolatos tudnivalókról és a névjegyzékbizottság összetételéről.

(2) A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétel iránti kérelmet a választás évének február 1. és május 15. napja között a névjegyzékbizottságnál lehet személyesen benyújtani.

(3) A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétel iránti kérelmet a 10. melléklet szerinti nyomtatványon lehet benyújtani. A nyomtatvány magyar nyelven és a kisebbség nyelvén készül.

(4) A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétel iránti kérelem tartalmazza a polgár

a) családi és utónevét,

b) lakóhelyét,

c) személyi azonosítóját,

d) nyilatkozatát arról, hogy az adott nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozónak vallja magát, továbbá

e) aláírását.

(5) A polgár kisebbségi kötődésének megítélésére alkalmas szempontok a következők:

a) a kisebbség nyelvének ismerete,

b) a kisebbség kultúrájának, hagyományainak ismerete,

c) tagság a kisebbség társadalmi szervezetében,

d) a kisebbség társadalmi szervezetében betöltött választott tisztség,

e) tagság a kisebbség önkormányzatában,

f) a kisebbség érdekében végzett társadalmi tevékenység,

g) a kisebbség tagjaként való ismertség a településen,

h) a kisebbség érdekében végzett egyéb, a kisebbséggel kapcsolatba hozható tevékenység.

(6) A névjegyzékbizottság a kérelem átvételéről igazolást ad ki.

115/G. § (1) A névjegyzékbizottság a kérelem benyújtásától számított 8 napon belül egyszerű többséggel hozott határozattal dönt a kérelmező kisebbségi választói névjegyzékbe vételéről. Szavazni igennel vagy nemmel lehet.

(2) Nem lehet megtagadni a kérelmező kisebbségi választói névjegyzékbe való felvételét, ha a kérelem tartalmazza a 115/F. § (4) bekezdésében foglalt adatokat. A névjegyzékbizottság döntése meghozatala során a 115/F. § (5) bekezdésben meghatározott, a polgár kisebbségi kötődésének megítélésére alkalmas nyilatkozatát figyelembe veszi.

(3) Meg kell tagadni a kérelmező kisebbségi választói névjegyzékbe való felvételét, ha a kérelem elkésett, nem tartalmazza a 115/F. § (4) bekezdésében foglalt adatokat. A névjegyzékbizottság döntése meghozatala során a 115/F. § (5) bekezdésben meghatározott, a polgár kisebbségi kötődésének megítélésére alkalmas nyilatkozatát figyelembe veszi.

(4) A névjegyzékbizottság a döntéstől számított 3 napon belül írásban értesíti a kérelmezőt a kisebbségi választói névjegyzékbe való felvételének ügyében hozott határozatáról. A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvétel iránti kérelemnek helyt adó határozat esetén tájékoztatni kell a kérelmezőt, hogy választójogát a helyi választási iroda vezetője ellenőrzi. A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvételt megtagadó határozatnak tartalmaznia kell a kisebbségi választói névjegyzékbe vétel megtagadásának indokát és annak bizonyítékait, valamint a határozattal szembeni jogorvoslati lehetőségről szóló tájékoztatást is.

(5) A kisebbségi választói névjegyzékbe való felvételt megtagadó határozattal szemben a kézbesítést követő 3 napon belül a kérelmező lakóhelye szerint illetékes helyi bírósághoz, Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bírósághoz lehet kifogást benyújtani. A bíróság egyesbíróként jár el. Ha a bíróság a kifogást alaposnak tartja, a kérelmezőt felveszi a kisebbségi választói névjegyzékbe, egyébként a kifogást elutasítja. A bíróság döntéséről értesíti a névjegyzékbizottságot és a kérelmezőt.

(6) A névjegyzékbizottság tagját kérelmére automatikusan fel kell venni a kisebbségi választói névjegyzékbe.

115/H. § (1) A névjegyzékbizottság a választás évének június 10. napjáig átadja a helyi választási iroda vezetője részére a település kisebbségi választói névjegyzékét. A kisebbségi választói névjegyzéket a helyi választási iroda vezetője vezeti tovább.

(2) A helyi választási iroda vezetője a kisebbségi választói névjegyzékben szereplő polgárok választójogát a személyiadat- és lakcímnnyilvántartás, valamint a választójoggal nem rendelkező nagykorú polgárok nyilvántartása alapján az átvételétől számított 8 napon belül ellenőrzi. A választójog ellenőrzése céljából a személyiadat- és lakcímnnyilvántartás és a választójoggal nem rendelkező nagykorú polgárok nyilvántartása összekapcsolható.

(3) A helyi választási iroda vezetője törli a kisebbségi választói névjegyzékből azt, aki a településen nem rendelkezik választójoggal, és erről írásban haladéktalanul értesíti az érintett polgárt. A kisebbségi választói névjegyzékből való törlése ellen az erről szóló értesítés kézhezvételét követő három napon belül a 82. § szerint nyújthat be kifogást az érintett polgár.

(4) A választópolgárt a szavazás helyéről, idejéről és módjáról – a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választására szóló értesítő megküldésével egyidejűleg – a helyi választási iroda vezetője kisebbségi értesítő megküldésével tájékoztatja.

(5) Ha a választópolgár a lakóhelyét a névjegyzék elkészítése után megváltoztatta, a korábbi lakcím szerint illetékes helyi választási iroda vezetője arról is tájékoztatja az új lakcím szerint illetékes

helyi választási iroda vezetőjét, ha a választópolgár a kisebbségi választói névjegyzékben szerepelt, feltéve, hogy az új lakcím szerinti településen sor került kisebbségi választás kitűzésére. Az új lakcím szerint illetékes helyi választási iroda vezetője az ilyen választópolgárt felveszi a kisebbségi választói névjegyzékbe.

(6) A kisebbségi választói névjegyzékből törölni kell azt, akit a névjegyzékből töröltek.

(7) A kisebbségi választói névjegyzék - az abban szereplő választópolgárok száma kivételével - nem nyilvános, abba csak

a) a névjegyzékbizottság a kisebbségi választói névjegyzék összeállítása során,

b) a választási iroda tagjai a kisebbségi választói névjegyzék továbbvezetése, a kisebbségi értesítők elkészítése és megküldése során,

c) választási bizottság és választási iroda tagjai az ajánlások ellenőrzése során,

d) a választási bizottság és a választási iroda tagjai, valamint a bíróság a jogorvoslati eljárásban,

e) a kisebbségi szavazatszámoló bizottság a szavazás során,

f) az érintett személy a saját adatait illetően

tekinthet be. A kisebbségi választói névjegyzékbe történt betekintésről nyilvántartást kell vezetni.

115/I. § (1) A 115/E. §-ban, a 115/F. §-ban és a 115/G. § (1)-(4) bekezdésében foglalt feladatok végrehajtásának költségeit az országos önkormányzat költségvetésében kell biztosítani.

(2) A kisebbségi választói névjegyzékre - a 115/B. §-ban foglalt korlátozásokkal - a névjegyzékre vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell.

Elméletileg lehetséges, hogy a jelölő szervezetek listáin nincs annyi jelölt, amennyi a megválasztható képviselők száma. Ebben az esetben a területi kisebbségi önkormányzati választást nem lehet megtartani.

A Javaslat indokoltnak találta azt a szabályozási igényt is, hogy az országos kisebbségi önkormányzat gazdálkodási tevékenységét is – a prudens (óvatos, körültekintő, megbízható) gazdálkodás, az átlátható vagyoni helyzet biztosítása érdekében - rendezze. Következésképpen keretjelleggel meghatározza a tulajdonképpeni gazdálkodás alapelveit (hitelfelvétel, hitelfedezet, harmadik személyeknek nyújtható támogatás korlátai, a célhoz kötött eszközökkel való elszámolás stb.).

Ezt követően kiemelésre kerül, hogy a gazdálkodás biztonságáért az önkormányzat közgyűlése, a gazdálkodás jogszerűségéért pedig az önkormányzati közgyűlés elnöke tartozik felelősséggel. A Javaslat az Állami Számvevőszéknek ellenőrzési jogosítványt biztosít az állami költségvetés terhére nyújtott források, illetőleg az állam által ingyenesen átadott vagyon felhasználása tekintetében.

A Javaslat értelmében kötelező jelleggel intézményesítésre kerül a belső ellenőr, aki az országos kisebbségi önkormányzat és intézményei pénzügyi ellenőrzését végzi. Az országos kisebbségi önkormányzat szervezeti keretén belül pénzügyi bizottságot is létre kell hozni. A pénzügyi bizottság véleményének kikérése nélkül a közgyűlés nem határozhat az éves költségvetési tervezet, illetőleg a beszámoló elfogadásáról. Ezen kívül a pénzügyi bizottság feladata a törvényes gazdálkodás folyamatos figyelemmel kísérése, a pénzügyi kötelezettségvállalások megalapozottságának vizsgálata is.

A Javaslat bevezeti az országos kisebbségi önkormányzat képviselőjének - illetve vele közös háztartásban élő házas- vagy élettársának, valamint gyermekének - vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettségét is. A kötelezettség teljesítésének határideje első ízben a megbízólevél átvételétől számított harminc nap, ezt követően pedig minden év január 31-e. A kötelezettség teljesítéséig az érintett a képviselői jogait nem gyakorolhatja. A vagyonynyilatkozatokat az önkormányzat kijelölt bizottsága tartja nyilván és ellenőrzi. A kormányzati antikorrupciós politikával összhangban a képviselő vagyonynyilatkozata - az ellenőrzéshez szolgáltatott azonosító adatok kivételével - nyilvános. Ezzel szemben a hivatkozott hozzátartozók vagyonynyilatkozata nem nyilvános, tartalmának megismerésére csak a kijelölt ellenőrző bizottság tagjai jogosultak. A vagyonynyilatkozattal kapcsolatos eljárás kezdeményezésére bárki jogosult, a vizsgálat hatásköre a kijelölt ellenőrző bizottság kizárólagos hatásköre, a döntési kompetencia pedig exkluzív jelleggel a közgyűléshez tartozik. A Javaslat szerint a vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettség a 2006-os választást követően keletkezik.

Részlet a törvény indoklásból

(115/E. §)

Az Alkotmány rendelkezései szerint a nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok létrehozására maguk a kisebbségek jogosultak. Ebből az elvből kiindulva a Javaslat a kisebbségi választói névjegyzék összeállítását úgy oldja meg, hogy annak első lépése a kisebbség döntése, míg a választójog ellenőrzésébe azt a szervet (helyi választási iroda vezetője) vonja be, amely státusánál fogva erre jogosultsággal rendelkezik.

Az adott kisebbséghez tartozás ellenőrzésének joga a kisebbséget reprezentáló országos önkormányzat olyan jogosítványa, amelyet a Javaslat 5. § (1) bekezdésében meghatározott településenként felállított névjegyzékbizottságok útján gyakorol. E bizottságok felállítása (a választás évében január 15-ig) azt követően lehetséges, miután (a választás évében január 5-ig) egyértelművé vált azon települések listája, ahol kisebbségi önkormányzati választás tartható.

A névjegyzékbizottságok feladata a kisebbségi választói névjegyzékbe történő felvétel iránti kérelem befogadása, ennek igazolás átadásával történő tanúsítása, továbbá a kérelemről való döntés és a döntés tartalmának ismertetése az érintettel. A kérelmet a névjegyzékbizottsághoz személyesen kell benyújtani február 1. és május 15. között.

A kisebbségi választói névjegyzékbe történő felvételhez szükséges kérelem formai meghatározását a Javaslat 5. számú melléklete tartalmazza. A kérelem csak olyan adatokat tartalmaz, amelyek megléte szükséges és egyben elégséges a választójogosultság feltételeinek meghatározásához. A kérelem magyar nyelven és a kisebbség nyelvén készül.

A kérelemről való döntési jogkör az adott kisebbség jogosítványa. A névjegyzékbizottság döntési kompetenciája az adatok teljességére és a kisebbségi kötédek megítélésére terjed ki.

A névjegyzékbizottság döntését határozatba foglalja. A helyt adó határozatban a polgárt tájékoztatni kell, hogy a névjegyzékbizottság döntése csupán a kisebbséghez tartozás tekintetében tartalmaz döntést, a választójogosultság további feltételeinek meglétét a helyi választási iroda vezetője állapítja meg. Elutasító döntés esetén a polgárt tájékoztatni kell a jogorvoslat lehetőségéről. A jogorvoslati jog a kézbesítéskor nyílik meg a polgár számára, aki azzal három napig élhet. A jogorvoslati kérelemről az illetékes helyi bíróság, Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bíróság dönt.

A névjegyzékbizottság június 10-ig átadja a helyi választási iroda vezetője részére a kisebbségi választói névjegyzéket, aki 8 napon belül ellenőrzi a választójogosultság további feltételeit. Döntése ellen a Ve. általános szabályai között található, a névjegyzék összeállításával kapcsolatos jogorvoslati szabályait kell alkalmazni.

A helyi választási iroda vezetője kisebbségi értesítőt küld kisebbségi választói névjegyzékbe felvett személyek részére. Ebben tájékoztatja a választópolgárt a szavazás feltételeiről.

A kisebbségi választói névjegyzék különleges adatnak minősülő személyes adatokat tartalmaz, ezért ügyelni kell az adatvédelmi normák fokozott megtartására. Erre tekintettel a Javaslat csak azon szervezeteknek és személyeknek engedi meg a kisebbségi választói névjegyzékbe való betekintést, amelyek vagy akik tevékenységének ellátásához erre feltétlenül szükség van.

(115/J. §)

A Javaslat felsorolja azokat a választási szerveket, amelyek részt vesznek a kisebbségi önkormányzati képviselők választásának lebonyolításában. A Javaslat biztosítja azt is, hogy a kisebbségi jelölő szervezetek és a független kisebbségi jelöltek tagot bízhatnak meg a helyi választási bizottságba. A területi választási bizottságba és az Országos Választási Bizottságba az országos kisebbségi önkormányzat delegálhat tagot. Ezek a rendelkezések biztosítják, hogy a kisebbségek az őket érintő kérdések eldöntésébe beleszólhassanak.

(115/K. §)

A kisebbség megjelölését is tartalmazó ajánlószerződéseket a helyi választási iroda vezetője a kisebbségi értesítővel együtt juttatja el a választópolgárok részére. A Javaslat a jelölt- és listaállításra diffe-

renciált határidőket állapít meg, amelyek biztosítják, hogy az egymásra épülő jelölési rendszer a határidők tekintetében is illeszkedjen egymáshoz.

(115/M. §)

A kisebbségenként készülő szavazólap mindazokat az elemeket tartalmazza, amelyeket a választási eljárások során alkalmazott szavazólapok tartalmaznak. A Javaslat által felsorolt tartalmi elemek lehetővé teszik, hogy a választás típusa, illetőleg a választáson induló jelöltek és listák is a kisebbségi választópolgár által egyértelműen beazonosíthatók legyenek.

A beazonosíthatóságot segíti és a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesülését szolgálja az a szabályozás, miszerint a szavazólapot nemcsak magyarul, hanem a kisebbség anyanyelvén is el kell készíteni. A jelöltek és a jelölő szervezetek ezzel szemben szabadon dönthetnek arról, hogy nevüket a kisebbség anyanyelvén is fel kívánják-e tüntetni a szavazólapon.

A szavazás garanciális szabálya, hogy a szavazatszámoló bizottság a kisebbségi választói névjegyzékbe nem vehet fel választópolgárt. Ez azt biztosítja, hogy a választásban csak azok a személyek vehessenek részt, akik valóban rendelkeznek választójoggal a kisebbségi önkormányzati választásokon.

(115/N. §)

A területi kisebbségi önkormányzati képviselők választásának eredményét a területi választási bizottság, az országos kisebbségi önkormányzati képviselők választásának eredményét az Országos Választási Bizottság állapítja meg, ezért e szervek feladata a szavazatszámoló bizottságoknak az adott típusú választásra vonatkozó jegyzőkönyveit összesíteni.

2005. évi CXIV. törvény
a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról

Részletek

Az Országgyűlés a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek - az Alkotmány 68. §-ának (4) bekezdésében biztosított - azon jogának érvényre juttatása érdekében, amely szerint helyi (települési és területi) és országos önkormányzatokat hozhatnak létre, az Alkotmány 71. §-ának (4) bekezdése alapján a következő törvényt alkotja:

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Nekt.) elfogadása óta immáron több mint egy évtized telt el. A Nekt. elfogadásának időpontjában többek között azt a jogpolitikai célt hordozta, hogy a formálódó demokratikus intézményrendszer a kisebbségi önkormányzatokkal kiegészülhessen, s ennek eredményeként a helyi, valamint az országos szinten megválasztott kisebbségi önkormányzatok működésüket megkezdhessék.

Az akkori jogalkotói elképzelés a hangsúlyt felismerhetően az említett intézményrendszer létrehozására helyezte, némileg háttérbe szorítva – nem utolsósorban a gyakorlati tapasztalatok hiánya miatt is – a működés feltételeinek részletes kimunkálását. Mára, közjogi és társadalomszociológiai értelemben is megérett a magyar demokrácia arra, hogy a törvényhozó a nemzeti és etnikai kisebbségeknek mint államalkotó tényezőknek a közjogi státuszát – az új évezred és az egységesedő Európa kihívásaival összhangban – a tárgykörre irányadó szabályozás átfogó módosításával korszerűsítse.

A szabályozás módosításának elkerülhetetlenségét sajnos a negatív tapasztalatok is megerősítik. Mára egyértelműen bizonyosságot nyert, hogy a kisebbségi önkormányzatok megalakulása kapcsán a jogi szabályozás tetten érhető hiányosságai súlyos visszaéléseket tesznek lehetővé. Az intézményesített kisebbségi önkormányzati rendet megkerülve, azt kiüresítve olyan illegitim tendenciák bukkantak fel, amelyeket a jog eszközével is kezelni kell. E nemkívánatos jelenségek lényege abban foglalható össze, hogy a választásokon olyanok vettek részt, illetőleg jutottak önkormányzati pozícióhoz, akiknek semmi közük sincs az adott kisebbséghez.

A kialakult helyzetmegítélést illetően széles körű egyetértés jött létre a parlamenti pártok között, amelyet az Országgyűlés 30/2003. (III. 27.) OGY határozatának meghozatala is bizonyít. E határozatában az Országgyűlés - kifejezve a nemzeti és etnikai kisebbségek iránti felelősségérzetét és elkötelezettségét - felkérte a Kormányt, hogy vizsgálja felül a Nekt.-t, valamint a kisebbségi önkormányzatok választásának anyagi jogi szabályait és a választási eljárásról szóló 1997. évi CÍMÜ törvényt (a továbbiakban: Ve.).

A törvény a hivatkozott országgyűlési határozatban foglaltaknak kíván eleget tenni. A szabályozás korszerűsítése kapcsán a kiemelt prioritások a következőkben összegezhetők:

A törvény személyi hatálya a magyar állampolgárokra terjed ki, következésképpen a nemzeti és etnikai kisebbségek önkormányzatainak megválasztásában is kizárólag magyar állampolgárok vehetnek részt.

A kisebbségi névjegyzék vezetése a helyi választási iroda vezetőjének hatáskörét képezi, nem kerül sor tehát a kisebbségek képviselőiből álló kisebbségi névjegyzék bizottság felállítására.

Jelöltet csak a törvény hatályba lépésekor már bejegyzett kisebbségi szervezetek állíthatnak, a 2006. évi választásokat követően pedig csak a választás kitézésekor már három éve bejegyzett szervezetek, abban az esetben, ha alapszabályukban legalább három éve rögzített célként szerepel a nemzeti és etnikai kisebbségek képviselése.

A települési önkormányzati képviselők választására az önkormányzati általános választás napján kerül sor, míg a megyei és az országos kisebbségi önkormányzat tagjainak megválasztására az általános önkormányzati választást követő év márciusában.

A települési önkormányzatok választásán a kisebbségek részére biztosított kedvezmények megszűnnek, nem kerülhet sor a települési kisebbségi önkormányzat kisebbségi települési önkormányzattá történő átalakulására.

2. § (1) A települési kisebbségi önkormányzati választásokon választó és választható (a továbbiakban: kisebbségi választópolgár), aki

a) a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben meghatározott kisebbséghez tartozik, és a kisebbséghez tartozását vállalja és kinyilvánítja,

b) magyar állampolgár,

c) a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik, és

d) a kisebbségi választói jegyzékben szerepel.

(2) A kisebbségi választópolgár a szavazás jogát szabad elhatározása alapján, a lakóhelye szerinti településen gyakorolhatja.

(3) A kisebbségi választópolgár a választhatóság jogát szabad elhatározása alapján gyakorolhatja.

Az Alkotmány 2002 decemberében történő módosítása következtében az Alkotmány 70. § (1) bekezdéséből 2004. május 1-jei hatállyal kikerül a nemzeti és etnikai kisebbségek önkormányzatainak választására vonatkozó, minden állampolgárt megillető választójog, ezért a nemzeti és etnikai kisebbségek választásán a választójogosultság feltételeit a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló törvényben kell meghatározni.

A törvény egységes szabályozást tartalmaz az aktív és a passzív választójog tekintetében. E szerint a választójog egyik feltétele a Nekt.-ben meghatározott valamely nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozás. A választójog gyakorlásához szükséges, hogy a választópolgár a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozását kinyilvánítsa, és magyar állampolgár legyen..

Másik feltétel, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselők választásán azok vehessenek részt, akik a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkeznek.

A negyedik feltétel az, hogy a választópolgár szerepeljen a kisebbségi választói névjegyzéken. Ez lehetővé teszi, hogy csak olyan személyek vegyenek részt a választáson, akik valóban választójoggal rendelkeznek.

A törvény deklarálja, hogy mind az aktív, mind a passzív választójog gyakorlása a kisebbségi választópolgár szabad elhatározásán alapul, így lehetőséget teremt a választáshoz való jog feltétlen érvényesíthetőségére, de nem jelent jogi kötelezettséget a szavazásra.

Az aktív és passzív választójog gyakorlása szempontjából jelentős különbség, hogy míg az aktív választójog a lakóhelyhez kötött, addig a passzív választójog tekintetében ilyen korlátozás nincs. A törvény ezzel lehetővé teszi, hogy a kisebbségi választópolgárok olyan személyeket válasszhatnak kisebbségi önkormányzati képviselőjükké, aki véleményük szerint a legalkalmasabb a feladat ellátására.

7. § (1) Jelöltet az e törvény szerinti jelölő szervezet állíthat.

(2) Több jelölő szervezet közös jelöltet is állíthat.

(3) A választást akkor lehet megtartani, ha legalább 5 jelölt van.

A települési kisebbségi önkormányzati képviselők választásán a jelölt lehet a jelölő szervezet jelöltje. A jelölő szervezet fogalma a 26. §-ban található.

Az országgyűlési és az önkormányzati választásokhoz hasonlóan - a kisebbségi választópolgárok érdekeinek hatékonyabb megvalósítása céljából - a törvény lehetővé teszi közös jelölt állítását.

A jelöltség elnyeréséhez az szükséges, hogy a kisebbségi választópolgárok közül legalább ötven ajánlással támogassák a jelöltet. Ez biztosítja annak lehetőségét, hogy minimális számú kisebbségi választópolgár (30 fő) esetén is mindenképp legyen lehetőség arra, hogy az ajánlásokat a jelöltek megszerezzék, és így - mert a választást csak akkor lehet megtartani, ha legalább 5 jelölt van - a képviselő-testület minden helye betölthető legyen.

8. § A kisebbségi választópolgár legfeljebb 5 jelöltre szavazhat.

A települési kisebbségi önkormányzat választásánál az úgynevezett kislistás szabályok kerülnek alkalmazásra, amelyben minden választópolgár annyi szavazattal rendelkezik, amennyi a megválasztható képviselők száma.

9. § Eredménytelen a választás, ha 5-nél kevesebb jelölt kap érvényes szavazatot.

10. § (1) Képviselő az az 5 jelölt lesz, aki a legtöbb szavazatot kapta.

(2) Szavazategyenlőség esetén sorsolással kell megállapítani, hogy az egyenlő számú szavazatot elért jelöltek közül melyik szerez mandátumot.

(3) Az a jelölt, aki egyetlen szavazatot sem kapott, nem lehet képviselő.

12. § A területi kisebbségi önkormányzati választásokon választó és választható, aki települési kisebbségi önkormányzat tagja (a továbbiakban: elektor).

16. § (1) Az a jelölő szervezet állíthat listát, amely a megyében (fővárosban) a megválasztott elektorok legalább 10%-át jelöltként állította a települési kisebbségi önkormányzati választáson. A jelöltek számba beszámítanak:

a) az adott jelölő szervezet által önállóan állított jelöltek;

b) a közös jelöltek közül az adott jelölő szervezetre eső jelölthányad, melyet közös jelöltenként, a jelöltet állító jelölő szervezetek arányában kell megállapítani. Nem keletkezik jelölthányad a közös lista állítását megalapozó közös jelöltek után.

(2) Azok a jelölő szervezetek, amelyek a megválasztott elektorok legalább 10%-át közösen állították jelöltként a települési kisebbségi önkormányzati választáson, közös listát indíthatnak.

(3) A választást akkor lehet megtartani, ha a jelölő szervezetek által állított listákon összesen legalább 9 jelölt van.

17. § Az elektor egy listára szavazhat.

22. § A [országos] választást ki kell tűzni, ha országosan legalább 4 települési kisebbségi önkormányzat működik.

71. § Ahol jogszabály „helyi kisebbségi önkormányzat” fogalmat használ, ott értelemszerűen „települési kisebbségi önkormányzat” vagy „megyei, fővárosi kisebbségi önkormányzat” fogalmat kell érteni.